

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ

ШКОЛА ЗА ДОКТОРСКИ СТУДИИ - ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

**УПОТРЕБАТА НА ЈАЗИКОТ ВО ТЕЛЕВИЗИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА -
ВО КОНТЕКСТ НА ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ НА МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО**

(компаративна анализа на телевизиите на македонски и на
албански јазик од 2006 до 2018 година)

Кандидат:

Ваљдета Касапи

Ментор:

проф. д-р Владо Поповски

Скопје, јуни 2021

СОДРЖИНА

ВОВЕД.....	1
МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	9
Предмет и цел на трудот	9
Цел на истражувањето.....	12
Научно и практично образложение на истражувањето	12
Методи на истражувањето.....	15
ХИПОТЕЗА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	16
Важноста на трудот	17
Корисници на истражување	17
I ГЛАВА	18
1. ОПИС НА СОЦИОЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА МЕДИУМИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	18
1.1 Положбата на електронските медиуми во Република Северна Македонија	18
1.2 Нивото на медиумската писменост во Република Северна Македонија – општествено- социолошка состојба	26
1.2.1 Интегрирање на мултикултурализмот во медиумскиот систем, во Република Северна Македонија.....	32
1.3 Рангирањето на медиумите во Република Северна Македонија кај светските организации	49
1.3.1 Внатрешни и меѓународни извештаи.....	49
1.3.2 Пад на слободата на информирање.....	50
II ГЛАВА	56
2. ЈАЗИКОТ КАКО ГЛАВНА АЛАТКА ВО КОМУНИКАЦИЈА СО ЈАВНОСТА	56
2.1 Јазикот и говорот, главни компоненти во комуникацијата со јавноста	56
2.2 Јазикот како главна алатка во креирањето на инфраструктурата и како социолингвистички проблем кај масовните медиуми/телевизиите	60
2.3 Говор на омраза	76
III ГЛАВА	81
3. ЈАЗИКОТ ВО ТЕЛЕВИЗИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	81
3.1 Јазичните политики имаат важно влијание на социјалната кохезија	82

3.2 Како медиумите во Република Северна Македонија ги применуваат јазичните правила и нивното влијание врз демократските капацитети <i>позитивно/негативно</i>	89
3.3 Појави, правци, проблематики	99
3.4 Влијанието на јазикот преку рекламирање	101
ГЛАВА IV	105
4. ТЕЛЕВИЗИЈАТА ВО МЕДИУМСКИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	105
4.1 Историски аспекти.....	105
4.2 Бранот на плурализам и демократизација во Македонија.....	107
4.3 Телевизијата како јавен сервис.....	117
4.4 Улогата на медиумите при уривањето на Берлинскиот ѕид	132
ГЛАВА V	137
5. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЗАШТИТА.....	137
5.1 Воведување на медиумска писменост во Република Северна Македонија	137
5.2 Законска регулација на медиумите во Северна Република Македонија	148
5.3 Законска регулација на новинарите и новинарството во Северна Република Македонија	153
5.4 Законска регулација за употребата на јазиците во Северна Република Македонија...	158
VI ГЛАВА	164
6. ЕМПИРИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ НА ИНТЕРВЈУАТА.....	164
6.1. Анализа на интервјуата.....	164
6.2 Препораки и заклучоци од интервјуата	181
6.3 СПРОВЕДЕНА АНКЕТА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	184
ЗАКЛУЧОК.....	196
ПРЕГЛЕД НА КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ.....	206
ДОДАТОЦИ.....	217
ДОДАТОК 1.....	218
РЕАЛИЗИРАНИ ИНТЕРВЈУА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	218
1. Интервју со Адмир Ќосе – АЛСАТ-М	218
2. Интервју со директорот на националната телевизија ТВ Шења, Исмаил Синани	227
3. Интервју со главниот уредник, директор на информациите од ТВ 21, Фатмир Алиу	246
4. Интервју со Претседателот на Здружението на новинари во Македонија, Младен Чадиковски	256
5. Интервју со Александар Чомовски	273

6. Интервју со Славица Арсова, Уредник на вести во Сител Телевизија	283
7. Интервју со Авни Ќаили	293
8.Интервју со Алуш Камбери – новинар, уредник на документарните емисии во МРТВ ..	304
9. Интервју со Харун Ибрахими- актуелен заменикдиректор во МРТВ.....	307
ДОДАТОК 2.....	312
РЕАЛИЗАНИ ИНТЕРВЈУА ВО БЕЛГИЈА-БРИСЕЛ.....	312
1. Интервју со Главниот уредник и продуцент на ТВ Бруз, Роберт Еселинк.	312
2. Интервју со советник на општина во Брисел, Сафет Круемади.	316
3. Интервју со главен уредник, Кристофер Ламфалуси- Ла Либре Белжик е франкофонски весник.....	318
4. Интервју со продуцентот на РТБФ, координатор на копродукцијата ЦИРКОМ – (Меѓународно здружение за истражување и дејствување во областа на комуникацијата), член на извршниот совет и координатор на европските проекти на РТБФ, Александар Плекстер.....	325
5. Интервју со Африм Ѓонбалај- НАТО, новинарски експерт за набљудување на сите медиуми во светот.	331
ДОДАТОК 3.....	336
РЕАЛИЗИРАНИ ИНТЕРВЈУА - КОСОВО	336
1. Главен и одговорен уредник на Првиот канал на РТК, Џумрет Велиу	336
2. Интервју со Милазим Красниќи, професор на Факултетот за Журналистика, во Државниот Универзитет во Приштина	342
3. Интервју со Виолета Хусени- Преседател на Независната комисија за медиуми која ги регулира аудиовизуелните медиуми	349

КРАТЕНКИ

АВМУ - Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги

ГДР - Германската Демократска Република

ЗНМ - Здружението на новинари на Македонија

ЗАМП - Здружение за заштита на авторски музички права

САД - Соединетите Американски Држави

СССР - Сојуз на Советските Социјалистички Републики

СХС - Српско-хрватски Сојуз

ИДКНА - Институт за духовно и културно наследство на Албанците – Скопје

ИРИ - (*International Republican Institute's*), Меѓународен републикански институт

МАН - Здружението на македонски новинари

МРТВ - Македонска радио-телевизија

МВР - Министерство за внатрешни работи

МРТ - Македонска радио-телевизија

МИМ - Македонски институт за медиуми

НДИ - (*National Democratic Institute*), Националниот демократски институт

НКМ - Независната комисија за медиуми која ги регулира аудиовизуелните медиуми

НАТО - (*North Atlantic Treaty Organization*), Организација на Северноатлантскиот договор

ОЕЦД - Организацијата за економска соработка и развој

ОБСЕ - Организацијата за безбедност и соработка во Европа

ПР - (*Public Relations*), Односи со јавноста

ПИСА - (*The Programme for International Student Assessment*), Програмата за меѓународно оценување на студентите

РС Македонија - Република Северна Македонија

РТБФ - (*Radio Télévision Belge Francophone*), Белгиска радио-телевизија на француски јазик

РБГ - Репортери без граници

ТВ - Телевизија

УСАИД - US Agency for International Development

УНИЦЕФ - (*United Nations International Children's Emergency Fund*), Меѓународен фонд за деца при Обединетите нации за итни состојби

УЛБ - (*Universite Libre de Bruxelles*), Слободен универзитет во Брисел

УНМИК - (*United Nations Mission in Kosovo*), Мисија на Обединети нации во Косово

UNESCO - (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), Организација за образование, наука и култура на Обединетите нации

ВОВЕД

Со цел да се постигнат научни резултати во оваа докторска теза се користи јасна методологија која комбинира различни методи применети во истражувањето. Во оваа докторска дисертација се користени квантитативни методи, мерење како што се истражувања, работна анализа, квалитативни методи како што се анализа на содржина, длабински интервјуа и нивна компаративна анализа. Користејќи го дедуктивниот метод, во оваа докторската дисертација генерално е опишана состојбата на националните телевизии во Република Северна Македонија, нивната економска положба, непреземените/преземените чекори од страна на власта за нивната егзистенцијална состојба, нивната моментална чувствителност, произлезени од сите интервјуа реализирани, во земјата.

Преку интервјуата како оска на реалната слика на националните телевизии во минатото, направена е компарација на фактичката состојба, во професионален, образовен, финансиски или економски аспект, но исто така и поставувањето на паралелата заснована врз употребата на повеќејазичност, која колку што е товар толку е и богатство, кое го подигнува нивото на диверзитетот во демократска држава како што е Република Северна Македонија.

Реализирана е споредба на нашите национални телевизии, со телевизиите во регионот и начинот на третирање од страна на власта, раководителите на телевизиите од јавноста и др., со национални телевизии од Белгија (како една од европските земји со повеќе мултиетнички заедници), која е дел од ЕУ, семејство кон кое нашата земја стреми. Втората споредба е со Косово како балканска држава со мултиетнички карактер, со што потоа во истражувањето се спроведува индуктивниот метод докажувајќи ги поединечно медиумските ресурси, нивната моќ и сите интереси и проблеми кои ги засегнува нив. Прикажана е егзистенцијалната слика на нашите телевизии која е потврдена преку анализите на истражувања како и преку рангирањето во светските агенциски листи, посебно во однос на нивото на медиумската писменост која се појавува

како мост помеѓу новинарството како професија и јавноста како еден од главните реципиенти.

Оваа докторска дисертација содржи повеќе глави и поглавја и започнува со објаснување на методолошките пристапи користени во студијата. Во оваа докторска дисертација се користи методот за анализа на содржините во истражувачкиот дел на вестите објавени во неколку медиуми, почнувајќи од весници, телевизија и портал. Додека, преку метод за споредување на овие податоци се добиваат нови резултати кои се однесуваат на промените на публика. Овие методи беа користени со цел да се тестираат однапред покренатите хипотези.

Во првата глава ќе дадеме слика за положбата на медиумите поточно националните телевизии во нашата држава, споредувајќи ги во подглавјата со медиумите во Косово како мултиетничка држава во самиот Балкан, како и со медиумите во Белгија, Брисел. Компарацијата ја развиваме почнувајќи од нивото на медиумската писменост на новинарите, но и за тоа како државниот систем и медиумски систем во Република Северна Македонија се соочиле со промените во развивањето на новинарството воопшто.

Поради фактот дека темата на дисертацијата е тесно поврзана со реалноста, што значи со фактичката состојба и со иднината на медиумите, практичниот начин на илустрација и презентирање на состојбата на медиумите е искористен и применет повеќе од теоретскиот. Празнините што практично недостасуваат кај медиумите е чекор кон зајакнување на демократските капацитети на нашата земја во иднина.

Земајќи го предвид јазичниот диверзитет во нашата држава преку методот на индукција кон дедукција, како и преку дескриптивниот метод во четвртото поглавје е прикажано развивањето на инкорпорирање на мултикултурализмот/мултијазичноста кај граѓанството преку медиуми/телевизии. До кое ниво биле спремни институциите и како чекореа кон градење и развивање на мултикултурализмот кај медиумите во мултиетничка држава, нивната функцијата, институционалната важност на медиумите за градење на демократско граѓанство и актерите што ја сочинуваат оваа област.

Втората и третата глава го разгледуваат јазикот како клучен елемент на комуникација, јазичната култура, како и колку сме го негувале јазикот кој го говориме

во јазична смисла, социолингвистичката важност земајќи ги предвид промените и развојот на технологијата во целиот свет. Критички осврт кон институционалната неспремност кај нас, додека јавноста е оставена од страна на институциите и власта во последен план. Втората и третата глава го обработуваат овој сегмент, но во две насоки, познавањето на јазикот како главен елемент и фактор на нарушување или крунисување на успешното јавно информирањето, културата на јазикот, иако контекстуално и концептуално се појавува како една од најпознатите гранки на јазикот од поновото време, сепак останува една од постарите гранки на комуникологијата без која не може да се комуницира воопшто, посебно преку електронски медиум, што значи во овие глави со самиот дескриптивен метод, докажуваме оспорувајќи ги дефинициите дека само јазикот е главен елемент на комуникацијата, туку останува меѓусебна поврзаност, меѓу културата на говор и јазикот како алат за комуницирање, додека литературниот јазик и неговата употреба во медиум посебно кај албанските медиуми останува жариште, која се пренесува и кај јавноста и која бара итни постапки од страна на релевантните институции и медиумите.

За да се постигне јазичната учтивост и писменост кај јавноста, треба да се почне од имањето култура на јазик, култура на говор, која потоа се занимава со проучување и одредување на книжевната стапка во сите нивоа или агли на системот на јазикот, откривање трендови, како и начини за прифаќање и примена на книжевните норми. Утврдено е која е нејзината улога во образовниот систем која како дел од комуникологијата треба да се вклучи во образовната програма.

Од друга страна, експертите на комуникологијата, комуникацијата ја делат на писмена и аудиовизуелна форма, според анализите на истражување и содржините на литературата и практиката во реалност. Литературниот јазик непосредно се дели на пишуван литературен јазик и говорен литературен јазик, тема која е третирана во третата глава, каде се толкува важната улога која ја има литературниот јазик во медиумите, кој во последната деценија доживеа сериозно деградирање со појавувањето на социјалните мрежи, порталите и други начини на комуникации. На овој начин општеството се оддалечи од писмото, книгата, печатот или воопшто пишуваната култура на комуникации. Исто е анализирана и улогата на публиката (јавноста) во медиумскиот систем (медиумска писменост, медиумска култура, јазична култура, јазична учтивост, јазична толеранција, култура на говор и јазик) и нивната паралелност и активност,

понеѓу јавноста и новинарството и обратно, кои во комплет го сочинуваат социоекономската, социополитичката, социопсихолошката состојба на медиумската сфера во Република Северна Македонија, која се постигнува само преку вклучување на комуникологијата во образовниот систем од раните години, па сè до научната настава, каде РСМ има недостатоци. Брзото развивање на технологијата предизвика шок во медиумскиот свет. Оваа фаза ги најде неподготвени медиумите, посебно електронските медиуми, во многу аспекти, конкретно јазикот, негувањето и зачувувањето на стандардизираниот јазик беше многу тешко да се следи, со што се подразбира ја оставивме на заборав и културата на јазикот која се грижи како да се пишува и да се зборува литературен јазик според соодветните правила и според најдобрите модели прифатени од страна на општеството во еден одреден период. Теориските и практичните проблематики на културата на јазикот многу малку се обработени во Северна Македонија. Додека медиумите се несомнено главно поле кои влијаат на јазичната свест на различни социјални профили.

Во третата глава, исто така, е прикажана сликата на културата на комуникација и толеранција кон различноста, согласно со рамките на безбедноста на општествениот јавен поредок и ред. Двојазичните телевизии иако покажуваат резултати во јавноста, тие сепак остануваат еднострани креатори на новата медиумска ера во нашата земја.

Оваа докторска дисертација тргнува од претпоставката дека новиот комуникациски пристап во широк и дивергентен дострел ја наметнува потребата од промени во наставните содржини во доменот на начинот на комуникации или комуникологијата, со цел истите да соодветствуваат со новите работни предизвици, како дел од новото време.

Според податоците, исто така ќе ги претставам и нус-појавите кои се прилично тесно поврзани со предметната тема. Резултатите од истражувањето преку теоретски и практичен начин дадоа придонес кон утврдување на влијанието на наставните програми врз успешноста на наставниот кадар за комуникологијата во новинарството, согледување на актуелната ситуација во програмите и медиумската реалност, актуелната состојба во новинарството настанатите промени кај нив, јазикот како значителен дел во новинарството и резултирањето до говор на омраза, во насока на прилагодување на новото време; насоката на промени во наставните содржини, вклучување на комуникологијата како научна дисциплина, како јазикот се одразува на актуелните

дискусии и проекти на професионалните здруженија, научните комуниколози, новинарите, педагозите, лингвисти и други.

Познавањето на стандардизираниот литературен јазик, почитувањето на јазикот, културата и едукацијата на јазикот и култура на говор, е „столб“, посебно кај електронските медиуми . Литературниот јазик има своја национална, социјална и историска основа. Се раѓа како резултат на потребата за државно или службено комуницирање.

Во овој докторски труд преку студии, анализи и статистичко следење, анкета која ќе можете да ја видите на посебен дел на оваа содржина, заклучоците кои се појавуваат не водат кон фактите дека во Република Северна Македонија има потреба за организирање и регулирање на медиумите, конкретно на националните телевизии почнувајќи од правен аспект, организационен, уредувачки, финансирање и образовен аспект како почетна фаза на решавање на оваа проблематика. Преку медиумот како огледало ние го докажуваме културното, образовното потекло.

Во четвртата глава ќе се фокусираме кон историскиот аспект на телевизијата во Република Северна Македонија од зачетоците на радиодифузијата, па сè до денес, која во медиумскиот систем игра голема суштинска улога како највлијателна моќ кај јавноста.

Овој дел од трудот дава податоци од студии на разни истории на комуникација и медиуми, почнувајќи од првиот текст објавен на албански јазик до денес. Понатаму, во ова поглавје се занимава со различни историски периоди што влијаеле врз комуникација и медиуми на албански јазик, како што е случај со првите весници и радија, за да продолжи понатаму во справувањето со историските податоци на телевизија. Поделбата во рамките на ова поглавје се занимава со плурализмот на медиумите во државата. Од пред 21 година, плуралната медиумска конкуренција во Република Северна Македонија имаше различни предизвици кои се опфатени во овој дел од трудот, а исто така, нудат пристап до формите на регулирање и саморегулација на оваа конкуренција. Во другиот дел во ова поглавје се разгледува аспектот на историскиот развој на мрежните медиуми на Република Северна Македонија. Во одделни делови, во оваа глава преку работна анализа и интервјуа даваат податоци за електронските медиуми на Република Северна Македонија.

Во оваа глава ќе се дискутира како јазичните правила се применуваат во јавниот радиодифузен сервис МРТВ, како еден мошне важен елемент за граѓанското општество. нормално не штедејќи го и јазичниот плурализам кај приватните електронски медиуми, како што е Алсат-М како пионер на една нова медиумска ера во Северна Македонија. Ако може Алсат-М, која егзистира веќе 13 години и практикува да говори и функционира на двата јазика, македонски и албански, и каде програмата тече без прекин, нормално и во тој медиум се доста видливи јазичните аномалии, но без некои големи последици кои се анализирани во докторската дисертација. Сите параметри покажуваат и докажуваат дека моделот на Алсат телевизија во Северна Македонија е за пофалба, особено од страна на гледачите што ќе се покаже во оваа дисертација со нивно анкетирање. Јавниот сервис на 17 април 1967 почна со 15 минути вести на албански јазик, но денес за втората програма на албански јазик од страна на Владата на РС Македонија и Советот на МРТВ се донесе одлука за 24-часовен простор. Ова е позитивен чекор кон зајакнување на демократските капацитети кои ги поседува РС Македонија и со кој ќе се докажува професионалниот аспект на новинарите и новинарството. Исто така, во една од поглавјата преку информациите добиени од содржините на случувањата и реалната состојба на медиумите денес, во целиот свет, не само во Република Македонија, докажуваме дека очекувањата за позитивни трансформации во медиумскиот систем и по уривањето на Берлинскиот сид не се задоволувачки.

Следната петта глава, дава наоди во третата област на оваа студија за третман на правен, регулаторен и саморегулаторен аспект. Овој дел од трудот нуди прикажување на нормативни решенија, закони и форми на саморегулација од различни научници. Следствено, според наодите, законите и актите за саморегулација претставени во ова поглавје на Република Северна Македонија не ги опфаќаат проблемите со содржина на социјалните мрежи и не се изменети откако се направени измени важно во технолошкиот аспект на развојот на медиумите.

Последната шеста глава го третира емпирискиот аспект и анализата на интервјуата, извршени за време на истражувањето на ова докторска теза во три земји, Северна Македонија, Косово и Белгија. Заклучоците и резултатите произлезени од реализирање на истото.

Во оваа докторска дисертација презентирани се фактите и аргументите на самите главни уредници на многу електронски медиуми, поконкретно телевизии, со споредбена анализа на македонски и албански телевизии кои доста долго го следат овој процес, преку кој докажуваме дека и медиумите, новинарите, како и јавноста, критикуваат, но преземените досегашни мерки во врска со јазичната толеранција и почитувањето на јазиците, се недоволни за креирање и унапредувањето на демократските капацитети на нашата држава. Според податоците дека политиката има доста влијание врз овој сегмент, сепак овие теми ги задржуваат само за изборните кампањи. Границите на јазиците во нашата земја се јасни, потпирајќи се на законите, на Уставот на РСМ, следејќи ги и сите правила на Европската конвенција. Исто така, како елемент кој се појавува како доста важен во креирањето на новите медиумски политики се појавува и нивното финансирање или финансирање преку рекламирање.

Врз основа на горенаведеното од докторската дисертација произлегоа неколку предлог-мерки за креирање на нови методи или планови за финансирање на телевизиите, нови практики за инкорпорирање на интеркултурализмот кај граѓанството преку медиуми. Како одраз на новото време, дејствувањето на широко распространета дигитална комуникација, ги наметнува овие трансформации.

Во оваа докторска дисертација, исто така, направено е анкетање кое го прикажуваме табеларно и каде ќе докажеме колку се дава акцент на комуникацијата и комуникологијата и дека комуникологијата треба да се внесе во образовната програма како предметна настава.

Според анализите, истражувањата, истражувањето преку интервјуата, анкетите, и реалната слика на електронските медиуми, ќе докажуваме дека повеќето електронски медиуми во Република Северна Македонија, вложуваат за извршување на улогата на демократските капацитети во нашата земја и диверзитетот на нашата заедница, додека некои медиуми се обидуваат да придонесат во овој правец, но не успеваат да најдат поддршка.

За да се обезбеди целосен преглед на она што беше споменато во воведот на овој труд, се предвидува сите основни објаснувања во врска со ова прашање да бидат разработени во шест поглавја, вклучително и објаснувања за методолошкиот пристап, за предметот на истражувањето, целите на истражувањето, научното и практично

образложение на истражувањето, корисниците на истражувањето, и секако на самиот крај ќе биде објаснета и важноста на работата, како и употребената библиографија.

Литературата користена за обработката на овој труд опфаќа цитирани книги и научни статии од разни дела, како и други библиографски единици, вклучувајќи закони, документи, медиуми и интернетски бази на податоци.

Трудот содржи додаток, дел во кој се објавуваат реализираните материјали исклучиво за овој труд, но кои не се објавени. Додатокот содржи интервјуа спроведени од авторот на студијата со главните уредници на мрежните медиуми како и прашалникот преку кој се наоѓа спроведени истражувања.

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет и цел на трудот

Предмет на истражување: Улогата на јазичната писменост во телевизиите врз јакнењето на демократските капацитети.

Како предмет на дисертацијата во генерален формат се јазичната писменост, адаптацијата, консолидацијата, и интеграцијата на постоечкото разновидно и конфликтно општество, специфицирајќи ги статусите, правата и начинот кои може да се применуваат и во нашата земја до нивна специјализираност. Методолошките постапки на работење во оваа докторска теза го утврдуваат влијанието на јазичната писменост и на културата на говор на електронските медиуми со што преку компаративното пристапување на квалитативните и квантитативните истражувања ги утврдуваме следни клучни чекори:

- Зајакнување на едукацијата на новинарите и новинарството.
- Во новинарството постојат регулативи кои треба да се применуваат и да се почитуваат.
- Зајакнувањето на едукацијата и законските регулативи, како и на постојната регулатива која не смее да биде оставена на заборав.
- Соочувањето на медиумите и новинарството со многу несигурности и барања, под надворешен притисок, комерцијализмот и „професионализмот“ на изворот, внатрешниот притисок, интерните договори на уредниците на телевизиите.
- Електронските медиуми се индустријализираат, но нашето новинарство не треба да биде индустрија, ги зајакнуваме демократските вредности и капацитети на земјата со мултиетнички и мултикултуролошки вредности.

Од почетокот на своето постоење, кај човештвото се појавила потребата за определување на неколку регулативи кои треба да се почитуваат од самите членови на таа заедница, со цел заедничкиот живот да биде поприфатлив или да бидеме појасни, да постои меѓусебна комуникација со што нема да постојат граници на посебни индивидуи, но напротив кодифицираните регулативи го проширија начинот на размислување и изразување.

Знаејќи како да се однесуваат на одредени моменти, во секојдневниот живот, образованата индивидуа стекнува поголема сигурност, се ослободува од комплекси, како и почнува да биде почитувана од околината, т.е. публиката, по што парадоксално можеби звучи, но човекот суштински се почувствува послободен. Оваа слобода на изразување се чувствува во XV и XVI век, со доаѓањето на сцена на буржоазијата, па сè до денес кога тие нормативи со текот на време беа прифатени од мнозинството.

Јазикот е тесно поврзан со карактерот на еден народ или заедница, метафорички ќе се изразам, јазикот е колевка на еден народ или нација. Преку етнографијата на изразување се открива карактерот, доблеста и особините на еден народ и одредена општествена заедница.

Јазичната учтивост постоела во сите јазици и народи бидејќи тоа било и ќе остане израз на културните традиции и тесно се поврзува со политичкото и општественото организирање со традициите и обичаите на секоја земја и народ.

Создавањето на литературниот јазик има своја национална, социјална и историска основа. Се раѓа како резултат на потребата за државно или службено комуницирање. Многу одамна говорниот јазик не се совпаѓал со пишуваниот јазик. Ова се случуваше поради фактот што во многу случаи како пишуван јазик се употребуваа „мртви јазици“, таканаречени „јазици на културата и науката“, како што беше латинскиот јазик кој се употребуваше во Европа или пак некои други јазици. Тие јазици никако не служеа како секојдневна алатка за комуникација додека постоеше недоследност меѓу двата кода: код на говорниот јазик и код на пишуваниот јазик.

Културата на јазикот во последно време е една од најпознатите гранки на јазикот пред публика која се занимава со проучување и одредување на книжевната стапка во сите нивоа или агли на системот на јазикот, откривање трендови, како и начини за прифаќање и примена на книжевните норми.

Културата на јазикот, се подразбира, исто така, се грижи како да се пишува и да се зборува литературен јазик според соодветните правила и според најдобрите модели прифатени од страна на општеството во еден одреден период. Теориските и практичните проблематики на културата на јазикот многу малку се обработени во Северна Македонија. На оваа тема треба да ѝ се обрне поголема посветеност преку организирањето на научни конференции со посебен акцент на медиумската писменост.

Еден од факторите што влијаат, во секој случај, на јазичната свест на различни социјални профили, несомнено се медиумите. Со медиумите секој од нас е во контакт во текот на денот, особено со електронските медиуми. Граѓаните и публиката за сè добиваат информации главно преку јазикот. Колку сме критични за тоа како го изговараме или пишуваме влијае врз фактот дали сносат одговорност луѓето кои се индиректно или директно поврзани со јазикот. Не е доволно за јазикот да се занимаваат само лингвистите, како што мислат некои. Јазикот е наш, јазикот е на секого.

Улогата на новинарот и медиумот што го претставува е да информира за сè што е проценето дека треба да се информира. Улогата на новинарот е информирање на јавноста за прашања од јавен интерес и коишто влијаат врз животот на повеќето граѓани. Новинарите треба да му служат на единствениот прифатлив господар, а тоа е јавниот интерес. За да се обликува професионалното новинарство, големо внимание се врши врз лингвистиката, морфологијата, синтаксата и фонетиката на кој било јазик од која било националност. Исто така, потребата за забрзаност никогаш не треба да ја ризикува точноста, кредибилитетот и професионалноста на придонесот. Додека, во електронските медиуми освен пристапот, ставот, физичкиот изглед, како дел од етичкиот кодекс за носење, новинарот да внимава посебно на изговорот, да биде литературен, стандардизиран, да внимава на формулирањето на кратка и јасна реченица со правилен говор на секоја буква и збор, добра дикција. Посебна важност во меѓувреме се дава на интонацијата, преку што гледачот дознава дали станува збор за жална или радосна вест. Особеностите на говорот, на водителот му овозможуваат во непосредниот контакт со гледачот, авторската мисла да ја доведе до гледачот пресоздадена во себе, остварена животворна, како своја мисла, свој став, своја визија, со што, во новосоздадениот уметнички продукт, интерпретаторот е во ситуација да врши посилно влијание на умот и на чувствата на гледачот или слушателот. Ретко која друга уметност има таква привилегија да влијае толку непосредно и сугестивно на разумот и емоцијата на поголем број луѓе наеднаш, во ист момент и на исто место. Новосоздадената интерпретација да остави впечаток на умот, чувствата и волјата на слушателот, а во склад со тоа, таа се остварува преку разумот, чувствата и волјата на изведувачот.

Новинарството во Северна Македонија беше заменето со јавна комуникација, економски маркетинг, особено во односите со јавноста, додека новинарската професија беше супституирана со други професии.

Односите со јавноста треба да ги третираме како посебна наука, бидејќи и квалитативниот и квантитативниот аспект ќе бидат транспарентни само преку негување на таа наука. Во моментот кога научно и професионално ќе пристапиме, а гледачот ќе биде образован, писмен за да направи разлика меѓу новинар и ПР, тогаш ќе сфатиме (а тоа ќе го постигнеме со вметнување на таа наука во наставната програма) дека комуникологијата е наука која ги опфаќа сите гранки на општеството. Медиумската писменост ќе нè запознае со односите помеѓу новинар и ПР. Преку медиумската писменост и културата на јазикот и говорот ќе ја постигнеме целта кај јавноста како главен гледач и набљудувач. Инкорпорирањето на комуникологијата во образовниот систем ќе лекува рани кои би биле смртоносни, набројувајќи ги сите горенаведени причини.

Живееме во медиумски свет, во медиумско време, медиумска ера. Брзото развивање на технологијата предизвика шок во медиумскиот свет. Оваа фаза ги сретна неподготвени медиумите, посебно електронските медиуми, во многу аспекти, конкретно јазикот, негувањето и зачувувањето на стандардизираниот јазик беше многу тешко да се следи.

Се создаде потреба за организирање и регулирање на медиумите како од правен аспект, така и од технолошки аспект во медиумите, обука на новинарите и новинарството воопшто, но некако не се нагласува или таргетира јазичниот аспект кој е најважен елемент на комуникацијата. Преку медиумот како огледало ние го покажуваме културното, образовното потекло.

Цел на истражувањето

Главна цел на докторската дисертација: Утврдување на поврзаноста на образовните квалификации врз успешноста во медиумската комуникација, конкретно во телевизиите во РС Македонија. Неопходно е да се работи повеќе во насока на познавањето на јазикот, да се придонесува преку образованието, професионалноста кај новинарите, новинарството и медиумите.

Научно и практично образложение на истражувањето

Оваа докторска дисертација тргнува од претпоставката дека новиот комуникациски пристап во широк и дивергентен дострел ја наметнува потребата од

промени во наставните содржини во доменот на начинот на комуникации или комуникологијата, со цел истите да соодветствуваат со новите работни предизвици, како дел од новото време. Вметнување на комуникологијата како предметна настава почнувајќи од раната образовна програма до научно настава е една од главните премиси на овој труд.

Резултатите од истражувањето даваат придонес во утврдувањето на влијанието на наставните програми врз успешноста на наставниот кадар за комуникологијата во новинарството. Исто така, тие даваат придонес во согледувањето на актуелната ситуација во програмите и медиумската реалност, актуелната состојба во новинарството, настанатите промени кај нив, јазикот како значителен дел во новинарството, во насока на прилагодување на новото време; насока на промени во наставните содржини, вклучување на комуникологијата како научна дисциплина, како јазикот се одразува на актуелните дискусии и проекти на професионалните здруженија, научните комуниколози, новинарите, педагозите, лингвистите и др.

Врз основа на погоре наведеното од докторската дисертација произлегуваат предлог-мерки за креирање на наставна програма за комуникологија соодветна на јавните настапи во новинарството и недоволната образованост, јазикот како главен елемент на комуницирање, дејствувањето на дигиталната, а широко распространета, комуникација, како одраз на новото време.

Познавањето на стандардизираниот литературен јазик, почитувањето на јазикот, културата и едукацијата на јазикот и култура на говор, е „столб“, посебно кај електронските медиуми. Токму затоа, во продолжение, следејќи ја докторската теза, не можеме да избегаме од форсирањето и наметнувањето на образованоста на новинарите преку процесот на едукација, наставни содржини - наставници.

Посебно, кога се говори за една земја како што е Северна Македонија, мултиетничка земја, која вклучува неколку јазични култури, од кои како главни се македонскиот и албанскиот јазик, се појавуваат и се шират предрасуди и стереотипи од кои потоа произлегуваат говор на омраза, етноцентризам, етнонационализам, ксенофобија и други. Имајќи предвид дека живееме во XXI век и се сметаме за плуралистичка земја со демократски капацитети и вредности, секако не е опција да се остава простор за продлабочување на овие проблематики и неопходно е да се преземат мерки.

Овие приоритети, проучувањето и употребата на јазикот како основно човеково право, влијаат во понатамошниот развој на демократските капацитети и вредности. Особено се рефлектира на електронските медиуми, а потоа и на целото општество. Во докторската теза се дискутира како да се применуваат овие норми како што е употребата на јазиците во јавниот радиодифузен сервис МРТВ. Норми кои можат во голема мера да придонесат кон развој на мултикултурализмот и интеграцијата на општеството. На пример, телевизијата Алсат-М како пионер на една нова медиумска ера во Северна Македонија, егзистира повеќе од 13 години и практикува да се говори и функционира на два јазика, македонски и албански јазик. Нивната програма тече без прекин, нормално, и во овој медиум се видливи јазичните отстапки, но без некои посериозни последици. Овие аспекти на двојазичност или повеќејазичност ги дискутираме и анализираме во оваа докторска дисертација. Неколку години по ред на телевизијата Алсат-М ѝ се доделуваат многубројни интернационални награди токму поради овој начин на функционирање, што е добра причина и основа да се земе како пример за други електронски медиуми, поконкретно националните телевизии и јавниот сервис, каде што ќе се примени истата практика. Токму поради ова Алсат-М телевизијата е една од телевизиите кои имаат најголема гледаност во последните години, која се докажуваа и во анкетата спроведена токму за оваа докторска теза. Сите параметри покажуваат и докажуваат дека моделот на Алсат-М телевизија е широко прифатен во Република Северна Македонија, бидејќи гледачите имаат потреба од ваков тип програмски концепти, што се покажува и во оваа дисертација преку спроведена анкета.

Прикажана е ретроспектива на јавниот сервис, кој на 17 април 1967 година почна со 15 минутни вести на албански јазик, за денес да има втората програма на албански јазик, со одлука на Владата на РС Македонија и Советот на МРТВ, во 2020 година, се вовеле посебна програма за сите заедници, Турци, Роми, Срби, Власи, и посебна програма со 24-часовен медиумски простор за програми на албански јазик во Македонија, а ова е позитивен чекор кон зајакнување на демократските капацитети кои ги поседува земјата и каде може да се докажува и елаборира како влијаел професионалниот аспект на новинарите и новинарството.

Во оваа докторска дисертација се презентирани фактите и аргументите на самите главни уредници на скоро сите национални приватни електронски медиуми, поконкретно телевизии, ќе докажеме и со споредбена анализа на македонски и албански

телевизии кои доста долго го следат овој феноменот, дека критикуваме, а не преземаме мерки во врска со јазичната толеранција и почитувањето на јазиците, ги докажуваме јасно границите на јазиците во нашата земја вар основа на законите, на Уставот на РСМ, иако сега веќе албанскиот јазик станува втор официјален јазик, следејќи ги и сите правила на Европската конвенција.

Сите овие карактеристики, во оваа докторска дисертација, ги презентираме со анкетата која е извршена токму за цел да ги докажуваме негативните влијанија и позитивните чекори кон зајакнувањето на демократските капацитети на општеството во нашата земја, колку им се дава акцент на комуникацијата и на комуникологијата и на каков начин комуникологијата треба да се внесе во образовната програма како предметна настава од раното образование.

Методи на истражувањето

Во текот на предметното истражување ќе бидат користени следните истражувачки методи:

- нормативен метод
- историски метод
- анализа на содржина;
- компаративен метод;
- дескриптивен метод;
- статистички метод (колку му се дава важност на базичното познавање на јазикот во образовниот систем - основно и средно образование)
- метод на дедукција и индукција;
- метод на генерализација и специјализација;
- метод на докажување и оспорување;
- метод на решавање;

Трудот тежнее кон извлекување на општи генерализирани заклучоци, својства, како резултат на примена на генерализацијата. Во поглед на изведување на заклучоци за

меѓусебните врски и релации меѓу појавите се користат методите од дедукција кон индукција. Компаративниот метод се користи во насока на спознавање на идентичноста, сличноста, разликите и специфичностите помеѓу појавите, во случајот, образовни програми за комуникологија кои се предмет на анализа на овој труд. Дескриптивниот метод е користен во насока на објаснување на влијанието на наставните програми врз успешноста на професионалците, новинарите.

Во рамките на трудот се применуваат следниве квалитативни и квантитативни техники за собирање на емпириски податоци:

- студија на случај;
- анализа на содржини;
- статистичко следење.

ХИПОТЕЗА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Главна хипотеза: Јазичната писменост и слобода на говор со јазична учтивост има силно влијание врз јакнењето на демократските капацитети и вредности на електронските медиуми.

Работните тези кои произлегуваат од главната хипотеза се:

1. Новинарите коишто имаат едукација во доменот на јазичната писменост поуспешно ја извршуваат својата работа и имаат поголемо влијание, кредибилитет, транспарентност врз јавноста.
2. Трансформацијата на медиумскиот систем налага сè поголемо описменување на новинарите со цел правилно или успешно извршување на нивните работни обврски.
3. Нивото на јазичната писменост и култура на говорот имаат негативно или позитивно влијание врз развојот на демократски капацитети.
4. Вклучување на електронските медиуми како промотори и заштитници на јазичната писменост, како услов за строга селекција на квалитет и стандард во новинарската професија.

Важноста на трудот

Кога се говори за една земја како што е Северна Македонија, мултиетничка земја која вклучува неколку јазични култури, од кои главни се македонскиот и албанскиот јазик, чинам дека се појавуваат и се шират предубедувања и стереотипи од кои потоа произлегува говор на нетолеранција, етноцентризам, етнонационализам, секако базирани на непознавање на другите култури од своето општество. Бидејќи живееме во XXI век и се сметаме за плуралистичка земја со пристојни демократски капацитети и вредности, преку образованието и медиумите треба да се преземаат мерки и да не се остава простор за продлабочување на овие проблематики.

Потребни се темелни реформи не само во медиумската сфера во Северна Македонија, туку и во образованието. Потребна е дополнителна едукација и образованост за младите да се здобијат со медиумска култура т.е. да имаат повеќе сознанија за комуникологијата (да ги препознаваат лажните вести кои секојдневно се сервираат во јавноста, да бидат едуцирани и образовани како се формира една реченица за да биде појасна за медиумската публика, како да се појават во јавност, да бидат информирани за кодексот и етиката на новинарството, како и многу други клучни теми од оваа област).

Корисници на истражување

Корисници на истражувањето е секој што го анализира концептот на градење на институциите на државата.

Резултатот од ова истражување ќе послужи за разни социолошки, психолошки анализи кога веќе се работи за откривање на тесните грла на развојот на општество, со посебен акцент употреба на албанскиот јазик и медиумите.

Директни корисници се новинарите и уредниците, сите академски кадри вклучени во развојот на медиумите и креирање на мислења за почитување на законските норми за употреба на албанскиот јазик во медиумите.

I ГЛАВА

1. ОПИС НА СОЦИОЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА МЕДИУМИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

1.1 Положбата на електронските медиуми во Република Северна Македонија

Сложената состојба и длабоката криза во медиумскиот систем, поради недоволните финансиски капацитети, високополитизираната улога на власта кај медиумите, јазичниот и културниот диверзитет, партизираниот кадар, недостатокот на релевантната професија кај новинарите, и покрај некои преземени активности од страна на Здружението на новинари¹, од 2006 до ден-денес, продолжува без значителни промени и без големи подобрувања.

Сопственици на дел од медиумите се самите лидери на партии, „иако оваа директна врска меѓу партиите и медиумите не постои, таа функционира индиректно, значи суптилно и софистицирано, со што се нарушуваат професионалните стандарди и етичките норми“². Јавноста е во очекување на напредокот, но досегашните напори засега не се доволно видливи и не постигнуваат значителни резултати. Развивањето на технологијата унапредува толку брзо, која доста влијае во медиумската сфера, кај нас. Политичките случувања во Република Северна Македонија често се менуваат што „е тешко да се препознаат односите меѓу политиката и медиумите и да се влијае врз нивниот понатамошен тек“³.

¹ Една од реформите која веќе е постигната, е финансирањето на медиумите од страна на власта. Преку Советот на честа на ЗНМ, кој било што не е задоволен од некаков тип на известување или некој новинарски производ, доставува претставка и Советот на честа одлучува по тоа прашање дали има прекршувања на кодексот на новинарите, и јавно се објавуваат. Секоја година има по десетина случаи на осудувани новинари, пред сè етички и морално. Со 7-8 соопштенија или прес-конференции сме апелирале до власта и до опозицијата, во обид на реформирање. Во изминатите години, кога вести се редаа од блиското опкружување на премиерот, сега можеби можеме да очекуваме индиректни влијанија, но нема директно мешање во уредувачката политика.

² Сефер Тахири, „Реформите во медиумскиот систем во нулта точка“, 22.5.2020, Скопје, <http://b-irc.org/mk/>.

³ Гоце Дртковски, *Политика и медиуми*, Списание за политичко-општествени теми, Konrad Adenauer Stiftung, Издавач: Anri Bone, стр., 9, број 26, јуни, 2009, Скопје, <https://idscs.org.mk>.

Не се доволни обидите и активностите за создавање на една структурирана и реформирана медиумска фела, од страна на власта. Сите „медиумски сопственици поседуваат големи бизниси и со тоа, поврзаноста меѓу политиката-деловноста-медиумите честопати се покажува како фатална за професионалните стандарди и етичките норми“⁴. Медиумите остануваат „финансиски и кадровско зависни од партијата на власт“⁵, додека, за да се повлекуваат од оваа ситуација, има недостаток на план и начин на организираност и на координираност, помеѓу медиумската фела и институциите, помеѓу медиумската фела и публиката, медиумската фела и системот на образование, медиумската фела и бизнис заедницата, медиумската фела и креаторите на социополитичката волја во самата држава.

Самиот збор „медиум“, потекнува од латинскиот збор „медиум“ означува што е во средината, што го претставува средниот, средниот пат, посредникот или медијаторот, мост преку кој се пренесува дејството⁶, и ова не треба да се злоупотреби.

Како главна точка, на ова *посредничтво* е финансирањето преку рекламирање во медиуми, која се појави како клучен проблем, но и предизвика партиско влијание кон уредувачката политика кај медиумите, иако се смета како укината од страна на владата,⁷ сепак не е укинато партиско-политичкото рекламирање за време на предизборните кампањи, кои сепак извираат од државниот буџет.

Егзистенцијалната економска положба кај електронските медиуми во Република Северна Македонија, ни дава претстава дека тие функционираат како деловни-политизирани институции или бизнис-субјекти, дека нивната положба е борба за финансиско преживување, додека нивниот јавен карактер го вршат на програмиран механички начин, што значи дека јавниот интерес е во последен план. Продолжувањето на ваквиот терк со „партнерството на медиумскиот бизнис и партиите, кој треба да донесе добивка на двете страни, е пречка за независноста на медиумскиот простор“⁸,

⁴ <http://b-irc.org/mk/>,

⁵ *ibid.*

⁶ А. Пајазити, *Fjalor i sociologjisë*, Logos-A & SEEU, Скопје, 2009, стр. 392;

⁷ Владата на Република Македонија на 24-та седница, одржана на 17 август 2017 година, донесе заклучок да му предложи на Собранието на Република Македонија согласно усвоената мерка од Планот 3-6-9 која се однесува на стопирање со владините реклами на комерцијалните радиодифузери и печатени медиуми, билборди, интернет-портали (со исклучок на социјалните медиуми) и пренесување на комуникацијата со граѓаните преку јавниот радиодифузен сервис.

⁸ *Ibid*, Гоце Дртковски, стр., 10.

така што „на така диригирано, тенденциозно фрагментарно третирање на јавниот збор претендираат да бидат арбитри на политиката, или судии без порота“⁹. Тоа значи дека во Република Северна Македонија, слободата на медиумите се доведе на граница на демократското ниво, додека една од главните „функции на медиумите во демократските општества е да обезбедат простор за изнесување различни мислења, ставови, потреби и интереси во јавноста со цел да се предизвика јавна дебата“¹⁰, неспоредувајќи ја со антицивилизацииските земји, но со интернационалните медиуми со либерални вредности.

Изнесените информации пред јавноста од страна на сегашната власт, покажуваат дека „моќта на поранешниот премиер Никола Груевски во медиумите потрошил најмалку 38 милиони евра за кампањи и пропаганда во електронски и печатени медиуми од 2008-2015 година“¹¹, но не се распределени според некакви претходно поставени професионални нормативи и правила. Од *колачот* не се изземени и „Телма и Алсат-М, но истите добиле 35 пати помалку од телевизиските станици кои биле блиски со власта“¹², а јавноста и новинарската фела, перманентно се во исчекување што поскоро медиумите да се ослободат од канџите и политичките „притисоци“ што ги добиваат преку нивните газди или сопственици на медиумите, кои анализирајќи го медиумскиот пазар, мислат дека ако ги раскинат партнерските односи со партиите на власт, ќе тонат. Ова се аргументира со А1 телевизија¹³.

Прикажаната положба на медиумите и начинот на финансирање, во Република Северна Македонија, ни дава преглед дека во нашата држава нема слободни медиуми,

⁹ Чашуле Слободан, *Политика и медиуми*, Списание за политичко-општествени теми, Konrad Adenauer Stiftung, Издавач: Anri Bone, стр., 13, број 26, јуни, 2009, Скопје, <https://idscs.org.mk>.

¹⁰ Прирачник за наставници за изучување на медиумската писменост во наставата по мајчин јазик, *Македонски институт за медиуми и Институт за демократија „Societas Civilis“* – Скопје, 2010, стр. 53, Марко, Трошановски, Весна, Никодиноска, Петрит, Сарачини, Марина, Тунева, Јана, Ѓорѓинска, Александра, Теменугова, Дејан, Андонов, Владимир, Мисев, Сеад, Џигал, Дарко, Булдиоски.

¹¹ Сефер Тахири, *ibid*.

¹² Сефер Тахири, *ibid*.

¹³ Поранешна приватна телевизија во Република Северна Македонија која почна на 22 јануари 1993, со добиена концесија во 2001 година. Вработените во А1 телевизија беа главно новинари дојдени од МРТВ, но се одликуваа со препознатлив репортерски стил. Во нејзиното 18-годишно постоење, доби неколку награди во државно ниво, и престана да емитира на 31 јули 2011 година. Македонските експерти беа поделени, некој реагираа субјективно, додека други категорично сметат дека затворањето на А1 телевизија беше пресметка на владејачката партија со медиумот кој известувал од опозициска страна. Сопственикот и неговите соработници служеа затворска казна која им беше одредена од нашето судство.

право кое е гарантирано со закон¹⁴ . Постигнувањето на неопходното ниво на независност на медиумите, како итна реформа е во интерес на владеењето на правото, демократијата, интеграција на земјата во европските и евроатлантските структури и пред сè во корист на граѓаните на Република Северна Македонија.

Кога нема слободни медиуми, се доведува во прашање плурализацијата и демократизацијата на медиумскиот простор во нашата земја. Начинот на функционирање на финансирањето на медиумите кај нас, комодитетот на власта за бавно реформирање, подобноста и партизираната Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, која исто така носи одговорност за моменталната ситуација кај медиумите, тешко е да се предвидуваат. Нема знаци ни за подобрувањето на медиумите и во професионален аспект, бидејќи компетентните не се произнесуваат, ниту имаат план за функционирање на медиумите со што би ги поттикнале електронските медиуми на професионална конкуренција во корелација со финансиските субвенционирања.

Реформите за „трансформацијата на медиумите во Македонија е апсурд за проучување, просудба и извлекување поука. Нивната улога во нашето општество регресира и наместо да го следат бурниот развој на демократизацијата, од нив зачната, би рекол, извојувана, тие назадуваат“¹⁵, тоа се докажува и од страна на истражувачката репортерска лабораторија¹⁶. Според експерти медиумите „зависат од одредени центри на моќ, дали е тоа бизнис-центри на моќ, дали е тоа политички центри на моќ“¹⁷, додавајќи дека, политиката, реформирањата ги користи, повеќе како ‘предизборни манипулации’ отколку како ‘предизборни ветувања’ без претходно поставени задачи за

¹⁴Закон за медиуми: Законот за медиуми детално го регулира прашањето за медиумите, според кое „Слободата на медиумите особено вклучува: слобода на изразување, независност на медиумите, слобода на собирање, истражување, објавување, избор и пренесување на информации во насока на јавно информирање, плурализам и разновидност на медиуми, слобода на циркулација на информации и транспарентност на медиумите за различни мислења, верувања и содржини, пристап до информации од јавен карактер, почитување на човековата индивидуалност, приватност и достоинство, слобода за основање на правни лица за вршење на активност на информации од јавен карактер, објавување и дистрибуција на печатени медиуми и други медиуми од земјата и странство, производство и емитување на аудио/аудиовизуелни програми, независност на уредникот, новинар, автор или креатор на содржина или соработник на програма и други лица и во согласност со правилата на про религија “(член 3).

¹⁵ Чашуле Слободан, Ibid.

¹⁶ <https://irl.mk/makedonia-na-95-mesto-na-indeksot-na-sloboda-na-mediumite-na-reporteri-bez-granitsi/>, март, 2021.

¹⁷ Види подетално: Чадиковски Младен, интервју, во непосреден разговор, октомври, 2019, додаток.

подобрувања на демократските капацитети на општеството во Република Северна Македонија.

Основна неправилност која се случи по транзицијата на земјата, кога во медиумскиот систем, медиумското поле било дозволено да се регистрираат над 120 приватни телевизии¹⁸, кои никнаа во мал терен од околу два милиона луѓе, тогаш медиумите се дилетантизираа и инструментализираа¹⁹ во борбата меѓу политичките партии и меѓу посткомунистичките газди кои станаа газди и на приватни медиуми, но според новинарските експерти со оваа „лошо поставена структура на медиумскиот сектор, ситуацијата не е лесно да се промени преку ноќ. Врската власт, моќ, опозиција, политички партии не е раскината.²⁰ Во кус рок ако не се работи за модалитетот на субвенционирање на медиумите, голем дел од локалните медиуми ќе бидат принудени да се затворат.

1.1.1. Положбата на медиумите во Косово и Белгија – влијанието на политичките институции и бизнис-сферата (компарација со медиумите во нашата држава)

Во Косово, „партиските функционери немаат директно влијание на медиумите и радиодифузерите, но за жал од балканскиот тренд не е изолирано ниту Косово. И во тамошните услови политичките центри наоѓаат начини да влијаат на медиумската индустрија“²¹. Сите телевизии се во рацете на нивните сопственици во сите погледи во однос на тој медиум, освен јавниот дифузер - RTK, потоа се воспоставуваат

¹⁸ (Во регистарот на Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги се водат, 62 телевизии, 70 радија и 17 печатени медиуми)

¹⁹ Претседателот на ЗНМ, Младен Чадиловски вели: има над 120 медиуми на локално, регионално и на државно ниво, зборувам за регистрирани телевизии, радија како национални, и локални и регионални, меѓутоа се сите телевизии што треба да живеат и сите тие многу тешко опстојуваат на пазарот кој ги доведоа во ситуација да се молат по општините да им фрлат, зборуваме за локално регионалните да добијат некои пари, или пак меѓу националните да се води некоја беспопштедна битка на пазар, што не е еднакво. Види подетално: Чадиловски Младен, интервју, во непосреден разговор, октомври, 2019, додаток.

²⁰ Ibid, Чадиловски Младен.

²¹ Види подетално: Hyseni Violeta, во непосреден разговор, октомври, 2019, Приштина.

односи меѓу медиумите и политичките партии, бизнисот и институциите, но тие „се стриктно одредени од позиции на сопствеништво“²².

Според Милазим Красниќи, професор на Факултетот за новинарство, во Косово не постои институционална политичка контрола врз медиумите, нема цензура, но нема ниту правен надзор, нема ниеден затворен новинар, нема затворен медиум. Не постои институционална политичка контрола врз медиумите, според Красниќи „не постои, ниту политички инструмент со кој можете да се инфилтрирате во медиуми“, но има *клинетелистичко влијание*,²³ на бизнис-центрите со медиумите, тој клиентелизам според него, се спроведува на овој начин: „вие им нудите нешто што тие го даваат како услуга и ова е контекстот во кој се развива конкуренцијата или трката“²⁴. Според ова, на овој начин на функционирање, медиумите во Косово се прилагодени, и не се гледаат скоро промени, во овој правец, освен ако има промени на власт кои носат, според него *догматски дух*.

Практиката на финансирањето на медиуми, и во Белгија²⁵, покажува дека медиумите, треба да бидат субвенционирани од страна на владата, во зависност од нивото на квалитетот на програмата, креирана и реализирана во медиумот, во зависност од приоритетните јавни настани, како што е сега ситуацијата со пандемијата, *ковид-19* во нашата држава, зависно и од професионалноста и бројот на новинарскиот кадар во медиумот, но не и селективно, како што досега практично е докажано кај нас, на пример, со субвенционирање на десет²⁶ печатените медиуми само за една година, 50 милиони денари.

Околу 50% финансирање на медиумите во Белгија, се врши преку маркетинг или рекламирање, вели Cristophe Lamfalussy, новинар за дневниот весник *La Libre Belgique*, но како резултат на влијанието на интернетот последните години се чувствува

²² Ibid. Hyseni Violeta.

²³ Види подетално: Красниќи Милазим, во непосреден разговор, октомври, 2019, Приштина.

²⁴ Ibid, Красниќи Милазим.

²⁵ Види подетално: Гонбалај, Африм, во непосреден разговор, септември, 2019, Брисел.

„Доколку програмата ќе биде од јавен интерес, едукативна, во интерес на општеството, на пример, пораките за корона-вирусот, или емисии кои се однесуваат на економијата со национален интерес, презентацијата на белгиската култура, белгиските чоколади во светот, тогаш да, детски образовни емисии, бидејќи децата не можат да се рекламираат во медиум“, повлечени паралелни линии со медиумските нормативи, употребата на јазиците во медиумите во Белгија.

²⁶ Весниците кои се финансирани: Нова Македонија, Слободен печат, Битолски весник, Зенит - Прилеп, Капитал, Коха, Вечер, Љајм, Фокус, Економија и Бизнис.

пад. Другиот дел на финансирање, според него доаѓа од самите читатели, но не ја прескокнува помошта која доаѓа од страна на власта. „Секоја година **сите** медиуми во Белгија примаат помош од власта, помош која е потребна за да се задржи разновидноста во медиумите во малите држави. Има околу 12 милиони Белгијци, но има 5-6 милиони франкофони²⁷, според него ако сака владата да ја задржи разновидноста во медиумите, мора да има мала помош, додека за судбината, на државната телевизија РТБФ²⁸, од финансиски и административна гледна точка, е надлежен Парламентот на франкофонската заедница, кој е заеднички за Валонија и Брисел, исто така, се финансира и од европските проекти прелеани во РТБФ²⁹.

Во Белгија, ако правиме разлика помеѓу:

„јавните и приватните телевизии, јавниот како што е РТБФ и фламанскиот се дефинирани во државниот буџет, но, исто така, имаат законски рок за тоа колку простор мора да има за рекламирање, со што автоматски другиот простор ѝ се дава на приватната телевизија, бидејќи треба да имаат реклами, дека се финансирани од рекламите“³⁰,

и од ова произлегува дека таму, постои координирање меѓу медиумската фела со бизнис-центрите и законодавството³¹, дека постојат претходно планирани нормативи за се задржи разновидноста во медиумскиот простор.

²⁷ Види подетално: Lamfalussy Cristophe, во непосреден разговор, септември, 2019, Брисел.

²⁸ „Белгија беше обединета пред 80-тите, потоа се случи поделбата, имавме една заедничка радиотелевизиска компанија, наречена РТБФ-ВРТ, но беше поделена на фламански и француски јазик. Кога се случија реформите во 80-тите, поточно во 1989, ги поделија компаниите бидејќи ги поделија заедниците. Министерството на култура стана Министерство на франкофонската заедница на една страна и Министерството на фламанската заедница на другата страна. Го поделија Министерството, буџетот и компанијата. Затоа РТБФ е за Франкофоните и ВРТ е за Фламанците. Валонија го зборува францускиот јазик, Фландрија, фламанскиот јазик, додека Брисел е двојазичен. Нема миноритети. Ова е регулирано со закон и не е систем кој се наметнал на спонтан начин, туку имало политички преговори во 70-тите години, притисок од двете заедници за поделба, бидејќи секоја заедница сакаше свој идентитет. Законот е донесен во 1980 година, од страна на парламентот“.

²⁹ Види подетално: Pletser Alexandre, во непосреден разговор, септември, 2019, Брисел. (продуцент на национална телевизија РТБФ).

³⁰ Ibid, Ѓонбалај, Африм.

³¹ “Белгија, која и покрај тоа што е европска демократска држава, сепак за секое непочитување на законите, се соочуваат со санкционирање до затварање на целиот медиум или програма”

„Во Белгија, поточно во Брисел, уредничката линија е слободна. Политичарите не можат да интервенираат, не можат да одлучат која личност да се интервјуира. Тоа не е можно“³², бидејќи се цени професионалното новинарство. За судбината на новинарите во Брисел не одлучува политиката туку, Здружението на новинари. „Новинарот не е под притисокот на законот, тој е под притисок на внатрешните правила на професијата. Правила кои ние самите си ги наметнуваме“³³. Казните кон белгиските новинари се „резултат на погрешни објавувања, невестинити информации, на професионална основа.“³⁴.

Според, сите параметри постигнати преку ова истражување, можеме да констатираме дека клиентелизмот дефинитивно постои и кај медиумските центри во нашата држава но за компарација со медиумите во Косово, таму ќе го именуваме двонасочен клиентелизам: медиуми-бизнис; бизнис-влада; Во Република Северна Македонија, за жал, долго време медиумите, кои системски се така поставени: само оние кои имаат пари за влез во пазарот да можат да оформат свој медиум, беа под контрола на владата, соодветно под директивите на владејачките партии. Владејачките партии порачуваа вести и се погрижија медиумите под нивна контрола да пропагираат во нивна корист. За да се реализира оваа клиентелистичка врска, владејачките партии го искористија државниот буџет, парите на народот, што значи со или ненамерно се појавува тронасочен клиентелизам: медиуми-бизнис; бизнис-власт; власт-медиум.

Приложените факти не насочуваат кон една и единствена формула за подлабоко реформирање на медиумите кај нас, а тоа е квалитетот на *медиумскиот производ*³⁵. За да се постигне квалитетот во медиуми, треба да се почне со реформирање од едукативното образование, со што ќе се подобри и нивото на новинарите и

³² Robert Esselinkch, во непосреден разговор ,Брисел, 24 септември, 2019.

Главен уредник и продуцент на TV Bruzz,. (групација на национални медиуми, на фламански како главен јазик, но секако со превод кој се врши преку кајрони и на англиски јазик, на шпански и на француски јазик. Во списанието „Bruzz Internationale”, освен англиски, како главен јазик, официјално се известува и на шпански и француски јазик).

³³Ibid. Lamfalussy Cristophe.

(новинар за дневниот весник „La Libre Belgique. Една година бил во Косово, во европската мисија ЕУЛЕКС, како портпарол, исто така и во Скопје, за време на инцидентите.)

³⁴ Ibid. Lamfalussy Cristophe.

³⁵ Се мисли на квалитет, не само на финансиски план, на услови за работа, туку квалитет на целиот тим кој е вклучен во медиумот, усовршен технички кадар, образовни новинари, усовршени и квалификувани уредници, кои ќе ни претстават квалитетен медиумски производ.

новинарството која во изработка на оваа докторска теза се појавува како *иницијална каписла*, како главен сегмент, за егзистенцијалната положба на медиумскиот систем во Република Северна Македонија. Исто времено ќе добиеме:

„Попаметната публика, активните новинари со заокружено новинарско образование и развојот на јавниот журнализам (јавен журнализам се означува ерата на современото новинарство што го овозможува Интернетот, можноста секој да пласира вест и маргинализација на разликата помеѓу примател и испраќач на информацијата) го ставаат под притисок искреираното и необјективното информирање и ја наметнуваат потребата за квалитетна, интерпретативна информација, во чија основа се фактите и аргументацијата. Ваквиот квалитет на информација единствено може да биде резултат на едно ново новинарство, кое се јавува кон крајот на 20 век, во чија основа е образовниот и истражувачки ангажираниот новинар“³⁶.

Што значи друг сестрински разлог е нивото на писменост на публиката, која се појавува како резултат на ненавремена координираност и организираност помеѓу медиумската фела и образовниот систем. Врската меѓу новинарите и публиката е неизбежна. Во овој контекст може да го цитираме Мануел Кастелс кој вели дека „пренесување на порака до публиката е двонасочен процес. Вие мора да комуницирате со вашата публика, но треба, исто така, да знаете што ќе ѝ овозможи на публиката полесно да комуницира со вас. Вистинските односи со јавноста вклучуваат дијалог - вие треба да ги слушате другите, да ги гледате нештата од нивна перспектива.“ Оваа задача треба да ја вршат мас-медиумите.

1.2 Нивото на медиумската писменост во Република Северна Македонија – општествено-социолошка состојба

Ние секојдневно, пишуваме пораки, преку телефон, преку интернет (социјалните мрежи, информациите ги праќаме преку *e-маил*), во секојдневниот живот, во ресторани, и тоа е медиум, додека тоа што го пишуваме преку овој посредник затоа треба да

³⁶ Јасна Бачовска, Ирена Рајчиновска Пандева, *Иднината на новинарското образование*, УДК: 378:070, 1.2. Прегледна научна статија, стр. 224.

постојат прописи, преку кои ќе бидеме информирани, во спротивно, улогата на медиумот ќе биде реализирана, но завршена со не/посредништво или не/разбирливост.

Медиумска писменост значи рамка или пропис за пристапување, анализирање, проценување и креирање на медиумски пораки во различни форми - од печат, преку аудиозапис до интернет. Медиумската писменост гради разбирање за улогата на медиумите во општеството, како и суштински вештини за истражување и самоизразување на граѓаните во демократијата. (Thoman and Jolls, 2003: 21)³⁷.

Медиумската заедница во Република Северна Македонија и во целиот регион има сериозен проблем со *функционалната писменост*³⁸ на новинарите. Во Република Северна Македонија, студенти запишани на новинарство не ја познаваат добро македонската кирилица. Професорот Људмил Спасов од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, вели: „некои студенти кои се запишуваат на Филолошкиот или на Правниот факултет, новинарска насока, не ја знаат доволно ниту азбуката. Како правилно да се напише реченица, збор или буква. Кога мораат да пишуваат на табла за да напишат реченица, збор или буква, тие прават грешки, тие не знаат како да ги напишат помалку користените букви, како што се „s“ и „ц“³⁹.

Истата ситуација се појавува и кај студентите Албанци, кои не знаат каде се употребуваат буквата „ё“ и „џ“, што значи ги доведуваат во прашање бројките на буквите на македонската и албанската азбука и тоа се рефлектира во медиумите преку вршење на новинарската професија.

Иако УНИЦЕФ не охрабрува со последните резултати од ПИСА, во 2015⁴⁰ година кога државата беше рангирана меѓу последните пет, според нив податоците за 2018⁴¹ година покажуваат подобрувања на предметите кои беа цел на оценување и кај сите

³⁷ Прирачник за наставници за изучување на медиумската писменост во наставата по мајчин јазик, Македонски институт за медиуми и Институт за демократија „Societas Civilis“ – Скопје, 2010, стр. 53, https://idscs.org.mk/wpcontent/uploads/2009/08/priracnik_za_nastavnici_za_izucuvanje_na_mediumskata_pismenost_vo_nastavata_po_majcin_jazik.pdf.

³⁸ Мислење за функционална писменост: Да знаеме што по кратко и јасно да ги пренесуваме нашите знаења, тоа што го умееме, гледаме, слушаме, кој, што, кога, каде, зашто, и како.

³⁹ <https://24.mk/details/povekje-od-50-procenti-od-mladite-vo-makedonija-se-nepismeni>

⁴⁰ <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/na-megjunarodnoto-pisa-testiranje-na-uchenici-makedonskite-15-godishnici>

⁴¹ <https://www.dw.com/mk/>

ученици, од оние со најниски постигнувања до оние со највисоки, треба да нè мотивираат за да ги забрземе реформите во образованието. Но, тие воопшто не се задоволувачки, бидејќи „целокупниот успех на учениците останува значително под просекот на земјите во ОЕЦД и тоа ги повикува сите засегнати страни да останат посветени на реформите во образованието, насочени кон потребите за учење на нашите ученици.“⁴²

Според, уредникот на забавно-културната програма во Вториот јавен сервис, Авни Каили, се детектира необразованоста на младите новинари каде што еден добар дел таму се средношколци⁴³, кои работат како новинари, додека други во меѓувреме завршиле приватни факултети и за ваквата ситуација го обвинува државниот систем. Оваа ситуација се појавува кај сите заедници, особено кај двете поголеми заедници, Македонците и Албанците, тој додава дека „и покрај сите образовни филтри младите сепак остануваат необразовани новинари“⁴⁴.

Како „примарната функција на новинарите е да комуницираат со човечките суштества и да ги изразуваат вистинските мисли и чувства на нејзините членови. Затоа, од луѓето кои работат во оваа професија, новинарството бара највисоко ниво на интелигенција, знаење и искуство, како и талент и способност за набљудување и судење“⁴⁵, но не само овие карактеристики, бидејќи „Новинарството е од витално значење, заради влијанието кое го има на владините политики за отвореност при информирање, одговорност и слобода на зборување во демократските општества. Политичките, социјалните, економските и медиумските системи варираат и се

⁴²<https://civilmedia.mk/unitsef-ohrabruvachkite-rezultati-od-pisa-treba-da-n-motiviraat-da-gi-zabrzame-reformite-za-obrazovaniето/>

(Северна Македонија е рангирана на 67 место од 77 држави учеснички во читање со разбирање и математика и малку повисоко на 63 од 77 држави – во природни науки, ставајќи нè на вистинска патека за натамошни подобрувања и достигнувања. Со оглед на тоа што развојниот умствен склоп, односно отвореноста и посветеноста кон личен и професионален напредок, е поврзана со повисоки резултати за читање со разбирање, загрижува фактот што во Северна Македонија само 24% од учениците имаат ваков развоен умствен склоп⁴². Во извештајот се вели дека образовните системи „треба да им помогнат на учениците да стекнат знаење, но истовремено и да знаат како да го искористат знаењето, да развиваат емоционална интелигенција, способност да размислуваат критички и креативно, да развијат самодисциплина и љубопитност, чувство на припадност и цел“. УНИЦЕФ ги повикува сите засегнати страни да останат посветени на тековните реформи во образованието кои се засновани на докази, а кои ги ставаат учениците во центарот на промените.)

⁴³Види подетално: Авни Каили, во непосреден разговор, декември, 2019, Скопје.

“Јас сум ги видел нивните свидетелства каде што нивните оценки беа, добри и доволни и тие по неколку години завршија факултет.”

⁴⁴ Ibid, Авни Каили.

⁴⁵Назми Малики, *Sistemet e informacionit publik dhe privat - Doracak për studentët e Administratës publike*, Tetovo, 2006, стр.82.

разликуваат од земја до земја пропорционално со степенот на развој и новинарска култура. Предуслов за подобрување на општеството и здраво граѓанство е доброто образование.⁴⁶

Лошата состојба со образованието е посочена и во Предлог-извештајот за основно и средно образование во Република Северна Македонија на ОЕЦД и УНИЦЕФ, во кој се вели: „Повеќе од половина од учениците во земјата по завршувањето на основното и средното образование се на ниво на неписменост. Тие ги немаат основните знаења за успех во животот“⁴⁷, што е алармантно, а прашањето е какви медиуми очекуваме кога учениците по завршување на основното и средното образование се на ниво на *функционална неписменост*⁴⁸. Ќе ја опишам оваа дефиниција вака: „Ако кажеме дека слушам музика, не значи дека сум музичар, така новинарите честопати ги мешаат информацијата и знаењето. Бидејќи има информации, се мисли дека има знаење, а всушност има само информации и многу малку интелектуално знаење, има малку знаења и само информации.“⁴⁹ Истражувањата покажуваат дека Северна Македонија останува на последно место на индексот на медиумската писменост⁵⁰.

Во овој поглед имаме слична ситуација со Косово, каде што има сериозен проблем кога студенти имаат проблем со читањето, пишувањето, правилното пишување, за што преземале иницијативи, албанскиот јазик да се воведува во секоја академска година. Ваквиот потег го гледам како серија *да се почне од некаде*. Експертите велат дека во Косово постои професионална криза.

„Еден нов вид на аналфabetизам, не во смисла на непознавањето на буквите, во смисла на непознавањето на реалноста, вистината. Во овој аспект верувам дека треба школските програми да се прегледаат комплетно, треба медиумска свест за нивното влијание што ја поседуваат, дека новинарството создава и разни стереотипи на изразувањата и на терминологијата така што како заедничко социјално општество и во училиштата, и во домовите, би била

⁴⁶Јасна Бачовска, Ирена Рајчиновска-Пандева, “Иднината на новинарското образование”, , УДК:378:070,. *Прегледна научна статија*, 1 февруари, стр. 221.

⁴⁷ <https://www.nezavisen.mk/mk/vesti/2019/02/124934>

⁴⁸ Види стр. 35, Спротивно *функционална писменост*.

⁴⁹ Ibid. Чадиковски Младен.

⁵⁰Извештај изготвен при Иницијативата за европски политики на Институтот отворено општество – Софија. <https://ssnm.org.mk/vesti/>

потребна една промена на општ став, дури и кон јазикот и комуникацијата и ова ќе се постигне преку подобрувањето на овие два сегмента, посебно на јавното образование и на медиумското.⁵¹

Програмата која ја применуваат во Универзитетот АБ, во Приштина „би требало да се промовира и изучува во пониско ниво на образованието.“⁵² Материјата по новинарство е „поприфатлива, сфатлива дури и хумана, отколку некој принуден предмет во образованието.“⁵³ Новинарските експерти, високо стручни спремни лица во Република Северна Македонија со нивните колеги во Косово, едногласно и цврсто стојат кон заклучокот дека задолжително треба вклучување на предмет за медиумска едукација од раните години во програмските настави. Додека ова е решен како проблем скоро во сите европски држави и во Белгија⁵⁴.

Како клучен чекор, за да се излезе од овој медиумски хаос, треба да се подигне нивото на адекватното образование на новинарската фела, но за да се разблажи постоечката положба, во однос на состојбата на медиумска писменост во Република Северна Македонија, мислам дека треба да се реализираат потребни новинарски обуки кои би биле под надлежност на здруженија на новинари, невладини организации во нашата земја, но не се исклучува можноста истите да се извршат и во странство.

Постои „Европскиот центар за новинарство (ЕЦН)⁵⁵ која е независна, меѓународна, непрофитна институција којашто е посветена на градење на највисоките стандарди во новинарството, најпрвин преку обука на новинари и медиумски професионалци. Градејќи далекусежна меѓународна мрежа, центарот игра улога на олеснувач и партнер во различни проекти за обука“⁵⁶.

⁵¹ Ibid, Красниќи Милазим.

⁵² Види подетално: Veliu Xhymret, во непосреден разговор, октомври, 2019, Приштина. (главен уредник во јавниот сервис во Косово, РТК, и професор по комуникологија во Универзитетот АБ, во Приштина)

⁵³ Ibid, Veliu Xhymret.

⁵⁴ Дураку Хабибе, вработена како потпретседател во Општина Евере, во Брисел, основно и средно завршила математичка насока и латински јазик, во *Lusee Emilz Max* студирала и магистрирала Криминологија на *Universite Libre de Bruxelles*: Медиумската едукација во Белгија е вклучена од основно и средно образование до високо образование.

⁵⁵ ЕЦН е основан во 1992, како непрофитен тренинг-центар чија задача е да ги промовира највисоките стандарди во новинарството. ЕЦН отсекогаш играл пресудна улога во иницијативите за развој на медиумите во новите демократии во Централна, Источна и Југоисточна Европа.

⁵⁶ Ibid, *Полтичка мисла*, Политика и Медиуми, стр.75.

Дали овој начин би бил последно решение?!

Заклучувајќи преку информациите од интервјуираните дека последните десет години и во Косово состојбата на новинарите е под ниво, но по косовската војна ситуацијата била различна, бидејќи тогашните новинари поминале преку многубројни меѓународни обуки од страна на екипи и тимови од најпрестижните светски телевизии⁵⁷, кое се одразило позитивно кај медиумите. Меѓутоа на истиот тој обучен кадар им беа понудени високи функции⁵⁸, со коешто оперативниот дел останал блед, слично како нивните колеги во регионот, додека во Белгија овој проблем е регулиран со инкорпорирање на едукативната програма како гранка на телекомуникациите и аудиовизуелноста, во образовниот систем од основното (како историја и пракса) и комуникологијата е вклучена во секоја насока во научно предавање. Постојани обуки во соработка со странски експерти, се реализирани и во нашата земја, од различен карактер, во различни жанрови на новинарството, но сепак тоа резултира со рангирање на многу ниско ниво од светските агенции.⁵⁹

Оттука произлегува дека обуката во новинарството е најбрзиот и најлесниот метод за подобрување на моменталната состојба во медиумите во нашата земја, додека долгорочните планови за здраво и професионално новинарство што би влијаеле долгорочно на напредокот на медиумите кон подигање на нивото на новинарството и демократските вредности како на медиумите така и демократските капацитети на земјата и целото општество во нашата држава е вклучувањето на медиумската писменост во образовниот систем. Предметот- комуникологија и нејзиното вклучување во образовните програми⁶⁰ од раните години до високо образовните програми е единственото решение со што ќе се подигне свеста за медиумскиот дискурс. Преку овој метод, преку кој, целото општество ќе биде информирано и мислам сите ќе бидеме

⁵⁷ СНН, ББС, новинарски експерти ги обучувале новинарите во Приштина, по војната во 1999 година.

⁵⁸ Velju Xhumret, во непосреден разговор, октомври, 2019, Приштина.

(главен уредник во јавниот сервис РТК, во Косово)

⁵⁹ Прочитај, Извештајот за напредокот (2015) во: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf

⁶⁰ Елаборирана програма за вклучување во образовниот систем. Етика како прва материја, социологија, психологија, историја на новинарство, филозофија, да бидат дел од материјата вклучена во медиумска писменост или комуникологија. Од еден агол ќе се намали бројот на предмети кои мислам дека ја натрупуваат наставата, а од друга страна ќе се добијат знаења преку атрактивна материја и настава.

одговорни во запазувањето на етичките стандарди во работењето на медиумите и новинарите, дури и секојдневниот живот.

Еден феномен кој го поврзува новинарството со овие држави е дека сите се дел од социолошкиот феномен на зависност од таблети и компјутери од разни социјални мрежи. Денес се троши исклучително драгоцено време од денот, се занимава со залудни написи на Фејсбук, Инстаграм, снимки и слично. Овие се социолошки „проблеми“ кои се рефлектираат низ целиот свет. „Денес вестите ги добиваме брзо, најчесто и перфектно точни и во нивната оригинална верзија“⁶¹, но сосема во поинаква форма и тоа не многу далечно минато, кога „како извор на вестите се јавува човек, граѓанин кој го почувствувал ефектот на својата кожа или пак бил сведок во живо на случката.“⁶² Во двете прилики, известувањето не може да биде со иста енергија, со природен вокабулар и на ист чувствителен начин, но ќе резултира како механички формат на известување.

1.2.1 Интегрирање на мултикултурализмот во медиумскиот систем, во Република Северна Македонија (компарација со Косово и Белгија)

Мојот сон ќе биде мултикултурно општество, разновидно општество каде секој маж, жена и дете се третираат еднакво. Сонувам за свет во кој сите луѓе од сите раси работат заедно во хармонија. - Нелсон Мандела

Мултикултурализмот има повеќенасочно дескриптивно толкување. „Мултикултурализам - е соживот на различни култури, каде што зборот „култура“ создава расни, религиозни или културни групи и се манифестира во заедничко културно однесување, претпоставки и вредности, мисловни обрасци и стилови на комуникација“⁶³, понекогаш се појавува како „културен плурализам“, како рамка или метод на организација на општеството – кое понекогаш се опишува како „политиката на разликата“, „идентитет во политиката“, како главен термин за различните владини

⁶¹ Јасна Бачовска, Ирена Рајчиновска Пандева, Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ <https://www.ifla.org/publications/defining--multiculturalism> , 3.3.2021, 10:33h.

политики, вклучувајќи го и прашањето на употребата на јазикот на интеграција во општеството, поддржување на културни фестивали и центри на заедниците.⁶⁴

Мултикултурализмот, како поим, но и како реалност генерално е прифатено во општеството. Постојат повеќе од милион народи низ целиот свет, и во сите општества постојат луѓе со различни верски убедувања, етничка припадност, различни начини на живот и концепции на разбирањето на животот. Но, сепак, прифаќањето на диверзитетот на општеството недоволно е стимулирано од 195⁶⁵ држави, и недоволно се посветуваат кон нормативните потреби на негување на мултикултурализмот, кој се фокусира на почитување на културните разлики наместо стигматизирање, како и вклучување наместо исклучување од јавниот живот, на оваа разновидност на перспективи. „Ниту едно општество не е навистина хомогено и преминот кон демократија не може да се постигне без прифаќање на овој факт. Суштината на демократијата значи вклучување и целосна интеграција на сите народи во животот, без оглед на јазиците на кои зборуваат.“ (Поповиќ. Тања, 2013: 25).

Мултикултуралистите тврдат дека државната политика влијае различно на членовите на различните културни групи, а со тоа и дека политичката филозофија треба да се преиспита⁶⁶.

Според, Рубин Земон, „во 70-тите години на XX век, мултикултурализмот повеќе се појавуваше како „спојувачка карика“ во креирањето на политиките во управувањето со етничкиот, јазичниот или културниот диверзитет во рамките на националните културни развојни стратегии во Канада и Австралија“, што се поклопува со мислењата на експерти и за Република Северна Македонија дека „периодот од 1945-1981 година, третиран како „ера на развој на културно-образовниот идентитет на сите народи на Југославија, вклучително и на Албанците кои по завршувањето на Втората светска војна, останаа во рамките на оваа држава“ (Демири, С., 2015: 14), додека други

⁶⁴ Чарлс Тејлор, Политика на признавање, во: Мултикултурализам - огледи за политиката на признавање, Евро-Балкан прес, Скопје, 2004, 25-69); Will Kymlicka, Multicultural Citizenship: A liberal Theory of Minority Rights, Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁶⁵ Според Обединетите нации, две држави кои не се дел ОН, www.nationsonline.org, 3.3.2021, 12:41.

⁶⁶ Will Kymlicka, Etnički odnosi i zapadna politička teorija, во: Habitus broj 0, Novi Sad, 1999(<http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=f1193de4-2fc8-4f3b-8225-5aaf07b151fa&articleId=f83eab4e-2e7d-4455-9800-4bda96cf6202>); Don C. Locke, A Model of Multicultural understanding, Increasing multicultural understanding, A Comprehensive model, Second edition, Sage Publications, London, New Delhi, 1998.

мултикултуралисти тврдат дека современите општества се карактеризираат со културниот плурализам.

Македонски експерти мислат дека кај;

“македонското културно општество пред демократизацијата имаше една фобија, и дури на моменти парадоксална, каде што беа ситуирани 5 јазични подрачја: српски, бугарски, албански, грчки, во МРТВ со една редакција и уредник. Но, на одреден начин, тоа беше изолирано гето. Втора програма имаше емисија на албански јазик, особено во културниот сегмент која имаше структура, вести, забава, предводена од три-четири познати албански интелектуалци, автори, што значи, имаше знаци на почитување на контролирана рамноправност, без некои посебни автохтони изблици. Дека не постоеше на одреден начин искреност во тоа покажуваше и фактот дека, како и сега, долго време културните проткајувања, на творештвата, ретко беа мотив за заеднички информации. На пример, претстава на албански театар кога се формираше, или занимавање со регионалните етничките прашања, тоа се беше лично изолирано, но тогаш постоеше, и мислам дека тоа беше резултат којшто од почетокот на 70-тите, претставуваше едно класично албанофобство.”⁶⁷.

„Македонија е мултикултурна земја⁶⁸, многу работи поврзани со македонскиот мултикултурен модел остануваат нејасни, неразработени и нефункционални како дел на

⁶⁷ Чомовски Александар, во непосреден разговор, декември, 2019, Скопје.

⁶⁸ Електронски весник „Македонска нација“ од 17 јуни 2009 година текст под наслов „Профилот на претседателот Ѓорге Иванов“: „...За македонскиот модел на мултикултурна, мултиетничка и мултиконфесионална држава, Иванов вели дека се работи за систем кој овозможува интеграција на сите заедници во земјата, без да се врши нивна асимилација. Според д-р Иванов, притисокот кој се врши врз Македонија од страна на Грција, да се откаже од своето име и посегнањата по нејзиниот идентитет, го нарушуваат македонскиот мултиетнички модел.“. Говор на претседателот на Владата на Република Македонија Никола Груевски во Парламентарното Собрание на Советот на Европа во Стразбур, од 7 октомври 2010 година: „Мирот, стабилноста и демократијата, се основа за постоење на добри меѓуетнички односи во духот на меѓусебното почитување и почитувањето на фундаменталните слободи и права. Тоа е суштинска основа за воспоставување на функционално мултиетничко и мултикултурно општество, што пак води кон општ напредок и развој на заедницата. Градењето мултикултурно општество, како едно од најкомплексните и најосетливите политички прашања, е предизвик на сите демократски општества. (<http://www.vlada.mk/?q=book/export/html/5958>). ; Исто така во текст на официјалниот интернет портал на Владата на Република Македонија, под наслов „Милошоски - Миликен: Македонија и Канада далеку географски, но блиску според општествените и демократските вредности“, меѓу другото се вели: „Двете земји, како што потенцира Милошоски, споделуваат една основна заедничка вредност, односно се мултикултурни општества и се функционални демократии кои покажуваат дека мултикултурниот состав може да биде предност и богатство за една земја.“ (<http://www.vlada.mk/?q=node/363>).

државната политика и стратегија⁶⁹⁷⁰, посебно во медиумскиот систем, главно во јазичниот диверзитет. Како комплексна и суптилна компонента, уште не го најде спремен политичкиот систем во Република Северна Македонија, законито да дебитира и нормативно да почитува кај медиумите, посебно во телевизиите.

Во Република Северна Македонија, во Косово и во европската земја како што е Белгија, но и во целиот свет мултикултурализмот бара посеопфатно третирање на целисходната примена на мултикултурализмот како општествен модел. И покрај фактот дека често употребуваниот збор *соживот*, по прогласувањето на Република Северна Македонија како независна и суверена држава, сепак политичките партии и институциите овој соживот го прифаќаат како *нужно зло*, мултикултурализам со поставени граници, „Мултикултурализмот во Македонија не се изгради како филозофија на општествено уредување, тоа се беше резултат, ќе ви направам разлика: како црнечкото движење во Америка, можеби во Македонија тоа, не се изразуваше како расизам, ама се изразуваше како своевидна сегрегација“⁷¹, не е мултикултурализам ако е поделена, ако е само една, ако е едностран, тогаш не е мулти.

Медиумите/телевизијата се голем фактор и добар показател, какво мултикултурно општество градиме и ѝ претставуваме на јавноста и каков плуралистички мултикултурализам ѝ кроиме на Република Северна Македонија. Улогата на развивање на мултикултурализмот ја гледам кај медиумите.

⁶⁹ Неделен весник „Форум“ број 279 од 18.2.2011, „Македонија не гради мултикултурно општество - интервју со Рубин Земон, етнолог и професор по хуманистички науки“, стр. 50-52; Весник „Нова Македонија“, Скопје, од 19.10.2010 текст под наслов: „Меркел призна: мултикултурализмот е мртов, ќе опстане само кај нас“!

⁷⁰ Рубин Земон, *Мултикултурализмот и етнологијата во Македонија*, Меѓународен научен симпозиум, Штип, 20-21.09.2010 година.

⁷¹ Ibid, Чомовски Александар.

1.2.1.1 Панорама на „мултикултурализмот“ кај националните телевизии во Република Северна Македонија

▪ **Јавно радиодифузно претпријатие МАКЕДОНСКА РАДИОТЕЛЕВИЗИЈА;**

1. Македонска телевизија - Прв програмски сервис
2. Македонска телевизија - Втор програмски сервис
3. Македонска телевизија - Прв програмски сервис преку сателит
4. Македонска телевизија - Втор програмски сервис преку сателит
5. Македонска телевизија - Собраниски сервис.

▪ **ТВ на државно ниво преку оператор на дигитален терестријален мултиплекс:**

1. ТВ Алфа
2. ТВ Алсат-М
3. ТВ Канал 5
4. ТВ Сител
5. ТВ ТЕЛМА.

▪ **ТВ на државно ниво преку оператор на јавна електронска комуникациска мрежа:**

1. КОМПАНИ 21- М
2. ТВ ШЕЌА
3. КЛАН МАЦЕДОНИЈА
4. ТВ СОНЦЕ.

- **ТВ на државно ниво преку сателит:**

1. ТВ 24 Вести
2. ТВ Наша ТВ.

и 19 локални телевизии, 19 ТВ на регионално ниво преку оператор на јавна електронска комуникациска мрежа која не користи ограничен ресурс.“⁷²

Според мултикултуралистичките теории, диверзитетот во општеството треба да биде прифатен, без разлика дали се работи за етнички, религиозни, културолошки, етно-конфесионални, родови, расни или било какви заедници кои создаваат свои култури, не исклучувајќи ги дури и заедниците со различна сексуална ориентација⁷³. Главниот алат преку кој може да се трансмитираат нивните културни традиции, преку кои се препознаваат сите карактеристики со кои се збогатени народите коиштој живеат во една заедница е **јазикот**.

Други теоретичари се согласни дека основен предуслов за градење на мултикултурализам е **толеранцијата**.

⁷² Податоци преземени од: <https://avmu.mk/radiodifuzeri-mk/>, 30.01.2020, Регистар на радиодифузери што емитуваат телевизиска програма.

⁷³ Ејми Гатман, Мултикултурализам - огледи за политики на признавање, Евро-Балкан пресс, 2004, 3-23.

1.2.1.2 Јазична толеранција кај националните телевизии во Република Северна Македонија

За да изградиме мултикултуралистичка земја како општество треба да придонесеме преку јазичната толеранција.

„Не може албанскиот јазик во Македонија да биде странски јазик, како што не може македонскиот јазик да биде странски јазик, мислам дека е жално доколку во едната или другата заедница се креираат такви перцепции и не се помага промената на перцепциите. Богатство е да се познаваат јазици. Ние се гордееме кога ќе кажеме дека сме научиле шпански, германски, за англискиот да не збориме, секој којшто успеал нешто плус да научи се гордее со тоа. Жално е нашите деца да не ги учиме дека треба да го знаат јазикот којшто го зборуваат голем број граѓани во нашата земја.“⁷⁴

Без разлика на тоа, дека ова не може да се гради преку ноќ, сепак произлегува дека политичкиот систем треба да создава простор и на дневно ниво, дека не е реално да не е потребен, бидејќи „кога ќе бидете во ситуација да учите ќе ги сфатите убавините, шармот, културата. Низ јазикот можете што побргу да се поврзете со одредена култура така да тоа беше моето доживување, кога јас почнав да го учам албанскиот јазик, кога ќе го научите јазикот ќе дознаете многу нови работи, поголемо разбирање ќе има.“⁷⁵ Новинарските експерти мислат дека преплетувањето на јазичната култура на толеранција со што би креирале и мултикултурно општество не може да никне од медиумите туку од креирање на политички програми од политички структури.

Во РС Македонија на 20 јули 2016 година, четирите политички партии се договорија да се направат измени на закони за да се овозможи канал на МРТВ на албански јазик 24/7, кои според легислативата за медиуми – Законот за медиуми и Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, требаше да бидат изменети во рок од 15 дена од датумот на овој договор за *Обврските на радиодифузерите за емитување програма на македонски јазик или на јазиците на заедниците во Република Македонија*

⁷⁴ Ibid, Арсова Славица.

⁷⁵ Ibid, Арсова Славица.

каде се нагласува, „јавниот радиодифузен сервис е обврзан на најмалку еден телевизиски програмски сервис на македонски јазик, еден телевизиски програмски сервис на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните кој е различен од македонскиот јазик, кои ќе емитуваат програма 24 часа секој ден во неделата, како и еден телевизиски програмски сервис кој ќе емитува програма на јазиците на другите немнозински заедници во Република Македонија“⁷⁶, која почна со програма 2020 година, со многу предизвици. Според Законот за изменување и дополнување на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, што Собранието на Република Македонија го донесе на седницата одржана на 28 декември 2018 година, како „обврски на радиодифузерите за емитување програма на македонски јазик или на јазиците на заедниците во Република Македонија. Трговските радиодифузни друштва кои емитуваат телевизиски програмски сервис се обврзуваат дневно да емитуваат најмалку 30% програма изворно создадена како македонски аудио или аудиовизуелни дела, а јавниот радиодифузен сервис најмалку 40%. Одредбата од ставот (1) на овој член не се однесува на програмските сервиси од специјализиран формат. Трговските радиодифузни друштва кои емитуваат телевизиски програмски сервис се обврзани најмалку половина од обврските утврдени во ставот (1) на овој член да ги остварат во периодот од 7,00 до 19,00 часот“⁷⁷, напротив ќе му се изрече за прекршок на правното лице, како што се „глоби во износ од 1.000 до 5.000 евра во денарска противвредност.“⁷⁸

Според новинарските експерти, вградењето на таква култура, треба да започне од јавниот сервис, бидејќи токму тука е одговорноста на политичарите, „кога ќе се напуштат црвените етнички линии помеѓу политичарите и нивната реторика нема да слушаме за законот за јазиците, како услов за укинување за законот за јазиците за ревизија, за придобивките на некоја етничка заедница, сè до тогаш граѓаните ќе имаат перцепција дека е нешто што е наметнато наместо нешто што е нормално и што е цивилизациска придобивка“⁷⁹, но од друга страна оваа практика кај сите национални телевизии на македонски јазик не се спроведе дури и тогаш кога беше променет законот

⁷⁶ <https://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/11/001-Zakon-za-izmenuvanje-i-dopolnuvanje-na-ZAAVMU-248-18-od-31.12.2018-odina.pdf>, член 107, (1).

⁷⁷ Ibid, <https://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/11/001-Zakon-za-izmenuvanje-i-dopolnuvanje-na-ZAAVMU-248-18-od-31.12.2018-odina.pdf>, член 92. (1), (2), (3).

⁷⁸ Ibid, <https://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/11/001-Zakon-za-izmenuvanje-i-dopolnuvanje-na-ZAAVMU-248-18-od-31.12.2018-odina.pdf>, член 147 воведната реченица на ставот (1)

⁷⁹ Ibid. Арсова, Славица.

на АВМУ, за употреба на јазиците во медиумите во РС Македонија. Друг проблем што ги засега експертите е дека „вградењето на таква култура, едни вести, една програма, во којашто ќе можеме да слушнеме, различни јазици, треба да започне од јавниот сервис“, бидејќи кај приватните телевизии акцентот повеќе е ставен на комерцијализмот.

Според Александар Чомовски, „Во МРТВ, енергијата на интеркултурализмот, не се прима како доблест, таа се сведува на механички пристап, дека они имаат свои канал“⁸⁰, слично и другите мислат дека отворањето или започнувањето на втор канал на албански јазик, како и на трет канал на јазикот на другите заедници личи на механички пристап, а не е чекор кон јазичната толеранција.

Дали ова значи дека во јавниот сервис уште треба да се прават напори за инкорпорирање на мултукултурализмот, како што е титлувањето на првиот канал со превод на албански јазик, и на вториот канал со превод на македонски јазик, или е разлог за оправдување за неприменувањето на употребата на јазиците кај ТВ-операторите во Република Северна Македонија.

Ова не го докажува примерот со ТВ Алсат-М⁸¹, како пионер на употребата на јазиците во телевизиите во Република Северна Македонија, каде за првпат во 2004 година, во Скопје, го испрати овој *сигнал за соживот*, и за прв пат ги сруши тие бариери. Започна со едноставна програмска шема, тогаш беше на секои половина час издание на вести на албански и на македонски јазик. Нивниот „фокус не беше само на информацијата, но и на прикажување на културата, образованието, облеката и традицијата на нашата култура и права. Баравме еднаквост бидејќи, кога дојдов во 2006 година, слушнав само од македонските власти, особено во времето на владеењето на

⁸⁰Ibid, Чомовски, Александар.

⁸¹ Според Адмир Косе: Алсат е создаден од Фондацијата „Велија“, првично беше мала фондација кога семејството Велија, и покрај тоа што имаше различни бизниси во Албанија, за пијалаци, тутун, други активности, има многу голем центар VE-VE Груп, во Албанија. Во 2003 година доби лиценца од владата на Тирана.

Главните цели на телевизијата Алсат беа, мислам најмалку две, едното е признавање едни на други, ова дело ќе се заврши со триаголник, топењето на тие поранешни бариери на Македонија, Албанците, Албанија, Тирана, Приштина. И второ, да даде слика кон светот дека нашата ориентација е кон европските вредности, кон ЕУ итн. Оваа практика на двојазичност за ТВ Алсат-М, не беше без цена, има една редакција, албански и македонски заедно, но процесот на превод, адаптација, лингвистика, филмски превод на емисии што се емитуваа во два временски опсези, еднаш на албански јазик со превод на македонски јазик, чини време и човечки ресурси во квалитет, пари и сл., дополнителни финансии, бројката на вработени денес е 170, другите македонски телевизии не достигнуваат до 90.

Груевски - „проширувања на правата“, на човечките права итн. Тоа не е проширување, овие се природни права што се раѓаат со човекот. Ние се придржувавме кон законот и членовите од уставот од 1991 година и ништо повеќе. Ја демаскиравме оваа грешка⁸², пред 17 години, без „каква било наметната обврска.“⁸³ Како друга телевизија, Шења ТВ (лиценцирана како тријазична телевизија) и ТВ21(како двојазична телевизија). Јазикот, вели Чомовски е „една одредница на културната автономија, така што, ги титлуваме само гостите кои зборуваат на странски јазик, ги преведуваме Бугарите, Американците, но не и Албанците“⁸⁴ и другите заедници во Република Северна Македонија.

Мислам дека медиумскиот систем го очекува вториот чекор кон титлувањата на емисиите, зошто да не и на информативните емисии, и др. програмски емисии, титлувањата на јазикот на соговорниците и сонародниците на другата заедница.

1.2.1.3 Охрабрување на јазичната толеранција во информирањето

Толеранцијата е темелна претпоставка на цивилното општество. Толерантното однесување спрема „другиот“ и „различниот“ значи и ДИЈАЛОГ со „оние што се покрај нас“. Дијалогот упатува на размена на култури, на меѓусебно примање-давање, што е многу повисоко ниво од толеранцијата. Признавањето на правото на разлики е чекор кон меѓусебното разбирање, подготвеност за дијалог за уредување на односите меѓу поединци и различни колективи.

„Толеранцијата претставува само признавање на правото на разликите, став во однос на нештата, во смисла негативна или позитивна, реакција спрема појавите, и приспособување кон појавите. Таа не е предрасуда, ниту може да се изедначи со поддржување на моралните норми, слободата, демократијата, еднаквоста пред законот и слично“⁸⁵

⁸² Ќосе, Адмир. во непосреден разговор, септември, 2019, Скопје.

⁸³ Ibid, Арсова, Славица.

⁸⁴ Ibid, Чомовски, Александар.

⁸⁵ Назми Малики, Толеранција – култура на мирот, НИП Нова Македонија, Скопје, 1997, стр. 32.

Денес, и покрај постоењето на различни видови толеранција, не случајно и на јазичната толеранција ѝ се дава посебно значење. Причината за ова е тоа што прашањето за јазична толеранција, може оправдано да се каже, е дел од признатото право за постоење на разлики меѓу луѓето. Токму тие разлики и нивното признавање претставуваат основа и за други толеранции.

Засега само во Финска малцинскиот јазик го има истиот статус како и мнозинскиот јазик во земјата. Во 2000 година Финска го усвои новиот устав, врз основа на уставот од 1919 година со што, покрај финскиот и шведскиот јазик стана национален јазик на земјата. Бројката од скоро 300.000 луѓе, кои го употребуваат шведскиот јазик во Финска не претставува голем процент од вкупната популација, но сепак, е доволен за добивање јазична еднаквост во земјата.

Без јазичните разлики не се признава ниту правото на толеранција. Со тоа, признавањето на правото на разлики е чекор кон меѓусебното разбирање, кон подготвеност за дијалог за уредување на односите меѓу поединци и различни колективи во самата држава. Медиумите, по конкретно националните телевизии преку титлувањето мислам дека треба да бидат на фронтот на оваа добра „војна“ која ќе придонесе кон подобрување на демократските вредности и капацитети на нашата земја кон зајакнување и на патот на мултикултурализмот која веќе е трасирана.

„Албанското население се затвори во себе и троши само свои медиуми, што прави Македонија да наликува на бикултурно општество составено од македонско мнозинство и албанско малцинство, а не мултикултурна и мултиетничка држава; ова само го докажува тоа дека: само потрагата по културни права може да доведе до опасна и разединувачка состојба на културниот солипсизам, развој на паралелни култури и културен апартхејд.“⁸⁶.

Можеме да се послужи́ме со примерите од институциите на ЕУ каде официјалните јазици на Европската Унија се користат во земјите членки на Унијата. Тука се вбројуваат 23 официјални јазици. Во повеќе финансиски програми на ЕУ активно се промовираат вредностите на повеќејазичната разновидност. Законите и документите од интерес и важност за јавноста се предаваат на сите 23 официјални јазици. Европската

⁸⁶Dona Kolar Panov, "Troubled Multicultural Broadcasting in Macedonia", стр. 38-49, во Brigitta Busch and Helen Kelly-Holmes (2004) „Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States“, MULTILINGUAL MATTERS LTD Clevedon - Buffalo - Toronto.

комисија своите внатрешни работи ги извршува на три јазици, англиски, француски и германски јазик, а работи повеќејазично за јавни информации или за комуникациски цели. Регулативите и другите документи од јавно значење се испраќаат на 23 официјални јазици. Службениот весник на ЕУ се издава на 23 официјални јазици.

Лоши примери се Грција и Бугарија, кои во поглед на употребата на јазиците имаат најнизок праг на толеранција во рамките на ЕУ.

Во Косово, лиценцирани се 19 ТВ оператори:

1. Јавниот радиодифузер, РТК, каде што има одреден термин кога се емитува програма на српски јазик и другите заедници и посебен канал РТК2, на јазикот на српската заедница.
2. 13 ТВ станици на албански јазик
3. 5 ТВ станици на српски јазик

Во Косово, кај постарите генерации не се појавува хендикепот на непознавање на српскиот јазик, и „честопати учествуваат во РТК2, многу аналити Албанци, додека младите генерации го имаат тој хендикеп дека не знаат српски и ова претставува голем проблем, а ќе стане проблематичен во наредните години. Погрешен пристап да не го учат српскиот јазик“⁸⁷, проблем кој мислам дека е присутен и кај нас со нијанси. Значително е дека „Законот на НКМ“⁸⁸, во Приштина, нема санкции во врска со јазиците, дали емитува на еден или друг јазик. Тоа што е средено законски е дека сите заедници треба да имаат пристап до информацијата во медиум, само националниот предавател кој е уреден со посебен закон каде што треба да емитува програма и на јазиците на другите националности, 15% од програмата треба да им се довери на другите заедници.“⁸⁹

⁸⁷ Ibid, Красниќи Милазим.

⁸⁸ НКМ- Независна комисија на медиуми, која ја игра улогата на АВМУ, во нашата држава.

⁸⁹ Ibid, Hyseni Violeta.

Во никој момент не гледаат проблем дека друга заедница со помал процент, ги остварува своите права, според главниот и одговорен уредник на РТК1, „нека биде и повеќе, апсолутно ова не е проблем и не се чувствува како проблем.“⁹⁰

Иако, во Република Северна Македонија новинарските експерти, употребата на јазиците ја гледаат како финансиско оптоварување за приватните национални телевизии, во Брисел, има приватни телевизии кои ја практикуваат повеќејазичноста, во некои емисии паралелно, додека во некои програми, посебни емисии за една заедница. ТБ Брузз е групација на национални медиуми, „на фламански како главен јазик, но секако со превод кои се врши преку кајрони и на англиски јазик, на шпански и на француски јазик“⁹¹, бидејќи за нив целта на преведувањето преку титлување е „да се изградат мостови, со другите заедници, да бидеме отворени со нивните култури, да ја покажеме нашата култура на другите заедници, тоа е многу важно. И тоа треба да се направи, иако сме финансирани (субвенционирани) од страна на Фламанската влада. Свесни се дека за креирање на иднината не се важни само фламанскиот и францускиот јазик, кои им служат за вработување, туку во медиумите се вклучени и англискиот и шпанскиот, бидејќи „тоа е потребно како за економска перспектива така и за професионалната перспектива.“⁹² Не сакајќи да се ограничат како општество, не вработуваат и не може да се дојде до работно место ако не се знае францускиот, фламанскиот и англискиот јазик.

За лиценцираните национални телевизии на фламански јазик, проблемот со јазичната толеранција го надминале од неодамна, веќе се во фаза на почитување на литературниот јазик на другите заедници и нормативите. Според анализите што ги направиле „2/3 од гледачите зборуваат други јазици, а не фламански“, меѓу нив и валонци.

Со валонските национални телевизии, не се појавува иста слика. Тие покажуваат друга култура на употребата на јазиците со натсинхронизација. „Тоа е француската култура. Тоа е разликата со нас. Но, тоа е нивната култура. Во Франција истото го практикуваат. Ние не го правиме, бидејќи сакаме да го пренесеме исто како што е изјавено“, вели главниот уредник и продуцент на националната фламанска телевизија, ТВ БРУЗЗ, Роберт Есселинцкх. Политичкиот систем во Белгија е регулиран за да има две паралели,

⁹⁰ Ibid, Velu Xhymret.

⁹¹ Роберт Есселинцкх, непосреден разговор, септември, 2019, Брисел.

⁹² Ibid, Роберт Есселинцкх

„има една франкофонска телевизија и една фламанска телевизија, и тие се поделени на ВРТ и РТФ и овие телевизии се потполно слободни да емитуваат колку сакаат, и титлувани емисии.“⁹³. Во Валонија се зборува францускиот јазик, а во Фландрија се зборува фламанскиот јазик, нема малцинства.

Во јавниот сервис, како што е РТБФ, нема ни вработени од друга заедница, конкретно од фламанската заедница, и како национална телевизија, е еднојазична. Многу ретко има соговорници од фламанската заедница, бидејќи според главниот продуцент на РТБФ, Alexander Plexter, Фламанците не го зборуваат францускиот јазик.

Според овие истражувања произлегува дека во Белгија, Брисел нема комплетна јазична толеранција туку постојат две паралели, валонската заедница и фламанската заедница, кои не се допираат во ни една точка, ниту во социјалниот, културниот, јазичниот, многу малку и економскиот аспект, (административен дел), тоа што ги соединува е само легислативата, модел кој мислам дека не е добредојден кај нас, бидејќи на тој начин Република Северна Македонија „ќе создава клима на културно исклучување; ова пак ќе резултирало со непријателство повеќе отколку со толеранција. Ова би ги направило напорите на албанската заедница за да стане видлива многу потешки и би го направил речиси невозможно нивниот глас да се слушне во мејнстрим-медиумите во Македонија. Бидејќи не постои практика на размена на програми помеѓу комерцијални радиодифузери на албански и македонски јазик, заедно со отсуство на какви било програми на македонски јазик на албански телевизиски комерцијален јазик, ова заедно со отсуство на титлување на какви било програми на македонски - прави повеќе од тешко да се создаде заедничка јавна сфера, простор каде што успешно може да се одржи дијалог помеѓу две заедници. Ова само создава поголема поделба помеѓу албанската и македонската заедница (како и меѓу албанските и другите јазични заедници во Македонија), со реална опасност. Како што вели Чарлс Хазбан, може да се создадат „низа паралелни и заемно исклучувачки јавни сфери“ (Husband, 1994: 15), бидејќи не може да има напредок ако програмите на одредена етничка група ги следат само членовите на таа група.“⁹⁴

⁹³ Kryemadhi Safet, непосреден разговор, септември, 2019, Брисел

⁹⁴ Dona Kolar Panov, Ibid.

1.2.2 Теоријата на медијаморфоза

Медијаморфозис е теорија на Роџер Фидлер, професор на Факултетот за масовна комуникација и новинарство на Универзитетот во Колорадо. Оваа теорија објаснува дека медиумите не се раѓаат спонтано и независно. Значи, формите на старите медиуми се движат кон адаптација и еволуција, а не кон истребување. Врз основа на теоријата на Фидлер, дејствуваат и некои медиуми. Фидлер идентификува шест принципи на медијаморфоза: Соживот и соживот на медиумски форми, постепена метаморфоза на нови медиумски форми од стари, ширење на доминантни карактеристики во медиумски форми, опстанок на медиумски форми и претпријатија во менување на опкружувањето, заслугите и потребите за адаптација на нови медиуми и одложувања од тестирање на концепти до широко прифаќање на нови медиуми. Според него, првиот принцип, соживот и соживот на медиумите, нагласува дека сите медиуми коегзистираат со други медиуми и дека овие медиуми коегзистираат и влијаат со текот на времето и развојот на нивната постоечка форма.⁹⁵

Фидлер, во својата книга „Медијаморфози“, објаснува дека дигитализацијата е клучна карактеристика на медијаморфозата на уметничката комуникација и нејзиниот развој е важен за производство, репродукција, дистрибуција и прифаќање на производи.

Фидлер идентификува шест принципи на медијаморфоза: Соживот и соживот на медиумски форми, постепена метаморфоза на нови медиумски форми од стари, ширење на доминантни карактеристики во медиумски форми, опстанок на медиумски форми и претпријатија во менување на опкружувањето, заслугите и потребите за адаптација на нови медиуми и одложувања од тестирање на концепти до широко прифаќање на нови медиуми. Според него, првиот принцип, соживот и соживот на медиумите, нагласува дека сите медиуми коегзистираат со други медиуми и дека овие медиуми коегзистираат и влијаат со текот на времето и развојот на нивната постоечка форма. Односно, радиото АМ (од англиски: Amplitude Modulation) коегзистираше со телевизијата по ерата на Втората светска војна и се приклучи на FM радиото (од англиски: Frequency Modulation) за да добие најголем удел во музичката публика.

⁹⁵Roger Fiedler, „*Mediamorphosis: Understanding New Media*, (California: Pine Forge Press, 1997), стр. 29.

Вториот принцип, постепената метаморфоза, објаснува дека новите медиуми постепено се зголемуваат, се менуваат или се развиваат од друга форма на медиуми. Третиот принцип, пролиферацијата, објаснува дека медиумите шират преовладувачки карактеристики од постарите форми и се пренесуваат и се шират на нови медиуми. На пример, печатењето вести и телевизорите се развиени во веб-страници што позиционираат статии и наслови и со додавање на видео-сегменти на веб-страницата. Друг пример, е формата на испорака на информации или порака, размена на инстант-пораки и текстуални пораки како нова форма на пренесување информации. Ова е конвергенција на форма на комуникација помеѓу една личност и друга личност преку масовниот медиум и таа мора да се развива во околината. Четвртиот принцип, опстанокот, се применува кога старите медиуми продолжуваат да се прилагодуваат и да се развиваат во согласност со променливите услови на времето.

1.2.3 Либерална теорија

Либералниот пристап е спротивен на авторитарниот пристап, тука печатот и медиумите се ослободени од контрола над моќта или од политичкиот систем. Според овој пристап, печатот треба да биде слободен и плуралистички, во тој случај јавноста може да избере информации засновани врз конкуренцијата на слободниот пазар на информации. Овој пристап ја гарантира целосната слобода на печатот загарантирана и заштитена со уставните норми, откажувајќи се од цензурата и контролата врз издавачите и главните уредници. Групата истражувачи кои идентификуваа и обликуваа таков пристап како што се: Фред Сиберт, Теодор Петерсон и Вилбер Шрам, во своите заклучоци нагласуваат дека човекот не треба да се смета за зависно суштество кое е водено и насочено, туку да создаде можности за да се разликува, суди и разбере вистината од лагата. „Либералната теорија се спротивставува на релативната позиција на човекот и државата како што видовме во авторитарната теорија. „Човекот не се смета како зависно суштество што треба да се води и насочува, туку повеќе како рационално

лице кое може да прави разлика помеѓу вистината и лагата, помеѓу подобра алтернатива и полоша, кога ќе се соочи со контрадикторни докази и алтернативни избори.“⁹⁶

Овој пристап, кој денес е доминантен во демократските земји, придонесе тежината на печатот да влијае врз политичките агенди на демократските овластувања, кои се во корист на граѓаните. Во целосна смисла можеме да речеме дека денес либералното информирање е еден од главните столбови на фер информирање и зачувување на граѓанската демократија. Значи, за разлика од авторитарниот пристап каде што медиумот се смета за проширена алатка на моќта, во либералниот пристап медиумот е главната опозиција на моќта и сојузник на јавноста.

Дури и теоретичарот Јамсејмс Каран, во својата теорија за либерален пристап нагласи дека само со тоа што е слободен медиум, тој во исто време ќе стане независен. „Само со закотвување на медиумите на слободниот пазар од оваа гледна точка е можно да се обезбеди целосна независност на медиумите од владата.“⁹⁷ Сервис за моќ и слободен печат. „Либералната теорија е во директна спротивност со авторитаризмот. Либералите веруваат дека човечките суштества се рационални и способни да донесуваат свои одлуки и дека владите постојат за да им служат на поединци. „Либералите сметаат дека обичен граѓанин има право да биде сослушан од сите страни на едно прашање, со цел да се разликува правилното од погрешното.“⁹⁸

Денес е незамисливо дека во земјите кои имаат демократски систем на управување, медиумите и слободата на говорот се цензурираат. Во овие системи на управување, создадени се дополнителни механизми и норми кои обезбедуваат и гарантираат на медиумот да биде слободен и независен и како таков да биде сојузник и во служба на јавноста. Значи, ако повлечеме паралели и споредби помеѓу првиот авторитарен и либерален пристап, можеме повторно да нагласиме дека политичките модели или системи на управување со една земја се одлучувачки за духот и начинот на работење на медиумот.

⁹⁶Fred Siebert, Peterson Theodore and Schramm Wilbur “Four theories of the press”, (Chicago: University of Illinois Press, 1956), стр.3

⁹⁷ James Curran dhe Michael Gurevitch (red.) “Mass Media and Society”, Edizioni i katërt, (New York: Oxford University Press, 2005), стр.122

⁹⁸ Јосиф Р. Доминик „Динамика на масовна комуникација - медиуми во дигиталниот период“, (Тирана: UET Press 2010), стр. 629

Секој има право на слобода на мислење и на изразување. Ова право ја вклучува и слободата да се застапува одредено мислење без никакво мешање и да се бараат, да се примаат и да се даваат информации и идеи преку медиумите и без оглед на границите.⁹⁹

1.3 Рангирањето на медиумите во Република Северна Македонија кај светските организации

1.3.1 Внатрешни и меѓународни извештаи

Во едно интервју, бившиот претседател на САД, Ричард Никсон, вели: „Поголемата концентрација во САД денеска не е во Белата кука, не е во Конгресот, ниту во Врховниот суд. Таа е концентрирана во масовните медиуми. И тоа многу, навистина многу. Таму има многу сила и власт, и тие што го напишаа уставот ќе имаат проблеми со медиумите, затоа што беа внимателни за чесна поделба на моќта и власта, на легислативата, извршната и судската, но никогаш немаше и нема контрола над радиото и телевизијата. Нема контрола врз новинарството.“¹⁰⁰

Во Република Северна Македонија слободата / независноста на медиумите, соодветно постоењето на слободни / независни медиуми е законски загарантирана. Но, разни извештаи укажуваат дека оваа гаранција е повредена, заедно со Уставот и законите како се гаранти, и ја побиваат претпоставката дека ангажманот на медиумите има голем ефект: тие ги идентификуваат реалните незадоволни потреби на граѓаните (како што се: потребата на граѓаните за водовод и канализација, потреба за асфалтирање на пат, за реновирање на училиште или болница и други потреби), кои можеби биле изоставени од властите поради небрежност или недавање на приоритет.

Евалуацијата на функционирањето на мас-медиумите во РС Македонија, нивната одговорност, слободата на говорот, говорот на омраза, ширењето лажни

⁹⁹ Универзална декларација за човековите права, член 19.

¹⁰⁰ Интервју на Дејвид Фрос со Ричард Никсон, емитувана на Group W (U.S. Westinghouse Corporation), 4 мај 1977 година.

информации и други феномени во последните 13 години се следени од многу светски агенции како што се Фридом Хаус, ИРИ, Транспарент интернешнал, Репортери без граници и др.

1.3.2 Пад на слободата на информирање

Според *Репортери без граници*, претходно слободата на информации во Македонија беше на високо ниво. (Види: табела, бр.1, стр....). Во овој контекст, најдобрата состојба беше во 2009 година, кога Македонија беше рангирана на 34-тото место на листата од 169 земји. Оттогаш, Македонија започна да паѓа толку ниско на списокот што во 2014 година беше на 123-то место на списокот од вкупно 179 земји. 2015 година на истата листа беше рангирана на 117 место, додека 2016 година беше рангирана на 118. место, по Нигерија и Катар.

Репортери без граници - Извештај за слобода на информирање

Рангирање на Република Северна Македонија, 2003-2015 година¹⁰¹

Слобода на информирање во РС Македонија според <i>Репортери без граници</i>		
Година	Ниво	Вкупно места на списокот
2016	118	179
2015	117	179
2014	123	179
2013	116	177
2012	116	177

¹⁰¹Преземено од: <https://rsf.org/en/macedonia>

2010	68	172
2009	34	169
2008	42	167
2007	36	163
2006	45	160
2005	43	160
2004	49	157
2003	51	158

(Табела бр.1.)

Според *Репортери без граници*, Република Северна Македонија се наоѓаше во групата на најсиромашните и најнеразвиените земји, значи со Танзанија, Замбија и други заостанати земји. Долниот дел на табелата по анкетирањата на *Репортери без граници* изгледа е резервирано за Република Северна Македонија во текот и на 2014 година. Повеќе години се наоѓа во група со земјите во кои медиумските слободи се сериозно загрозени.

Извештајот на Фридом хаус, исто така, го истакнува недостатокот на независност на медиумите: „Владата се соочи со критики за либералното користење на промотивно рекламирање, што ја зголемува финансиската зависност на медиумите и ги фаворизира провладините медиуми. Владата е еден од најголемите огласувачи во земјата, а владејачката партија има корист од длабоките намалувања на цените на пријателските медиуми, особено за време на изборните кампањи. Во летото 2015 година, владата издаде мораториум на официјалното рекламирање. Сепак, мерката не се прошири на сите јавни или приватни сојузнички институции, дозволувајќи ѝ на владата да одржува индиректно влијание врз медиумите преку договори за рекламирање. Државата, исто така, субвенционира производство на содржина за националните телевизии според измените и дополнувањата на Законот за медиуми донесени во 2014 година, создавајќи механизам за распределба на официјални средства за пријателски настроени кон медиумите. „Многу медиуми зависат од финансиската поддршка од приватните сопственици на други бизниси“, се вели во извештајот на Фридом хаус. „Новинарите се

соочуваат со ниски плати, несигурност во работата и тешки услови за работа, оставајќи ги под уредничкиот притисок од сопствениците".

Слободата на медиумите во РС Македонија, 2002-2016 година¹⁰²

Извештајот на *Фридом хаус*

Слободата на медиумите во РС Македонија според <i>Фридом хаус</i>		
Година	Состојба	Ниво на слобода (0=подобро; 100=полошо)
2016	Не слободно	62
2015	Делумно слободно	58
2014	Делумно слободно	57
2013	Делумно слободно	56
2012	Делумно слободно	54
2011	Делумно слободно	48
2010	Делумно слободно	46
2009	Делумно слободно	47
2008	Делумно слободно	47
2007	Делумно слободно	45
2006	Делумно слободно	49
2005	Делумно слободно	51
2004	Делумно слободно	53
2003	Делумно слободно	50
2002	Делумно слободно	46

(Табела бр. 2.)

¹⁰²Преземено од: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2016/macedonia>

Што значи нашата земја е рангирана уште полошо од анкетирањата во 2001 година кога државата се соочи со воен конфликт.

За загрозувањето на независноста на медиумите говори и *Извештајот за напредокот за 2015* година во која се повикува Македонија да ги зајакне независноста и капацитетот на регулаторот на аудиовизуелните медиуми и јавниот сервис, подвлекувајќи „Регулаторот допрва треба да докаже дека работи независно, недискриминаторно и транспарентно. Продолжи сериозната загриженост околу селективното известување и недостатокот на уредничка и финансиска независност на медиумите.“¹⁰³

Дека сликата на надворешните агенции за истражување на медиуми е реална, секако докажува јасно недостатокот на уредничка и финансиска независност на медиумите, е проектот на „Вистината за Македонија“¹⁰⁴. Овој проект ја откри вистината дека над 100 новинари биле прислушувани, дека биле „под надзор“. Ова е сериозно кршење на човековите права. Дури и во него „Бомба 4“¹⁰⁵ може да се слушне додека поранешниот директор на ДСК, разговара со главниот уредник на ТВ Сител, за тоа како ќе се појават вестите на оваа телевизија. Во разговорот, главниот уредник признава дека Сител е полн со пропаганда. Објавеното аудио, исто така, покажува како поранешната министерка за внатрешни работи, ги запира емисиите и му се заканува со „летање“ од работа на новинарот.

Истражувањето објавено од Центарот Scoop-Macedonia за истражувачко известување, која ги нагласува неколку сомнителни сопствености или косопствености на приватните медиуми во земјата, познати како „офшор“ компании, во Белизе, Федерација Свети Кристофер и Невис (англиски: Federation of Saint Christopher and Nevis) или пократкото име Федерација Свети Китс и Невис (Federation of Saint Kitts and Nevis) и др., иако доверливоста на информациите е гарантирана сепак тешко да се провери кој е нивниот вистински сопственик.

¹⁰³Читај: Извештајот за напредокот (2015): http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf

¹⁰⁴Овој проект се објави од лидерот на тогашна опозициската партија СДСМ, Зоран Заев, февруари, 2015.

¹⁰⁵<https://www.youtube.com/watch?v=XLMBtk8pioQ>

Истражувања се реализирале и од институции во нашата земја. Анкетата спроведена од Здружението на новинари на Македонија (ЗНМ)¹⁰⁶ во септември 2014 година, исто така, не покажува добра слика за новинарите и новинарството во нашата земја.

Сосема е јасно дека во текот на претходната деценија властите активно го користеа опсежно т.н. „формат на информирање“, „програмска рамка“ или „Agenda setting“, како најпогоден начин за наметнувањето на темите на јавноста преку масовните медиуми за што да размислуваат, а не како да размислуваат. Иако овие „формати на информирање“ (agenda setting), се практикуваат повеќе пред изборните кампањи, во РС Македонија ова стана секојдневие кое силно придонесе кон пракса на речиси авторитарно управување со медиумите и преку медиумите. Таканаречениот процес на контролиран „Gatekeeping“ (чувари на вратите, ангел) сè повеќе се практикуваше во медиумското поднебје и подземје. Овој термин на академската јавност и е познат уште 50-тите години на минатиот век кога оваа пракса се јавува во англосаксонските подрачја. Во современиот начин на живеење во светот медиумите имаат важна улога во креирањето и дефинирањето на демократските вредносни капацитети на земјата, така што колку понезависни медиуми постојат во една средина, толку подемократска клима во таа држава може да постои.

Како добри практики во нашата земја, на независност на медиум и истражувачко новинарство е неодамнешниот случај со разрешувањето на директорот на Средното хемиско училиште „Марија Кири Скловоска“, Љупчо Целески. Неговото разрешување уследи по јавните медиуми, конечно откако Алсат-М објави како личното обезбедување го нападна телевизискиот тим на Алсат-М.¹⁰⁷

Меѓу другите иновации во областа на електронските медиуми е и проектот „Вистиномер.мк“ на Фондацијата „Метаморфозис“, кој преку стручен тим од одредени области, ги анализира ветувањата на политичките субјекти и ги презентира во лесно читлива форма, заедно со систематска статистика. Секое идентификувано ветување се оценува со оценка според степенот на реализација: реализирано, делумно реализирано или неисполнето. Овој проект има за цел да ја зголеми одговорноста и одговорноста на

¹⁰⁶ Повеќе за анкетата: <http://znm.org.mk/wp-content/uploads/2016/03 -2014.pdf>

¹⁰⁷ Повеќе: <http://alsat-m.tv/News/211495/shkarkohet-lupco-celeski-drejtori-i-marija-kiri-skllodoska>

политичките партии пред граѓаните¹⁰⁸, додека отчетноста е многу важен елемент на демократијата!

Исто и резултатите од анкетите реализирани во 2016 година, според ИРИ, нè обесхрабрија и не ни дадоа никаква надеж за брзо зголемување на демократското ниво кое е есенцијално прашање за квалитетни односи со публиката. „Политичката нестабилност ескалира, додека довербата во демократските институции опаѓа“¹⁰⁹. За оваа состојба, според анкетата што ја направи оваа организација, вината ја посочуваат кон политичките партии.

Неслучајно слободата на медиумите беше една од темите за кои дискутираа лидерите на најголемите политички партии во земјата преку посредство на еврокомесарот Јоханес Хан и амбасадорот Аиво Орав (амбасадор на ЕУ-ВЕ) и Џес Бејли (амбасадор на САД). Договорот постигнат на 2 јуни 2015 година, познат како „Договорот од Пржино“, меѓу другото, наведува: „Помеѓу јуни и крајот на август 2015 година, ЕУ ќе го олесни меѓупартискиот дијалог (отворен за сите партии претставени во Парламентот) за да се постигнува договор за прашањата на структурните реформи. Овој договор исто така ќе вклучува реформи што треба да се преземат во областите на поглавјата стр....и стр..., независно претставување и функционирање на релевантните државни тела, поголема слобода на медиумите и целосна усогласеност со Мислењата и препораките на Венецијанската комисија.“¹¹⁰ Нашата земја и последната година се наоѓа во друштво на африканските држави Либерија, Мавританија и Бенин, и меѓу најлошите држави од регионот според слободата на медиумите. Земјава е полошо рангирана и од Косово (75), Албанија (82) и Србија (90)¹¹¹.

¹⁰⁸ Види: <http://vertetmates.mk/per-vertetmatesin/>, <https://vistinomer.mk/>

¹⁰⁹ Брима: <http://www.brima.com.mk/eng/index.html>. 2016-06-09

Соопштение произлезено од анкетата која беше спроведена на национално ниво и која ја објавува Центарот за анкетни истражувања на Меѓународниот републикански институт (ИРИ).

¹¹⁰ Види: http://ec.europa.eu/enlargement/news_corner/news/news-files/20150619_agreement.pdf

¹¹¹ <https://irl.mk/makedonia-na-95-mesto-na-indeksot-na-sloboda-na-mediumite-na-reporteri-bez-granitsi/>, 9.3.2021.

II ГЛАВА

2. ЈАЗИКОТ КАКО ГЛАВНА АЛАТКА ВО КОМУНИКАЦИЈА СО ЈАВНОСТА

2.1 Јазикот и говорот, главни компоненти во комуникацијата со јавноста

Поради недостиг на информациите, за почетоците и настанокот на јазикот, не можеме да дадеме попрецизен опис и слика. Едно е сепак точно, дека почетокот на постоењето на јазикот тесно е поврзано со почетокот на човекот и самото општеството. Пред многу векови јазикот и говорот пренесени на хартија ни овозможија да создадеме нешто пореален историски редослед на настаните.

Со изумот на печатницата, која и самата почивала врз многу постаро откритие, писмото, како индиректен начин на зачувување на исказите¹¹², постапката на умножување на информациите добила на замав. Пред печатењето комуницирањето не можело да функционира само преку писмото, кое се одвивало преку знаци и сигнали, како единствен начин на текстуално искажување. Комуникацијата е начин на изразување на мислата, што води кон развивањето на човекот, како врвна антрополошка форма на комуникацијата, се развива и начинот на говорот, кој почетно се надоградувал преку знаци, сигнални потоа и преку звуци и слики, така што постепено се добивала форма на јазик кој говори.

Со појавувањето на азбуката, како што тоа го дефинира научниот класичар Хаверлок, „овозможила да се премости јазот помеѓу говорот и јазикот, така одвојувајќи го изговореното од говорителот и реализирајќи концептуален дискурс. Оваа историска пресвртница била овозможена од околу три илјадагодишниот развој на усната традиција

¹¹²Кристијан, Белон, Ксавиер Мињо, *Комуникација*, Ова дело е објавено со поддршка на Амбасадата на Франција во Скопје - Република Македонија, во рамките на проектот за соработка со Универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово, Наслов на оригиналот: Christian Baylon & Xavier Mignot, La communication, Publie par Editions, Nathan-Universite 2003, by Editions NATHAN/VUEF, 3 Edition, Предговор.

и неазбучна комуникација¹¹³, но пред сè грчкото општество го достигнало она што Хаверлок го нарекува „нова состојба на умот“ или „азбучен ум“, кој ја поттикнал квалитативната трансформација на комуникацијата помеѓу луѓето.“¹¹⁴

Ова секако останува недоволно или не може да постои комуникација ако не користиме говор или зборови преку клучната алатка јазикот, како сигнал кој ни служи како показател за пренесување на информација за да ја реализираме или ја крунисаме комуникацијата.

Според Дрваров, познат и како научник на уметноста на јазикот, се наведува дека „Човекот е духовно најразвиеното и најсовршеното суштество на планетата. За овие заслужени епитети човекот мора да му се заблагодари на јазикот. Единствено човекот е способен примените информации да ги обработува, да ги селектира, да го одвојува потребното од непотребното, корисното од некорисното, да ги толкува појавите и да размислува за себе и за светот што го опкружува“¹¹⁵.

2.1.1 Унапредувањето на комуниколологијата - негативно/позитивно влијае во социалингвистичкиот аспект

Иако се мисли дека јазичната комуникација, гледано дијахрониски, нема големи промени сепак, од античко време па до денес општеството се соочува со многу транзиции, географски, геополитички, историски, се променија правните системи, образовните, културолошките околности и многу други фактори.

Во денешно време се практикуваат говорните техники, но во модифицирана форма на изразување и комуникација која се пренесува преку испраќачот до примачот.

Мануел Кастелс комуникацијата ја дели: на писмена и аудиовизуелна (која се потпира на симболи и перцепции), кои пак постигнуваат врвна точка на масовната комуникација. Токму оваа точка, овој врв, е Кастелсовата „културна моќ“ за која тој и

¹¹³ Постоела и со асириската или месопотамиската азбука, 30000-50000-та година пред христос.

¹¹⁴ Мануел, Кастелс, „Подмот на мрежното општество“ (превод од англиски: Игор Јанковски, Мирче Стафановски) - Скопје: Алеф, 2005- XXIV, стр. 393

¹¹⁵ Дине Дрваров. „Уметноста на говорот“; Скопје: 2000. стр. 56.

денес се залага и која е главна алатка на медиумската култура во модерното општество¹¹⁶.

Дополнителен позитивен чекор со кој истражувањата на Кастелс придонесуваат во комуниколошката наука е големиот пресврт кој тој го направи кога успешно ги поврза технологијата, економијата, комуникологијата, а потоа и социологијата на општеството, особено развојот на глобалните градови. Со поврзувањето на сите овие научни дисциплини и области тој претстави една нова слика за поврзаноста на процесите во денешниот глобализиран свет. Можеме да кажеме дека Кастелс е симбол на една нова дисциплина т.н. „урбанистичка социологија“, бидејќи го истражуваше во неколку декади трансформирањето на општествата во поголемите градови.

Токму од истражувањата на овие големи градови почна и се разви дигиталната инфраструктура која потоа овозможи нови начини на економски размени и генерирање на нови модели на политичка сила и моќ. До 90-тите години оваа инфраструктура служеше само како институциска база во главните градови, а потоа започна да им служи и на граѓаните, на поединците, со што се рашири пристапот на електронските корисници. Оваа трансформација, по сè изгледа, не го најде подготвено општеството (човекот). Технолошката мрежа и технолошкиот систем од XX век направи пресврт во комуникациите, или како што вели Кастелс „ги интегрираше трите компоненти, пишуваните, говорните и аудиовизуелните модалитети на комуникацијата помеѓу луѓето“¹¹⁷.

Пишуваниот јазик доживеа сериозно деградирање со текот на времето, посебно во XX век кога технологијата изврши длабински промени во секојдневното комуницирање. Со развивањето на технологијата општеството сè повеќе се оддалечи од писмото, книгата, печатот или воопшто културата на пишување при комуницирањето. Со цел себеси да си овозможи олеснителни околности за комуницирање во технолошкиот свет и добивање информации во најкус рок, „сликата“, односно визуелните информации го зазедоа местото на текстот, што значи дека технолошката трансформација, социјалните мрежи, телевизијата и другите релевантни платформи го

¹¹⁶ Мануел Кастелс се вбројува како еден од врвните социолози кои ја изучува виртуелната комуникација. Тој, исто така, беше и продолжува да биде промотер на нови идеи на многу универзитети во неколку големи градови и држави, како што се Франција, Лос Анџелес - САД, Барселона во Шпанија и други локации.

¹¹⁷ Мануел Кастелс, Ibid, стр. 394.

сменија карактерот на комуникацијата што подоцна стана и своевиден „кошмар“ за општеството¹¹⁸.

Ценам дека јазикот и јазичните норми добија силен удар по подемот на високо-технологизираното комуницирање на далечина. Токму во ефектите врз јазикот го гледам клучниот проблем на Кастелсовата културолошка важност. Клучот преку кој денес се практикува моќта на комуницирањето е јазикот. „Комуницирањето, се одвива преку користење на **јазикот** како **најважна** карактеристика на човекот со која тој се издвојува од останатиот животински свет. Јазикот има речник и граматика. Речникот не е збирка на случајни, туку на високо организирани вокализации. Тој содржи: заменки, облици на изразување во различно граматичко време (презент, перфект, футур, итн.), броеви, просторна лексика и многу други кои се користат за да ја претставуваат вистината и лагата“¹¹⁹, што значи дека веќе е јасно дека во комуницирањето треба да постојат нормативи.

Од 2001 до денес Кастелс се труди како истражувач и научник да ни ја приближи реалната слика за социјалниот и комуниколошкиот свет и да ја направи потранспарентна културата во рамките на општествата во кои живееме. Кастелс¹²⁰ објаснува дека „појавата на еден нов електронски систем за комуникација кој се карактеризира со својот глобален дострел, интеграција на сите медиуми за комуникација и висока потенцијална интерактивност ја менуваат и засекогаш ќе ја променат нашата култура“¹²¹. Ова секако се однесува и на образовната култура и на јазикот генерално, со посебен акцент на неговата употреба во медиумите.

Критиката на развојот на технолошко-информативните средства, треба да се води од многу начела кои и Кастелс ги вклучува во своите книги, за, како што наведува тој, да се достигне ниво на позитивен развој на културата на говорот.

Јазикот и говорот како главни компоненти во комуникацијата зад себе носат правила, односно граматички правила, правописните знаци, како многу важни правила во оформувањето на сликата на комуницирањето, како заедница сплотена околу

¹¹⁸ Пример за ова е случајот со играта „Blue whale“ (Синиот кит), која зеде човечки животи, детската порнографија која и денес неконтролирано се проширува, и многу други аномалии базирани на масовна циркулација на визуелни содржини.

¹¹⁹ Томе Груевски, *Комуникологија*, Студиорум, Скопје: 2011, стр. 96-97.

¹²⁰ Кастелс стана промотер на информациската инфраструктура и медиумите како клучен сегмент на современото општество, а неговите трудови се наградени со највисоките научни почести.

¹²¹ Мануел Кастелс, *Ibid*, стр 395.

заеднички вредности, критериуми и норми. Јазикот е уметност и прв комуникациски елемент.

До денес човештвото помина преку многу етапи и предизвици, истовремено се соочи и со разни проблематики. Според ова произлегува дека зголемен и интересот за промени во комуникологијата, се создаде и потребата за стекнување соодветно образование и едукација, се појави желбата за знаења и вештини во нивните области, потребата за постигнување усовршување од професионален аспект. Чинам дека само така човекот ќе умее на поефикасен начин, низ образовно комуницирање, да ги решава проблемите со кои се соочува на социјален и професионален план.

Во иднина, за почитта и доброто на сопствениот јазик, треба да се работи кон нови методи со развивање на двата клучни сегмента паралелно, односно подобрување и на теорискиот и на практичниот дел на јазичната култура.

2.2 Јазикот како главна алатка во креирањето на инфраструктурата и како социолингвистички проблем кај масовните медиуми/телевизиите

Дефинирајќи ги јазиците како системи од знаци и симболи, Фердинанд де Сосир ќе потврди дека „овие компоненти ги наоѓаме и надвор од јазикот“¹²². Според него, „лингвистиката би влегувала во рамките на една поопшта наука, која се занимава со знаци од секаков вид, со името кое тој го предложи, семиологија, а која честопати денес ја среќаваме и под терминот семиотика¹²³“¹²⁴. Дел од семиологијата која се занимава со јазикот и кој се нарекува лингвистика содржи голема разновидност, како што е и неговиот предмет на проучување. Токму затоа називот „лингвистика“ денес честопати

¹²² Ibid. стр. 27, https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2009/08/priracnik_za_nastavnici_za_izucuvanje_na_mediumskata_pismenost_vo_nastavata_po_majcin_jazik.pdf.

¹²³ Семиологија или семиотика како што почесто го употребуваме денес, одговара за специјалистите од англофонско подрачје, од времето по американскиот мислител Чарлс Пирс (1931-1958) кој живеел во 1914 година. Но тоа е пред сè , прашање на избор од фондот на зборови, а кога располагаме со синоними, се обидуваме да им додадеме различни значења. Оттука и разликите помеѓу термините ‘семиологија’ и ‘семиотика’. Тие варираат од еден автор кај друг и не придонесуваат во расветлувањето на ова прашање.

¹²⁴ Ibid. стр. 27.

му го отстапува местото на еден популарен израз: науки за јазикот¹²⁵. Да ги споменеме најзначајните, како што се:

- фонологијата - која ги проучува составните елементи на гласовните сигнали, оние што се нарекуваат фонеме (фонетиката ги проучува гласовите според тројниот аспект на нивното создавање, нивната структура и нивното перципирање. Од семиолошка гледна точка, таа е помошна наука на фонологијата);

- морфологијата ја проучува формата на зборовите;
- синтаксата го проучува комбинирањето на знаците во рамките на макрознакот наречен „реченица“;

- семантиката го проучува значењето на знаците или како што рекол Чарлс. Б. Морис, нивниот однос со реалноста;

- прагматиката ја проучува нивната употреба, или повторно според Морис, нивниот однос со корисниците;

- лексикологијата го проучува начинот на организирање на сите зборови, заедно со нивната форма и нивното значење, во конкретен јазик;

- текстуалната семиотика ги проучува книжевните и некнижевните текстови. Се нарекува анализа на говорот (пишувачки или устен, вклучувајќи ја и конверзацијата);

- социолингвистиката го проучува односот помеѓу јазикот и општеството;

- психолингвистиката се однесува на психологијата на јазикот и општеството¹²⁶.

Да замислиме на какво ниво би била конверзацијата или комуникацијата ако не се почитуваат овие прикажани регулативи на познавање на јазикот како главен клуч на комуникацијата. „Јазикот е незаменлив инструмент во медиумските злоупотреби, зборовите се едно од најмоќните оружја. Тие може да се извртуваат, да се одвојуваат од смислата која треба да ја означат, да се настојува да се постигне двосмислено значење и често се вадат од контекстот.“¹²⁷

За професорот по новинарство, во Приштина, Милазим Красниќи, „злоупотребата не извира од нивото на познавањето на литературниот јазик, но од други

¹²⁵ Ibid. стр. 28.

¹²⁶ Ibid. стр. 29.

¹²⁷ Јасна, Бачовска, *За пропагандните техники во медиумските форми*, том 43, стр. 562, Скопје, 2007.

мотиви, во прв ред, како што резултираше од една студија последно време во Универзитетот Принстон, дека по веќе извира од десигнираните за ваков вид јазик, а тие се лица кои се многу малку школувани, и лица кои се склони на екстремизам.“¹²⁸

Подолу ќе наведеме пример каде освен осмислениот вокабулар, кој во последно време е исто така злоупотребен во процесот на информирање, која може да биде последицата кога информацијата се вади од контекст.

Пример 1: Учи како татко ти, не биди бездомник! Учи, како татко ти не биди бездомник!

Пример 2: Да се стрела, не да се ослободи! Да се стрела не, да се ослободи!

Пример 3: Ќе јадеме, луѓе? Ќе јадеме луѓе?

Две реченици со потполни исти зборови, но не и со исто значење. Интерпунцискиот знак ги дели по значење. Бидејќи и запирката е дел од литературниот јазик, оттука произлегува дека кога ќе се спомене дека новинарот треба добро да го познава јазикот на кој комуницира, се мисли токму на правилниот јазик, литературниот јазик¹²⁹. Мислам дека медиумите треба да донесат посебен правилник, за употреба на литературниот јазик од страна на новинарите токму поради овој факт. Ваков правилник е донесен во јавниот сервис Радио-телевизија Косово, и гласи, Професионални стандарди и етички принципи на новинарите во програмата РТК. под реден број 1, Професионални стандарди, 1.1. Точноста, се вели: „Емитуваните вести мора да ги одразуваат фактите и не можат да бидат лажни или невистинити вести. Новинарот е должен информацијата да ја собира со внимание, овен што ќе треба да ја провери и да ѝ посвети внимание да ги претстави во литературната верзија на албанскиот јазик, српскиот јазик и јазиците на другите заедници“¹³⁰. На таков начин секој момент кој произлегува од настапот на новинарот, ќе има адреса, и за таа злоупотреба, ќе се изречат санкции¹³¹, во спротивно, се остава простор за злоупотреба, додека ваков правилник не

¹²⁸ Ibid. Красниќи Милазим

¹²⁹ Види погоре: Семиотика, науки за јазикот, трета точка, стр.68.

¹³⁰ https://www.rtklive.com/pages/files/standardet_profesionale.pdf

¹³¹ Според, Главниот уредник на РТК1, не е спроведен 100%, стандардизираниот јазик, има прекршувања, иако се ефикасни 3-4 уредници на јазикот, во цела телевизија, поради волуменот на работата која е исклучително голема, се појавуваат грешки. Има забелешки за непочитување на стандардизираниот јазик од страна на Советот на телевизијата, но нема ригидни санкции.

постои во медиумскиот систем во нашата земја, дури и во јавниот сервис МРТВ. Освен тоа, во јавниот сервис МРТВ 2, според Фатос Муслиу, уредник на информативна програма на албански јазик, „теоретските и практичните проблеми на јазичната култура зазедоа широко место. Нема сомнение дека се прават грешки, има недостаток на стручен кадар, особено лектори и преведувачи, грешките се множат“¹³². Според него „во периодот на слободно изразување, се соочуваме со различни употреби на албанскиот јазик, имено непочитување на неговиот стандард во време кога треба да му се посвети максимално внимание“. Во овој контекст денес, „забележуваме непочитување на употребата на пишаниот јазик, а да не зборуваме за говорен јазик во медиумите, особено говорниот јазик на телевизиските емисии“¹³³ од страна на новинарите. Има само еден лектор вработен за цела програма, што не ги исполнува условите на сите вработени и сите сектори и други потребни јазични услуги како што се кајроните, веб-страницата, и др.

Како термини јазикот и говорот се различни и како такви биле проучувани од врвни лингвисти од земјата и странство, сепак едната без другата компонента, не можат да функционираат и да го оформуваат човекот како единствено суштество со сложено развиена комуникација. **Фердинанд де Сосир**, швајцарски лингвист, го дефинира јазикот како предмет на лингвистиката, со живиот говор, сепак двете горенаведени реченици се еден пример како овие два говорно-јазични феномени, хиерархиски се воспоставени еден врз друг, како неразделиви компоненти. Според него „зборот кој се говори“ е примарен во комуникацијата, тоа што се говори има примарност. Многу често се соочуваме со образложението од новинарите, дека тие не се дежурни да бидат одговорни за правилното употребување на јазикот, односно на граматичкиот, т.е. стандардизираниот јазик. Сепак грешките, морфолошки и синтаксички, можат да водат кон манипулациски правец. Постојат истражувања кои се занимаваат со синтаксичките варијабли на комуникациските текстови. „Како радикална, футуристичка и утопистичка се оценува теоријата за прецизно новинарство која го застапува ставот за максимална објективност во новинарските известувања за општествените прашања, приспособувајќи ги научните методи, научната објективност и научните идеи кон целокупниот процес на комуникација. Но, оваа теорија за прецизно новинарство има и

¹³² Муслиу Фатос, непосреден разговор: декември, 2020, Скопје.

¹³³ Ibid. Муслиу Фатос

голема улога во подигнувањето на свеста за потреба од не само ангажиран новинар но и образован новинар.¹³⁴

Посебно, телевизијата како медиум, колку што е привилегирана, нејзините обврски остануваат важни и одговорни, токму поради тоа до денес неа ја обликуваат четири главни компоненти¹³⁵ како „медиумиска кралица“, каде што подвижните ефекти се најнеефективни, комбинирано со говор и јазикот, стануваат уверливи, во зависност од настапот на *испраќачот* и јазикот кој го употребува.

Јазичните правила проследени со говорните регулативи се значајни фактори за правилна и коректна комуникација. „Јазикот не е само неутрално средство за масовна комуникација, за проток на информации, јазикот може да искажува информации, односно да се користи како средство за манипулација со општественото спознание, како средство за создавање на ред и поредок (сеедно од каков вид) во општеството.“¹³⁶

Произлегува дека непочитувањето на јазичните правила или непознавањето на јазикот, неправилното пишување, може да доведе до дезинформација, што некогаш може да добие необјективна слика на информираноста (т.н. „дилеми за реалната слика“). Недостатокот на доброто познавање на јазикот и културата на јазикот од страна на новинарите, неправилното нагласување на зборовите во реченицата и непочитувањето на јазичните правила, им дава простор, им ја отвора вратата за злоупотреба на информациите и на *пропагандата*.

Постојат многу аргументи кои не водат кон конструирање на медиумите каде што освен подобрување на образовната клима на новинарите и новинарството, како континуирана потреба произлегува и вработувањето на лекторите или јазичните уредници, кои се значајни и важни, како што е примерот со фламанската ТВ БРУЗЗ, Брисел, каде што „некои лектори се вработени во уредничкиот оддел кои работат и во другите оддели, во радио и во списанието. Вработени лектори, кои работат онлајн, има дваесет, додека други шест се во телевизија, шест во радио, и 12 лектори вработени се во списание, кои некогаш ги менуваат работните места“¹³⁷. Токму поради овој факт главниот продуцент на фламанската телевизија тврди дека фламанскиот јазик, но и

¹³⁴ Јасна Бачовска, *Општествено ангажирано новинарство преку толковно и истражувачко новинарство*, стр. 651.

¹³⁵ Визуелната компонента, слика, текст и говор.

¹³⁶ Јасна Бачовска, *Ibid*, стр. 562, Преземено од: Димитар Бајалциев, *Политикологија*, Скопје, 2000, стр. 462.

¹³⁷ *Ibid*, Роберт Есселинцх.

другите јазици коишто ги користиме во нашата телевизија до денес се со многу добри ноти, „99% ние сме многу точни¹³⁸“, истото важи и за весникот „Ла Либре Белгжик“, бидејќи за нив тоа е многу важен елемент, „весникот е познат за своето добро пишување на француски јазик“. Иако имаат електронски систем¹³⁹ практикуваат „две или три нивоа на верификација за печатените медиуми, но само една за веб-страницата“¹⁴⁰ и ова уште се дискутира и се надградува, додека во франкофонските телевизии и јавниот сервис РТБФ, иако се обидуваат да бидат коректни кон јазикот, ја немаат таа, како што вели продуцентот на телевизијата, обединета Валонија. Добриот француски е францускиот што се збори во Париз, и главните градови, како што е Брисел, додава тој, дефинирајќи дека како јавен сервис немаат стандард за употреба на јазикот, како што е фламанскиот стандардизиран јазик, кој мора да го почитуваат¹⁴¹.

Јазикот на медиумите, е една од четирите главни компоненти на јавното медиумското образование, може да се земе како појдовна точка, но и како оска која ги разликува медиумите. Јазикот е средството што се употребува за да пренесе пораката – дали е тоа кратка пишана вест, вест во телевизиска информативна емисија, реклама на радио, на ТВ или интернет-текстови.

Се поставува прашањето дали пренесувањето на информацијата ќе биде целосна ако тој процес се врши само преку збир на комплексни знаци кои го сочинуваат јазичното изразување, без сликата која сигнализира една своја посебна референца на „јазикот“. Ќе илустрираме едноставен пример, како што е цинглот на вестите на телевизија. Со самото појавување на формат на слика или звук ние веќе сме свесни дека станува збор за почеток на вестите на денот. Ова служи за поврзување на *испраќачите на информации* и јавноста како *примачи* на информации. На пример, примачот и без да ги слушне зборовите или звукот на испраќачот ако види **вага** како симбол, му дава сознание на примачот дека се работи за информации од правен аспект.

Во телевизија, за да се пренесува пораката која е наменета на јавноста се користат комбинирани „јазици“, каде што „визуелната компонента, највпечатлив елемент на телевизискиот медиум, а потоа следи гласот, текстот и останатите ефекти. Радиото нуди

¹³⁸ Ibid, Есселинцх Роберт.

¹³⁹ Пролексис, автоматски систем кој ги идентификува грешките во екран или во статиите.

¹⁴⁰ Ibid, Lamfalussy Cristophe.

¹⁴¹ Ibid, Plekster Alexander.

само гласовна компонента – текст, музика, природни звуци итн., а печатените медиуми ја раскажуваат пораката преку дводимензионална слика и текст. Интернетот ги интегрира сите овие визуелно-јазични форми нудејќи мултимедијална содржина.¹⁴²

2.2.1 Влијанието на интернетот во комуникацијата со јавноста - јазикот како главна компонента

Кога станува збор за медиумската сфера на денешницата, неизоставен и мошне значаен сегмент се појавува интернетот, како медиум, но и како виртуелна форма. Појавувањето на онлајн-медиумите им објави „војна“ на традиционалните медиуми, ни и го смени начинот на комуникација, во целото општество. Просторот и времето, ги доближи, со што ги поврза и најоддалечените точки на планетата, како и веста да го обиколи светот и нивните корисници за неколку секунди. „Интернет-медиумите може да „носат“ и видео и слика и текст и звук, а корисниците може да реагираат на содржините, да коментираат или критички да се осврнат на нив, па дури и да создаваат свои содржини, кои може да ги прикачуваат на интернет. Меѓутоа, истовремено на интернетот се гледа и како закана за традиционалните медиуми. Посебно се однесува на печатените медиуми, имајќи предвид дека новите генерации читатели сè повеќе се насочуваат на онлајн-медиумите. Печатените и електронските медиуми го препознаа предизвикот и почнаа да отвораат свои онлајн-верзии.“¹⁴³

Токму овој технолошко-медиумски пресврт уште повеќе ги извади на површина недостатоците на правилната употребата на јазиците, што стана поголема причина да преземеме многу посериозни мерки за инкорпорирањето и изучувањето на комуникологијата како наставна програма во образовниот систем, посебно нејзината примена преку јазични познавања која е од голема важност за практикувањето на професионалното новинарство на телевизија, но и за новинарството воопшто. Многу новинарски експерти, изразувајќи жалост за новиот начин на изјавување, како што

¹⁴²Прирачник за наставници за изучување на медиумската писменост во наставата по мајчин јазик, Македонски институт за медиуми и Институт за демократија „Societas Civilis“ – Скопје, 2010, стр.23.

¹⁴³ Ibid, стр. 24.

нагласуваат, го прават „задоволни интернет-аматери“, што значи дека денес, испраќачот станува и новинар и уредник, исклучени од традиционалните барања на медиумите и професионалното новинарство. Несомневајќи се дека ова е добро време, поради новите можности да се изразиме, но исто така и арена, за градење и помагање на општеството и демократијата. Ретки се тие новинари кој соработуваат со разновидна јавност. Треба да креираме јазична култура без која во новинарството, посебно во телевизијата, нема да биде остварлива успешна и функционална медиумска комуникација. Незадоволителниот квалитет на јазичното изразување има лошо или потполно погрешно толкување на одредени поими и појави. Кај низа медиуми се мешаат поимите „метрологија“, (научна дисциплина која се бави со мерки) и „метеорологија“ дисциплина која се бави со временските појави и промени.

...,Аеродромот е затворен, автомобилскиот сообраќај е целосно замрен, само ретки пешаци има на улиците. Метролозите најавија дека новиот циклон ќе донесе и¹⁴⁴...

Кај албанските медиуми, многу новинари поимот „композиција/kompozim“, која се однесува на комбинирањето на две или повеќе теми или зборови, или музички ноти, за да се формира нов збор, нова композиција на песна или зборови формирани преку композиција, го мешаат со поимот „соединение/komponim“, збор кој се однесува на хемиско соединение¹⁴⁵.

Денес пак е создадена потреба за организирање на медиумите како од правен аспект, така и од практичен аспект, како што е употребата на технологијата во медиумите, обука на новинарите и новинарството генерално, додека јазичниот аспект, кој е најважен елемент на комуникацијата, иако до денес не се нагласуваше многу, редно е да се преземат мерки од страна на образовните институции.

Конструирањето кај мас-медиумите не завршува само со унапредување и развивање на технолошки аспект, како неразделни паралели, туку со координирање и систематизирање на сите компоненти во медиумите кои резултираат на нивото на

¹⁴⁴ [Во Црна Гора поради снегот предложена вонредна состојба \(slobodnaevropa.mk\)](http://slobodnaevropa.mk).

¹⁴⁵ Чиста хемиска супстанција составена од два или повеќе различни хемиски елементи кои можат да се разложат на едноставни супстанции со хемиски реакции.
https://sq.wikipedia.org/wiki/P%C3%ABrb%C3%ABrje_kimike.

новинарите како главни актери особено кај мас-медиумите. Во унијата на компонентите кои ги нагласуваат демократските вредности на медиумите, преку веќе детектираните прашања пред сè, тука спаѓа и конструирањето која се добива преку развивањето на наставните и образовните параметри. Освен вметнувањето на медиумската писменост, која веќе ја споменавме погоре, или комуникологијата како наука, треба да се даде акцент на стандардниот јазик, развивањето на јазиците и негувањето на истите. „Новинарите се повикани да направат корекција на сопствениот јазичен израз бидејќи од нив тоа и се очекува. Треба да се гледа убавината на употребата на нормата. Таа не е нешто што нè ограничува, туку прави посоодветно да се изразуваме и затоа пораката до новинарите е самокорекција.“¹⁴⁶

Сметам дека организирањето и одржувањето на трибини, конференции и др. дава слика дека експертите само се изразуваат за проблемите и отстапките при употребата на јазиците, но редно е да се предложи конкретна дефиниција и планирани чекори кои подоцна би ги елаборирале и разработиле резултатите. Еден чекор е преземен од страна на Агенцијата за примена на јазикот што го зборуваат најмалку 20 % од граѓаните, на Република Северна Македонија, која достави покани до сите институции во нашата земја, без разлика на нивната припадност, и до сите медиуми во нашата земја, за учество на обука за сите вработени на кои им се потребни дообразование на јазиците¹⁴⁷, иако овој чекор е недоволен за исполнување на социјалните и професионалните барања на денешницата.

Како земја со преплетена културна и јазична разновидност мислам дека недостасува креирање на заедничко независно професионално тело, како одговорно тело за спроведување на нормите на јазиците во Република Северна Македонија. Да се почне со градење на образовна јазична и комуниколошка структура, практичен и теоретски дел, со тоа би креирале култура на комуницирање, преку јазиците, за сите заедници паралелно за што мислам дека постојат капацитети. Ваквото постапување, кој и од финансиски аспект би било поволно и прифатливо, мислам дека ќе биде во полза на целата држава, но и целото општество во Република Северна Македонија. Така како

¹⁴⁶ <https://www.fakulteti.mk/news/09112018/lingvistite-do-novinarite-potrebna-e-samokorekcija>, 3.13.2021. Трибината организирана од страна на Институтот „Крсте Петков Мисирков“ на тема „Македонскиот јазик во медиумскиот простор“

¹⁴⁷ Илбер Села, телефонски разговор: март, 2021. Обуката се одржува на 5 април.

заедница ќе градиме капацитети на ниво со европските и светските образовни рангирања.¹⁴⁸

2.2.2 Култура на јазикот

Идентификацијата на една заедница, еден народ, се врши не само преку јазикот, туку и преку културата што ја поседува тој народ. Зборот култура е стар поим, кој е тесно поврзан со постоењето на народот и општеството. Се претпоставува дека изворот на овој збор потекнува од изразот *cultus* на латинскиот јазик, која во основа значи обработување, негување, одгледување. Најновата терминологија на културата ѝ дава метафорична смисла, како, на пример, изразот дека таа е „обработка на духот“.¹⁴⁹

Во Англија во XVI век, поимот култура означувал религиска култура: „Сè до моментот на Француската револуција во 1789 година, уметноста и нејзините дела беа дел од одредено т.н. „gesamtkinsferg“ творештво кое се стреми кон апсолутното. Тоа беше видливо изразување на редот, засновано врз религијата, што подеднакво беше прифатено во Европа и од црквата и од државата управувана од стариот монархиски поредок, но и од структурите кои управуваа со високи антички култури во колумбиската Америка и пред колумбиската Америка, Средниот Исток и Источна Азија.“¹⁵⁰ Во XVII век овој поим се пренасочи кон развивање на духот, но до XVIII век, поимот култура доби конотација на цивилизирање на луѓето, развивање на човекот како општествено битие што и до денес има иста семантика. Томе Груевски, поимот култура го дефинира во две насоки, (а) како материјална култура, што подразбира унапредување на човекот на материјален план, материјалните средства, и материјалните добра кои ги создава човекот, и (б) духовна култура која е резултат од духовното и творечката активност, како што се науката, моралот, законите, итн.¹⁵¹

¹⁴⁸ Учениците од Северна Македонија преку ПИСА тестот, повторно се најдоа на европското дно според најновата студија на ОЕЦД.

¹⁴⁹ Томе Груевски, *Култура на говорот*, „Студиорум“, Скопје, 2011.

¹⁵⁰ Erich Steingraber, *Opca Povjest Umjetnosti*, 4 Izdanje, Mozaik knjiga, Grupa mladinska knjiga, Naslov izvornika: Art A World History, стр 10.

¹⁵¹ Ibid.

„Културата е продукт на вкупниот општествен живот, таа е само една специфична димензија на вкупниот општествен живот, негова определена кристализација, изразена преку сето она што човекот го создава како материјален или духовен производ. Почетокот на културата е во самиот почеток на општеството во оној начин на егзистенцијата на човекот во природата преку кој трудот на човекот се опредметува, создава, за разлика од природниот свет, свој вештачки материјален свет.“¹⁵²

Според денешните доминантни мислења, уметноста во културата е всушност жив производ на различни народи и култури, израз на општеството - нејзина организација, материјални страни на животот, културата и економијата, а во исто време, комбинација на длабоките мисли, чувства, потреби, стравови и аспирации што ги споделуваат луѓето од сите временски периоди на сите места каде таа географски се протега. Важен и главен елемент кој ги дефинира, интерпретира и ги претставува културите на народите во светот е јазикот кој е суштински поврзан со културниот дел кој додека се развива и движи кон иднината со себе ги влече и трагите од минатото. Јазикот е тесно поврзан со карактерот на еден народ, заедница, или да се изразиме метафорички, јазикот е лулка на еден народ или нација.

Од самите зачетоци на цивилизацијата се појави одредена потреба за одвојување на некои правила кои, пред сè, требаше да ги почитуваат припадниците на таа заедница за да може заедничкиот живот да биде поблиску до остварувањето на нивните цели, или да биде појасен, да има заемна комуникација со цел да не се појават граници помеѓу луѓето. Овие кодифицирани правила ќе го прошират опсегот на размислување и изразување и во културен аспект.

Свесни за донесувањето на овие правила, во одредени периоди од нивниот секојдневен живот, свесни дека со познавањето на јазикот на еден народ ние се запознаваме повеќе со културата на тој народ, природно се акумулира поголема безбедност и се ослободуваме од неизвесноста. Оваа слобода на изразување се чувствува во XV и XVI век со појавата на буржоазијата, а овие воспоставени норми на поголема слобода во самите заедници со текот на времето станале широко прифатени.

¹⁵²Ibid. стр 18.

Формирањето на книжевниот јазик има своја национална, социјална и историска основа. Тоа произлегува како резултат на потребата за службена и државна комуникација. Во претходните историски фази говорот не одговараше на пишуваниот јазик. Ова се должи на фактот дека во многу случаи пишуваниот јазик користел таканаречен мртов јазик, јазик на културата и науката како што е латинскиот јазик, кој се користел во Европа и други слични јазици. Овие јазици во никој случај не служеле за секојдневна комуникација сè додека имало недоследности меѓу двата кода: говорен и пишуван јазичен код.

Некои историчари истакнуваат дека „латинскиот престанува да биде жив јазик во XVI век. Ренесансата им дава поголема важност на хуманитарните науки, уметноста, рационализмот, индивидуализмот и логиката, но латинскиот престанува да биде жив јазик затоа што никој повеќе не го користел латинскиот јазик во активна комуникациска смисла“. Други историчари истакнуваат дека „латинскиот престанува да биде разбирлив тогаш кога латинскиот јазик почнал да се однесува како културен идентитет и како референтен јазик.“¹⁵³.

2.2.3 Културата на јазикот – перцепција на јавноста во Република Северна Македонија

*Меѓусебната комуникација, верувале или не е клучот за репродукција и опстанок на човештвото.*¹⁵⁴

Културата на јазикот¹⁵⁵ во последно време е една од најпопуларните дисциплини на лингвистиката за пошироката јавност и таа се занимава со проучување и утврдување на литературните норми на сите нивоа и аспекти на јазичниот систем,

¹⁵³ <https://www.superprof.fr/blog/langue-latine-histoire-et-aujourd'hui/>, 22.5.2019.

¹⁵⁴ Јувал Ноа Харари, Сапиенс, *Кратка историја на човештвото*, стр. 26.

¹⁵⁵ Томе Груевски, *Култура на говорот*, Студиорум, Скопје, 2011.

„Ортологијата е млада јазична дисциплина која се појавила во дваесеттите години на XX век. Во лингвистиката постојат повеќе дефиниции за ортологијата или културата на говор, или пак според други, се вика и култура на јазикот. Кога се говори за културата на јазикот, се подразбира и негување на народниот дух на јазикот, користење на основниот лексички фонд на јазикот и неговото збогатување, граматичката и јазичната единственост, грижа за чистота и естетика на јазично изразување“

откривање на тенденциите и начините на прифаќање и примената на литературните нормативи. Јазичната култура обрнува внимание и на тоа како да се напише и да се зборува литературниот јазик според соодветни правила и најдобрите практики прифатени од општеството во одредено време. Теориските и практичните прашања на јазичната култура се многу слабо разгледани во Северна Македонија. Ни треба поголема посветеност на оваа тема.

Дритеро Аголи, албански текстописец, писател, политичар и поранешен претседател на Албанскиот сојуз на писатели и уметници вели: „Културата на јазикот е неопходна за секој писател, секој новинар, секој интелектуалец, секој човек. Оној кој го чествува јазикот ја чествува својата татковина. Точноста, јасноста, едноставноста и колоритноста на јазикот се толку неопходни за секој писател како и сите алатки за работа на работникот.“¹⁵⁶

Брзото развивање на технологијата предизвика нагли промени во општеството, но и во културата на комуницирањето, а со тоа и во медиумскиот свет. Не смееме да ја потцениме и игнорираме информациската (р)еволуција, новиот изграден поврзан технолошки свет, а прстот на критиката треба да се посочи кон културата на комуникациите или кон медиумската култура. „Гутенберговата галаксија“, како синтагма за медиумскиот систем, ако може да се искористи терминологијата на Маршал Меклуан, треба да биде подобро и поефективно интегриран во масовната култура.

Како држава со јазичен диверзитет, културната јазична комуникација во нашата земја не е за потценување. „А комуникацијата решително ја обликува културата“, бидејќи како што пишува Постман „ние не ја гледаме реалноста каква што е, туку таква какви што се нашите јазичи. А нашите јазичи се нашите медиуми. Нашите медиуми се нашите метафори. Нашите метафори ја формираат содржината на нашата култура.“¹⁵⁷

Технолошкото развивање во светот, но и во нашата земја, придонесе многу квалитативни нормативи во целото општество, бидејќи ние сме сега во можност да ги проследиме неколку информации кои извираат од различни медиуми, на исто време, дека неколку јазичи може да се употребуваат истовремено, но токму во употребата на јазичите се појавува и квантитативно индикаторство. Зошто? Често преку технологијата или самите средства и технолошки апарати ни се вметнуваат странски зборови, главно

¹⁵⁶Погледнете: Д. Аголи, интервју објавено во списанието „*Gjuha Jone*“, бр.1, Тирана, 1986, стр.8.

¹⁵⁷ Мануел Кастелс, Ibid, стр. 394.

англицизми, заборавајќи го мајчиниот јазик. Влијанието на интерлингвистичките или интерјазичните правила индиректно се наметнуваат на културата на јазикот кај нас, со кои ја тресат основата на нашата јазичната лингвистика, но и воопшто културата на говорот. На пример, форвард - форвардираме, апдејт- апдејтираме и др., имајќи наши зборови како што, продолжи, иди напред, ажурирање, збор кој веќе досега се употребува секојдневно кај нас. Некогаш истите и погрешно се употребени со јавноста што значи дека креираме еден друг начин на изразување, но не и култура на јазик, намалувајќи ги нормативите на зборување, со употребување и вулгарни зборови, наметнувајќи се преку песните на англиски пејачи, со индикација дека тоа нема лоша рефлексија.

Факторите се јасни, сферата на бизнисот преку глобалната технологија, професионалниот аспект, наметнувањето на светски медиумски канали поради несоздавање на програми и емисии во интерес на јавноста од страна на медиумите во нашата земја, каде „главна вест ќе биде една партиска средба или меѓусебни препукувања на политички партии наспроти реалните прашања“¹⁵⁸, образованието на нашите деца во странство поради несоздавањето добри услови во образованиот систем, образовните институции (школите)¹⁵⁹, што значи имаме недостаток на граѓанско информирање, додека ова наидува на глуви уши или погодност на политичките партии и политичарите, кога една вест за реализирана изложба. Не се информира јавноста за изложбата, нивото на сликите, начинот на сликање, но дека премиерот бил присутен на таа изложба. На таков начин, постепено креираме концепт на странски „јазичен империјализам“¹⁶⁰, кој се појави во рамките на западноевропската академска традиција на почетокот на 90-тите години на XX век, како реакција на целосно позитивната

¹⁵⁸ Ibid, Арсова Славица.

¹⁵⁹ Ibid, „колку основни училишта во државата немаат тоалети, односно имаат сè уште полски тоалети. Тоа е вест со којашто се отвораат вести во другите држави. Тоа се проблеми коишто се во сите делови на земјата. И во Битолско и во Тетовско и во Штипско, имаме рурални средини во кои децата немаат каде да измијат раце, во нормална држава тоа треба да биде вест, а во нашата држава сè уште политичарите успеваат да ги наметнат своите политички препукувања без реални политики за подобрување на секојдневието на луѓето како прва вест.

¹⁶⁰ Добросколскаја Т.Г., *Медијалингвистика: систематски пристап кон изучување на јазикот на медиумите*, Москва 2008 година, стр. 9.

„Концептот на лингвистички империјализам е формулиран по аналогија со концептот на културен империјализам, веќе добро воспоставен во западните хуманистички науки, со чија помош содржината на социоекономскиот концепт на „империјализам“ е проширена во сферата на културата. Терминот „културен империјализам“ се користи за означување на доминантното влијание на одредена култура, пред сè на англиската, американската култура во современиот свет. Начините на културно влијание се многубројни и разновидни: тоа се медиуми, филмска и видео продукција, рекламирање, младинска култура и популарна музика, како и насочено влијание во областа на образованието.“

проценка на глобалната улога на англискиот јазик во современиот свет¹⁶¹, перцепција која мислам дека се наметнува и во нашето општество, токму поради немање координираност меѓу медиумскиот систем со образовниот систем¹⁶² и недостаток на креирање методи за „пласирање на културата во многу сегменти“¹⁶³. На јавноста ѝ нудиме, програми кои се купени од странски медиуми, како што е *The Voice*, „купуваме серии, купуваме детски емисии, шоу-програми, спектакли, програми за млади“, што значи ние не креираме и на јавноста ѝ презентираме сосема друга култура не негувајќи го нашето мултикултурно богатство, која е во интерес на граѓаните, иако јавниот сервис до скоро беше финансиран од граѓаните, но и денес преку државниот буџет.

Дали тоа значи дека ние несвесно креираме странски медиумски империјализам¹⁶⁴, избегнувајќи го негувањето на нашиот интеркултурализам. Познатиот британски експерт за медиуми, Оливер Бојд-Барет, го дефинира медиумскиот империјализам како „држава во која имотните права, структурата, дистрибуцијата и содржината на масовната комуникација се значително под влијание на странските медиумски организации. Истовремено, според мислењето на авторот, нееднаквоста во спроведувањето на медиумската интеракција, отсуството на еквивалентна размена на протоци на информации, е од особено значење.“¹⁶⁵

За поздравување е фактот дека телевизија 24 Вести со остварувањето на проект¹⁶⁶ како што е знаковното толкување, за кое се залагаат да продолжуваат, сакајќи да ја покажат таа инклузија во општеството за сите нас се изјаснува, главниот уредник Чадиковски кој додава дека нема да застанат тука.¹⁶⁷

Почитувањето на културата на јазиците кај нас или интеркултурното вклучување во медиуми иако законски е регулиран, не се применува. Општата причина, од изјавите во ова истражување, останува економската причина, додека Чадиковски се

¹⁶¹ Ibid, стр. 9.

¹⁶² Види Глава I: Критиката насочена кон координираност и организираност меѓу медиумскиот систем и образовниот систем.

¹⁶³ Ibid, Каили Авни.

¹⁶⁴ Ibid, стр. 9 „се користи во современите странски истражувања за масовните медиуми за да се означи прераспределбата на светскиот информативен простор во корист на најмоќните и највлијателните земји политички, економски и технолошки.“

¹⁶⁵ Ibid, стр.9.

¹⁶⁶ Финансиран од фондови на странски организации како што е НДИ во овој случај.

¹⁶⁷ Ibid, Чадиковски.

изјаснува дека за примена на јазичниот културен диверзитет, „треба да се направи во една посилна структура, значи со многу повеќе механизми и со многу повеќе луѓе, бидејќи економскиот аспект не е единствен фактор, туку и немањето волја да се направи исчекор нанапред, а додава дека не гледа скоро решение, странските организации, ја финансираа емисијата Отворено“¹⁶⁸ вложија во овој правец, но сепак нема напредување во овој правец од страна на институциите во Северна Македонија.

Преку медиумот, како огледало на светот, ние го докажуваме културното и образовното потекло. Јазикот од најсуптилните делови на културата на медиуми бара едно големо внимание и посветеност. Почитувањето на писменоста на јазикот, начинот на формулирање на реченицата, културата на јазикот, ќе ги задржи не само етичките вредности, туку и односите со публиката и јавноста кои би се распространиле преку мрежниот систем на технологијата (телевизијата, радиото, интернетот и др.).

Во овој период се чини медиумскиот систем го загуби чувството за професионализмот и чувството на граѓанството не почитувајќи ги законите, борејќи се за неговата егзистенција во медиумската фела преку подлегнување на директивите на политичките партии. Со јавноста се комуницираше за опструкциите кај новинарите, слободата на говорот кај нив, додека го заборавивме најважното, најважната алатка, јазикот во медиумите, културата на јазикот и говорот.

Разгледувајќи ги сите параметри кај нас, веќе се знае дека во нашето општество постои добар инкорпориран медиумски систем, но не до тоа ниво кога преку образовен систем да се креира медиумски систем, (нема медиумска писменост), што значи треба паралелно да ги извлекуваме двете линии, почнувајќи од тоа, како е претставена културата на јазикот кај јавноста, колку и како се перципира и применува, влијателните околности и др. Од страна на експертите од двете паралелни системи¹⁶⁹, произлегува дека нема оптимизам за креирање култура на јазикот¹⁷⁰, во професионален и секојдневен интерес на сите нас, што преку образовните институции и медиумите, се пренесува до

¹⁶⁸ Ibid, Чадиковски, Емисии реализирани и во албански средини и во македонски средини, со мешани заедници, македонски и албански со помош на преведувач, преку слушалки за да може полесно да се разбираат во исто време. Функционирале неколку одредени циклуси, но беа на база на проекти, во изборен циклус, дебати со кандидатите за градоначалници или од друг тип на емисии кои требаа да покажат одредено општествено влијание во одредена средина, меѓутоа тоа беа десетина реализирани емисии. Според Чадиковски, потребна е финансиска помош од странските фондови, меѓународните фондови, за да можат телевизиите финансиски да го издржат тој инетеркултурен јазичен мост.

¹⁶⁹ Образовниот систем и медиумскиот систем

¹⁷⁰ Како терминологија нова за јавноста, но стара применета во општеството.

јавноста и дека капацитетите на нашата држава и професионални, финансиски, политички се исцрпени.

Мислам дека, како држава, иако не се за потценување досегашните достигнувања, постојат капацитети и вредности од кој било агол да го постигнеме врвот на јазичниот културен плурализам, кој преку медиуми како влијателно тело во општеството, „како седма сила - како фактор кој го симнува ореолот на моќникот и го приморува да се докажува во рационален процес како дел од истиот, како и граѓанинот; му ја поништува височината, недосегливоста, надменоста и го исправува виза ви граѓанинот - правејќи ги двата субјекти рамноправни. Ја „отвара“ политичко-бирокупската затвореност и ја изложува на „промаја“ на расудувањата и критиките на јавноста; на одговорност пред јавноста (пред граѓаните). Интеркултурната суштина, кај јавноста иако со многу децениско проткајување, сепак не го сретнуваме во прав пат. Нивниот недостаток на социјалната имагинација и ограничениот политички репертоар се рефлектираат на целото граѓанство. Нас, граѓаните, нè третираат како припадници на етнички групи, а не како граѓани. Како такви, ние служиме како *ѓуле за топ* во политичкиот фронт на етнички судири“, додавајќи дека „гласачкото тело го делат на етничка припадност и со тоа директно се мешаат во сржта на претставувањата на изборната демократија“¹⁷¹. Како такво, политичарите му ја наметнуваат на граѓанинот.

2.3 Говор на омраза

Со илјадници настани што се случуваат во земјата, регионот и светот во текот на денот, новинарите, уредниците и медиумите воопшто се тие што одлучуваат кој од тие настани треба да биде покриен. За побезбедно идентификување и избор на овие настани, теоретичарите ги конструирале параметрите или вредностите што мора да ги исполни еден настан. Затоа, според него, вестите треба да имаат свои вредности. „Релевантноста има врска со важноста на настанот за јавен интерес. Придобивката се гледа од тоа колку објавената информација им помага на читателите/јавноста да го подобрат квалитетот на животот. Додека во однос на интересот за настаните „Тие ја задоволуваат публиката, јавноста, затоа како такви се вклучени во изданијата, повеќе со

¹⁷¹ <https://respublica.edu.mk/sq/blog/udhezues-per-ndalues-ne-ballkan-botim-i-vecante-maqedoni>

цел да ја забавуваат јавноста“. Дури и пристапот на општествената одговорност, која е трета во однос на третманот, во однос на нејзините постапки е поблиска до либералниот. Но, суштинската разлика со либералната теорија лежи во подемот на култот кон поединецот, кој верувајќи во своето морално право, според теоретичарите, успева да ги разликува, оправдува и изразува своите ставови за печатот. „Правото на поединецот на слободно изразување е поврзано со неговата способност да расудува и да се раководи од мислења за кои се верува дека се морално право и се неопходни за поддршка и не поднесување на надворешна контрола.“¹⁷²

Во меѓувреме, Доменик во врска со теоријата за општествена одговорност, нагласува дека печатот има право да ја критикува владата и другите институции, но од друга страна има социјални одговорности за одржување на демократијата, информирање на општеството на вистински начин и реагирање на барањата на општеството. Покрај печатот, според овој истражувач, демократијата и одговорноста пред јавноста му припаѓа и на управувачкиот систем кој издава правни норми и прописи за заштита на неговите интереси. „Владата може да се вклучи во медиумски активности со издавање правила доколку не ѝ служи добро на јавноста“.¹⁷³ Во последниве години, главно западните земји и оние со развиена демократија се поборници на оваа теорија, која покрај гарантирањето на слободата на говорот, слободен говор и печат, се директно вклучени во поставувањето на стандарди и законски одредби, кои би биле во функција на заштита на уредничката независност, но исто така и на заштита на јавноста преку фер, избалансирано информирање и почитување на професионалните стандарди за известување.

Говорот на омраза е пристрасен, непријателски, злонамерен говор насочен кон еден човек или група луѓе поради одредени карактеристики кои ги имаат или кои им се припишуваат дека ги имаат. Говорот на омраза претставува дискриминирачко, заканувачко, антагонистичко вербално однесување кое многу често се потпира на предрасуди кон луѓето поради нивниот пол, сексуална ориентација, раса, религија, етничка припадност, боја на кожата, националното потекло, некој вид попреченост (ментална, интелектуална или физичка). Говорот на омраза има намера да повреди, да

¹⁷² 34 Фред Зиберт, Петерсон Теодор и Шрам Вилбур „Четири теории на печатот“, (Чикаго: Универзитет во Илиноис, 1956 година), стр. 96

¹⁷³ Јозеф Р. Доминик „Динамика на масовна комуникација-медиуми во дигиталниот период“, (Тирана: UET Press 2010), стр. 630

го претстави неког како помалку човек од другите, да вознемири, да понижи, омаловажи, деградира и да поттикне нечувствителност и бруталност кон одредени групи луѓе поради нивните карактеристики.

Говорот на омраза во медиумите често охрабрува, промовира или оправдува нетолеранција кон лица или групи на друг начин расна, етничка, национална, сексуална или верска припадност. Дискусиите за правните последици од ширењето говор на омраза често се одвиваат преку компарации со правото на слобода на говор. Конфликтот кој произлегува од санкциите и забраните за говор на омраза и можноста за прекршување на слобода на говор често се рефлектира на идеолошко ниво. Слободата на говорот во овој контекст се однесува на можноста индивидуата слободно да ги искаже своите ставови и мислења наспроти тие кои се наметнати од страна на државниот и медиумскиот идеолошки апарат, односно често вклучува говор кој е насочен кон критика на идеолошките апарати на државата (т.н. угнетувачки апарат). Говорот на омраза, според овие дефиниции, не е може да се набљудува како некаква форма на слободен говор. Таквиот дискурс во кој е инструментализиран говорот на омраза често го користат апологетите на хомогенизација на општествата и десничарските популисти.

Говорот на омраза ги спречува луѓето:

1. Да даваат и да добиваат информации врз основа на кои ќе го направат сопствениот избор. Кога некој е изложен на закани, подбив, омаловажување, тој нема да сака да споделува размислувања, информации, видувања. Ќе замолчи.

2. Да учествуваат и да влијаат во процесите на одлучување. Кога некој се плаши да каже што мисли, да праша, да се спротивстави, тој не може да учествува во процесот на одлучување.

3. Да ја контролираат власта. Кога некој е нападнат затоа што е различен, затоа што не се согласува со одлуките на власта, затоа што има поинакво мислење од она на власта, тој не може да ги преиспитува одлуките на власта и да дава оценки за нив¹⁷⁴.

Аналитичарот Есад Бајтал вели дека омразата не може да му донесе ништо добро никому, дури ни на оние кои ја шират¹⁷⁵, „па, имавме искуство со говор на омраза,

¹⁷⁴[https://dzlp.mk/sites/default/files/u1002/pravo-na-govor-ne-e-pravo-na-govor-na-omraza11%20\(1\).pdf](https://dzlp.mk/sites/default/files/u1002/pravo-na-govor-ne-e-pravo-na-govor-na-omraza11%20(1).pdf)

¹⁷⁵<https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-zaustaviti-govor-mrznje-na-internetu/27369422.html>

што започна во 1990-тите, па знаеме како заврши сето тоа. Знаеме, на крајот на краиштата, како поминале оние што го започнале и кои го влечеле целиот регион во крвта и калта на човештвото“, вели тој.

Бајтал додава дека омразата има ефект на бумеранг и дека секогаш се враќа таму од каде потекнува. „Во човечка смисла, ова се многу неодговорни однесувања, многу неодговорни луѓе, многу неодговорни портали и медиуми кои користат лаги во таквиот вид јавен говор“, додава тој, спомнувајќи дека е погубно што се дозволува поединците кои го прават ова да бидат заштитени под различни анонимни идентитети на портали и социјални мрежи.

Говорот на омраза ескалираше на социјалните медиуми во последнава декада. Текстовите се споделуваат со вклучени непроверени информации, се сее страв и омраза, а коментарите јасно покажуваат дека интернетот е најдобрата платформа за да може да се каже сè анонимно и без одговорност.

Директорот на Центарот за медиуми во Сараево, Боро Контиќ, се сеќава на изјавата на теоретичарот кој рече дека со новата фаза на дигиталното, општеството тргнало чекор наназад наместо нанапред, затоа што „извиците и гласините имаат иста вредност како и информациите“. „Ние, всушност, живееме во свет каде човечките испади од омраза станаа исто толку важни како и информациите што ги добиваме. И тие се чинат очигледни затоа што живееме во длабоко поларизиран свет каде често не добиваме информации, туку добиваме емоции. И кога добивате емоции, тогаш секогаш имате два, три пола“, објаснува тој. Контиќ вели дека секогаш е изненаден од изливите на човечката омраза. „За жал, секогаш ме зачудува, особено ова што се случи во Париз, тој излив на човечка омраза или недостаток на емпатија, недостаток на емпатија со она што се случува. За жал, можеби не е така во реалниот свет, но во дигиталниот се чини природен“, заклучува тој.¹⁷⁶

Понатаму, како клучни прашања се издвојуваат и:

▪ *Како работи блогосферата и може ли некој да биде тужен за објавување неприфатлив материјал преку блогите?*

¹⁷⁶<https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-zaustaviti-govor-mrznje-na-internetu/27369422.html>

▪ *Што е со проблемите со приватноста, како на пример чувањето информации што луѓето ги поставуваат на Фејсбук во виртуелната сфера?*

▪ *Дали корисниците на интернет се свесни за можната злоупотреба на личните податоци? - Во која мерка може да се шират неприфатливи лаги и материјал преку групи и како може да се спречи тоа?*

▪ *И, конечно, која е одговорноста на корисниците на веб-материјалите?*

Едно е сигурно: интернет-порталите и социјалните мрежи дополнително и секојдневно ги зголемуваат границите на слободата на медиумите. Честопати ова вклучува невкусен материјал и неодговорно однесување.

Сето ова докажува уште еднаш дека професионалното новинарство веќе започна да исчезнува и на негово место доаѓа ново новинарство - без одредени правила кое главно се заснова на измислување вести преку спинување, тема на која ќе се осврнеме подолу во текстот¹⁷⁷.

¹⁷⁷Ibid.стр. 122-123.

III ГЛАВА

3. ЈАЗИКОТ ВО ТЕЛЕВИЗИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Говорот во акција, како клучна активност на човековиот социолошки, комуниколошки и лингвистички идентитет, ги задава антрополошките одлики и вредности. Јазикот со неговите карактеристики постојано се менува, креира, развива, зависно од промените на човекот и општеството. Ова значи дека човекот има тесна поврзаност со јазикот без која не може да воспостави комуникациски мост во општеството. Тука станува збор за говорна комуникација која може да се одвива и преку знаци или слики. Покрај многуте сфаќања за поимот **комуникација**, таа не треба да се одвојува од она што значи размена на информации со други поединци. Да се комуницира се подразбира пренесување на информација и размена на мисли, дури и кога таа размена на информации е ненамерна. Оној кој ја започнува комуникацијата, испраќачот, ги известува другите за неговите знаења, зависно од областа за која комуницираат. Без таа комуникација ние не можеме да имаме знаења за духовната, психичката, умствената состојба на примачот.

Мануел Кастелс, за основањето на пишуваниот дискурс и човековото практикување на истото вели „цената платена на пишуваниот дискурс била да се деградира светот на звуци и слики“¹⁷⁸. Мислам дека треба паралелно да се опфатат двете нивоа, а не само пишуваниот јазик за да тој не биде една од причините која ќе ги оддалечи сликите и звукот од јазикот. Реалната практика покажува дека денес умееме да создаваме различни манифестации на јазикот во многу форми, преку појавата на сликата, звукот, пишуваниот јазик (знаците), во ист момент, во различни секвенци и на различни места. Ова значи дека пишуваниот дискурс без партнерство со сите останати елементи, и без анализирање на трансформацијата на културите (вклучувајќи го јазикот како главна алатка), во новиот систем за комуникација би било промашен потфат.

„На елементарно ниво, јазикот се јавува како збир од звуци и знаци. На второстепено ниво, овие звуци се комбинираат со идејата предизвикана од нив за да се добие јазикот на општеството. Јазикот, истовремено, е творба на одделни индивидуи, но, исто така, и

¹⁷⁸ Мануел Кастелс, во текстот „Културата на реалната виртуелност“, анализира зошто времетраењето на еволуцијата на комуникацијата било толку долготрајно.

социјален феномен, резултат од напорите на општеството. Но, тој секогаш е резултат и институција на минатото. Во сегашноста дејствуваме преку јазикот, создаден во минатото. Затоа, во јазикот посебна важност имаат конструкциите и нормите, преку кои е „договорено“ разбирањето на смислата. Смислата се крие не само во зборовите, туку и во т.н. невербална комуникација - гестикулации, мимики, говорот на телото, кои не само што може да го дополнуваат јазикот, туку и самите често се носители на смислата.¹⁷⁹

Гебелс, една од највлијателни фигури во историјата, велел: „Ние не зборуваме за да кажеме нешто, туку за да постигнеме одреден ефект!“. Сето тоа може да се постигне исклучително во услови кога го владееш јазикот на кој комуницираш. Секое управување, вели Маргарет Тачер започнува со владеењето на обичниот англиски јазик, со владеењето на потребните јазични средства, да ги истакнеш проблемите точно и разбирливо и да ја предизвикаш потребната реакција кај аудиториумот со цел решавање на одреден проблем, да ги предизвикаш неопходните општествени активности и нивното решавање¹⁸⁰.

Јазикот е еден од најважните елементи на идентитетот на граѓаните во една држава. Државата мора да комуницира со граѓаните со цел да се зајакне лојалноста и чувството на поврзаност, како и чувството дека граѓаните припаѓаат во таа држава.

3.1 Јазичните политики имаат важно влијание на социјалната кохезија

Законот за радиодифузната дејност од 2005 година, кој е донесен во согласност со гарантираните уставни права, носи низа решенија кои создаваат основа за работа на радијата и на телевизиите, директно или индиректно, како и на заедниците кои не се мнозинство во државата. Повикувајќи се на пропишаниот член 117 за јавното радиодифузно претпријатие Македонска радио-телевизија да емитува еден телевизиски и еден радиопрограмски сервис на јазикот кој го зборуваат најмалку 20% од граѓаните,

¹⁷⁹ Антониј Тодоров, Добрин Канев, Емилија Ангелова, Иван Радев, Ивелин Николов, Лилјана Канева, Магдалена Дикова, Татјана Буруџиева, Јулијан Георгиев, *ПОЛИТИЧКИ МЕНАЏМЕНТ*, Составувач и редактор: Добрин Канев, Фондација „Фридрих Еберт“, Канцеларија Скопје, 2014 год., стр. 200.

¹⁸⁰ Ibid, стр. 201.

а кој е различен од македонскиот јазик, и на јазиците на другите мнозински јазици. Тука се предвидува и МРТ да емитува и радиопрограми за иселениците и граѓаните на Северна Македонија кои живеат во странство.

Ова на хартија гарантира решение за етничките заедници кои не се мнозинство во државата, и само по себе создава услови за успешна интеркултурна комуникација помеѓу граѓаните и застапеност во медиумите преку која истите тие заедници ќе развијат чувство на припадност кон државата, а оние кои не живеат во државата нема целосно да го изгубат чувството за припадност.

Во анализа на состојбата со медиумите на јазиците на заедниците во Република Северна Македонија авторите се повикуваат на член 48 од Уставот кој го гарантира правото на припадниците на националностите слободно да го изразуваат, негуваат и развиваат својот идентитет и националните особености. Исто така, во овој член се наведува дека државата ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на националностите и дека припадниците на националностите имаат право да основаат културни и уметнички институции, научни и други здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет.¹⁸¹

Токму затоа употребата на јазиците во телевизиите во Република Северна Македонија ќе ја разгледаме од два аспекта. Квалитативниот аспект - можеме да го набројуваме етер-медиумскиот просторот во разновидниот медиумски систем во земјата¹⁸², каде што од 16 национални телевизии, 9 телевизии се на македонски јазик, 6 телевизии на албански јазик, од кои, јавниот сервис - втор програмски сервис, втор програмски сервис преку сателит, 4 национални телевизии на албански јазик, лиценцирани како двојазични медиуми, дури и тријазичен медиум¹⁸³, и Собраниски сервис, кој го постигна врвот со начинот на употреба на јазиците, преку симултаното толкување.

¹⁸¹ Извадок од „Анализа на правото на употреба на јазикот, право на информирање на свој јазик преку електронските и печатените медиуми и право на употреба на симболи на припадниците на заедниците кои се помалку од 20 % во Република Македонија“.

(Сарачини, Трпеска, Петковска, Трајкоска, Тунева, Никодиноска: 2011).

¹⁸² Види Глава I: 1.2.1. Панорама на „мултикултурализмот“ кај националните телевизии во Република Северна Македонија, <https://avmu.mk/radiodifuzeri-mk/>, 30.01.2020, Регистар на радиодифузери што емитуваат телевизиска програма.

¹⁸³ ТВ Шења, лиценциран како тријазичен медиум

Со оваа проширена мапа на медиумите. нашата земја ги исполнува општите принципи, како што се слободата на изразување, културната и јазична разноликост, еднаквост и недискриминација, кои дојдоа како насоки за употреба на малцинските јазици на радио и телевизија од страна на високиот комесар, Макс ван дер Штул¹⁸⁴, и каде што „припадниците на националните малцинства треба да имаат ефективно учество при развојот и примената на ваквата политика, вклучително и во консултативни процеси и при претставување во соодветни институции и тела“¹⁸⁵.

Од друга страна овој бројно проширен медиумски простор донесе квантитативни параметри почетно во финансиската нестабилност на одржување на истите додека како една од главните точки на политичките насоки за одржување на телевизиите беше дека државната политика треба да ги поддржува телевизиите и радијата, да ги одржуваат и онаму каде што тоа е потребно, да создадат финансиски, технички и други услови за јавната служба за емитување, со цел да ги исполнат преземените задачи во ова поле.¹⁸⁶ Тоа пак придонесе друг квантитативен ефект, што потоа медиумите падна под зависта на политичките моќници, бизнис-фелата и др.

Друг квалитативен сегмент што можеме да го споменеме е вработувањето на голем број новинари со дадена можност во многу медиуми, коешто следеше со друг квантитативен сегмент кај токму овие телевизии, со продуцирање на позитивни/негативни¹⁸⁷ резултати, од аспект на програмски и медиумски продукт¹⁸⁸.

Овој пресврт „при преминот кон демократија, многумина „учени“, теоретски потковани, поединци во нашата земја сметаа дека најсуштествено е луѓето да се доведат до состојба да осознаат што е во нивен интерес, па потоа ќе тргнат кон остварување на

¹⁸⁴ Потребата од овој мандат се јави главно како реакција на ситуацијата во поранешна Југославија, за која се сметаше дека може да се повтори и на други места во Европа, особено во земјите што се наоѓаа во транзиција кон демократијата, со што можеше да се поткопа визијата за мир и просперитет изнесена во Париската повелба за нова Европа, прифатена од лидерите на државите и владите, во ноември 1990.

¹⁸⁵ Насоки за употреба на малцинските јазици на радио и телевизија, октомври 2003, ISBN 10: 90 - 7598908 -3, ISBN 13: 978 - 90 - 75989 - 08 -3, стр. 7.

¹⁸⁶ Ibid. стр.8.

¹⁸⁷ Позитивни резултати: Се зголеми бројот на новинари вработени во медиуми, се појави можност за новинарите кој медиум да одбираат. Негативни резултати: сите вработени новинари не ги исполнуваа условите да ја вршат професионално улогата на новинарот.

¹⁸⁸ Ibid, Чадиковски, „имаме медиуми коишто се финансиски зависни, многу тешко опстојуваат на пазарот, а кога имате медиуми коишто се финансиски зависни, новинари што не се финансиски независни односно и нивните плати не им дозволуваат да бидат финансиски независни, тогаш и медиумите па и новинарите или уредниците се многу поподатливи кон корупцијата или коруптивни елементи во работењето“.

таквите интереси. За жал, таа деценија, во услови на „слобода и демократија“, покажа дека луѓето, честопати, работат во корист на својата штета и дека лесно можат да бидат заведени.¹⁸⁹

Веќе започна партиско клиентелистичко вработување во медиуми. Во медиумскиот систем немаше инсталирано индикатор кој се користи за тестирање и за утврдување на квалитетите, како што беше индикаторот Мајерс - Бригс¹⁹⁰. Според Чадиковски немавме „ниту совети за етички, ниту некакви институции што се грижат за новинарите и новинарството“¹⁹¹, иако Здружението на новинарите на Македонија е основано во 1946 година¹⁹². Политичкиот систем креираше политики, за новинарите и медиумите. Дојде време кога новинарството стана ‘занает’, додека новинарите ‘чираци’ на ‘газди’.

Регулирањето на аудиовизуелната област и содржините во таа област остануваат неопходен инструмент на европската медиумска политика за да се обезбеди остварување на јавниот интерес и да се зачуваат темелните принципи и вредности на демократското општество, бидејќи медиумите, се послугата со која може да се измести од лежиштето тешко, затворено и наклонето кон затварање и кон создавање свои привилегиран неприкосновен и хегемонски свет и систем на сила на механизми и алатки за репресија кон граѓаните; кон нивното битие, во крајна инстанција да ги детерминираат и уредуваат работите во самата држава наспроти телата на државата во потесна смисла т.е. наспроти носителите од државната власт, додека ние како „демократско општество“ токму тие алатки и механизми со наши раце им ги подадовме на властите. Медиумите, не се образовни институции, но играат важна улога во стекнувањето на многу знаење преку

¹⁸⁹ *Политички Менаџмент*, Составувач и редактор: Добрин Канев, Фондација „Фридрих Еберт“, Канцеларија Скопје, 2014 год, стр. 13.

¹⁹⁰ Тој е разработен во 30-тите години во САД од Изабел Мајерс и Катерин Мајерс - Бригс и се заснова врз теоријата на Карл Густав Јунг. Во Европа се применува во својата специфична верзија од почетокот на 90-тите години. Тој предлага многу богат, сложен и динамичен инструментариум за карактеризирање на личниот потенцијал и точно поради тој негов квалитет, се користи во разни области на применетата наука. Преку овој индикатор можат да се утврдат предностите и желбите на секој човек, кој потсвесно управува со неговите активности. Појдовна точка е сфаќањето за разликите меѓу луѓето и за потребата да научиме да ги познаваме и почитуваме подобро другите. За конкретните цели на овој вид обука, тој се применува во скратена и модифицирана варијанта.

¹⁹¹ Ibid. Чадиковски Младен.

¹⁹² Основани сме во 1946 година и членови на Меѓународната федерација на новинарите. ЗНМ е независно, самостојно, невладино и непартиско здружение, чија цел е да биде промотор и заштитник на професионалните стандарди и на слободата на изразување, <https://znm.org.mk/za-nas>

известување во општеството. Медиумот паралелно со главниот актер (новинарот) има тесна поврзаност со образованието, кое исто така, наместо да оди напред, како да го изгуби компасот, носејќи незадоволителни резултати во земјата. „Во поглед на медиумите и новинарството беше доведено до ниво од коешто треба повторно да се крева не од нула туку од минус 10, треба да крева нагоре.“¹⁹³ Истата проценка е и за албанските медиуми. „Овој проблем постои и во радио и во телевизија, има некој глави што за нив јазикот е свет, бидејќи токму поради тој јазик постои оваа институција.“¹⁹⁴. Според, Адмир Ќосе, главен уредник во ТВ Алсат-М, тоа е појава поради недостиг на направено класа на новинари во албанскиот пазар, со појавувањето на универзитетите, како што е Универзитетот на Југоисточна Европа каде создадовме програма за едукација на новинари¹⁹⁵ ситуацијата има подобрување. Очекувањата се поголеми, но резултатите не се видливи големи до денес.

Се поставува прашањето, тогаш кој треба да ги креира јазичните политики во нашите медиуми во земјата, ако нема професионално новинарство. Несвесни поради медиумската моќ ние се потпревме кон политичките партии и власта. И тоа го направивме, четирите политички партии на 20 јули 2016, се договорија за 5-те точки за медиуми,¹⁹⁶ без присуство на експерти од областа, и од ниедна заедница¹⁹⁷, кои секојдневно се соочуваат со сржта на проблематиката на областа, иако како една од точките на реформирањето и инклузивноста на процесот на реформи и неговото спроведување предвидува, треба да бидат раководени од работна група во парламентот, која ќе ги вклучи и граѓанското општество и експертите¹⁹⁸. Собранието беше блокирано, власта ја обвинуваше опозицијата, ја одобри одлуката само за отворање на посебен канал на јазикот на заедниците кој го зборуваат 20% од граѓаните во Република Северна Македонија, финансирањето на медиуми преку рекламирања, укинувањето на данокот

¹⁹³ Ibid. Чадиковски Младен.

¹⁹⁴ Ibid. Ќаили Авни.

¹⁹⁵ Ibid. Ќосе Адмир

¹⁹⁶ <https://vistinomer.mk/dogovorot-megu-chetirite-politichki-partii-od-20-juli-2016-godina>

¹⁹⁷ Насоки за употреба на малцинските јазици на радио и телевизија. Pdf, Adobe Acrobat Reader DC, октомври 2003, „Припадниците на националните малцинства треба да имаат ефективно учество при развојот и примената на ваквата политика, вклучително и во консултативни процеси и при претставување во соодветни институции и тела“, стр.8.

¹⁹⁸ **Реформи:** а. Приоритет на усвојувањето на Приоритетите за итни реформи и Препораките на Прибе, б. Измени на законот за свиркачи во согласност со Венециската комисија во рок од шест месеци, в. Охридскиот рамковен договор, г. Евроатлантски интеграции, <https://vistinomer.mk/dogovorot-megu-chetirite-politichki-partii-od-20-juli-2016>

за радиодифузија, но тука престана¹⁹⁹ реформирањето која требаше да продолжи и со Законот за АВМУ и Законот за избори дека ќе бидат изменети во рок од 15 дена од датумот на овој договор, преку транспарентен процес на избор на нови членови на Советот на РТВМ и Советот на Агенцијата за медиуми, како регулаторно тело и др. Според Ван дер Штул, државата треба да ѝ дава поддршка на јавната служба за радио и телевизија со што ќе остварува широк и рамноправен опсег на информативни, образовни, културни и забавни програми, со висок квалитет, меѓу другото да им излезе во пресрет на потребите на припадниците на националните малцинства²⁰⁰. Креирањето мултикултурно општество со јазичен диверзитет по сè изгледа бара други насоки.

Задолжителноста да се комуницира на друг јазик, кој е различен од мајчиниот јазик, може да доведе до отуѓување и да биде и пречка за ефикасен пристап до услуги. Задолжителноста претставува клучен проблем во демократското функционирање на државата, односно пречка за сите граѓани еднакво да се вклучат во процесот на донесување одлуки, како и пречка за типично живеење во државата. Тука е важно да се спомне интеркултурната комуникација²⁰¹.

Како можеме да постигнеме до таа цел без да ги нарушуваме демократските вредности. Мислам дека чекор кој би придонел ефект за креирање на едно мултикултурно општество е титлувањето на значителни емисии во медиуми на македонски и албански јазик, еден чекор напред кон креирање на интеркултурни односи во нашето разновидно општество со јазичен диверзитет и држава која во себе носи и демократски капацитети. Како квалитативен пример во овој аспект ќе ја дадеме сликата на ТВ Алсат-М, која без поддршка на власта, од 2004 година па до денес креира мултикултурен, повеќе би рекла бикултурен медиумски свет. Друг квалитативен пример е ТВ 24, каде што преку невладини странски инвестиции се реализирани двојазични емисии, како што е дебатната емисија ОТВОРЕНО, без поддршка на власта, исто така, ТВ 24, продолжува

¹⁹⁹ <http://b-irc.org/mk/>, Комисијата на ВМРО-ДПМНЕ, Илија Димовски, рече дека не може да организира дебата, бидејќи не постои договор меѓу политичките партии застапени во Собранието, дека изборот на кандидати, како во комисија, така и на пленарна сесија се донесува со две третини од гласовите на пратениците.

²⁰⁰ Ibid. стр.17

²⁰¹ *Интеркултурна комуникација е комуникација на личности од различни култури, таа може да е вербална во мал дел и невербална во поголем дел затоа што комуникацијата во многу мал дел е вербална.*

со практикување на знаковниот јазик во полза на луѓе со посебни потреби²⁰², и успешно ги реализира со намена да продолжува, без помош на власта. Од друга стана во Извештајот за спроведување на Програмата за поттикнување на медиумската писменост во Република Македонија од Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги се вели дека „имајќи предвид дека медиумската писменост е блиску поврзана со голем број добро познати прашања на кои Агенцијата работи во континуитет, на што реферира и Програмата, а кои ги вклучуваат заштитата на малолетниците, медиумскиот плурализам, пристапот до медиумите од страна на лицата со сетилна попреченост и прашањето на родот во медиумите, на крајот од извештајот се поместени информации за реализираните активности и во овие сфери. Исклучок е прашањето за пристапот на лицата со сетилна попреченост што е предмет на посебна програма и посебен извештај за нејзино спроведување“,²⁰³ сепак нема поттикнување од нивна страна, ни од страна на другите институции.

„Негувањето и промоцијата на плурализмот во радио и телевизија, која ја отсликува културната и јазичната разноликост е неопходна компонента на слободата на изразување.“²⁰⁴.

Друг чекор како да стигнеме до искрената цел со што се поставуваат шините на интеркултурализмот во нашата земја е: креирање на платформа која преку комуникологијата како наставен предмет од раните години да се комуницира и со групи оформени од двете заедници во секоја градинка²⁰⁵. Ваков модел постоеше во градинката „Мозаик“ во Скопје,²⁰⁶. Слична на овој модел, елаборирана од страна на Педагошкиот

²⁰² Хајдини Мендух, во непосреден разговор, јануари, Скопје. „Кога јас почнав да ја реализирам емисијата за оваа категорија на луѓе, предложена од страна на тогашниот уредник, 1993 година, видов дека во нашето општество постои една комплет генерација за која ние не сме свесни дека им е потребно образование. Беше проект на бивша Југославија во која бевме вклучени сите републики, што значи сите новинари од сите телевизии и обуката се вршеше во Словенија.“

²⁰³ <https://avmu.mk/wp-content/uploads>, Извештај за спроведување на Програмата за поттикнување на медиумската писменост во Република Македонија (2016-2018) Март 2019

²⁰⁴ Ibid, стр. 17.

²⁰⁵ Произлезен заклучок од Глава II.

²⁰⁶ Тоска Шпреса, телефонски разговор, една од педагозите во градинката „Мозаик“. Поддржана од страна на невладината швајцарска организација Search for Common Ground. „Од многу други квалитети што ги практикувавме во таа градинка, 4 вработени како педагози, две од албанската националност и две од македонската националност, истовремено ги информиравме децата на двата јазици. Финансиите се исцрпија, иако претшколските паралелки беа вклучени во државниот систем, не добивме материјална поддршка. Секоја втора недела ние ги следевме обуките од странски експерти кои беа неопходни, надвор од Скопје. Во тимот имаше и тројца психолози.“

факултет и креирана градинка „Бисери“²⁰⁷, во Скопје, која се затвори за време на пандемијата, поради фактот дека недостасувала материјална поддршка од страна на власта.

„Мајкл Агар низ повеќе наврати, во својата книга „Јазичен шок – разбирање на културата на говорот“ ја наведува идејата дека не можеме да размислуваме за некој јазик без притоа да размислуваме и за општествениот и културолошкиот контекст во кој се говори тој јазик. Токму заради тоа, тој предлага заменување на досегашниот термин јазик со терминот јазикултура (languaculture)“ додавајќи дека она што сака „да биде запаметено е дека кога и да го користите зборот јазик или култура, секогаш да помислувате на половината што недостига. Она што недостига е неопходната врска меѓу јазикот и културата, врската што го создава неизбежниот термин јазикултура.“²⁰⁸

3.2 Како медиумите во Република Северна Македонија ги применуваат јазичните правила и нивното влијание врз демократските капацитети позитивно/негативно

Медиумот, претежно телевизијата на прв поглед изгледа како небо со широк дијапазон, во кој безгранично можеш да дејствуваш, но кога потемелно ќе размислиме, тогаш сме свесни дека не можеме да стартуваме со летање во тој бесконечен космос ако претходно не сме запознаени со правилата.

Во медиумскиот систем постои медиумско право како:

“една од најмладите правни дисциплини и е тесно поврзана со развојот на медиумите, пред сè електронските медиуми и новинарската професија. Главно се занимава со проучување на регулирањето на односи во сферата на медиумите. Секоја научна дисциплина има свој предмет на проучување. Кога се зборува за предметот и содржината на медиумското право, всушност се мисли

²⁰⁷ Во градинката „Бисери“, се работеше со програма од Брешија, Италија. Јас имам лично искуство со моето дете, каде што интеркултурните проткајувања се евидентни и денес.

²⁰⁸ Политичка мисла *Делиберација во јавниот и медиумскиот простор*, година 13, број 49, март Скопје 2015.

на тоа што изучува и уредува оваа правна дисциплина. Во правната теорија постои мислење дека тоа како посебна правна дисциплина има свој посебен предмет на регулирање и проучување, а тоа се односите во медиумската сфера, односно односите што се воспоставуваат во областа на медиумите²⁰⁹.

Јазикот како главна алатка на медиумите останува еден од елементите кој бара проучување и реформирање во медиумската сфера. „Јазикот е општествен феномен. Проучувањето на одредени јазични елементи без повикување на општествениот контекст и културата на општеството неминовно води до некои од посложените и интересни аспекти на јазикот.“²¹⁰. Авторката Тантуровска, изразува согласност, односно таа се повикува на големата промена на државното уредување во 1991 што доведува до промена во изразувањето на многу автори од тој период па наваму, односно појава на многу нестандартни елементи во нивните текстови, како што се архаизми²¹¹, фамилијаризми²¹², жаргони²¹³, вулгаризми²¹⁴, дијалектизми²¹⁵, итн. Тука, исто така, според оваа авторка, нема критика за користење на слоеви од туѓи јазици, што овозможува зголемена искористеност на туѓи зборови и англицизми²¹⁶, зборови карактеристични за други „престижни“ јазици за кои постојат соодветни македонски зборови, но се игнорираат и се создава огромен вокабулар на овие јазици кои почнуваат често да се користат во телевизиите со цел да изгледа попривлечно за публиката, а сето тоа негативно влијае во развивање на вербалните вештини на новите генерации. Мислам дека ни е јасно дека медиумскиот јазик треба да служи како умешност како најефективно

²⁰⁹ Андон Мајхошев, Медиумско Право, (АВТОРИЗИРАНИ ПРЕДАВАЊА), Универзитет "Гоце Делчев"-Штип, септември, 2015 година.

²¹⁰ Политичка мисла *Делиберација во јавниот и медиумскиот простор*, година 13, број 49, март Скопје 2015, стр. 74.

²¹¹ Според Белчев (2016), „Застарени зборови во ретка употреба, остатоци од културата на минатите историски периоди“, на пр. апс/апсење (затвор/затворање), опул (поглед), и др.

²¹² Зборови познати на целата територија на еден јазик, кои не ѝ припаѓаат на стандардно-јазичната лексика. На пр. сабајле(чки), таксират, фајде, мерак, железара, али (Минова-Ѓуркова, 2003)

²¹³ [Збор или реченица својствени на некој жаргон](#). На пр. тип, типка, типче (Минова-Ѓуркова, 2003)

²¹⁴ Овој термин се употребува во две значења: (Минова-Ѓуркова, 2003):

а. За зборови или форми што отстапуваат од правилниот изговор (афукат, леворвер);

б. Вулгарен збор, вулгарен израз, т.е. збор или израз со кој се изразува потценување, презир, негативен став кон лица, предмети, појави.

²¹⁵ Зборови кои имаат корен во стандардниот јазик, но се употребуваат со различен суфикс или префикс или акцентираност карактеристично за одредени говорни подрачја во државата, на пр., трава, пут.

²¹⁶ Зборови преземени од англиска литература прилагодени на македонски јазик. На пр. бекстејџ, компјутер, инволвира, преферира, бенефит, сајт, меил.

да изразуваме знаења и искуства, да градиме ставови и мислења, да сугерираме идеи со средствата на живиот говор, во услови на секојдневна јавна ситуација.

Со развојот на технологијата секако произлегува и потребата за нови зборови и нови поими кои не постоеле претходно, преку што и се развива еден јазик. Но, во јазикот сè почесто се земаат зборови на англиски, за да фонетски и морфолошки се адаптираат со цел да создадат нови зборови. Ова е сосема погрешен пристап затоа што се прави некритички и дозволува секакви модификации и промени кои се движат во спротивна насока од стандардниот јазик и нема концизна идеја за правоговорот и за правописот на многу нови зборови.

Ова отвара многу проблеми со писменоста на новите генерации, кои од една страна се изложени на проблематичен образовен систем каде не добиваат доволно добро вежбање на својот стандарден јазик, а од друга страна се изложени на технологијата и глобализација каде не се охрабрува користење на литературен стандарден јазик. Според анализата на Кирова и Петковска во печатот, а особено во медиумите се јавува тенденција на голем број заемки односно синоними за кои веќе постојат соодветни македонски зборови. Примерите вклучуваат: инволвира, преферира, бенефит, сајт, меил, итн. Во комуникацијата за економијата и политичките пораки често се гледаат термините: кеш, индикатор, лидер, мотиватор, супервизор, имплементација, евалуација, тренинг, итн. Голема е и употребата на придавките: континуиран, иновативен, публикуван, адаптабилен, таргетиран, компетитивен, перманентен итн.

Во медиумите, исто така, се забележуваат зборовите: стартува, атрактивен, информира, перфектен, лимит, фамозен итн. кои имаат соодветни еквиваленти. Овие зборови сè помалку се употребуваат и сè почесто се заменуваат со англицизми прво во медиумите, а со тоа и голем дел граѓани кои го читаат печатот и кои следат телевизија ги примаат овие зборови и почнуваат да ги употребуваат. Ова е причина зошто во општеството е потребно да има измени во употребата и реформирање на употребата на македонскиот јазик и на албанскиот јазик.

„Кога станува збор за значењето на јазикот во медиум мора да се внимава да не се меша поимот јазикот како социјален производ или како социјална категорија (да размислуваме за адаптација со јавноста, но да ги научиме како треба да ги прифаќаат информациите). Со поимот јазик дефиниран како индивидуална способност за

зборување, како начин на избор и како индивидуална можност за организирање на звучни елементи, лексички и сл., со тоа како чин на волјата и интелигенцијата на поединецот (да се потпре на способноста на новинарот)²¹⁷. Сепак треба да се земе предвид дека со појавувањето на масовните медиуми, и со разбивањето на технологијата, ваквиот начин мислам да се препушти на систем на правила и норми кој ќе биде поддржан од соодветен закон.

Се забележува „конвергенција на нормите на усниот и пишаниот говор во медиумите, што, очигледно, се должи на функционалните и технолошките карактеристики на самите дискурзивни практики на масовна комуникација. Значи, производството и дистрибуцијата на медиумски текстови вклучува такви специјални техники како читање од индексирање, преведување на примарниот устен текст (на пример, интервју) во писмена форма на публикација, интегрирање спонтан говор и подготвен говор, мешање разговор и книжевно напишани стилови“²¹⁸.

Јазикот, граматичките правила, правописот се многу важни во обликувањето на изразот и имицот на медиумите, кои треба да функционираат како една заедница која има свои критериуми и норми во работењето. Јазикот е уметност, како прв елемент на комуникацијата.

Авторката на добро познатата книга „Руски говор во живо од ТВ-екранот“ О. Лаптева пишува: „Влијанието на звучните медиуми врз јазичните процеси тешко може да се прецени. Сега, јазикот на печатот и звучните медиуми стануваат сè помалку близу до книжевниот тип на литературен јазик. Информативниот и службениот телевизиски говор доживува огромно влијание на вербалниот говорен елемент, постои неконтролирано мешање на книжени и усни говорни карактеристики, што придонесува за општ пад на говорната култура.“²¹⁹

Искуството на јавниот говорник, т.е. ораторското искуство, е уметност да говориш добро пред компактен аудиториум. Да „говориш добро“, значи „да убедуваш, да импресионираш и да фасцинираш“, додека не секоја публика е запознаена со опусот

²¹⁷ Ахмет, Хајдари, *Njohuri elementare nga Gjuhësia*, Нова Македонија, Скопје, 1985, стр. 4.

²¹⁸ Ibid. Добросколскаја Т.Г.

²¹⁹ Ibid. стр.14.

на вокабуларот кој не секогаш е точно пренесен во јавноста, бидејќи некогаш речениците и зборовите, кога се напишани, за некои новинари остануваат мртви знаци на хартија, па при нивното читање пред микрофоните може да се даде сосема поинаква конотација на печатениот текст што не одговара на мислата или изговорот и може да има погрешни интерпретации и кај публиката. Тоа може да се случи и поради брзината на информирање. Порано многу се внимавало на изборот на спикерите и на новинарите во средствата за јавна комуникација²²⁰, новинар и спикер, требаше да поминат преку неколку комисији и филтри, до моментот кога таа комисија ќе одлучи за нивното појавување пред јавноста. Денес иако бројката на „новинарите“ е задоволителна, да, „бројката ја имаме, да вистина е, но кај нас уште продолжува да му најдеме на некој работа без разлика дали се професионалци“²²¹.

Ќе ги споменеме и „визуелните кајрони“, кои во последниве години честопати се појавуваат на долниот или на горниот дел на екранот и каде интерпункциските знаци во повеќето случаи се многу слабо почитувани. “Гледањето во печатните грешки, правописот и пренесувањето странски имиња во телопите кои се прикажуваат за време на ТВ-вестите е сосема доволно за да го одземе вниманието од она што се соопштува на вестите. Во медиумите денес нема таква грижа за употребата на јазикот во јавната комуникација, Денес тоа се сведува на ентузијасти кои се заинтересирани да го негуваат јазичниот стил”²²². „Интересот за новинарската професија загуби на атрактивност во изминативе 10 години и во 2018 година беа запишани 5 луѓе, на Правниот факултет на студиите по новинарство, другата година 8 луѓе се запишаа што е навистина тажна бројка и затоа денеска на прсти можеме да ги изброиме младите новинари коишто работат со ентузијазам, желба и борба и успеваат да се најдат себе си во оваа професија.“²²³

Медиумите во самата најава се служат со знак прашалник или извичник, се поставува прашањето, што тогаш тој медиум известува, или е на очекување јавноста да ги информира нив.

Пример: 1. Изборите треба да се одржат пред крајот на јуни? (мк)

²²⁰ <https://www.fakulteti.mk/news/09112018/lingvistite-do-novinarite-potrebna-e-samokorekcija>

²²¹ Ibid. Каили. Авни.

²²² Ibid.

²²³ Ibid. Чадиковски Младен.

3. Zgjedhjet pritet të mbahen në fund të Qershorit? (алб)

Со овој начин на „информирање“ се ставаат во сомнеж главните прашалници (5W+H), кој треба да се елиминираат или „бомбардираат“ преку реализирање на процесот на информирањето. Друг пример кој преку граматички јазични грешки, има појава на тенденциозно пропагандирање,

1. Избори на 5 јули, макар и без ВМРО-ДПМНЕ?
2. Më 5 Korrik zgjedhje parlamentare në Maqedoninë e Veriut?²²⁴

Има и позитивен пример за истата ситуација:

1. Ќе има ли договор за брзи избори?²²⁵
2. Петти јули е недоговорениот термин за избори.²²⁶
3. 5 јули може датум за избори (мк)

Додека на албански јазик иако позитивен пример, преоптерена е без потреба реченицата со интерпункциските јазични знаци:

4. “5 Korriku datë e mundshme për zgjedhje”! Ahmeti ndërmjetësues i LSDM-së dhe VMRO-DPMNE-së.²²⁷

Новинарот треба да посвети големо внимание при конструирање на својот извештај е употребата на цитати. Неправилно користениот цитат целосно ја менува содржината на извештајот, предизвикува реакции на страните вклучени во тој извештај и истовремено последиците ги сноси јавноста, која можеби прочитала искривен извештај. Постојат моменти кога новинарите цитираат од контекстот заради сензација на вести, да ги прилагодат на уредничките политики и да ги толкуваат вестите на свој начин, не исклучувајќи ги техничките грешки што може да

²²⁴ Најави во Алсат М-ТВ, 27, мај, 2020.

²²⁵ Слободен печат, 22, мај, 2020.

²²⁶ Телма ТВ, 22, мај, 2020.

²²⁷ ТВ 21, 28, мај. 2020.

се појават ненамерно. Затоа, новинарот за да постигне успех во својата професија мора да содржи високи морални и професионални доблести, како што нагласува авторот Милазим Красниќи во својата книга, каде меѓу другото потенцира дека исправноста е еден од основните критериуми за успех на новинарот. Според него, цитатите се најсилниот доказ дека известувањето понудено на јавноста се заснова на податоци добиени од местото на настанот.

Информативното новинарство ги опфаќа оние видови новинарство кои имаат суштинска цел да ја информираат публиката за настанот што ја сочинува веста, со околностите на настанот и со неговото потекло. Според тоа, текстот носи информации од давателот до примачот, додека јазикот има референтна функција. Структурно, текстот е краток, често еднодимензионален наратив, додека самиот текст е структуриран и меѓусебно поврзан со правила создадени од искуството во новинарството, скоро кодифицирани. Во стилска смисла, јазикот и изразот немаат семантичка димензија, нема фигуративен и заматен јазик, напротив, јазикот и текстот имаат само една цел: да ги пренесат информациите до примателот што е можно поедноставно и прецизно. Следствено, глаголите се користат во трето лице еднина, се користи само исказен начин, има прав и кус дискурс, дигресиите не се дозволени итн. Исповед во прво лице може да се направи само во случаи на преноси во живо на радио и телевизија или дури и во извештаи, кога новинарот е лик на извештајот.

Посебна важност во меѓувреме ѝ се дава на интонацијата, преку што гледачот дознава дали станува збор за жална или радосна вест. Тонот или акцентот кои преку „техничките средства за пренос на информациите не се пасивни посредници меѓу испраќачите и примачите на пораките, туку како и сите други посредници го менуваат не само јазикот, обликот и структурата на пораката, туку силно влијаат на испраќачот и примачот“²²⁸. Особеностите на говорот, на интерпретаторот му овозможуваат во непосредниот контакт со гледачот, авторската мисла да ја доведе до гледачот пресоздадена во себе, остварена живоговорно, како своја мисла, свој став, своја визија, со што, во новосозданиот уметнички продукт, интерпретаторот е во ситуација да врши посилно влијание на умот и чувствата на гледачот или слушателот. Ретко која друга уметност има таква привилегија да влијае толку непосредно и сугестивно на разумот и емоцијата на поголем број луѓе наеднаш, во ист момент и на исто место.

²²⁸ Јасна, Бачовска, Ibid, стр.560

Новосоздадената интерпретација мора да остави впечаток на умот, чувствата и волјата на слушателот, а во склад со тоа, таа се остварува преку разумот, чувствата и волјата на изведувачот.²²⁹

Лингвистите го изучуваат публицистичкиот функционален стил, а најмногу се внимава на новинарскиот потстил. Овој потстил има доста карактеристики, меѓу кои најважни се фразеолошките изрази²³⁰, клишеираноста на изразот²³¹ која може и да дејствува како некаква лажна вест затоа што има карактеристики од таканареченото новинарство²³² со жолти страници. Карактеристика на потстилот е и употребата на актуелни зборови и изрази²³³, каде се јавуваат и некои значителни нијансирања. Важно е и изучувањето на изборот на лексиката²³⁴, односно се активираат лексеми со не многу честа употреба, фамилијаризми, дијалектизми, архаизми и други изми, на туѓи лексички зборови кои се модерни.

Се забележуваат и директно обраќање на новинарите кон публиката со употреба на фразеолошки и лексички изразни средства својствени за обичниот човек, со цел да се поблиски со читателите/гледачите/слушателите, и оттука потекнуваат народните норми на изразување со вклучени архаизми, дијалектизми, фразеологизми, со кои целат да ја искажат „народната мудрост“.²³⁵

Со користење на овој фолклорен начин на изразување, медиумите добиваат ефикасност во пренесување на пораките кај публиката, односно се игнорираат големите напори да се воведат соодветни современи еквиваленти во новинарството, а се актуелизираат претходните лексички материјали. Ова се прави со цел да се добие со поголема тежина на отворено критичко – иронично искажување, или да звучат зајадливо па се користат турцизми или дијалектизми.

²²⁹ Дине Дрваров, „Уметноста на говорот“, Скопје, 2000, стр. 10.

²³⁰ Тие може да бидат „ја стави главата во торба“, или да се паракнижевни фразеологизми од стилот на „се тече ништо не се менува“ или да се поголеми интервенции од типот на „кучињата лаат, проектите врват“.

²³¹ Ова е, исто така, актуелно во другите држави од кои се гледаат новинарски трендови. Ова може да биде „жешка политичка есен“ или „од сигурни извори, од извори блиску до“.

²³² Ова е познато како click-bait.

²³³ Брифинг, апликација се нови актуелни зборови. Толку и толку годишниот е релативно нов во трката е исто така актуелен израз

²³⁴ Евроинтеграција, земја членка, даунлоадира, чекира се модерни англицизми, додека се слушаат и фајде, мерак, белки, усул, зијан со вклучивање на суперстадардни форми како штос или фолира.

²³⁵ Пример за ова би било „Село гори, баба се чешла“, „Наведната глава сабја не ја сече“, и др.

Дијалектите на јазиците се земаат како резултат од територијално раслојување на јазикот, односно разновидноста на јазични системи во просторот кои зависат од географски и социолошки фактори. Исто така познат како локален говор, дијалектот се зема како потсистем на народниот или националниот јазик кој содржи синтаксички, семантички, морфолошки и фонолошки особености, се протега на одредена територија и за разлика од литературниот јазик постои само во усна форма.

Ќе назначиме дека постои честа појава на медиумски вработени кои немаат соодветно новинарско образование и со тоа немаат искуства во изучување на литературниот јазик. Во времето во кое живееме не се вреднува соодветното високо образование, па многу често се среќаваме со новинари кои немаат високо образование или соодветна подготовка во новинарството. Ова е проблем кој мора да биде адресиран затоа што не носи добри резултати во регулирањето на јазикот во медиумите. Она што Тукидид му наспоменува на Перикле беше токму ова: „Човек, кој знае да мисли, а не знае да ги изрази своите мисли, е на ниво на оној кој не може да мисли“²³⁶.

Професорот Алберт Мехрабијан го усоврши разбирањето на комуникацијата уште во 1960-тите²³⁷. Покрај неговата фасцинантна работа, истражувањето на Мехрабијан ја создаде основата на широко цитираната и едноставна статистика за ефикасноста на говорната комуникација.

Овде е дадена прецизна претстава од наодите на Мерабијан:

- 7% од пораката која се однесува на чувствата и ставовите, е во изговорените зборови
- 38% од пораката која се однесува на чувствата и ставовите е паралингвистичка (начинот на кој се изговорени зборовите)
- 55% од пораката која се однесува на чувствата и ставовите е во изразот на лицето.

²³⁶ ПОЛИТИЧКИ МЕНАЏМЕНТ, Ibid, стр. 200.

²³⁷ Има диплома од универзитетот Кларк, а во 1964 година започна кариера на Универзитетот во Калифорнија, Лос Анџелес, каде предаваше и истражуваше. Моментално, своето време го користи на истражување, пишување и советување како пензиониран професор по психологија на Универзитетот во Калифорнија, Лос Анџелес. Во доцните 1900-ти, Мерабијан главно ја фокусираше својата работа на рано развивање на разбирањето на говорот на телото и невербалната комуникација.

Иако според едни експерти „ефективноста на говорното дејство во голем степен се определува со способноста на говорникот да влева доверба, да гарантира за прифатените ризици со сопствената личност“²³⁸, сепак „човекот доживува повеќе отколку што разбира и би било погрешно да се заклучи дека на негово однесување влијае само она што тој разбира, а не и сето тоа што го доживува. Според тоа тој не сфаќа сè во рамките на рационалните поими. Меклуан ги истражува социјално-психолошките последици на медиумот како таков. Тој со право смета дека повеќето од луѓето не се ни свесни за сите последици кои еден медиум со самото свое присуство ги предизвикува во нивниот живот, без оглед на начинот на користењето, целите на коишто им служат и содржината на пораката која ја донесуваат и пренесуваат“²³⁹.

Контекстот на наодите на едноставната форма од формулата на Мехрабијан се однесува на комуникација поврзана со чувства и со ставови.

Еве едно едноставно толкување за користењето на стандардните јазици:

- 7% од значењето е во изговорените зборови (фонетиката)
- 38% од значењето е паралингвистичко (начинот на кој се изговараат зборовите)
- 55% од значењето е во изразот на лицето²⁴⁰, но третото не може да се реализира ако ние не сме запознаени добро со двете први компоненти, но мислам фономастиката која се употребува со изговарањето на зборовите може сосема поинаку да ја насочи информацијата, со тоа и мислата кај јавноста. Од јазикот на говорникот зависи квалитетот на неговото влијание врз аудиториумот или, како што рекол Конфучиј: „Ако јазикот не е точен, она што се кажува не го означува тоа што треба да го означи и тоа што треба да се направи останува ненаправено!“²⁴¹.

²³⁸ Ibid, стр.203.

²³⁹ Јасна Бачовска, Ibid, стр. 560.

²⁴⁰ www.kaaj.com/psych, преземено 29 мај, 2009 година.

²⁴¹ Ibid, ПОЛИТИЧКИ МЕНАЏМЕНТ, Глава 3, ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА, стр.201.

3.3 Појави, правци, проблематики

Иако во анализата на Опсерваторија на медиумски реформи во 2019 година се вели дека телевизиите полека изумираат во екот на социјалните мрежи,²⁴² сепак мислам дека само е променет начинот на најавување и појавување пред јавноста, исто така, и начинот на пренесување на настаните и информациите е променет, „медиумскиот простор се осовременува и формите преку кои се врши вербалната и невербалната комуникација се различни од порано“²⁴³, но не и начинот на истражување и работење. „Од новинарот се бара широко образование, информираност и голем интелектуален и ментален напор за пишување. Вестите, односно фактите, се сржта, таа не може да се напише за што било, во неа од суштинско значење е информативната густина.“²⁴⁴ „Нашите “новинари” мислат дека треба да се иде на работа во 8 часот бидејќи од нивните шефови се бара по 8 часа работа. Затворени 8 часа на работно место не произлегуваат темите“²⁴⁵. Младите не само што можат да ги стекнат вештините за медиумска писменост, туку тие можат да бидат и нејзини најголеми промотори, или амбасадори. Тие можат да мобилизираат публика и едуцираат, туку со мала помош се и бескрајно креативни и можат да продуцираат.²⁴⁶ Значи дека во иднина, во делот на почитување и грижа за професијата, медиумите чинам да работат на нови методи и употреба на нови алатки во двата сегмента, како теорискиот и практичниот, сè со цел да се постигне високото ниво на новинарството во медиуми.

Живеејќи во мултиетничко, повеќејазично, мултикултурно општество и непознавањето на јазикот на другиот наметнува превод, додека непознавањето на стандардниот јазик води до буквален превод што го нарушува значењето на пораката која доаѓа од неправилната синтакса и морфологија. Ова не треба да звучи неважно, бидејќи погрешниот превод или буквалниот превод, може да носи големи последици,

²⁴² <https://mediaobservatorium.mk/sitel-imal-najgolemi-prihodi-alfa-bila-najprofitna-televizija-lani-mrt-ostanuva-problem-infografik/>

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Јасна Бачовска, Ibid, стр. 565.

²⁴⁵ Ibid. Каили. Авни.

²⁴⁶ <https://medium.edu.mk/>

посебно во комуникацијата на меѓуетнички план²⁴⁷. Во ваквите случаи лесно може да се креира манипулативна толпа од која произлегуваат конфликти. Непознавањето на литературниот јазик или стандардизираниот јазик треба да носи одговорност. Некогаш овој аспект повеќе се поврзува со името на Аристотел, и неговиот труд „Реторика“, каде што зборува за категориите кои носат убедливост. Од многу анализирани теми и аспекти, тој пишува за употребата на гласот „во смисла како да се служиме со него при секое чувство, на пример, кога да биде силен, слаб или среден и како да ја користиме интонацијата“²⁴⁸. Би додала, и како треба да ги користиме и интерпункциските знаци преку интонацијата. „Не треба да заборавиме дека не е ист стилот на пишуваниот говор и на усното искажување“²⁴⁹. Тоа го доведува во прашање и ефективната на медиумот и влијателноста на новинарот кон јавноста, бидејќи јасно ни е дека пишаните пораки ја немаат истата ефективност како што ја имаат електронските медиуми.

Подигнувањето на нивото на квалитетот на програмите е задача која треба сериозно да се решава во сите медиуми, а тоа ќе се направи преку внимавање користење на јазикот, решавање на проблемите²⁵⁰ кои се јавуваат кај новите новинари преку соработка со институциите²⁵¹ со цел да се подобри квалитетот на пракса и квалитетот на изразување.

²⁴⁷ На 25 мај 2020 година преку локалните портали се појави изјава пренесена преку ТВР- лична телевизија на премиерот на Албанија, Еди Рама, во која се вели дека: „Од понеделник, 1 јуни, Албанија ќе ги отвори границите со соседните држави за сите Албанци, кои имаат албански пасош, косовски пасош, пасош од Северна Македонија и Црна Гора. Реакции имаше од двете страни, и Албанците и Македонците. Во тој контекст не останавме индиферентни, ние како група на новинари Албанци и побаравме да ни се пушти цела снимка на изјавата на Рама, каде паузата и интонацијата или биле манипулирани или недостатокот на познавањето на јазикот или јазиците (македонски и албански) влијаел на погрешни интерпретации, бидејќи беше преземено од агенција на македонски јазик и потоа преведено.

²⁴⁸ Ibid. *ПОЛИТИЧКИ МЕНАЏМЕНТ*, стр. 249.

²⁴⁹ Алеф. Стр, 249.

²⁵⁰ Ibid. Cristophe Lamfalussy, „Треба да го издвоиме прашањето за грешки и за содржината на вестите. Содржината треба да се дискутира со главниот уредник, јас сум во меѓународниот оддел. Уредникот не може секој ден да ги проверува моите статии, затоа што нема доволно време, но ме знае, ми верува, дека не правам грешки, дека не користам зборови кои можат да се сметаат како говор на омраза и слично. Но, ако имаме млад новинар, кој само што почнал да работи, тогаш сме повнимателни кон него, кон тоа што го пишува. Ако имам силна реакција од читателите веднаш по објавувањето на веб страната, тогаш ќе разговараме со новинарот за тоа што се случува бидејќи не можеме да прифатиме да имаме говор на омраза или негативни зборови во една статија. Се обидуваме да бидеме професионални, да ги почитуваме правилата на овој „занаат“ значи дека не употребуваме зборови коишто ги дискриминираат луѓето, или зборови или слики кои можат да ги дискриминираат жените. Значи секогаш имаме дискусии на ова тема и секогаш сме внимателни.“

²⁵¹ <https://www.koha.mk/naser-nis-faza-e-pare-e-trajnimite-perkthyesve-dhe-lectoreve/> април 4, 2021.

Телевизиите во Северна Македонија треба да внимаваат на јазикот и јазичниот дискурс, со самиот поим *дуел*, телевизиите даваат до звање дека се работи за ривалство, „борба“, тоа е лоша перцепција која ѝ се претставува на публиката, се креира слика за конфликтна комуникација.

Пораката и влијателноста кај јавноста не е иста ако зборот *„арена на дебатирање“*, се пишува како наслов во печатениот медиум и електронски медиум, бидејќи на печатениот медиум текстот е пред очите на примачот, додека овој наслов во емисија на електронските медиуми дава една сосема друга перцепција очекувајќи во секој миг да ни се појават „гладијатори“, кои на борбен начин ќе ги решат секојдневните проблеми на јавноста.

3.4 Влијанието на јазикот преку рекламирање

Употребата на јазиците кај медиумите има влијание преку рекламирањето. Рекламата е јазик преку кој се информираме за сите стопански, образовни, здравствени, економски и други производи. Целта на јазикот преку рекламирање е да постигне до јавноста, но дали треба да постојат норми или медиумски правила?

„Главните видови медиумски текстови се вестите, информативната анализа (коментар и анализа), новинарството (карактеристики) и рекламирањето. Нивната постојана интеракција и непосредна временска и просторна близина (новинарството и информатичките и аналитичките програми се прекинуваат со рекламирање, вести рамо до рамо со коментари и сл.) природно влијаат едни на други. Понекогаш ова доведува до појава на нови жанро-стилски хибриди како што се „инфо-забава“ или „инфо-мерцијална“²⁵², но мислам дека со ваквиот начин на рекламирање го губиме кредибилитетот на вестите и информативните анализи. Јасно ние е дека „вклучувањето на компоненти за забава или рекламирање во новинските материјали е диктирано од истата клучна желба за масовна комуникација - да се привлече што поголема публика“²⁵³, сепак треба да постојат нормативи каде (на која емисија), колку

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

(времетраење) и каков (модел) треба да се применуваат. Во Белгија, според Африм Ѓонбалај²⁵⁴, во секоја етничка припадност, постои аудиовизуелен совет составен од 5 члена, составени од граѓанското општество, законодавната моќ, политичката моќ и членови на здруженија на семејства кои ја контролираат радиофузијата, не само државните медиуми, туку и приватните како се одвива програмската шема, иако се работи за приватна телевизија немаат право да емитуваат тоа што сакаат, почнувајќи од културата, спортот и политичките дебати, односно сè има свое времетраење²⁵⁵. Исто така, според него решен е и еден проблем кој „на Балканот мислам дека е доста голем проблем, со соговорниците. Не е дозволено да се покани инженер како соговорник кој разговара за аеронаутика, или медицинско лице кое зборува за летање. Законите се многу строги и не се како на Балканот, Косово и Албанија, но и Македонија има група аналитисти кои се занимаваат со сè, од детски велосипед, здравствена состојба, политика, аеродроми до метеорологија. Тие стануваат наш пророк за сè. Во Белгија овие се регулирани со закон, ги одредува аудиовизуелниот совет. Ако аналитот создаде паника, збунетост, несигурност кај јавноста советот се осмелува да носи санкционирања кои се определени со закон²⁵⁶. Во нашите телевизии имаме појави на присуство на деца во протести и политички кампањи, додека во белгискиот медиумски простор има норми и санкции за злоупотреба на деца и во рекламни пропаганди. Се анализира квалитетот на емитувањето, кое време треба да се емитува, дури постои закон каде што во детски емисии не смее да се рекламираат производи кои содржат шеќер во нивниот состав, на пр., кока-кола, чоколадо, и др., што би создало здебеленост или обеситет.

Позитивноста кај нашите медиуми во последно време е примерот со пандемијата на ковид 19, во Македонија, со која се докажува дека телевизиите играат доста позитивна улога и јазикот кој беше користен за оваа тематика беше сразмерен со компетентните институции, како што се Министерство за здравство, Комисијата за заразни болести, Институтот за јавно здравје и други институции, во споредба со порталите и

²⁵⁴ „Новинарски експерт во НАТО, Брисел, кој ги надгледува медиумите на диктаторските држави, „недемократските“ држави Ирак, Сирија, Авганистан, околу корона-вирусот, како се шират информациите. Околу 70% од политиката на земјите кои не се членки, како што е Русија. Тој добива политички пораки од Open Sources, што мисли Путин, потоа се прават анализи, што сакаше да постигне, каде се намерите, целите. 70% од информациите за тоа каде оди земјата ги добиваме од медиумите, тогаш ја најавуваме дипломатијата со многу малку редови, не многу прецизни.“

²⁵⁵ Ibid. Ѓонбалај Африм.

²⁵⁶ Ibid. Ѓонбалај Африм.

социјалните мрежи кои беа најголемите извори на дезинформации за целата јавност во Македонија.

Друго интересно прашање околу медиумите е да се испита колкав процент од медиумите претставува, всушност, рекламирање. Рекламата е јазик, и токму затоа треба да има норми каде и колку тоа да се употребува. Како општество со мултикултурен јазичен диверзитет секојдневно дебатираме за процентуалноста на употребата на јазиците на заедниците кои живеат во нашата земја, но не го одредуваме проблемот од каде извираат сите проблеми во медиумите/телевизиите. Од досегашното истражување, од сите интервјуирани експерти во Република Северна Македонија, во Косово и во Белгија, мислам дека најголемото жариште е во финансирањето на медиуми, дури и во некој ситуации се појавува страв од исчезнување на некои телевизии, поради материјални средства. До денес не наидов на некоја формула за ова. Мислам дека рекламите имаат засолништа во некои медиуми, телевизии. Кои се индикациите?! Едно е менталитетот на јавноста т.е. бизнис заедницата, *каде сите таму и ние*, друго, неорганизираноста и некоординираноста на распределеноста на финансиите на власта кон медиумите, исто така, и на бизнис-заедницата, нема мапирање на финансиите преку рекламите, според гледаноста, според новинарскиот кадар, според квалитетните емисии и програми, според геостратешките модели (регионални-локални) и националните со поголеми давачки кон државата. Што значи професионалното експертско тело кое веќе го предложив претходно за решавање на реформите во медиуми да направи анализи за распределеноста на рекламите во телевизиите во Република Северна Македонија и да даде предлог-анализа за процентуалноста²⁵⁷ на рекламирање во телевизиите. Се поставува прашањето дали овој предлог ќе даде контраефект? Јас мислам дека напротив со оваа формула кај телевизиите ќе никне лојална рекламна конкурентност, која ќе се круниса со додатно финансирање од страна на власта или стопанските комори во Република Северна Македонија, што потоа ќе се добие простор да се унапредува во друг правец.

Телевизиите заедно со телевизиските новинари и уредници треба да креираат еден друг опус од сегашниот непрофесионален тренд пред јавноста. Тие треба да ја научат јавноста како да ја играат ролјата на одговорна публика и јавност. Се наметнуваат

²⁵⁷ Процентуалноста може да се калкулира според времетраењето на реклами, (негативно влијание имаат 30 минутни поврзани реклами на една емисија од 60 минути), според број на реклами за бизнисите.

во јавноста негативните рекламни ефекти. Да наведеме некои примери: во последните години рекламирањето на некои посебни продукти се наметнува од брзината на пренесувањето на информациите, поради голем волумен на минутажа. Во нив актерите често на крај на речениците и зборовите, употребуваат музикалност, од немање можност за вдишување, но без смисла и ритам. Свесни дека рекламирањето во телевизиите е преоптоварено и пречесто, ефективностa на таквиот начин на говор е воочлив кај јавноста, посебно кај помладата возраст, поточно децата. Ќе забележиме кај многу детски емисии, рецитирањата на стихотворбите, дури и обичниот нивен разговор-интервју, се претвора во „рап“ разговор и рецитал со музикални тонови, со што убедливоста полесно бледнее. На овој начин ќе ѝ помогнеме на јавноста да стане свесна за јазикот и техниките што се користат во рекламите во печатените медиуми, како и влијанието на рекламите во нивните секојдневни животи.²⁵⁸ Односите со јавноста, се мошне значајна, којашто може да се рангира и како приоритетна, па токму затоа новинарот треба да биде секогаш крајно професионален бидејќи станува збор за сензибилна професија. Можеме да ги наведеме техниките или тактиките на ПР за работа во електронски или печатен медиум. „Постојат три тактики кои се применуваат кај новинарството или кај медиумите: (а) пишуваните тактики, (б) говорните тактики, и (в) визуелно-аудитивните техники или тактики“²⁵⁹.

²⁵⁸ https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2009/08/priracnik_za_nastavnici_za_izucuvanje_na_mediumskata_pismenost_vo_nastavata_po_majcin_jazik.pdf

²⁵⁹ Томе Груевски, *Односи со јавноста*, Студиорум, Скопје: 2011, стр.139.

ГЛАВА IV

4. ТЕЛЕВИЗИЈАТА ВО МЕДИУМСКИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

4.1 Историски аспекти

Во сите периоди на човековото постоење, комуникацијата помеѓу луѓето играла суштинска улога. Во зависност од социјалниот систем и нивото на социјална свест, оваа комуникација се развива на неколку начини. Прво со откривање на знаци, а подоцна и букви, хартијата како медиум, до најсовршени форми на печатење. Потоа со развој на фотографија во печатење, па фотографија и видео, но без звук, со што беа направени револуционерни чекори кои до ден-денес продолжуваат сè повеќе во современиот свет.

Иако првите медиумски форми на албански јазик ги имаат своите корени во 1848 година (како на пример, весникот „L'albanese d'Italia“), во Република Северна Македонија овој процес започнува на почетокот на дваесеттиот век. И во случајот на Македонија, исто така, станува збор за печатот како почеток на медиумската еволуција. Потоа, во времето на кралството СХС, помеѓу двете светски војни, помалите народи, како што беа Албанците, Македонците и други народи од регионот беа дискриминирани на сите социјални рамништа, вклучително во однос на правото на информации на свој мајчин јазик.

По Втората светска војна (1945) се создадоа нови услови за целокупниот развој на сите етнички заедници кои живејат во новосоздадената југословенска федерација. Во тоа време Народна Република Македонија беше формирана како федерална единица на Југославија, каде се отворија првите училишта на мајчин јазик во сите делови на земјата, а потоа се работеше на подигање на културната свест и беше дадена посебна улога на јавните информации.

„За време на 45 години на македонскиот комунизам може да се каже дека се преземени важни чекори кон консолидација на државата во многу насоки. Иако политиката се готвеше во кујните во Белград, каде Србите го имаа главниот збор, сепак

имаше одредена економска и политичка стабилност. Како и во сите комунистички држави, се случија низа идеолошки прогони, затвори и убиства на оние кои размислуваа различно од политичкиот систем во тоа време. Сепак, историски, албанското население има континуитет во активно учество во сите случувања на територијата на Македонија. Како резултат на тоа, дури и во периодот на комунистичкиот систем (1945-1991), Албанците беа претставени во сите собранија, влади, работни организации, јавни претпријатија и др. Но, нивното претставување не беше соодветно во согласност со реалната состојба на албанското население во Македонија²⁶⁰, како што е претставувањето во јавниот сервис како единствен електронски медиум до тој момент.

Често се наведува дека „во поранешната Социјалистичка Федеративна Република Југославија, малцинските права беа релативно добро почитувани, особено во медиумскиот аспект. Со исклучок на доминантната улога на Социјалистичката партија и нејзината политика, етничките групи имаа можности да го зачуваат јазикот и да ја унапредуваат нивната културна традиција преку нивните медиуми“²⁶¹. Сепак овде примарно се работи за печатените медиуми, но не електронските медиуми, посебно во Македонија.

28 декември, 1994 се смета како официјален почеток на функционирањето на јавниот сервис МРТ. Македонското радио започнува со работа истиот ден, додека Македонската телевизија како интегрален сегмент на МРТ е основана на 14 декември 1964. До 1993 година за основач на Македонската радио-телевизија е наведено Собранието на Република Северна Македонија. Во почетните години МРТ функционираше во рамките на ЈРТ-Југословенската радио-телевизија.

„Во април 1967 година, е почетокот на емитување содржини на албански јазик. Првиот човек што ја основа албанската редакција во скопската телевизија беше Мурат Исаку. Првиот новинар бил Аљуш Камбери²⁶². Првата спикерка беше Сузана Каба.

²⁶⁰ Sevdail, Demiri, *Shtypi shqiptar në Maqedoni(1945-1991), aspekti kulturor-arsimor, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve –Shkup, Скопје, 2015, стр. 40. Пр.* Во 1948 година, бројот на Албанците во Македонија беше 197.389 или 17% од вкупното население во РСМ. Погледнете Стојан Киселиновски, *Етничките промени во Македонија 1913-1995*, ИНИ, Скопје, 2000, 105

²⁶¹ Тања, Поповиќ, *MEDIAT NË SHOQËRITË SHUMË-GJUHËSORE- Liria dhe përgjegjësia*, Претставник на ОБСЕ за слобода на медиумите, Изработено од Ana Karlsrajter, Виена, 2003, стр.21.

²⁶² Аљуш Камбери, непосреден разговор: декември 2020, „првиот новинар во албанската редакција и емисијата „Kronika televizive“ од 1967 година, новинар, уредник на документарните емисии во МРТВ, кој реализирал документарни емисии со преку 700 теми, некои од нив веќе се издадени. Аљуш Камбери бил политички прогонуван затоа што учествувал на свадба кај неговиот најблизок комшија со кого

„Нашата редакција беше прва во регионот каде што живееја Албанци, па дури подоцна се појави и телевизијата во Приштина. Во редакцијата на албански јазик се емитуваше т.н. „Телевизиска хроника“, која почна само со 20 минутна програма, еднаш на секои две недели, а потоа премина еднаш неделно со програма од 30 минути. Потоа, постепено почна да се проширува и со времетраењето на програмите, а главен режисер беше Скендер Кули.“²⁶³

4.2 Бранот на плурализам и демократизација во Македонија

Падот на југословенскиот комунистички систем во почетокот на 90-тите години на XX век, населението во тогашната Република Македонија го дочека со големо воодушевување, надевајќи се дека на крајот ќе се отворат нови развојни перспективи во сите области, за сите етнички заедници, до тој период немаше простор за нивно колективно развивање речиси на сите полиња. Дотогашните политички тенденции од 80-тите години беа насочени кон затворање на неколку постоечки паралелки на албански јазик, како и тенденцијата дека во основните и средните училишта, без оглед на етничката припадност на учениците и наставниците, наставата да се одвива на македонски јазик, а не на мајчин јазик²⁶⁴, сепак тоа не се случи, но, се случи другото каде албанските ученици немаа отворени врати освен просвета.²⁶⁵

пораснал, обележана како националистичка и сепаратистичка венчавка, на која се пеела песната *Bubullin shkëmbi i Kavajës* за која беа обвинети 98 интелектуалци. Аљуш Камбери е обвинет затоа што не пријавил во партијата дека свадбата има националистички карактер, а не за новинарски непрофесионализам.“

²⁶³ Ibid. Камбери Алуш.

²⁶⁴ Е-бр.174, Објект „Јелак“, Разговор меѓу Абдула Калишта и Амет Хајдари - директорот на “Зеф Љуш Марку”, Државен архив на Република Македонија, 23.5.1983 година, Скопје.

„А: Во еден дел на законот за основните училишта се вели: Во албанските училишта, слушателите треба да го изучуваат македонскиот јазик, Амет: Тоа не бива. А: Ние ќе дискутираме ако биде Николовски тука, во тој правец на состанокот. Амет: Ако земеш така има многу да се дискутира. Зошто тие постојано го спомнуваат македонскиот јазик. Во тоа никогаш немало проблеми. А: Ама види, тука станува збор за албанскиот јазик, оти сега и ситуацијата е таква. Амет: Зошто толку инсистираат за македонскиот јазик, еве француски можеме да учиме, можеме германски да учиме. Амет: Јас се чудам. А: Е, тоа е јазикот кој треба да се учи“

²⁶⁵ Е-бр. 457, Објект „Јелак“, Разговор меѓу Абдула Калишта и Х машка особа”, Државен архив на Република Македонија, 1.6.1983 година, Скопје. „Х: Учениците кои сега ќе завршат, каде можат да се запишат, само на социологија и педагогија ли? А: Може да се запишат каде било на педагошки смер каде што има врска со просветата, на други места не можат.“

Разговори кои се земени од лично досие БР. Н- 04320, на Абдула Калишта, кој бил вработен како секретар на гимназијата „Зеф Љуш Марку“, која тогаш играл доста важна улога за образованието кај албанската заедница како единствена гимназија на албански јазик.

„Во текот на петдеценискиот период на комунистичка Македонија, целата култура и образование, уметност и сл., беше длабоко обоена идеолошки и со политички предрасуди. Многу истакнати интелектуалци и вредни културни и образовни активисти, од сите народи што живејат во тој систем, не само Албанците, беа класични жртви на комунистичката идеологија. Многумина од нив беа дел од стотиците илјади „противници“ на режимот, кои беа убиени²⁶⁶ или осудени на затвор од страна на македонските и југословенските комунистички власти.“²⁶⁷

Се вршеше цензура за слободата на говорот, од најраните години на едукација и во секоја пора на развојот на личноста²⁶⁸ или на заедниците. Цензурата е позната уште од античко време, од Стариот Рим и по него, главно во форма на тенденции да се ограничи мислата и слободата на изразување. Цензурата е синоним за авторитарните државни системи, кои вршат строга контрола врз сите општествени активности што одредени поединци или групи ги вршат или пак се вклучуваат во која било активност против државниот политички поредок²⁶⁹. Цензурата, политичкото влијание и контролата врз медиумите е особеност на многу државни режими низ целокупната историја па до денес. Комунистичкиот систем, ширум светот, па и кај нас, беше познат по строгата цензура во медиумите и на другите социјални активности.

Медиумскиот систем и медиумскиот развој се многу тесно поврзани со културно-образовниот напредок на една заедница, на народот, но и на една држава,

²⁶⁶ Abdylselam Emini, жртва на протестите за барање на отворање на универзитет на мајчин јазик, во Тетово.

²⁶⁷ Sevdail, Demiri, *Shtypi shqiptar në Maqedoni(1945-1991)*, aspekti kulturor-arsimor, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve –Shkup, Скопје, 2015, стр.49

²⁶⁸ Цензура секако дека имаше, особено од 1981 година, тоа беше лудило, ужас до 1987 година, тие започнаа да ја палат архивата, видео-записите, фондот за песни, изгубени емисии на почетокот, тогаш тоа беше лудило кое бараше и поставуваше списоци за назначување на луѓе, етикетирани како националисти, сепаратисти, додека ние како единствен албански медиум, се обидовме да се бориме и не беше лесно, бидејќи тоа беше ужасен режим, режим кој не простувааше, туку казнуваше со отпуштање и затворање, тоа беше зло.

²⁶⁹ Ibid. Чомовски Алексанадар, „Почетокот на 80-тите имаше висок степен на самоконтрола, на самоцензура, период кога беше воведена едно големо самочистење, се случи инцидент. Во Сплит се одржуваа Медитеранските игри, МРТВ, имаше бројна екипа, меѓу нив и Ивко Панковски, тој беше еден од доајените на македонското спортско новинарство. Доаѓа Тито, додека се врши директен пренос. Тито завршува со говорот, и нашите прават билатерален линк со репортерот, таму е целата екипа на МРТВ, без да им кажат на репортерите дека се вклучени, дека се на линк. Ивко Панковски, од кога се исклучува вика ајде бре доста више од ова, да си одиме, не се трпи, без да го спомне Тито, како реакција дека им се здосадило, на крај веќе. Го пуштиле на етер. Беше скандал тогаш. Па имаше партиски состаноци, и го казнија една година да не пренесува, не го отпуштија бидејќи беше БРЕНД, беше од петте први стенографи. У тоа време тој вршеше стенографски белешки од најтајните седници кои не беа публикувани и од ЦК и Белград, го знае сите“.

посебно во случајот на Македонија, која како мултикултурно општество на својата дланка држи разноликости на многу култури, традиции, менталитети. Меѓусебната толерантност помеѓу овие ентитети и нивната поврзаност ја води земјата многу чекори напред на патот кон образовна, културна и медиумска демократизација.

Покрај овие елементи, во 80-тите години беше покренато и прашањето за финансирање на постојните медиуми, во кое беше забележана тешката материјална позиција и беше потенцирана потребата медиумите да подлежат на законитостите на слободниот пазар, додека при крајот на 80-тите години и почетокот на 90-тата година се почувствува промена на духот на демократијата кај неколку медиуми како што се печатените албански медиуми, но не и јавниот сервис како единствен електронски медиум, каде сите граѓани беа даночни обврзници на тој медиум.

Во почетокот на деведесеттите години во веќе плуралистичката држава каква што стана Македонија, во тетовското Цепчиште беше формирана Партијата за демократски просперитет (ПДП), а подоцна се формира и Народна демократска партија (НДП), што го означи почетокот на новата фаза на плуралистички случувања на албанската заедница во Македонија, со што се појави надеж дека ќе има промени во многу области, ќе има развој кај електронските медиуми, поточно јавниот сервис. Некои од овие процеси започнаа и се случија, но не дојде до исполнување на очекувањата на албанската заедница и другите заедници кои живеат во Македонија.

„Од независноста во 1991 година беше формирана општата правна рамка во оваа држава. Уставот усвоен во 1991 година гарантира според член 16 слобода на говор, како и слобода за формирање институции за јавно информирање. Понатаму, се гарантира слобода за прием на информации, како и слобода на примање и испраќање на информации. Покрај тоа, членот 48 од Уставот им гарантира на членовите на етничките заедници право слободно да се изразат, да го негуваат и развиваат нивниот идентитет и националните особености. Уставот гарантира заштита на идентитетот, културниот, лингвистичкиот и религиозниот идентитет на етничките заедници.“²⁷⁰

Мислам дека врз основа на времетраењето како можност, дадена од страна на надлежните во јавниот сервис (3-часовна програма), на етничките заедници особено на албанската редакција не се постигнаа зацртаните уставни начела. Може да се додаде дека Законот за јавни медиуми содржи и правила за финансиска поддршка на радио и

²⁷⁰ Ibid, Тања, Поповиќ, стр. 22.

ТВ-продукции, како на македонски, така и на јазиците на другите етнички заедници, од јавниот фонд за претплата.²⁷¹

„Државите треба да развијат политики за спроведување на употребата на малцинските јазици во електронските медиуми. Политиката треба да се заснова врз проценка на потребите на припадниците на националните малцинства за одржување и развој на нивниот идентитет. Членовите на националните малцинства треба да имаат ефективна улога во развојот и имплементацијата на таквите политики, вклучително и во консултативните процеси и застапеноста во релевантните институции и тела.“²⁷²

Со оглед на причините за тензиите меѓу националните малцинства во оваа тематика беше вклучена Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) преку својот комесар за малцински прашања. Високиот комесар, функција која долго време ја вршеше. Макс ван дер Штул, а должноста ја презеде на 1 јануари 1993 година од страна на ОБСЕ, организација која со својата Хелсиншка одлука од јули 1992 година воспостави позиција на „Висок комесар за национални малцинства“ која треба да биде „инструмент за превенција на конфликтите што е можно порано“. Потребата за тој мандат се појави главно како реакција на состојбата во поранешна Југославија, за која се сметаше дека можно е да се повтори и на други места во Европа, особено во земјите во транзиција кон демократијата, што потенцијално може да ја поткопа визијата за мир и просперитет, утврдена во Париската повелба за нова Европа, прифатена од шефовите на држави и влади во ноември 1990 година²⁷³.

Социополитичките измени, демократизацијата, демократизацијата на информациите од осамостојувањето на земјата расте, расте интересот за основање и објавување на јавни медиуми, почнувајќи од 1993 до 1996 година.

Во тој период можат да се набројат многу локални медиуми на албански јазик како ТВ ЕРА (1996), во Скопје, еден од првите приватни медиуми во Македонија, потоа ТВ Феста (21.3 1996) единствена локална национална албанска телевизија која функционира до ден-денес во Куманово и ТВ Хана (1993-2018) во Куманово, ТВ Коха во Тетово, ТВ2 во Гостивар, ТВ Ускана во Кичево (1995), ТВ Калтрина во Струга, и многу други локални медиуми кои во одредени моменти имаа многу важна улога во

²⁷¹ Алеф. Стр. 23

²⁷² *Насоки за употреба на малцинските јазици на радио и телевизија*, ISBN 10: 90 - 7598908 – 3 ISBN 13: 978 - 90 - 75989 - 08 – 3, октомври 2003

²⁷³ Ibid.

развојот на политичката комуникација на Албанците на Македонија. Треба да се наведат и бројните медиуми на македонски јазик, во Куманово ТВ КТЛ до 1998 година, бидејќи не доби лиценца, КРТ, постоеше до 2014 (под други имиња), потоа на ТВ Зора, која функционираше до 2014 година, само 2 години успеа да работи и регионалната телевизија ТВ КЗ, Кратово ТВ, Сител 2, ТВ Златен канал во Крива Паланка (до 2015) и редица други.

По влегувањето во сила на законите за либерализирање на лиценцирањето на медиумите во 1998 година, бидејќи до тогаш работеа само со регистрациски лист во судски регистар како правни субјекти, а со основање на Советот на Радиодифузија како регулатор на медиумскиот електронски простор во нашата земја, се доделија првите лиценци и тука земјата доживеа големо зголемување на бројот на ТВ и радиостаници.

„Во моментот има над 140 ТВ и радија, радиодифузери во земјата - број што е невозможно да се одржи на толку мал пазар и со ограничени приходи од рекламирање. Покрај тоа, има многу нелегални дифузери - особено радиодифузери - чие постоење ги загрозува нивните правни активности и легалните радиодифузери. Проблемот со повеќето ТВ-станции на овој мал пазар лежи во партиското политичко соучество во давањето на лиценци за радиодифузија за собирање на годишната компензација од радиодифузерите за користење на тие лиценци. Се чини дека особено во предизборниот период (на пр. 2002 година) бројот на радија и ТВ-станции се зголемува како печурки по дожд, за да повторно исчезнат по завршување на изборите. Правилата за конкуренција на пазарот треба да диктираат затворање на многу непрофитни радиодифузери, но сегашната состојба е под влијание на различни политички донации и помош за развој од меѓународни организации. Медиумите на албански, ромски, турски и други јазици имаат проблем да преживуваат од нивните колеги во медиумите на македонски јазик. Многу од овие приватни медиуми се поддржани од субвенции и донации за снабдување и производство на опрема.“²⁷⁴

Токму поради овие споменати проблематики „Охридскиот рамковен договор од 13 август 2001 година ја поканува меѓународната заедница да ги промовира медиумите на јазиците на различните етнички заедници“. Во членот 6, „Култура, едукација и употреба на јазик“, се вели дека Страните ја покануваат меѓународната заедница,

²⁷⁴ Ibid, Тања, Поповиќ, стр. 30.

вклучително и ОБСЕ, да ја зголемат својата помош за проекти од областа на медиумите, за натамошно зајакнување на радиото, телевизијата и печатените медиуми. Страните од договорот, исто така, ја покануваат меѓународната заедница да ги прошири професионалните програми за медиуми за обука на членовите на мнозинските заедници во земјата. Страните, исто така, го повикуваат ОБСЕ да продолжи со напорите во предвидените проекти за подобрување на меѓуетничките односи²⁷⁵, бидејќи до пред конфликтот и за време на конфликтот во 2001 година говорот на омраза беше доста изразен, нарекувајќи ги Албанците од страна на новинарите Македонци, терористи, додека според новинарите Албанци, нивните позиции биле злоупотребени од страна на новинарите Македонци, но и од власта.

Зачетоците на интензивен говор на омраза се забележуваат позасилено од 1999 година, кога се појавија две струи, едната која беше против нападите на силите на НАТО врз Косово и Србија, додека новинарите Албанци беа поддржувачи на силите на НАТО. Овој модел беше повеќе практикуван кај приватните телевизии во Република Северна Македонија, приватни телевизиски канали со своја автономија и уредувачка политика и кои не се трудеа да ги анализираат последиците од своите известувања кои можат да се појават во општеството. По конфликтот се вели „говорот на омраза исчезна од македонската медиумска сцена, но политизацијата и поларизацијата останаа“. Еден македонски коментатор во 2000 година изјави: „Ние немаме јазик на омраза, но имаме јазици на страв. Не знаеме што Албанците размислуваат затоа што ние не го знаеме нивниот јазик. Бидејќи тие не плашат“²⁷⁶. Медиумите се поделени јазично, така што секој медиум ја известува својата етничка заедница и има многу малку обиди да се открие што мисли или зборува другата етничка заедница во медиумите²⁷⁷. Токму поради овие меѓусебни поделби, една од клучните решенија за надминување на етноцентричните бариери, би било превод преку титлување.

Меѓународната заедница по 2003 година констатира дека „Има недоволно инклузивно новинарство или мешани јазични програми и весници“²⁷⁸. Во Македонија имаше обиди да се промовира и внесе еден поинаков модел од тој што дотогаш се практикуваше, или т.н. „повеќејазични медиуми“. Во овој период за медиумската

²⁷⁵ Алеф. стр. 28

²⁷⁶ Ibid. Тања, Поповиќ.

²⁷⁷ Ibid. стр. 37-38.

²⁷⁸ Ibid, стр. 38.

инклузивност се реализираа неколку проекти со донации од различни странски организации. Невладината организација „Барај заедничка основа“ го објавува бесплатно месечното списание „Мултилингвален форум“, кој е отпечатен на македонски, албански и англиски јазик и беше дистрибуиран како додаток на весниците Дневник, Факти²⁷⁹ и Утрински весник²⁸⁰. Овој проект згасна за околу две години.

Пет независни локални приватни ТВ-станции соработуваа од летото 2002 година. Три станици на македонски јазик, ТВ Тера (Битола), „Разликите не обединуваат“, ТВ Вис (Струмица), ТВ Здравкин и две станици на албански јазик, ТВ Арт (Тетово) и ТВ Ера (Скопје), работеа на производство на програмата за важни настани со цел да се презентираат на јавноста информации од скоро сите региони на земјата. Програмата која се емитуваше беше и титлувана, а таква програма недостасуваше дотогаш. Очигледно овие продукции имаа за цел да ја зајакнат професионалната соработка и размената на програми помеѓу медиумите од различни етнички заедници. Стратегијата е едноставна, да се зајакнат овие ТВ-станции така што тие повеќе ќе се фокусираат на локалните вести, со што ќе покриваат теми, професионално и одговорно. Како добар пример на ваков вид проширување и зајакнување на мултикултурализмот во медиуми е *Life Radio*, проект кој е започнат во 1999, со можност за започнување во 2001, но поради кризата во Република Северна Македонија, со емитување на програмата започнале на 14 февруари 2002 година. „Реализиравме двојазични емисии, со двајца водители во исто време, двојазични емисии, или еден водител којшто ја водеше емисијата на албански јазик, автоматски го преведуваше и го зборуваше и на македонски јазик и обратно. Овој проект постоеше до 2004 година, по тоа, поради медиумскиот пазар, поради неснаоѓање со маркетингот и продажбата на рекламното време од страна на тимот, проектот престана. Како радио постои, со сопственик Албанец, но со еднојазична програма на македонски јазик. Истото се случува со дневниот весник, *Глобал*.²⁸¹

Овој приод подразбира подобри истражувања за различноста на гледачите во рамки на различните етнички заедници и на јазичните групи. На пример, ТВМ е локална телевизија на македонски јазик што емитува програма во Охрид, Струга и регионот. Тие

²⁷⁹ Нивното постоење беше ни повеќе од година дена.

²⁸⁰ Алеф стр.37

²⁸¹ Телефонски разговор: Петрит Сарачини, април, 2021, Скопје.

неодамна започнаа нова регионална програма наречена „Хроника на езерата“. Оваа програма ќе обезбеди проширени и разновидни вести од целиот регион на Струга, Охрид и околу Охридското Езеро, добро позната по тоа што во неа живеат многу етнички групи уште од античко време. Во овој регион има присуство на многу етнички заедници, Македонци, Албанци, Турци, Власи, Египќани, Срби и други. Исто и во Тетово, активен е повеќејазичен проект именуван како *Градско биро – Тетово*, кој е посветен на покривање на дневни вести од тетовскиот регион за сите медиуми. Проектот беше основан врз основа на идејата на локалните новинари и беше инициран од Одделот за развој на медиуми на набљудувачката мисија на ОБСЕ во Скопје во април 2002 година како мултиетничка мерка за градење доверба во поранешниот кризен регион. Проектот промовира и овозможува соработка помеѓу новинари кои работат на албански и македонски јазик. Овие проекти постепено за околу две години, со исцрпување на финансиите, веќе не постоеја. Според Сарачини, финансирањето останува како главна причина за затворање на мултикултурните и многујазичните проекти.

„Припадниците на различни етнички групи во земјата по правило зборуваат неколку јазици. Албанците течно зборуваат албански, македонски, турски и српско-хрватски-босански. Турците зборуваат турски, македонски, а понекогаш и албански, како и српско-хрватски-босански. Членовите на ромската заедница зборуваат ромски и македонски, понекогаш албански и српско-хрватски-босански. Власите, најмалата група, зборуваат влашки и македонски, српско-хрватски-босански, па дури и грчки. Србите течно зборуваат српски и македонски јазик. Етничките Македонци генерално во помал процент зборуваат на јазиците од другите заедници со исклучок на српско-хрватскиот, јазик научен во поранешната Социјалистичка Федеративна Република Југославија.“²⁸² Со оваа посебност, колоритната јазичност, култура и традиција на етничките заедници, се претпоставува дека во Македонија има голем потенцијал за соработка помеѓу медиумите со различна интеркултурна и јазична различност, но за жал кај нас е спротивно, посебно кај албанскиот и македонскиот јазик.

„За време на десетина години од работењето, Високиот комесар има работено на одредени проблеми кои постојано се одолговлекуваа и така станаа предмет на неговото внимание. Меѓу нив се и проблемите со образованието на малцинствата и

²⁸² Ibid. Тања, Поповиќ, стр. 38-39

употребата на малцинските јазици, како особено значајни за одржувањето и развојот на идентитетот на припадниците на националните малцинства. Ова произведувало друг дефект кој се појавува и во развојот на повеќејазичните медиуми, а тоа е недостигот на квалификувани новинари²⁸³. Иако веќе неколку години образованието на новинарите е приоритет на невладините организации и на меѓународните организации кои работат на полето на развојот на медиумите, можноста на новинарите во оваа земја, без оглед на етничката припадност, е под европските стандарди.“²⁸⁴

По отворањето на ТВ Алсат М во 2006 година, ТВ ШЕЊА и ТВ 21 во 2015 година и ТВ АРТ КАНАЛ во 2016 година, на ниво на национални медиуми, разновидноста на медиумите на албански јазик доби особено во развојот и на општествено значење.

ТВ 21²⁸⁵ емитува 60% домашна продукција на албански јазик и 40% на македонски јазик. “Направете пресметка со другите медиуми што се 10 години понапред во македонската етер, македонските телевизии.“²⁸⁶

Според Алиу, владата 19 години не го смени форматот, иронично се изрази дека, во Македонија телевизиите не продуцираат туку емитуваат, додека според него телевизиите се производители, бидејќи на предвидената застапеност на сопствената програма на неделно ниво (изразена во часови): која се однесува само на програмата произведена од страна на радиодифузерот, во копродукција и на програмата нарачана од радиодифузерот е 88, 28 часови²⁸⁷, „каде што работат повеќе од 90 вработени. Има директни емисии, контактни емисии, дебатни програми, шоу-биз емисии, и други. 15 луѓе работат за една емисија. Како фабрика²⁸⁸. Давачките се големи, вели Алиу, за

²⁸³ Ibid. Косе Адмир, „Тие не дојдоа подготвени бидејќи на албанскиот пазар, ние и денес можеме да сметаме само на уште еден елемент, а да не ја спомнуваме професионалноста, но можеме да изброиме само една клаузула. Колку Албанци се најдоа на македонската телевизија? Не само тоа, сакам да ви дадам уште еден факт дека години подоцна со интересирањето на Алсат и Универзитетот на Југоисточна Европа создадовме програма за едукација и да имаме соодветна диплома за нашите колеги“.

²⁸⁴ Алеф. стр. 38-39

²⁸⁵ ТВ 21, постои од 21 септември 2015 година, кога е пуштен сигналот.

²⁸⁶ Во непосреден разговор: Алиу Фатмир, декември 2020, Скопје.

²⁸⁷ https://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/05/Kompani_21_-_Programski_koncept.pdf

²⁸⁸ Ibid. „Не можете да направите едно пакетче цигари освен ако не работат 2000 луѓе и не можеш да кажеш дека не си произведувал. Треба да се разбереме дека медиумите продуцираат, а законски тука е нула. Ова е и бизнис и медиум, сепак мора да дадам плати, да ја соберам мојата публика, да имаме свое мислење, нашиот удел на пазарот за да можеме да функционираме и покрај тоа што пазарот е окупиран од државата, секогаш владата го контролира пазарот за рекламирање во медиумите.“

лиценца²⁸⁹ до АВМУ. Според него секој производител треба да има олеснителни околности, да се ослободи од некои давачки како што е во Косово, Албанија, Германија, Белгија каде што тој телевизиски канал кој е национален, законски е решено, автоматски да може да се приклучува во сите други кабелски платформи, додека во Македонија, не. Твојот продукт не го сметаат како продукција.²⁹⁰

Во 2016, почна со работа ТВ Шења, со право да емитува програма и на македонски јазик, следствено на тоа, „, до ден-денес продолжуваат со емитување на двојазична програма, но не како на почетокот кога речиси 70-80% од цела домашна продукција, се преведувало и на македонски јазик, но поради недостаток на рекламирање која е дефицитарна, принудени се да го намалат бројот на персоналот. Ги прекинале вестите на македонски јазик, со што отстранувале некој преведувачи на албански и македонски јазик, да се креира виталност при работењето, бидејќи финансиските приходи што ги поседуваат не биле доволни за реализирањето на тоа“²⁹¹.

Од друга страна „Албанското население се затвори во себе и троши само свои медиуми, што прави Македонија да наликува на бикултурно општество составено од македонско мнозинство и албанско малцинство, а не мултикултурна и мултиетничка држава; ова само го докажува тоа дека: само потрагата по културни права може да доведе до опасна и разединувачка состојба на културниот солипсизам, развој на паралелни култури и културен апартхејд“²⁹².

Според овие податоци мислам дека нема добро планирана шема за субвенционирање на националните телевизии²⁹³, посебно за тие телевизии кои креираат или поттикнуваат медиумски мултикултурализам. Моделот на белгиските медиуми каде

²⁸⁹ Ibid. „Плаќаме лиценца до аудиовизуелната агенција, 45.000 евра годишно, сметајте дека немате заштита за тоа во кабелска, ниту имате бенефиции за 45.000 евра што ѝ ги плаќаме на државата. Кабелските во Македонија, Телекабел, ве наведуваат да платите 70.000 евра ако сакате да се поврзете на нивната платформа.“

²⁹⁰ Во непосреден разговор: Алиу Фатмир, декември 2020, Скопје.

²⁹¹ Во непосреден разговор: Исмаил Синани, декември 2020, Скопје.

²⁹² Ibid. Dona Kolar Panov.

²⁹³ Според анализата на пазарот на Аудио и аудиовизуелни медиумски услуги за 2018 година, на почетокот на 2018 година, освен Македонската радио-телевизија, програма емитуваа уште 128 комерцијални радиодифузери (58 телевизии и 70 радиостаници). Во текот на годината престанаа да ја вршат дејноста осум радиодифузери (ТВ Нова од Скопје, ТВ Телеканал А1, ТВ Канал еден, ТВ Сител 3, ТВ Лажани, ТВ Орбис, ТВ Канал Три и РА Слободна Македонија), а беа доделени две нови дозволи за телевизиско (Телевизија 3 и 1 ТВ) и една за радиоемитување (РА 102-ка ФМ). Вкупниот број на комерцијални радиодифузери на крајот од годината изнесуваше 123 (53 телевизии и 70 радиостаници).

што поделеноста е видлива, фламанските телевизии се субвенционирани од страна на фламанската влада, додека валонските медиуми од страна валонската влада, не е најдобар пример за нас, бидејќи ние сме во многу подобра положба каде сите медиуми се спремни за започнување со титлувања на другиот јазик, но тука не се дава доволна поддршка од власта, од материјален аспект. Како мултиетничка држава со јазичен диверзитет до пред 2006 година не дека сме ја покажале најсјајната слика на една демократска држава, базирајќи се на нашите капацитети, медиумскиот простор, но историски гледано медиумското системско исчекорување во Република Северна Македонија со помош на европската поддршка има покачување на кривата со текон на годините, од многу аспекти, во однос на почитувањето на јазичната и културната разновидност, од практичен и од нормативен аспект, единствено бавно чекориме кон креирање на демократски интеркултурни вредности за која, поддршката од страна на власта би била неопходна, кога би била неселективна за да се задржи и негува тој капацитет.

4.3 Телевизијата како јавен сервис

4.3.1 МРТВ – „Монопол“ во јавното информирање

Во своето работење како главен извор за телевизиското информирање, активностите на МРТВ во минатото владеење на ВМРО-ДПМНЕ, наликуваа на поговорот „кадија те тужи, кадија те суди“²⁹⁴, со тоа што, продава програма за која те суди за плаќање без оглед дали програмата на таа телевизија е на списокот на телевизии со соодветна граѓанска гледаност.

Медиумите, со поголем акцент на телевизиите, имаат најголемо влијание врз јавноста. Медиумите ја имаат моќта да анализираат, да критикуваат, да оправдуваат, но и да создаваат или да уништуваат политички кариери, па дури индиректно и политички

²⁹⁴ Многу граѓани се соочија со тужби од страна на извршители, поради неплаќање на данокот за претплата, дури и за втор телевизор апарат ако веќе домаќинствата го поседуваа.

системи на една држава. Телевизијата е медиум кој и покрај ширењето на интернетот, којшто ја прошири мрежата на информирањето од јавен карактер, преку портали и други социјални мрежи, сепак има доминантно место и влијание во ова модерно општество. Телевизијата е „потенцијален извор на моќ, влијание и контрола, место каде се одигруваат многу важни настани од јавниот живот, еден од најважните извори на дефинирање на општествената реалност“²⁹⁵.

Неспорно е дека медиумите, конкретно телевизиите често биле дел од радикални трансформирања на целото општество, што значи треба да се запрашаме дали телевизиите кои во текот на нивната историја повеќе пати биле под влијание на партиските и политичките системи, индиректно биле штетни или корисни во општеството. До денес не е даден конечен одговор, но анализирајќи ги хронолошките чекори во развивањето на електронските медиуми во Македонија, како мултиетничка држава, постапувајќи еднострано, не наведувајќи го диверзитетот како базичен елемент, гранките останала нестабилни, иако правото на информирање е едно од основните човекови права, изразено и загарантирано во бројни меѓународни документи, кои се рефлектираат во националните закони на земјите во различни форми и со соодветни модалитети во конкретни случаи. На меѓународно ниво, правото на информирање го гарантира основното право да се примаат информации за сите релевантни настани без никаква дискриминација. Во сите меѓународни документи ова право се чини неотповикливо со што е можно помалку ограничувања. Од друга страна, меѓународните инструменти поставуваат такви стандарди што ги отежнуваат законите за правото на информации да бидат дизајнирани на таков начин да постои баланс помеѓу правото на информации и правото на заштита на личните податоци или релевантните информации²⁹⁶.

Јавниот радиодифузен сервис МРТВ од основањето на 14 декември 1964, до 1993 година кога за основач на Македонската радио-телевизија е наведено Собранието на Република Македонија, беше своевиден електронски „монопол“ во јавното информирање, и секако во рацете на политичките и партиските влијанија.

²⁹⁵ Mc Quail, цитиран од Трпеска, 2004:7, преземено од докторската дисертација *„Влијанието на политичките партии врз уредувачката политика на јавниот радиодифузен сервис во Република Македонија од 1998 до 2006“*, м-р Сефер Тахири, Факултет за комуникации и медиуми, Универзитет Њујорк, Скопје 2011, стр. 3.

²⁹⁶ Ilda, Londo, *E drejta e Informimit*, Албански институт за медиуми, март 2007, стр. 1.

Во почетните години МРТ функционираше во рамките на ЈРТ-Југословенската радио-телевизија, но со распаѓањето на системот, МРТВ стана „независна“ куќа која пренесуваше самостојно своја програма.

4.3.2 Албанско претставување во ТВ-емисиите²⁹⁷

Пред осамостојувањето на Република Северна Македонија иако една од ретките телевизии во регионот каде за првпат се пренесувале вести на албански јазик, сепак претставувањето на Албанците и другите заедници кои живеат во нашата држава не беа задоволувачки.

„Македонското културно општество пред демократизацијата имаше една фобија, и дури на моменти парадоксална, македонското радио имаше редакција за нашите сограѓани во светот и тоа беше одделна редакција во која беа ситуирани 5 јазични подрачја, српски, бугарски, албански, грчки и таму имаше еден уредник и секој уредник на редакција. Но, сепак тоа беше изолирано гето на одреден начин. Втората димензија е што во еден период, особено во културниот сегмент, имаше три-четири познати албански интелектуалци, автори, башка од оваа емисија, на втора програма постоеше и емисија на албански јазик, која имаше структура, вести, забава”²⁹⁸.

²⁹⁷ Да се потсетиме, во редакцијата на Радио Скопје за прв пат во 1964 година беше формирана редакцијата за емитување ТВ-емисии која како институција требаше да се развива во рамки на РТВ Скопје со програма и емисии на македонски јазик. Една година подоцна, на 16 април 1966 година, започна емитувањето програми на албански јазик, еден ден во неделата по 10 минути, за вести на албански јазик. Дури потоа се зголемува на по 2 дена во неделата, но по 10 минути. Додека, вестите на македонски јазик, емисиите на македонски јазик кои веќе беа поделени на редакции, со програмска шема се развиваа, потребни беа 15 години за во 1979 година шемата на албански преноси да се прошири на 5 дена во неделата со времетраење од 30 минути.

²⁹⁸ Ibid. Александар, Чомовски, „новинар во Македонското радио, имал одредени новинарски ангажмани како главен уредник на првото списание *Фокус на млади* и по тоа „кога не затворија комунистите оти бевме деца на црвената буржоазија, потоа се вработив во Македонско радио, почнав како репортер, па стигнав до водител на пландевниот радиовесник, таму имаше една сјајна генерација на новинари, од ’80-тите па наваму, па сè до 95 година кога МРТВ имав договор со Дојче Веле, таму работев три години и потоа ’97 година, стана главен уредник на информативна на МТВ. На постари години, вели Чомовски, станав телевизиски новинар. Две години во МТВ како главен уредник, додека не дојде на власт ВМРО,

Иако тоа беа знаци на почитување на диверзитетот во Република Северна Македонија, но сепак според Чомовски тоа беше контролирана рамноправност без некои посебни автохтони изблици. Дека не постоеше на одреден начин искреност во тоа покажуваше и фактот дека, како и сега долго време, културните проткајувања на творештвата, ретко беа мотив за заеднички информации. На пример, претстава на албански театар кога се формираше, или занимавање со регионалните етнички прашања, тоа се беше изолирано, тоа постоеше тогаш, и мислам дека тоа беше појава од почетокот на 70-тите, едно класично албанофопство кое потекнуваше од политиката²⁹⁹.

Дури во 1991 година времетраењето на програмите беше продолжено на 30 минути, вклучувајќи го и шестиот ден, саботата, додавајќи и на променетата програмска шема и први кратки репортажи. До тој момент таа не постоеше како редакција, имаше само одговорен уредник, но не и главен одговорен уредник. Во компаративниот извештај за емитуваните емисии и изразени по час, добиваме квантитативни индикатори кои покажуваат дека во интервалот од 1964-1994 година телевизиските преноси што се емитувале преку брановите на РТС и МРТВ покриваат 96,5% од преносите на македонски јазик, а 1,6% на албански јазик, индекс што покажува степен на деградирачка застапеност на Албанците³⁰⁰. Од независноста во 1991 година некои правила ја формираа општата правна рамка во оваа држава. Уставот усвоен во 1991 година гарантира според член 16 слобода на говор, како и слобода за формирање институции за јавно информирање.

Понатаму, се гарантира слобода за прием на информации, како и слобода на примање и испраќање на информации. Покрај тоа, членот 48 од Уставот им гарантира на членовите на етничките заедници право слободно да се изразат, да го негуваат и да го развиваат нивниот идентитет и националните особености. Уставот гарантира заштита на идентитетот, културниот, лингвистичкиот и религиозниот идентитет на етничките

па потоа заради стекнати околности мислејќи дека тој припаѓа на некоја партиска левица, го смениле. Преку 25 години беше дописник на Дојче Веле, од регионот. Ме префлија во радио со декрет, оттаму кон крајот на 1999 година отидов во А1, до затворањето. Во меѓувреме, пак се врати во телевизија каде работеше независен проект кој се викаше *Дебата Ако*, па потоа, со Атанас Кировски, кој му беше ученик и со кој работеа заедно, 4 години во телевизиската дебата *ТОП Тема*, на Телма. Работеше кратко до нејзино затварање и во Т1. Сега со Сашо Ордановски работат во тричасовна дигитална телевизија, *Утрински Брифинг*.

²⁹⁹ Ibid. Александар, Чомовски,

³⁰⁰ Tahir Zajazi, "FLAKA..." E VËSHTRUAR NGA KËNDI PEDAGOGJIK... 70-VJETORI I BOTIMIT TË GAZETËS "FLAKA E VËLLAZËRIMIT", ITSHKSH, Shkup 2015, стр. 73 - 74

заедници³⁰¹. Секоја етничка заедница нема да може да вкуси „слобода“, ако за тоа не се даде простор, посебно во медиуми каде треба да се применува, почнувајќи од фактот дека од 1968 година до 1991, скоро 2 и пол децении, медиумскиот простор токму за албанската заедница било само 30 минути. Треба пред сè да се почитуваат креаторите на уставот со гарантирањата и заштитата на идентитетот, културниот, лингвистичкиот и религиозниот и националните особености, кои фактографски не беа почитувани од страна на изведувачите, а тоа се токму електронските медиуми, телевизиите, поточно МРТВ како своевиден „монопол“ во јавното информирање во Македонија до 1993 година. Незадоволството на албанските новинари постоеше и постојано растеше, како што растеше и бројот на новинари и уредници и во 80-тите години, реперкусиите беа од различен карактер, но сите водеа кон една точка. Национализам, шовинизам, албанофобија. Топонимите на градовите и имињата на луѓето се нарекуваа според директивите на тогашната власт. Токму поради непочитување на овие директиви се маркираше одговорниот уредник, Мендух Ајдини³⁰², за да потоа биде назначен Исен Шаќири.

„Притисокот на темата за топонимите се памети кај вработените, бидејќи беше тешкотија за нив да се прифати. Ние кои имавме можност да избегнуваме за да не употребуваме имиња на друг јазик, ние парафразираме, на пример, Скопје, ние употребувавме, главен град на Македонија, но сепак се работи за тешко време, мрачно време, време кај што сите новинари се трудевме да бегаме од политичките теми, се наоѓавме себеси во документарни емисии, култура, образование, земјоделство, нешто што треба да биде надвор од секојдневната политиката. Денес може да се каже, зошто не ја напуштивте работата, но нам ни беше целта да го задржиме медиумскиот јазик на нашата заедница. Се трудевме да го задржиме жив духот на културата, на песната.“³⁰³

³⁰¹ Ibid. Тања, Поповиќ, стр. 22.

³⁰² Во непосреден разговор со: Мендух Ајдини, „Како уредник на таа редакција се трудев на надлежните да им објаснам дека имињата на албански јазик имаат определена и неопределена форма на пример: *Shkup* и *Shkupi*, дека информацијата може да добие друга конотација, но не наидов на компромис. Ме разрешија како уредник, преместувајќи ме во документарна емисија која не постоеше, беше како мој предлог за формирање додека ја вршев функцијата на уредник, но не ми овозможија услови за формирање на таа емисија.“

³⁰³ Харун Ибрахими, новинар, уредник на главни вести, моментално заменик-директор во МРТВ. За време на војната во бившите републики на СФР Југославија се враќаа мртви тела на албанските војници од ЈНА, едниот беше од Ласкарце, едниот од Гостивар, јас искористив приватна камера од еден мој пријател, бидејќи не ми даваа камера за снимање вакви настани. Не смеев да снимам сè, или да емитувам сè. Бев

Време, тоа кога не само зборот или говорот биле цензурирани. Годишите на транзицијата, плурализмот, сите заедници кои живејат во Република Македонија ги дочекаа со многу ентузијазам, бидејќи се надеваа на демократизирање на нашата држава, за секој граѓанин од секоја сфера, се чувствуваа ова како фаза на преродба, време на формирање на политичките партии, формирање на асоцијации и здруженија кои до тој момент ѝ фалеа на нашата заедница, бидејќи до тој период се креираше амбиент дека Албанците ќе ја уништат Југославија и дека се тие непријателите, сепаратисти³⁰⁴. Сатисфакцијата на плурализмот се чувствуваа насекаде, кај сите етнички заедници. Но, очекувањата за албанската редакција се покажаа разочарувачки, посебно првите три години од осамостојувањето на Република Македонија, бидејќи ние влечевме корени од бивша југословенска цензура. Истиот уредник се задржа и по осамостојувањето, иако се трудеше, сепак беше тешко да го задржат истиот модел на работа. Дојде до израз интензитетот и еланот да се има нешто поинакво и телевизијата беше единствениот прозорец преку кој требаше да се информира објективно целата публика³⁰⁵. Кога и светските телевизии информираа за демонстрациите и целта на отворањето на тетовскиот универзитет, нашите новинари беа казнети, како што е случајот со Харун Ибрахими, Аљаш Камбери и Мендух Ајдини. Дека тоа беше ригидно, покажа информирањето за тетовскиот универзитет. Мојот став е познат, вели Чомовски, тој лично на тогашниот премиер, па и на претседателот Глигоров им рекол дека Македонија не може да има зијан од образовани кадри. И дека цивилизациски за главните политичари од нивен агол ако успеат да излезат од матрицата на српскиот национализам од балканската школа, ќе направат чекор што Македонија ќе ја однесе набргу во Европа. Реакцијата на нашата полиција со гушењето на протестите во Мала Речица, зборуваа за старата идеолошка матрица дека Албанците се непријатели и дека не може да имаат факултет на мајчин јазик, може да учат, еве како што учат паметните Албанци на македонскиот универзитет“³⁰⁶.

казнет парично 20% од платата поради една употребена фраза „Сонцето изгрева на запад“. Токму во ваквите настани сум бил многу патетичен, и тоа ми било тенденциозно, ова беше образложението на претпоставените.

³⁰⁴ Ibid. Александар Чомовски.

³⁰⁵ Харун Ибрахими, новинар, уредник на главни вести, моментално заменик-директор во МРТВ, од Тетово, на доаѓање за на работа кон Скопје приметил оклопни возила влегувајќи во градот Тетово. Како уредник информирал за таа слика, „треба да внимаваме, кон тетовскиот универзитет тргнати се полициски сили“, и утредента беше убиен човек (1994 година). Бил казнет парично за ова.

³⁰⁶ Александар Чомовски, Реакцијата, на нашата полиција со гушењето на Мала Речица, зборуваа за нивото на старата гневна идеолошка матрица дека Албанците се непријатели и дека не може да имаат

Но, не само кај албанските новинари, во 80-тите години кога имаше висок степен на самоконтрола, на самоцензура, период кога беше воведено едно големо самочистење, се случи инцидент кај новинарот на македонската редакција Ивко Панговски³⁰⁷.

„Централната точка на идејата за јавна радиодифузија (Public Service Broadcasting-PSB) го сочинува служењето на потребите и на интересите на јавноста. Оваа цел се одразува на сопственоста, на финансирањето и на планирањето на јавните радиодифузни организации кои во крајна линија треба да ѝ служат на јавноста. Јавната радиодифузија претставува јавна сфера за дискусија и ширење на информациите и идеите, што има големо значење за вистинско функционирање на демократското општество. Во таа смисла таа е јавна, се работи за јавноста и во име на јавноста.“³⁰⁸

Во Амстердамскиот протокол за системот на јавната радиодифузија во земјите членки на Европската Унија, од 1997 година се нагласува дека јавната радиодифузија е директно поврзана со исполнувањето на демократските, општествените и културните потреби на секое општество и претставува фактор на кохезија во општеството³⁰⁹.

Споменатите фактори и цензурата која се спроведуваше во јавниот сервис на Македонија ќе ги поделам на следните рамништа:

- (а) кога МРТВ се одвои од ЈРТ (период на социјално-политичка цензура)
- (б) кога политичкиот или партискиот интерес кон јавниот интерес беше примарна задача на јавниот сервис (проследен со недостаток на разновидност)

факултет на мајчин јазик, може да учат, еве како што учат паметните Албанци на македонскиот универзитет. Кога се појави Мала Речица, јас тогаш патував за Германија, со Сулејмани два пати се видов, јас јавно ја дадов оваа изјава, ова што го кажувам сега тајно, во А1, дека ќе направиме стратешка грешка ако Универзитетот не го легализираме и ако не го внесеме во универзитетскиот систем на Македонија, што се покажа точно.

³⁰⁷ Александар Чомовски: „Во Сплит се одржуваа Медитеранските игри, МРТВ, имаше бројна екипа, меѓу нив и Ивко Панговски, тој беше еден од доајените на македонското спортско новинарство. Доаѓа Тито, додека се врши директен пренос. Тито завршува со говорот и нашите прават билатерален линк со репортерот, таму е целата екипа на МРТВ, без да им кажат на репортерите дека се вклучени, дека се на линк, Ивко Панковски, од кога се исклучува вика „ајде бре доста више од ова, да си одиме, не се трпи“, без да го спомне Тито, како реакција дека им се здосадило, на крај веќе, го пуштиле на стер. Беше скандал. Па имаше партиски состаноци, и го казнија една година да не пренесува, не го отпуштија бидејќи беше бренд, беше од петте први стенографи. Во тоа време тој вршеше стенографски белешки од најтајните седници кои не беа публикувани и од ЦК и Белград, ги знае сите. Класична цензура немаше.“

³⁰⁸ Тоби, Мендел, „Јавна радиодифузија“, 2001, констатација на советникот на УНЕСКО Вијајанда Јајвер и Џеват Мотаги, вовед, стр.2. цитирано: *Влијанието на политичките партии врз уредувачката политика на јавниот радиодифузен сервис во Република Македонија од 1998 до 2006*, Сефер Тахири.

³⁰⁹ Протокол за системите на јавна радиодифузија во земјите членки, нацрт-договор од Амстердам, Брисел

(в) МРТВ поради мултиетничката колоритност не успеа да ја збогати разновидноста во програмите и приодите во работата развивајќи нетрпеливост кон јазикот на другиот, јазична цензура, недостаток на културен диверзитет и културен плурализам, што подразбира прифаќање и почитување на оваа разлика, а не асимилација во доминантната култура

(г) финансиска цензура - деловна активност, деловна тактика која ја поттикнува различноста за подобро опслужување на разновидна клиентела, (структурна и професионална цензура). „Улогата на јавниот сервис е тој да служи како фактор на општествената кохезија, односно да придонесува за интегрирање на сите делови на општеството, да му служи на целото население, а не само на одделни групи. Тоа значи дека ги задоволува потребите и на повозрасните и на помладите, и на побогатите и на посиромашните, и на пообразованите, и на помалку образованите, и на групите со посебни интереси (културни, верски, научни, социјални, економски, спортски, и др.) и на целото општество. Со други зборови јавниот сервис не треба да ѝ служи ниту на власта, ниту на парламентот или на политичките партии, или на кој било друг центар на моќ. Тој мора да биде независен од сите други центри на моќ и да им служи само на интересите на граѓаните и тоа како на граѓани а не како на потрошувачи“³¹⁰.

Дејствијата и одлуките на Парламентот и власта не даваат знаци дека јавниот сервис суштински преставувал некаква грижа за нив, во смисла на подобрување на квалитетот, туку пред сè квантитативниот аспект бил доста видлив, задоволувајќи ги партиските (било десни или леви политички партии), во зависност од тоа кој ја водеше владата, чии приоритети биле вработување на блиски до власта и партијата. Сега оваа бројка изнесува околу 840 вработени во рамките на МРТВ. Нивната активност започнуваше со менување на генерален директор и други раководни лица, со други лица блиски до власта. Привилегијата на „монопол“ која ја носеше речиси четири децении ја загуби кога во Македонија почнаа со работа приватните телевизии.

³¹⁰ Анализа на јавната радиодифузија во Република Македонија, 2010, МИМ, цитирано: *Влијанието на политичките партии врз уредувачката политика на јавниот радиодифузен сервис во Република Македонија од 1998 до 2006*, Сефер Тахири, стр.72.

4.3.3 МРТВ за време на конфликтот од 2001 година до денес

„Главна преокупација на МРТВ отсекогаш биле човековите права и слободи, функционирањето на правната држава, пазарна економија и др. МРТВ е најстариот нетипичен радиодифузен сервис во Европа. Оваа карактеристика произлегува од фактот што МРТВ емитува програма на девет различни јазици на немнозинските етнички заедници.“³¹¹

Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства од 1995 година, посебно внимание им дава на медиумските прашања. Нејзините одредби предвидуваат посебни мерки за остварување на две цели: на малцинствата да им се овозможи пристап до медиумите и да се промовира толеранција и културен плурализам во медиумите. Во тие мерки спаѓаат, на пример: финансиска поддршка на радиодифузерите кои емитуваат програми на јазиците на малцинствата; финансирање на програмите кои обработуваат теми поврзани со малцинствата или со дијалогот помеѓу различните етнички групи и поттикнување на уредниците и радиодифузерите да им овозможат пристап на националните малцинства во нивните програми. Примената на оваа конвенција ја следи советодавен комитет составен од осумнаесет независни експерти, кој редовно објавува мислења во кои им посветува посебно внимание на правата на малцинствата во медиумската област на државите членки на Советот на Европа.

Страните се обврзуваат да признаат дека правото на слобода на изразување на секој припадник на националното малцинство ја вклучува слободата на мислење и примање и давање на информации или идеи на малцинскиот јазик³¹²... Страните нема да го попречуваат ... да формираат претпријатија за радио, телевизија и филм“³¹³.

Медиумите недоволно придонесува кон сплотувањето на заедниците во Република Северна Македонија додека според Уставот треба да се почитуваат „човековите права и слободи на граѓанинот, кои се однесуваат на слободата на уверување, совеста, јавното мислење и изразување на мислата, здружување и

³¹¹ Податоци преземени од интернетската страница на www.mrt.com.mk

³¹² чл. 9 став 1 од Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, од 1995 година

³¹³ Став 3 од Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, од 1995 година

политичкото дејствување и забрана на дискриминација на граѓаните врз основа на пол, раса, религија, припадност национални, социјални и политички³¹⁴.

Во МРТВ, албанските и македонските новинари се поделија во два табора, поддржувачи и противници за време на косовската војна во 1999 година околу интервенцијата на силите НАТО. Тоа е период кога се појавија првите знаци на можен конфликт. Македонците позицијата на Албанците кон поддржување на човековите права во Косово ја гледаа како знак на „албански сепаратизам“, додека албанското население се чувствуваше исклучено и обвинето од македонската страна. Тоа беше време кога „МРТВ стана особено ефективна алатка за пропаганда во рацете на политичарите од двете страни на конфликтот. Споделување и емитување на различни јазични програми опишани погоре, го овозможи тоа двојно влијание - додека македонската владејачка елита концентрирани на контролирање на информативната програма на нивниот јазик на МТВ 1 им беше дозволено на владејачките албански партии (кои во тоа време беа дел од владината коалиција) да доминираат во програмите на албански јазик. Ова донесе до невообичаена последица: МРТВ емитуваше сосема различни билтени на вести на албански и на македонски јазик“³¹⁵.

Улогата на новинарот и медиумот што го претставува е да информира за сè што е проценето дека треба да се информира. Улогата на новинарот е да ја информира јавноста за прашања од јавен интерес кои влијаат врз животот на повеќето граѓани. Новинарите треба да му служат на единствениот прифатлив господар, а тоа е јавниот интерес. Медиумите не придонесуваа кон ова во тоа време, па дури и „играа негативна улога во тој дел, односно не придонесувале кон сплотување и кон соживот, туку воделе кон раздвојување во општеството како едни проблеми да засегаат едни граѓани, други проблеми засегаат други граѓани, при што се граделе стереотипи и недоверба. Мислам дека сè поголема е свесноста и кај новинарите и кај уредниците дека проблемите не засегаат сите исто и тие не се обоени ниту културно, ниту етнички, а ниту пак јазично. Како и да се дефинира оваа проблематика, останува проблемот со недостаток на канализациска мрежа во можеби над 60% од државата, кој е проблем на граѓани кои се Македонци и Албанци и Турци, и Власи и Роми. Ова прашање е повеќе значајно за

³¹⁴ Член 110 од Уставот на Република Македонија

³¹⁵ Ibid. Тања, Поповиќ, стр. 37

животниот стандард и за благосостојбата на граѓаните отколку политичките прашања од типот на тоа кој со кого ќе коалицира и дали ќе се ревидира Преспанскиот договор или пак Договорот со Бугарија.³¹⁶

Слободата на изразувањето е стремеж на човекот од прастари времиња до денешен ден. Историски гледано слободата на изразување се развивала како постојна борба на човекот со власта и со другите центри на моќ кои ја забранувале или ја ограничувале. Слободата на изразување е демократско право и суштински израз на демократијата. Заедно со останатите права и слободи, таа ги заштитува правата на поединците да го обликуваат и да го изразуваат своето мислење, но и правото да основаат и здруженија кои ги поттикнуваат и шират своите колективни мислења и ставови за општествената реалност. Слободата на изразување произлегува од основното човеково природно право – *право на слобода*. Ова подразбира дека без слобода нема слободни поединци, ниту пак слобода во општеството. Од тоа основно право произлегуваат и други посебни права на слобода како што се слобода на духот и слобода на комуницирање со останатите луѓе. Во рамките на слободата на духот се: слободата на мислата и совеста и слободата на изразување, односно слободата на мисла и совест и слободата на изразување на мислења и идеи – *слобода на информирање*. Слободата на изразување овозможува на секој поединец, па и на професионалните новинари, право на тоа никој да не може да го спречи (ниту државата, ниту власта, опозицијата) слободно да се изразува. Ако со одредени постапки на поединци, групи, институции *се доведува во прашање или се ограничува, односно оневозможува изразување на мислење, објавување и дознавање на факти, податоци, настани, таму нема демократска јавност ниту демократија*.

Да се сочува слободата на изразување не е лесно и едноставно. Таа била и ќе биде на удар на голем број моќници (политички, економски, финансиски) кои сакаат да воспостават контрола врз работата на новинарите и медиумите. Непримерен облик на загрозување и ограничување на слободата на изразување во новинарската професија е цензурата. Вообичаено, цензурата најчесто ја спроведуваат државата, сопственикот на медиумот и уредувачкиот одбор (колегиум).

Со оглед на тоа дека незадоволствата кај албанската заедница растеа, се појави и конфликтот на 2001 година кој донесе со себе сериозен говор на омраза. Речиси сите

³¹⁶ Ibid. Александар Чомовски.

медиуми на македонски јазик го користеа терминот „терористи“ за да ја опишат албанската заедница, додека медиумите на албански јазик нагласуваа наводни кршења на човековите права од страна на македонските безбедносни сили. Притисокот во МРТВ, конкретно МТВ 2 растеше:

„И вие бевте сведок кога требаше да го напуштите студиото, додека главниот начин за да го информирате албанскиот свет, албанската јавност, беше само МТВ 2, и тоа со краткотрајна временска програма. Притисокот продолжи до 2001 година и самиот факт дека бевте принудени да ја прекинувате програмата, тоа докажува за цензура, притисок. Прекинувањето на програмата е цензура на сите новинари.“³¹⁷

Новинарските извештаи во текот на 2001 година, односно за време на периодот на вооружениот конфликт беа најважниот период во вршењето на професијата новинар. Вооружениот конфликт беше предизвик за сите вработени во новинарството, нешто драматично што веројатно го очекувавме со оглед на развојот и на судирите во меѓуетнички во новата држава што 10 години пред тоа стана независна од поранешна Југославија, но беше формирана со атрибути на национална држава и покрај фактот што нејзиниот состав беше мултиетнички, со доминација на две етнички заедници, македонска и албанска. Ситуацијата во земјата и покрај изјавите на официјалните лица дека е опуштена, изгледаше напната сè додека не дојде до точката на вриење или до првите истрели во Тетово и претходно во регионот на Скопје, Танушевци.

„Ова се рефлектираше во нашата работа, имавме голем ентузијазам да известуваме за сè што се случуваше, да бидеме на должност и покрај притисоците што започнаа да излегуваат на површина од првите денови на конфликтот. Како менаџерски тим на одделот за информации ние бевме претежно млади по возраст, но решени да ги „наречеме белите бели“ или да известуваме придржувајќи се до клучните принципи за фер, брзи, избалансирани информации, едноставно да бидеме на служба на јавноста. Но, за да го постигнеме ова, поминавме низ многу тешкотии, пречки и во медиумот каде што работевме и надвор од него од центрите за политичка одлука.“³¹⁸

³¹⁷ Во непосреден разговор со: Харун, Ибрахими, декември 2020, Скопје. новинар, уредник на главни вести, моментално заменик-директорот во МРТВ.

³¹⁸ Непосреден разговор со: Исуф Кадриу, декември 2020, Скопје.

„Новинар, уредник извршител на дневни вести во МРТВ, одговорен уредник на албанската редакција МТВ2, дописник за Слободна Европа од Скопје, заменик главен уредник во ТВ Алсат-М.“

Известувањето се одвиваше на два јазика, и следствено на тоа, со две сосема спротивни уредувачки политики. Пред јавноста се ширеа две вистини. Главната разлика во известувањето во рамките на јавниот сервис или во рамките на двете редакции, кои беа одделени само со еден ѕид, започна од етикетањето на групата која бараше еднакви права. За редакцијата на македонски јазик, тие беа едноставно „терористичка група“, „банда насилници“, „окупатори“, „силувачи“ или група што нападнала некои региони во Македонија. За редакцијата на албански јазик, тие се презентираа, како што се нарекуваа себеси, припадници на ОВК, „борци“, „вооружени групи“ (последниот термин беше воведен од ДПА, владејачка албанска партија во тоа време). Оттука започна притисокот врз редакцијата на албански јазик, од каде телевизиските раководители инсистираа на тоа во дневните извештаи да бидат ословени како екстремистички групи или терористи.

Бројката на вработени процентуално тогаш беше многу мала, бројка која не ги задоволуваше интересите на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства од 1995 година, (чл. 9 став 1, став 3). Концептот на мултиетничка припадност е наследен од Титовата ера и се заснова на систем на посебни квоти за производство на албански, турски, ромски, влашки и српски програми. Во август 2002 година, два дена по почетокот на изборната кампања, програмата на албански јазик на МТВ3 одеднаш се прошири од два и пол часа на девет часа на ден, според примена на правилата од Охридскиот договор. Ова беше поздравено од владејачката коалиција (ВМРО-ДМНЕ, ДПА) како јасен знак дека Владата ги поддржува правата на албанскиот јазик. Сепак, се чини дека персоналот што работи во бирото на албански јазик не беше во можност најдобро да го искористи ова дополнително време за емитување, бидејќи имаше недостаток на новинари, камермани, лектори, уредници и др. и не им се овозможуваше на одговорните нови вработувања. Експерти за медиумски прашања проценија дека оваа институција не е конципирана правилно и дека е неуспешна. Доаѓањето на Гордана Стошиќ на директорското место во 2003 години даде простор за надеж за реформирање на МРТВ. Таа како нов генерален директор навести создавање мешани уреднички тимови за повеќејазични програми, но тоа ни до ден-денес не се случи. Сегашниот заменик-директор на МРТВ, вели „На почетокот иницирав да создадам една редакција, да се обработуваат и уредуваат во една редакција. Но, проблемот е што сè уште работиме како две одделни општества, а на ова ме принуди и

законот и статутот на внатрешната систематизација на МТВ, МТВ 1 на македонски, МТВ 2 на албански јазик, ова секако е поделба. Ние сме во иста куќа и имаме заеднички ресурси³¹⁹, додавајќи дека на почетокот кога тој ја презел функцијата на заменик-директор, соработувал со релевантни светски куќи со цел нивните искуства да ги пренесе во нашиот јавен сервис, „но не беше така, тешко е да се разбере нивниот концепт. Ние во МТВ2 имаме храброст да направиме хроника, пример и за бранителите, на МТВ1 тешко да се реализира хроника за ОБК“³²⁰.

Размената на програмите на меѓуетничките заедници, заеднички редакции и мешани уреднички тимови се многу битни, ова би било еден клучен чекор кон демократизацијата на земјата. Имаме капацитети и вредности да проткајуваме култури, традиции на пробивање кај пошироката јавност со преводот на програмата, посебно во денешно време кога технологијата е така развиена, а од друга страна во моментот МРТВ не е во можност да понуди повеќеканална аудиопрограма. „Македонците можеа да ја следат синхронизацијата само ако не се слуша албански јазик, додека во албанската редакција го оставивме македонскиот јазик со титлови“³²¹. Во најскора иднина оваа многу корисна услуга може да се изврши, иако заменик-директорот на МРТВ вели дека „јас не го постигнав ова. Можеби младите генерации ќе бидат помалку сложени и ако инсистираме да бидеме дел од ЕУ“³²².

Овие податоци се исклучително повисоки од 2001 година и може да зборуваме за сосема други бројки. Македонската телевизија е составена од програмски сервис, прва програма која емитува 24 часа програма на македонски јазик и втора програма. Сателитскиот канал е основан во 2003 година а Собраниски канал на МРТ кој има дуален систем, дури со последните законски измени, 2020 година, вториот сервис на албански јазик на МТВ, сто проценти е посветен на Албанците. На 1 октомври 2011 година почна со 24-часовна програма првиот сигнал на сателитската програма за Албанците во дијаспора, третиот сервис е посветен на сите други етнички заедници, програма на турски јазик, српски, ромски, влашки и босански јазик. „Процентот на вработени кога дојдов беше 10% од вработените Албанци, сега имаме 21%, со вкупниот број на МРТВ. На почетокот на оваа година ја одобрихме систематизацијата според

³¹⁹ Ibid. Харун, Ибрахими.

³²⁰ Ibid. Харун, Ибрахими.

³²¹ Ibid. Харун, Ибрахими.

³²² Ibid. Харун, Ибрахими.

постојаната систематизација, МТВ 2 е 100% како МТВ 1, со број на редакции, со број на вработени за кои е предвидено работно место, нивниот статус е ист како МТВ 1. 4 програми има МТВ 1, 4 програми има МТВ 2, четири редакции тие имаат, 4 имаме и ние.

По сè изгледа филтрите на политичките институции во Македонија попуштаат или препораките на Европската комисија за стопирање на тенденциите на политичарите да воспостават своевидна информативна хегемонија како порано, се важни за напредокот на земјата кон Европска Унија. Сепак во јавниот сервис е потребен голем пресврт кој се очекува во наредниот период, во смисла на мешани редакции.

Како јавен сервис МРТ произведува вести и тековни програми, дебати, образовни, културни и забавни емисии, документарни филмови, спорт и др. Како јавен сервис МРТ произведува и програми за лицата со посебни потреби (вести и посебни програми за публиката со проблеми со слухот). Акцентот на програмата како целина паѓа на два главни компоненти: афирмацијата и негувањето на традицијата, на духовно и културно наследство и вредностите на сите етнички заедници, како и зачувувањето на нивниот културен и национален идентитет.

„МРТВ, се движи кон европските стандарди, запазувајќи ги духовните вредности, како една од главните обврски на МРТ, во рамките на активностите на Република Северна Македонија за влез во европската асоцијација. Македонската радиотелевизија е членка на ЕБУ (EBU), ЦИРКОМ (CIRKOM Regional), КОПЕАМ (COPEAM) и УРТИ (URTI).“³²³

Развивањето на технологијата направи радикални промени со што донесе големи промени во политичката комуникација, особено кај генерацијата од 15-16 години до 40 години возраст. Оваа група во моментот се сметаат за најактивни корисници на социјалните мрежи и на интернетот воопшто. И Република Северна Македонија, конкретно јавниот сервис не остана имун на новите електронски медиуми, новите комуникациски политики. новиот комуникациски пристап во широк и дивергентен дострел ја наметнува потребата од промени во програмските содржини во доменот на

³²³ Ibid, www.mrt.com.mk

начинот на комуникации или комуникологијата, со цел истите да соодветствуваат со новите работни предизвици, како дел од новото време.

4.4 Улогата на медиумите при уривањето на Берлинскиот сид

Берлинскиот сид кој бил изграден во 1961 година ги разделувал Источна и Западна Германија пред околу 28 години. Сидот бил изграден од комунистичкиот режим на Источна Германија за да се оддели Западен Берлин, кој бил под контрола на западните сојузници, од источниот дел на градот и од остатокот од Источна Германија, која била под силно влијание на СССР. Медиумите во тоа време беа под потполна контрола на Германската Демократска Република, додека новинарите од Западот се сметаа за опасни за опстанокот на тој систем.

Режимот не ги контролираше само домашните медиуми и новинари туку се трудеше да ги има под контрола и странските, особено оние од Западна Германија. „Првиот постојано акредитиран западногермански новинар во Германска Демократска Република се појави во 1973 година. Сите планови да патуваат надвор од Источен Берлин, западногерманските новинари мораа да ги пријавуваат 24 часа однапред. Секој извештај мораше да помине низ источногерманското Министерство за надворешни работи. Тамошната тајна служба, Штази, водеше посебно досие за секој западногермански дописник од Германска Демократска Република. И, исто така, добро ги набљудуваше!“³²⁴

Германската Демократска Република беше затворена за странските новинари како школка, објаснувал за „Шпигел“ новинарот, Улрих Шварц. Станот и мојата канцеларија во Источен Берлин ми беа полни со прислушни уреди. И секогаш кога од Западен Берлин преку ’Хајнрихштрасе’ одев во источниот дел од градот си помислував, е, сега си во непријателска земја“³²⁵. Многу од новинарите беа шпиони на власта преку кои доаѓале до врвни тајни информации за нивните колеги кои сакале на објективен начин да ја прикажат сликата за сè што се случува во Источна Германија. Опасноста,

³²⁴ <https://www.dw.com/mk>

³²⁵ Ibid. <https://www.dw.com/mk>

владејачката партија и системот ја гледаа кај телевизиските новинари, и новинарите кои известуваа за радио, но сепак првите демонстрации се јавија преку печатен медиум како што беше западногерманскиот политички неделник „Шпигел“. Во него била прикажана од страна на новинарот, Улрих Шварц, статија која опишува една случка на семејство од Сојузна Република Германија која на граница побарала да се пресели во Германската Демократска Република. „Полицаецот на граничниот премин не можеше да си поверува на ушите кога ја слушна нивната намера и ги праша дали не можат да си најдат работа во Западна Германија. Одговорот беше дека семејството едноставно сака да се досели во ГДР и таму да отвори кафеана“.

Оваа случка ја опиша во една статија Улрих Шварц, тогашниот дописник од Источна Германија на западногерманскиот политички неделник „Шпигел“. Поради тоа беше изложен на притисок од Министерството за надворешни работи на ГДР. Впрочем, режимот на поранешната источногерманска творба отсекогаш со тешка мака го толерираше овој политички неделник, па дури и го затвори неговото биро во Источен Берлин во периодот од 1976 до 1985 година. Повод беше објавувањето на документот составен од една група критичари на системот од редовите на владејачката Социјалистичка партија (СЕД)³²⁶.

Долго вриеше во Германската Демократска Република. Со месеци сè повеќе луѓе покажуваа храброст да излезат на улиците. Во Лајпциг секој месец илјадници луѓе бараа слобода на говор и движење. Сè повеќе луѓе ѝ вртеа грб на нивната економско и политичко банкротирана земја на повеќе или помалку опасен начин. Во таква атмосфера на 4 ноември 1989 се случија најголемите демонстрации во историјата на земјата. Дури и тајната полиција беше исплашена. Иницијатори беа глумци и луѓе од театарската сцена од Источен Берлин. Се повикуваа на член 27 и 28, односно правото на слобода на говорот, на медиуми и на мирни собири. Членови кои во 40-годишна историја на земјата постоеја само на хартија. Но, токму на тој ден на Уставот, кој со децении беше погизуван, му вдахна живот огромна група на луѓе на Александер плац. Тоа што го доживеаја беше уникатно во историјата на Источна Германија, тие стоеја пред мал камион на кој се наоѓаше провизорна дрвена бина за повеќе од 20 говорници: глумци, пејачи, писатели, проповедници, но и претставници на режимот.

³²⁶ Ibid. <https://www.dw.com/mk>

Двајца млади новинари кои имаа лична причина да се борат против режимот ги снимиле настаните во Источна Германија. На 9 октомври, тајно од една блиска црква, ги снимиле најголемите демонстрации за кои тогаш известувале и во кои учествувале 70.000 граѓани, но денес по 30 години проценките се движат меѓу 200 илјади и милион демонстранти. Сите снимки беа пренесени во западниот дел на Германија, каде преку медиуми јавноста била информирана дека „демонстрациите во Лајпциг не биле маргинални со учество на 500 поднапиени учесници“, како што известија источногерманските строго контролирани медиуми. „Можевме да го свртиме вниманието на вистинските настани во Лајпциг и тоа сигурно беше иницијална каписла за натамошните протести на граѓаните. Но, нашето известување беше само дел од вкупниот мозаик на настани, што кулминираше со паѓањето на Берлинскиот ѕид“³²⁷.

На 9 ноември 1989 по неколкунеделни граѓански немири, власта во Источна Германија објавила дека сите нејзини граѓани можат да ја посетат Западна Германија и Западен Берлин, источногерманците се искачувале и го преминувале ѕидот прославувајќи ја слободата на другата страна. Во текот на следните неколку недели, делови од ѕидот биле искорнати од одушевениот народ и од ловци на сувенири, а по неколку недели ѕидот речиси целосно бил отстранет со градежна механизација.

Падот на Берлинскиот ѕид бил првиот чекор во обединувањето на Германија кое се заврши на 3 октомври, 1990 година.

Важна улога или важен елемент за овој пресврт имаа западно-германските медиуми, посебно радиото и телевизијата, како и значајните контакти меѓу луѓето од двете страни на веќе денешна Германија. Мислата дека по паѓањето на Берлинскиот ѕид ќе влијае и ќе биде добар показател дека светот и режимите

³²⁷ Ibid. <https://www.dw.com/mk>

4.4.1 Медиумскиот свет по паѓањето на Берлинскиот сид

И по 30 години од уривањето на Берлинскиот сид, кога најмалку 136 луѓе биле убиени од граничните единици на Источна Германија обидувајќи се да преминат во Западен Берлин. Некои тврдат дека оваа бројка е уште поголема, околу 200 убиени. Серж Шмеман вели дека „падот на Берлинскиот сид имаше големо значење врз американско-руските односи“.

„Ја измени картата на светот. И нашата психологија. Порано беше – ние и тие, добрите и лошите. Губењето на тоа креираше нешто за кое не знаевме што е³²⁸, но сега токму ние знаеме што е, но сме дел од тоа.“ На 25 мај 2020 година се случи нешто слично во делот на пресврт на колективната психологија, кога 46-годишниот Афроамериканец Џорџ Флојд беше брутално убиен во Минеаполис, Минесота, САД, од страна на претставник на американската полицијата (белец), за наводна употреба на фалсификувана сметка. Иако Флојд беше со врзани раце сепак гневот на американскиот полицаец не престана и тој го задушуваше клечејќи на вратот на Флојд неколку минути додека Флојд се молеше за својот живот и постојано велел не можам да дишам³²⁹.

Иако, Легволд и другите се присетуваат дека падот на Берлинскиот сид го означил крајот на Студената војна³³⁰ сепак цензурата иако прикажана на многу помек начин не завршува тука. Британскиот историчар Фредерик Тејлор вели дека падот на Берлинскиот сид имаше уште други неочекувани последици.

„Крајот на Студената војна овозможи сите чудовишта, како исламските терористи и други недостатоци да излезат на површина. Денес сè уште се соочуваме со тие проблеми. Имаме многу поотворен свет, но на некој начин, тој замрзнат свет, контролиран строго од два блока на моќ, беше мошне безбедно место за живеење. Сега сè може да се случи.“³³¹

³²⁸ <https://mk.voanews.com/a/macedonian-berlin-wall-25-years>, 06 ноември, 2014

³²⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Killing_of_George_Floyd

³³⁰ Ibid. <https://mk.voanews.com/a/macedonian-berlin-wall-25-years>

³³¹ Ibid. <https://mk.voanews.com/a/macedonian-berlin-wall-25-years>.

Тој, исто така, додава дека падот на Берлинскиот сид имаше негативно психолошко влијание кај самиот народ, но и врз трансформацијата на политичкиот систем бидејќи донесе на власт многу политичари кои креираа поинакви режими, како што е Владимир Путин во Русија, Милошевиќ во Србија, груевизмот во Македонија, време кога никогаш порано не се памети поголема цензура на медиуми, а тоа се докажа со затворањето на А1 телевизија³³² во Република Северна Македонија и затворањето на сопственикот на истата телевизија.

Падот на Берлинскиот сид и по 30 години иако очекувањата за да ги урне разликите меѓу исток и запад, во ставовите и менталитетот, беа големи, сепак немаше голема трансформација. Во тој сепак е релативно краток период три децении, иако звучи многу, „во светот се случиле многу драматични кризи, крвави војни, големи терористички напади“³³³.

Недовербата кон медиумите, како посебен акцент кај телевизиите расте и понатаму, посебно со појавата на интернетот кој на почетокот се чинеше како рангирана во делот на брза и итна информација, додека денес го зазема главното место не почитувајќи главно принципите, регулативите на еден медиум. Со тоа истражувачкото новинарство како темелен процес на новинарството се заборави како последна цел бидејќи преку интернет им се овозможуваат веќе спроведени истражувања, од секој дел во светот.

³³² А1 телевизија, најпопуларна, независна и почитувана телевизија. Имаше широка публика земајќи ги предвид нивната етничка припадност. Имаше ограничено покривање на вести поврзани со секојдневниот живот на другите заедници. Првиот сигнал телевизијата го добила на 20 јануари 1993 година, а национална концесија добила во 2001 година. А1 телевизија пред нејзиното затворање била една од најгледаните телевизии во Република Македонија. А1, особено со информативната програма, придонесе и во промоцијата и во заштитата на човековите права, во поддршка на ненасилно разрешување на конфликтите, особено по конфликтот во Македонија во 2001 година, во воспоставување на фер и демократски изборни процеси. По повеќе од 18 години најстарата, приватна телевизија престана да емитува програма на 30 јули 2011 год. Со награда за објективно информирање 2000 за А1 Информативна програма од Здружението на новинарите на Македонија; 2003 година - Наградата за граѓанско општество и демократија за долгогодишен придонес.

³³³ Јасна, Бачовска, *Општествено ангажирано новинарство преку толковно и истражувачко новинарство, Падот на Берлинскиот сид, појавата на интернетот и јавниот јурнализам*, стр. 657

ГЛАВА V

5. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЗАШТИТА

5.1 Воведување на медиумска писменост во Република Северна Македонија

5.1.1 Поим и значење на медиумската писменост

Што всушност претставува медиумската писменост? Постојат голем број дефиниции, но најважно е да се разбере дека „медиумската писменост не е едноставно користење на медиумите и познавање на фактите и статистичките податоци за нив, туку поставување на вистинските прашања за она што се гледа, се слуша или се чита“³³⁴.

Една од почесто користените дефиниции на медиумската писменост е дека таа претставува „способност за критичка процена на информациите што произлегуваат од различни медиуми, вклучувајќи го интернетот“. Дефиниција за медиумската писменост што, исто така, честопати се цитира е онаа што произлезе од Конференцијата за медиумска писменост организирана од Институтот Аспен во Вашингтон во 1992 година. Според неа „медиумската писменост е способност за пристап, анализа, евалуација и комуницирање на информации во сите нивни форми“³³⁵.

Дел од придобивките од афирмирањето на медиумската писменост се следни³³⁶:

Медиумската писменост им овозможува на граѓаните да ги анализираат информациите и да ги препознаат различните гледишта и перспективи.

Со тоа се овозможува да се препознае кои информации имаат кредибилитет, а кои не, охрабрува критичко размислување, а тоа пак, овозможува да се размислува за

³³⁴ Шопар, В., Трајкоска, Ж. (2016) Медиумската писменост во Македонија: алката што недостасува за активно граѓанство, Висока школа за новинарство и за односи со јавноста.

³³⁵ Ibid. Шопар, В., Трајкоска, Ж.

³³⁶ Јањик, С. (2019) Прирачник за обучувачи од областа на медиумската и информациската писменост, Македонски институт за медиуми.

пошироката слика и да се согледа кои работи се пропуштени, зошто се опфатени одреден вид информации, што се крие зад идеите, итн.

Им овозможува на граѓаните да препознаат како медиумите влијаат врз општеството и културата.

Препознавање на влијанието на информациите и одговорно споделување на информациите од медиумите и од други извори кон пошироката јавност.

Помага да се направи разлика помеѓу новинарски и рекламни и промотивни содржини. Им овозможува на граѓаните да ги препознаваат техниките на убедување. Поттикнува активно учество во прашањата и дебатите од јавен интерес.

Создава добро информирани поединци кои се во можност и самите да креираат свои содржини³³⁷.

Новинарската и наставничката професија имаат многу допирни точки. И наставниците и новинарите имаат публика на која ѝ се обраќаат, публика која треба да ја информираат, да ја образуваат, да ја поттикнат на размислување, да ги вклучат нејзините емоции, да предизвикаат емпатија, но и да ја забавуваат и разонодуваат. И двете се професии кои е невозможно да се извршуваат добро без потполна посветеност, страст, постојано учење и лично вложување. И новинарите и учителите никогаш не излегуваат од своите улоги - тие живеат 24 часа дневно, 12 месеци во година³³⁸.

Во април 2017 година, на иницијатива на Агенцијата за медиуми, беше формирана македонската Мрежа за медиумска писменост. Целта на формирање на Мрежата е да се унапреди соработката меѓу различните чинители во македонското општество кои креираат и спроведуваат политики и реализираат активности и проекти во сферата на медиумската писменост. Членки на Мрежата се 37 субјекти од различни,

³³⁷ Јањик, С. (2019) Прирачник за обучувачи од областа на медиумската и информациската писменост, Македонски институт за медиуми, стр. 24. (Прирачникот е подготвен во рамки на регионалната иницијатива „Медиуми за граѓаните - граѓаните за медиумите” - проект на седум граѓански организации за развој на медиумите на Западен Балкан (Фондација „Медиацентар“ Сараево, Албански институт за медиуми, Македонски институт за медиуми, Институт за медиуми на Црна Гора, Новосадска школа за новинарство, Мировен институт од Љубљана и Мрежа за професионализација на медиумите во ЈИЕ – СЕЕНПМ), кој е насочен кон зајакнување на капацитетите на граѓанските организации за унапредување на медиумската и информациската писменост (МИП).)

³³⁸ Радмила Рангелов Јусовиќ и Недим Крајишник, ПРИРАЧНИК ЗА НОВИНАРИ ОД ОБЛАСТА НА МЕДИУМСКАТА ПИСМЕНОСТ; (превод од босански јазик Соња Миленковска). - Скопје: Македонски институт за медиуми, 2020. - 23 стр. : илустр. ; 30 см Публикацијата е во рамки на проектот: “Медиуми за граѓаните - граѓаните за медиумите”. - За авторите: стр. 21 ISBN 978-9989-158-21-6 1. Крајишник, Недим [автор] а) Медиумска писменост - Прирачници COBISS.MK-ID 112041226).

но релевантни области. Во неа членуваат две министерства – за образование и за труд и социјална политика, Агенцијата за филм, Дирекцијата за заштита на лични податоци, два приватни субјекти од областа на високото образование, 10 радио-дифузери и 19 граѓански организации, и тоа од оние кои ги претставуваат новинарите, преку невладини организации кои работат на различни аспекти од медиумската сфера, до поборници за човекови права.

Мрежата е константно отворена за нови членови – заинтересираните страни треба само да пополнат пристапница и да го усвојат Актот за формирање на Мрежата (и двата достапни на веб-страницата на Агенцијата).

5.1.2 Кодекс на новинарите на Македонија

Слободата на медиумите е неприкосновено право. Основна задача на новинарите е да ја почитуваат вистината и правото на јавноста да биде информирана во согласност со член 16 од нашиот Устав. Новинарите имаат улога да пренесуваат информации, идеи и мислења и право да коментираат. Почитувајќи ги етичките вредности и професионалните стандарди во пренесувањето на информациите, новинарите ќе бидат чесни, објективни и точни. Право и должност на новинарите е да настојуваат да ја спречат цензурата и искривувањето на вестите. Следејќи ја својата улога во градењето на демократијата и на цивилното општество, новинарите ќе ги бранат човековите права, достоинството и слободата, ќе го почитуваат плурализмот на идеите и ставовите, ќе придонесуваат за јакнење на правната држава и во контролата на власта и на другите субјекти од јавниот живот³³⁹.

Принципи на однесување: Врз основа на овие принципи и етички вредности:

1. Новинарот има право на слободен пристап до сите извори на информирање што се од јавен интерес. Новинарот треба да објавува точни, проверени информации и нема да прикрива суштински податоци и да фалсификува документи. Доколку информацијата не може да се потврди, или станува збор за претпоставка,

³³⁹ Ibid, стр. 22-24.

односно шпекулација, тоа треба да се каже и да се објави. Точноста на информацијата треба да се провери колку што е тоа можно.

Слободата на печатот е една од основните политички слободи³⁴⁰ што е тесно поврзано со слободата на совеста, слободата на уверување, слободата на здружување, изразувањето на мислата итн.³⁴¹

2. Ако новинарот е оневозможен да дојде до бараната информација има право за тоа да ја информира јавноста.

Новинарка на БИРН Центар, која ги истражуваше трошоците за проектот Скопје 2014 и успеа да ја открие сумата што не е иста со она што беше објавено од владата, го опиша за Порталб.мк личното искуство на овој начин:

„За 8 месеци работа во собирање податоци за Скопје 2014, наидовме на голем број тешкотии. Повеќето документи беа побарани од веб-страницата на Јавното обвинителство или користејќи го законот за слободен пристап до информации од јавен карактер³⁴². Разбравме една работа - институциите ги прават своите страници за да не најдете ништо. Дури и за добивање одговори од институции, иако се потребни максимум 30 дена, чекавме уште 40 дена и повеќе. Го чекавме Министерството за правда точно 5 месеци за да ни го даде договорот за изградба на зградата на Кривичниот суд.“³⁴³

³⁴⁰ Политичките слободи и права се израз и гаранција за човековата социо-политичка и ментална активност. Овие се дефинирани како збир на права што им се гарантира на граѓаните на една земја за да овозможат нивно учество во политичкиот живот. Тие се сфера на изразување, на афирмација на човекот надвор од егзистенцијалната сфера. Тие се одликуваат со потребата и потребата на човекот не само да биде искрен, туку и активен во околината, во работата, во имотот, во моќта, со цел да присвојува, менува и управува со тоа. Прочитајте повеќе во: Куртеш Салиу, Уставно право, Универзитет во Приштина, Тетово, 2002 година, стр. 138;

³⁴¹ Во услови на демократски односи, оваа слобода доби толку многу тежина што без неа, современото општество не може ни да се замисли. Затоа, денес тоа е загарантирано од скоро сите (современи) државни уставни во светот. По таму, стр.142-143;

³⁴² Според законот, имателите на информации треба да одговорат на барателите на информации во рок од 30 дена. https://www.youtube.com/watch?v=F7K560SaTc8&ab_channel=Televizija24, Jul 26, 2015.

³⁴³ <http://skopje2014.prizma.birn.eu.com/mk/Doznajte-povekje> БИРН поднесе речиси 150 барања за пристап до информации од јавен карактер за да дојде до бараните информации во врска со проектот „Скопје 2014“. Речиси сите институции ја испочитуваа обврската за одговор на информациите, но повеќето од нив го пречекорија законскиот рок од 30 дена. Поднесени беа десетина жалби, по што добивме дел од одговорите. До објавувањето на Базата на податоци за проектот „Скопје 2014“, одговор не добивме само од

2. Новинарот ќе настојува да биде обезбедено објавување на исправка, демант и одговор во случај кога ќе биде утврдена неточност на информацијата.

4. Новинарот ќе го назначи изворот на информациите, но ако изворот бара да остане анонимен, новинарот ќе го заштити.

5. Новинарот ќе ги почитува законите во државата, но нема да објави или сокрие ништо што е во спротивност со јавниот интерес.

6. Новинарот не смее да го користи медиумот за објавување или прикривање информации за стекнување лична корист.

Пр. Во разговорот се слуша, на т.н. бомби каде главниот уредник на ТВ Сител признава дека Сител е полн со пропаганда. Објавеното аудио исто така покажува како поранешната министерка за внатрешни работи, ги запира емисиите и ѝ се заканува „летање“ од работата на новинарот³⁴⁴.

7. Новинарот ќе ја **почитува приватноста на личноста**, освен кога тоа е во спротивност со јавниот интерес.

8. Начинот на информирање во случаи на несреќи, елементарни непогоди, војни, семејни трагедии, болести, судски постапки мора да биде ослободен од сензационализми. Во судските постапки треба да се почитува принципот на пресумпција на невиност, да се известува за сите инволвирани страни во спорот и да не се сугерира пресуда.

Поднесена жалба од страна на членка на Управниот Одбор на МЕПСО, за текстот со наслов „Финансиска полиција: Кривична пријава за поранешна членка на Управниот одбор на МЕПСО“, објавен на 21 февруари 2021 година, на интернет – порталот „А1он.мк“ (www.a1on.mk). Во жалбата се наведува дека во оспорениот текст е повреден принципот на пресумпција на невиност и заштита на сведоци и дека има нарушување на приватноста и објавување на лични податоци, односно дека Кодексот на новинарите е прекршен во членовите 7 и 8.³⁴⁵ Комисијата за жалби утврди дека жалбата

Министерството за правда, од каде што го баравме Основниот договор за изградбата на новиот објект на Кривичниот суд, објавено 05.01.2018 година.

³⁴⁴ Извор <https://www.youtube.com/watch>

³⁴⁵ Извор <https://semm.mk/attachments/17-03-2021>

е НЕОСНОВАНА и едногласно одлучи дека нема прекршување на Кодексот на новинарите на Македонија.

5. Новинарот не смее да интервјуира или фотографира деца под 16 години без согласност од родителите или старателите, освен ако тоа не е во согласност со правата на детето. Истото се однесува и за лица со посебни потреби, кои не се во состојба свесно да расудуваат.

10. Новинарот нема свесно да создава ниту преработува информации што ги загрозуваат човековите права или слободи, нема да говори со јазикот на омразата и нема да поттикнува на насилство и дискриминација по која било основа (национална, верска, расна, полова, социјална, јазична, сексуална ориентација, политичка, и др.).

Како пример за ова може да се наведе случајот со новинарот и главниот уредник на ТВ Сител, кој во тек на интервју реализирано на ТВ Сител на 11 февруари, 2016 година, со тогашниот претседател на опозициската партија, ја дискредитира целата новинарска фела и создава искривена слика за неа во македонската јавност. Во својот настап, главниот уредник на телевизијата Сител ги прекрши членовите 10³⁴⁶, 11³⁴⁷, 14³⁴⁸, 15 и 16 од Кодексот на новинарите на Македонија. Тој зборуваше со говорот на омраза и поттикнува дискриминација по национална основа. И покрај тоа што уредникот на истата

³⁴⁶ Член 10 • Целите на Здружението на новинарите на Македонија се остваруваат преку: • Соработка со синдикатите што ги опфаќаат новинарите во Република Северна Македонија; • Соработка со граѓански организации и јавни институции за развој на информирањето во земјата и во странство; • Соработка и членство во меѓународните новинарски асоцијации и во новинарските синдикати, како и со новинарски асоцијации на одделни земји; • Обезбедување на правна помош за заштита на професионалната и материјалната положба и достоинство на новинарот, неговата независност и правото на индивидуално изразување; • Обезбедување фондови за социјална и материјална помош на новинарите што ќе може да се користат со акт на Управниот одбор на ЗНМ; • Развивање на соработката и на професионалната и колегијална солидарност меѓу новинарите и медиумите; • Организирање стручни и научни собири и поттикнување на професионалната едукација.

³⁴⁷ Член 11 Член на ЗНМ може да биде секој новинар во Република Северна Македонија кој ги исполнува условите за членство согласно на Статутот и со актите на Здружението. ЗНМ има редовни, почесни и придружни членови.

³⁴⁸ Член 14 Доколку редовен член на ЗНМ престане да ги исполнува условите за членство од чл. 12 ст. 1, а ги исполнува условите за придружен член од ст. 2, по автоматизам станува придружен член, освен ако тоа не е во спротивност со новинарската професија.

телевизија не е член на Здружението на новинарите на Македонија, Советот на честа се дистанцира од неговото однесување³⁴⁹.

11. Новинарот ќе се придржува и на општо прифатените општествени стандарди на пристojност и почитување на етничките, културните и религиозните различности во Македонија.

Всушност, само „културните потреби“ не ја објаснуваат важноста на медиумите во животот на граѓаните, бидејќи постоењето на медиумите е предимствено резултат на слободата на печатот, што во најширока смисла вклучува и слобода на изразување³⁵⁰ и правото на информации. Слободата на печатот е една од основните политички слободи³⁵¹, што е тесно поврзано со слободата на совеста, слободата на уверување, слободата на здружување, изразувањето на мислата, и.т.н.³⁵²

12. Плагијаторството е неприфатливо. Цитатите не смеат да се користат без да се нагласи изворот или авторот.

13. Новинарот треба да прави разлика меѓу фактите и мислењата, меѓу веста и коментарот.

14. Известувањето од политичките процеси, посебно од изборите треба да биде непристрасно и избалансирано. Новинарот мора да обезбеди професионална дистанца од политичките субјекти.

³⁴⁹ <https://znm.org.mk/sovetot-na-chesta-na-znm-se-distancira-o/>

³⁵⁰ Без слобода на мислата човештвото тешко или воопшто нема да може да постигне прогресивно знаење во која било област од општеството и креативност. Прочитајте повеќе: Назми Малики, *Sistemet e informacionit publik dhe privat- Doracak për studentët e Administratës publike*, Тетово, 2006, стр. 145.

³⁵¹ Ibid. Политичките слободи и права се израз и гаранција за човековата социо-политичка и ментална активност. Овие се дефинирани како збир на права што им се гарантира на граѓаните на една земја за да овозможат нивно учество во политичкиот живот. Тие се сфера на изразување, на афирмација на човекот надвор од егзистенцијалната сфера. Тие се одликува со потребата и потребата на човекот не само да биде искрен, туку и активен во околината, во работата, во имотот, во моќта, со цел да присвојува, менува и управува со тоа. Прочитајте повеќе: Куртеш Салиу, Уставно право, Универзитет во Приштина, Тетово, 2002 година, стр. 138;

³⁵² Ibid. Во услови на демократски односи, оваа слобода доби толку многу тежина што без неа, современото општество не може ни да се замисли. Затоа, денес тоа е загарантирано од скоро сите (современи) државни уставни во светот. Исто, стр. 142-143;

Проектот *Вистината за Македонија* го откри случајот дека над 100 новинари биле прислушувани, дека тие биле „под надзор“. Ова е сериозно кршење на човековите права. Дури и во него т.н. „Бомба 4“³⁵³ може да се слушне додека поранешниот директор на тајната полиција, разговара со главниот уредник на ТВ Сител, за тоа како ќе се појават и гледаат вестите на оваа телевизија.

15. Новинарот мора да ја негува културата на говорот и етиката. Неспорно со новинарската професија е непримената комуникација со јавноста.

Интернет порталот МакТел со текстот насловен „Фрчко национале пушти куртонски вол во својот кабинет и го исплеска како магаре, г.... му го направи црвен како на бабун“, го прекши Кодексот на новинарите во членовите 15³⁵⁴ и 16³⁵⁵.³⁵⁶

16. Новинарот ќе ги чува угледот и достоинството на својата професија, ќе ги поттикнува заемната солидарност и различност на ставовите и нема да го употреби својот медиум за пресметка со личности, вклучувајќи ги и своите колеги.

17. Новинарот има право да одбие работна задача доколку е во спротивност со принципите на овој Кодекс³⁵⁷.

³⁵³ Извор: <https://www.youtube.com/watch?v=okpJRnovqkM> (<https://www.youtube.com/watch?v=okpJRnovqkM>)

³⁵⁴ Новинарот мора да ја негува културата на говорот и етиката. Неспорно со новинарската професија е непримената комуникација со јавноста.

³⁵⁵ Новинарот ќе ги чува угледот и достоинството на својата професија, ќе ги поттикнува заемната солидарност и различност на ставовите и нема да го употреби својот медиум за пресметка со личности, вклучувајќи ги и своите колеги.

³⁵⁶ Извор <https://semm.mk/attachments/12-03-2018/naum-maktel>.

³⁵⁷ Ibid, 23 стр.

5.1.3 Принципи на медиумската писменост и начини на нејзиното афирмирање

Во главните принципи на медиумската писменост се вбројуваат принципи:³⁵⁸

- Сите медиумски содржини се конструкции. Најважниот концепт во образованието за медиумска писменост е дека медиумските производи не претставуваат едноставна рефлексија на надворешната реалност, туку ја претставуваат продукцијата што има конкретни цели. Наша задача е да ја анализираме комплексноста на медиумските содржини и, со самото тоа, да стекнеме разбирање за она што стои зад нив.
- Медиумите ја конструираат реалноста. Секој од нас има „конструкт“ за реалноста и опкружувањето. Но, кога голем дел од овие слики и искуства доаѓаат од медиумите, со ставови, толкувања и заклучоци, значи дека тие се оние што ја конструираат нашата реалност.
- Публиката има свое разбирање за медиумските содржини. Основно нешто во разбирањето на медиумите е свесноста за начинот на кој комуницираме со медиумските содржини. Кога ги примаме содржините, сите имаме свое разбирање врз основа на различни фактори: лични потреби, ставови кон одредени прашања, потекло итн. Сето тоа го определува начинот на кој ги обработуваме информациите.
- Медиумите имаат комерцијални импликации. Медиумската писменост вклучува подигнување на свесноста околу економската основа на медиумската продукција и начинот како таа влијае врз содржината, техниките и дистрибуцијата. Граѓаните, од практични причини, треба да се свесни дека медиумската продукција е бизнис што треба да оствари профит. Исто така, треба да се анализира и прашањето околу сопственоста, контрола и сличните ефекти врз медиумите. Тоа, практично, значи дека релативно мал број поединци одлучуваат какви телевизиски содржини ќе се емитуваат, какви прашања ќе се истражуваат и како ќе се известува.
- Медиумите содржат идеолошки и вредносни пораки. Тоа подразбира свесност за идеолошките импликации и вредносните системи на медиумската

³⁵⁸ Ontario Ministry of Education (1989), Media Literacy Resource Guide, Ministry of Education, Ontario.

продукција. Сите медиумски производи на одреден начин претставуваат промоција на одредени вредности или начин на живот. Потребни ни се техники на декодирање за да ги анализираме овие идеолошки пораки и вредносни системи.

Додека, кај нас „наместо да се промовираат вредностите на културниот дијалог и интеракција, во Македонија културната агенда беше целосно дел од политичката агенда и различноста во радиодифузијата не создаде консензуални вредности, туку донесе културна и политичка фрагментација“³⁵⁹.

³⁵⁹ Ibid, Dona Kolar Panov.

5.1.4 Заштита на правото на граѓаните на веродостојни информации

Дезинформациите и манипулацијата можат да имаат различни форми, од користење погрешни наслови или визуелизација, до техники што создаваат впечаток дека „поголем дел“ од луѓето ќе разберат определено прашање на определен начин. Несомнено е дека оние кои шират дезинформации ја искористуваат ранливоста или потенцијалот на публиката за да дистрибуираат определени пораки.

Дезинформациите, всушност, се информации кои се лажни и свесно се креираат за да им наштетат на поединци, општествени групи, организации или институции. Со нив се настојува да се постигне одредено влијание. Тие кои ги шират, не сакаат публиката да одлучува разумно и објективно³⁶⁰.

Главните техники што се користат за создавање дезинформации се следните:

- Фабрикување на содржините преку користење фалсификувани документи, илустрации и содржини;
- Користење лажни аргументи и реторика;
- Користење погрешни извори на информации или изоставување различни „гласови“ за определена тема или случување;
- Се злоупотребуваат настани што се случиле заради обезбедување „комуникациска вредност“ на содржината што се креира;
- Се користат наведувачки содржини, односно информации со кои се „врамува“ одредена тема или поединец. На пример, медиумите честопати ја врамуваат бегалската криза како безбедносна закана или товар за државата;
- Се користи техника на погрешно поврзување. На пример, насловите, визуелизацијата не се совпаѓаат со содржината;

³⁶⁰ ГРАЃАНСКИОТ СЕКТОР КАКО ЕФИКАСЕН КОМУНИКАТОР – СТРАТЕГИСКИ НАСТАП И ТЕХНИКИ ЗА ВЛИЈАНИЕ, Издавач: Македонски институт за медиуми, Скопје 2020 година.

- Се користи погрешен контекст. На пример, се споделуваат фотографии од неисчистени депонии, кои всушност се стари неколку години.
- Содржините се „монтираат“, односно оригиналните информации или слики се менуваат за да се измами публиката.
- За разлика од дезинформациите, погрешните информации (misinformation, англ.) главно се однесуваат на информации кои се резултат на некоја грешка без директна намера неког да доведат во заблуда и се создадени или раширени без манипулативни или малициозни намери³⁶¹. И двете категории информации претставуваат проблем за општеството, но дезинформациите се особено опасни, бидејќи станува збор за нивно организирано распространување, со соодветни ресурси, а процесот е поткрепен со автоматизирана технологија.

5.2 Законска регулација на медиумите во Северна Република Македонија

5.2.1 Извори на медиумското право во Република Северна Македонија

Согласно Законот за медиуми на Република Македонија „се гарантира слободата на изразување и слободата на медиумите“³⁶². Според одредбите на наведениот закон слободата на медиумите е дефинирана сеопфатно и опфаќа:

- слобода на изразување на мислења, независност на медиумите,
- слобода на прибирање, истражување, објавување, избор и пренесување на информации во насока на информирање на јавноста,
- плурализам и разновидност на медиумите,
- слобода на проток на информации и отвореност на медиумите за различни мислења, уверувања и за разновидни содржини,

³⁶¹ Wardle, C. Derakhshan (2018), Thinking about ‘information disorder’: formats of misinformation, disinformation and mal-information in: Ireton, C. Posetti, J. (eds) Journalism, Fake News and Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training, Paris: UNESCO.

³⁶² Види член 3 став 1 од Законот за медиуми (Службен весник на РМ бр. 184/13).

- достапност до информациите од јавен карактер, почитување на човековата индивидуалност и приватност и достоинство, слобода за основање на правни лица за вршење на дејност за јавно информирање,
- печатење и дистрибуција на печатен медиум и другите медиуми од земјата и странство,
- производство и емитување на аудио/аудиовизуелни програми, како и други електронски медиуми, самостојност на уредникот, новинарот, авторите или креаторите на содржини или програмските соработници и другите лица, а во согласност со правилата на професијата

Најважни национални извори на медиумското право се: Уставот на Република Македонија, Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (2013 и сите новели понатаму), Закон за медиуми (2013), Закон за слободен пристап до информациите од јавен карактер (2006), актите на асоцијациите на новинарите (Статут, Правилник).

5.2.2 Уставот на Северна Република Македонија за медиумското право

Уставот на Република Северна Македонија како највисок општ правен акт во државата ги гарантира најважните слободи и права на граѓаните кои се поврзани со функционирањето на медиумите, слободата на изразување, слободата на говорот, слободниот пристап до информациите и др.

Во Преамбулата на Уставот со точката 1 на Амандманот IV како една од најважните цели на државата во Република Македонија е да се гарантираат човековите права, граѓанските слободи и националната рамноправност. Понатаму, во членот 16 се наброени сите гарантирани слободи и права кои всушност претставуваат една од темелните вредности на уставниот поредок на Република Македонија утврдени со чл. 8 алинеа 1. Исто така, во чл. 16 од Уставот се наброени сите гарантирани слободи и права без кои не може да се замисли функционирањето на едно демократско општество, особено слободата на медиумите и слободата на изразување. Со него е утврдено дека

„Се гарантира слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата. Се гарантира слободата на говорот, јавниот настап, јавното информирање и слободно основање на институции за јавно информирање. Се гарантира слободниот пристап кон информациите, слободата на примање и пренесување на на информации.

Се гарантира правото на одговор во средствата за јавно информирање. Се гарантира правото на исправка во средствата за јавно информирање. Се гарантира правото на заштита на изворот на информацијата во средствата за јавно информирање. Цензурата е забранета“.

5.2.3 Закон за медиуми

Со овој закон се пропишуваат основните начела и услови што треба да бидат исполнети од страна на издавачите на медиуми утврдени со законот при вршење на дејноста. Значење на одделни изрази (чл. 2).

1. Медиуми се средства за јавно информирање, односно каков било вид на комуникација како весници, магазини, програми на радиото и телевизијата, електронските публикации, телетекст и други средства за дневно или периодично објавување на уреднички обликувани содржини во пишана форма, звук или слика, со цел да се информираат и задоволат културните, образовните и другите потреби на пошироката јавност.

2. „Содржини на медиуми“ се сите видови на информации (вести, мислења, известувања, извештаи и други информации), како и авторски дела кои се објавуваат, односно емитуваат преку медиум;

3. „Електронски публикации“ се електронски верзии на весници/магазини кои преку интернет веб страници се достапни за пошироката јавност, без оглед на нивниот обем;

4. „Издавач на медиум“ е физичко или правно лице кое врши дејност на издавање на печатен медиум, електронски публикации или емитување на радио и телевизиски програми (радиодифузер); Издавачот на медиум е самостоен во

уредничката политика, односно во спроведувањето на програмскиот концепт на медиумот и истиот е одговорен за своето работење согласно законот.

5. „Новинар“ е лице кое врши активности на прибирање, анализа, обработка, обликување и/или класифицирање на информации кои се објавуваат во медиум и е вработен кај издавач на медиум или има склучен договор со истиот или е лице кое врши новинарска дејност како самостојно занимање (слободен новинар) и

6. „Надлежно регулаторно тело е Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги“.

Посебни забрани (чл. 4): Објавувањето, односно емитувањето на одредени содржини во медиумите можат да бидат голема закана и опасност за поредокот и стабилноста на една држава. Токму затоа Законот за медиуми забранува објавување, односно емитување на содржини на медиумите со кои се загрозува националната безбедност, се поттикнува насилно уривање на уставниот поредок на Република Македонија, се повикува на воена агресија или на вооружен конфликт, се поттикнува или шири дискриминација, нетрпеливост или омраза врз основа на раса, пол, религија или националност. Горенаведените забрани во теоријата и практиката не преставуваат, односно не се класифицираат во дејствија со кои се ограничува слободата на медиуми. Основни услови за издавање на медиум Со Законот за медиуми утврдени се основните услови кои треба да бидат исполнети за да едно правно или физичко лице во Република Македонија да може да врши дејност на издавање на печатен медиум или на издавање на електронска публикација (чл. 5).

Така, еден од основните услови е правното или физичкото лице да биде впишано во Трговскиот регистар или во регистарот на други правни лица што ги води Централниот регистар на Република Македонија и има седиште и уредништво во Република Македонија. Правно или физичко лице, исто така, може да врши дејност на емитување на радио или телевизиски програми доколку дејноста ја впише во Централниот регистар на Република Македонија, кој има седиште и уредништво во Република Македонија и има дозвола за радио и телевизиско емитување.

Регистри на издавачи на медиуми води надлежното регулаторно тело и ги објавува на својата веб страница. Регистарот на издавачи на печатен медиум и регистарот на издавачи на електронски публикации содржи податоци за:

- фирмата и седиштето, односно назив и адреса на издавачот на печатен медиум, односно на издавачот на електронски публикации,
- име и презиме на одговорното лице на издавачот на печатен медиум, односно на издавачот на електронски публикации,
- името на весникот, магазинот, односно името на електронската публикација
- веб страницата на електронската публикација

Денес нема држава која не го прокламира начелото на слобода на печатот (медиумите), но исто така нема држава која на некој друг начин не ги држи уздите на печатот (медиумите).³⁶³

Слободата на медиумите е битка која не може во потполност да се добие, бидејќи додека има држава и власт ќе има ограничување на слободата на печатот. Апсолутна слобода на медиумите нема - има само општества со помалку или повеќе слобода на медиумите. Најголема опасност за ограничување или гушење на слободата на медиумите е власта. Оттука, за интегрално да се сфати суштината на слободата на медиумите за што сметаме дека е потребно теориски да се објасни категоријата моќ. Така познатиот германски социолог и политиколог Макс Вебер (Max Weber, 1864-1920) за моќта ја дал дефиницијата дека е „можност да се наметне нечија волја врз однесувањето на други лица“ (Galbraith, 16). Власта со својата политичка и институционална моќ може да влијае врз слободата и независноста на новинарите и медиумите. Таа со својата моќ има можност да донесува закони, уредби, прописи со кој може да ги ограничува или става во послушнички однос.

Ако некој новинар или медиум објави вистинита информација за одредени негативни состојби и настани поврзани со работата на одредени министри или цела влада, тогаш власта нема да седи со вкрстени раце. Таа по секоја цена ќе ги употреби сите расположиви инструменти да го дисциплинира новинарот и медиумот користејќи притоа најразлични методи. Најприменувани методи секако се вршење притисок на новинарот и медиумот да се откажат од пишување, односно објавување на негативни информации. Голем притисок на медиумите и новинарите може да дојде од

³⁶³ Политичка мисла - Медиуми и слобода на изразувањето, Ања Чимек, Konrad-Adenauer, 10, број 38, јуни Скопје 2012.

безбедносните служби, особено ако се надвор од цивилната контрола преку систем на учени, манипулации, сензационализам, демонстрација на моќ (Cupic, 54-57)³⁶⁴.

5.2.4 Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги во Северна Република Македонија

Согласно Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, Агенцијата има обврска за промовирање на медиумската писменост. Во оваа насока, Агенцијата, со експертска поддршка, изработи Програма за поттикнување на медиумската писменост во Република Македонија. Основните цели на Програмата се да се подигне свеста за концептите за медиумска писменост, да се придонесе кон разбирањето на медиумската писменост од страна на граѓаните, да се подобрат условите за граѓанско и демократско учество.

5.3 Законска регулација на новинарите и новинарството во Северна Република Македонија

Слободата на изразување овозможува на секој поединец, па и на професионалните новинари, право на тоа да никој не може да го оневозможи (ниту државата, ниту власта или опозицијата) слободно да се изразува.

Доколку со одредени постапки на поединци, групи, институции „се доведува во прашање или ограничува, односно оневозможува изразување на мислење, објавување и дознавање на факти, податоци, настани, таму нема демократска јавност ниту демократија“ (Dimitrievic, Paunovic, Geric, 318-320 стр.). Со чл. 10 на ЕКЧП заштитата на слободата на изразување се однесува и на информациите и ставовите изразени (искажани) од страна на една мала група или на едно лице, дури и кога таквото мислење е крајно неприфатливо за мнозинството.

Во таа насока, интересно мислење има кажано Џон Стјуард Мил, кој отфрлајќи ја тиранијата на мнозинството вели: „Ако целото човештво минус еден човек имаше исто

³⁶⁴Иван, БРЕШКОВСКИ, Прирачник за безбедност на новинарите за време на настани со висок ризик / автори Иван Брешковски, Тони Ангеловски, Спасенка Андонова. - Скопје: ОБСЕ, 2018. - 40 стр. 24 см

мислење, човештвото повеќе не би било оправдано кога би го замолчувало тоа лице, за разлика од него, тој ако би имал моќ, би бил оправдан за замолчување на човештвото“ (J. S. Mill).

Да се сочува слободата на изразување не е лесно и едноставно. Таа била и ќе биде на удар на голем број на моќници (политички, економски, финансиски) кои сакаат да воспостават контрола врз работата на новинарите и медиумите. Непримерен облик на загрозување и ограничување на слободата на изразување во новинарската професија е цензурата. Вообичаено, цензурата најчесто ја спроведува државата, сопственикот на медиумот и/или уредувачкиот одбор (колегиум). Како подоблик на цензурата се јавува и автоцензурата. Слободата на изразување и цензурата се две спротивставени појави со сосема различни цели³⁶⁵.

5.3.1 Слободата на медиумите и слобода на изразување во меѓународното право

Слободата на медиумите и слободата на изразување се загарантирани со повеќе инструменти на меѓународното право: Универзалната декларација за човекови права, Меѓународната пакт за граѓански и политички права, Американската конвенција за човекови права и Европската конвенција за човекови права. Така, слободата на медиумите и слободата на изразување е уредено со Универзалната декларација за правата на човекот, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, и др.

Во **Универзалната декларација за правата на човекот на ООН (1948)** стои дека „Сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви во достоинство и правата“ (чл. 1) и дека сите права и слободи прогласени во оваа Декларација му припаѓаат на секое лице без разлика на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, вероисповедта, политичкото или друго мислење, националното и општественото потекло, имотната состојба, раѓањето или било кои други услови“ (чл. 2).

Во членот 18 од Декларацијата стои дека: „Секој има право на слобода на мислата, совеста и вероисповедта“, додека во чл. 19 од истата стои дека: „Секој има право на слобода на мислење и изразување“.

³⁶⁵ МЕДИУМСКО ПРАВО, Андон Мајхошев, Штип, септември 2015 година, (УНИВЕРЗИТЕТ "ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ"-ШТИП Правен факултет Штип Студиска програма: Правни студии, правосудна насока и Новинарство и односи со јавност - Штип Правни студии - Струмица).

Во членот 19 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права на ООН (1966) се гарантира слобода на изразување, но содржи и нејзини ограничувања, кои мора да бидат изречно определени со закон и неопходни за почитување на правата и угледот на другите, или за заштита на државната безбедност, јавниот ред и мир, јавното здравје или морал.

Членот 20 од Пактот го редуцира правото на слобода на изразување, односно предвидува законска забрана на пропагирање на војна или повик на национална, расна или верска омраза што преставува поттикнување на дискриминација, непријателство или насилство.

За една година Република Северна Македонија се искачи на три места погоре на листата на слободата на медиумите која ја изготви невладината организација Репортери без граници со седиште во Париз. Од 95-то место минатата година, 2020-та рангирана е на 92 место, со средна оценка од 31, 28 поени.³⁶⁶ Тоа е напредок за две места во однос на минатата година и највисоко рангирање од 2013 година досега. Од земјите во регионот, пред С. Македонија се Словенија, Хрватска, БиХ, Албанија и Косово, додека зад неа се најдоа Унгарија, Србија, Црна Гора и Бугарија. Иако земјата напредна за три места на ранг-листата на Репортери без граници за слобода на медиумите, од организацијата оценуваат дека медиумската ситуација се влошува. Експертите исто така велат дека има долга листа на задачи.³⁶⁷

Во **Европската конвенција за човекови права (1950)** на Советот на Европа што се однесува на слободата на изразување стои дека „Секој има право на слобода на изразување. Ова право ја вклучува слободата на сопствено мислење и примање и пренесување на информации или идеи без какво било мешање на јавната власт.“³⁶⁸

Остварувањето на овие слободи може да бидат ограничени³⁶⁹, во интерес на националната безбедност, територијалниот интегритет или јавната безбедност, за заштита од немири или кривично дело, на здравјето или моралот, угледот или правата на другите, за заштита од откривање на доверливи информации или за одржување на угледот и непристрасноста на правосудството³⁷⁰.

³⁶⁶ <https://mia.mk/reporteri-bez-granici-severna-makedoni-a-na-92-mesto-sporod-indeksot-za-sloboda-na-mediumite/>

³⁶⁷ <https://www.dw.com/mk/>

³⁶⁸ Член 10 став 1 од Конвенција за заштита на човековите права, Совет на Европа, 1950,

³⁶⁹ <https://jorm.gov.mk/krivichen-zakonik/>

³⁷⁰ Член 10 став 2 од Конвенција за заштита на човековите права, Совет на Европа, 1950

Во Кривичниот законик има сосема доволно толкувања и санкции за омразата и за говорот на омразата, како и за кривичните дела од омраза. Сепак, секогаш треба да се внимава на балансот што мора да постои помеѓу уставно гарантираното право на слобода на говор и говорот на омраза³⁷¹.

5.2.2 Закон за Аудио и аудиовизуелни медиуми за новинарите и новинарството во Северна Република Македонија

Медиуми се средства за јавно информирање, односно каков било вид на комуникација како весници, магазини, програми на радиото и телевизијата, телетекст и други средства за дневно или периодично објавување на уреднички обликувани содржини во пишана форма, звук или слика, со цел да се информираат и задоволат културните, образовните и другите потреби на пошироката јавност. Медиуми не се билтени, каталози и други форми на публикации, независно од средството за објавување, наменети исклучиво за огласување, образовниот систем или за деловна кореспонденција, за работата на трговските друштва, установите, здруженијата, политичките партии, државните и судските органи, јавните претпријатија, правни лица со јавни овластувања и верските организации. За медиуми не се сметаат и весниците и билтените на образовните институции, „Службен весник на Република Македонија“, публикациите на единиците на локалната самоуправа, плакатите, летоците, проспектите и транспарентите³⁷².

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги на РСМ

Агенцијата е самостојно и независно непрофитно регулаторно тело со статус на правно лице со јавни овластувања. Основач на Агенцијата е Република Македонија со

³⁷¹ <https://www.pravdiko.mk/tenka-e-linijata-megu-govorot-na-omraza-i-slobodata-na-izrazuvan>

³⁷² ЗАКОН ЗА МЕДИУМИ, mioa.gov.mk/Zakon_za%20_mediumi_konsolidiran_15102015.pdf

седиште во Скопје.³⁷³ Агенцијата има печат чија форма е утврдена со Законот. Таа во својата работа е независна од другите државни органи и правни лица и треба да биде непристрасна кон нив. Работењето на Агенцијата поблиску се уредува со Деловник за работа на Агенцијата кој е објавен на веб страницата на Агенцијата³⁷⁴.

Работата на Агенцијата се заснова врз постигнување на следните цели:

- Развој на аудио и аудиовизуелните медиумски услуги
- Развој на независната продукција
- Поттикнување, унапредување и заштита на културниот идентитет, јазикот и традицијата на заедниците во РМ, почитување на културните и религиозните разлики, поттикнување на културата на јавен дијалог меѓу граѓаните со цел да се зацврстува заемното разбирање и толеранција за унапредување на односите помеѓу различните заедници
- Поттикнување на творештвото, образовниот и научниот развој
- Заштита на интересите на корисниците особено на малолетните лица
- Развој на медиумската писменост
- Транспарентно, независно, ефикасно и отчетно регулаторно тело во областа на аудио и аудиовизуелните медиумски услуги
- Техничко-технолошки развој на аудио и аудиовизуелните медиумски услуги
- Поттикнување и развој на конкуренцијата во аудио и аудиовизуелните медиумски услуги и реемитувањето на програмски сервиси преку јавни електронски комуникациски мрежи и
- Развој на економијата во Република Македонија.

Согласно одредбите на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, Агенцијата ги има следните надлежности:

- Се грижи за обезбедување на јавност во работата на радиодифузерите

³⁷³ Види подетално: Препорака Р 2000 (23) на Советот на Европа за улогата и функциите на независните регулаторни власти. Достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM_en.asp

³⁷⁴ Ibid.

- Се грижи за заштита и развој на плурализмот на аудио и аудиовизуелните медиумски услуги, охрабрува и поддржува постоење на разновидни, независни и самостојни аудио и аудиовизуелни медиумски услуги
- Се грижи за заштита на малолетните лица
- Ги донесува актите кои произлегуваат од Законот
- Се грижи за заштита на интересите на граѓаните во областа на аудио и аудиовизуелни медиумски услуги
- Утврдува постоење на недозволена медиумска концентрација
- Одлучува за доделување, одземање и продолжување на дозволите за телевизиско и радио емитување
- Презема мерки за времено ограничување на пренос и прием на аудио и аудиовизуелни медиумски услуги од други држави на територијата на РМ
- Донесува листа на настани од големо значење за јавноста на РМ
- Ги води регистрите
- Спроведува истражувања и анализи во врска со одделни прашања од областа на аудио и аудиовизуелни медиумски услуги
- Врши мерење на гледаност или слушаност на програмите, односно програмските сервиси на радиодифузерите од РМ и друго³⁷⁵.

5.4 Законска регулација за употребата на јазиците во Северна Република Македонија

Во овој труд ќе биде посочена комуникацијата и медиумите на албански јазик во Република Северна Македонија од независноста на земјата до 2020 година. На албански јазик се емитуваат програми на јавниот сервис во рамките на Радио телевизијата на Македонија или поточно Радио Телевизија Македонија обезбедува услуги на албански јазик. Понатаму тоа се и приватните медиуми: ТВ Алсат-М, ТВ ШЕЊА, ТВ 21, и неколку локални телевизии во општините Куманово, Тетово и Гостивар. Особено значење во оваа масовна комуникација е како се употребуваат јазиците, како се обезбедува целосен преглед на комуникациите во медиумите на

³⁷⁵ Ibid.

македонски јазик, албански јазик и на другите јазици на заедниците во Македонија. Нормално тука мора да биде земено во предвид уставната и законската рамка за употреба на јазиците вклучувајќи истражувачки цели, научно и практично образложение за употребата на јазиците.

Радиодифузерите се должни да ја емитуваат програмата на македонски јазик и кирилско писмо, а во случаите кога програмата е наменета за заедница која не е во мнозинство, на јазикот и писмото на таа заедница³⁷⁶. Доколку програмските сервиси што се реемитуваат преку јавни електронски комуникациски мрежи се титлуваат на јазик различен од јазикот на кој оригинално се произведени, мора да бидат титлувани на македонски јазик, или на јазикот на заедницата која не е во мнозинство, а го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија, освен теле-шопингот и рекламите.

5.4.1 Правото на употреба на јазикот, право на информирање на свој јазик преку електронските и печатените медиуми

Јазикот е важен елемент на идентитетот. Државата има интерес во комуникација со сите нејзини граѓани, со цел да се зајакне лојалноста и чувството на сопственост и припадност кон државата. За граѓанин, да се обрати на неговиот мајчин јазик, за да може да комуницира со властите и да учествува во политичкото донесување на одлуки на мајчин јазик е клуч за идентификација со државата. Да мора да се комуницира на друг јазик различен од вашиот мајчин јазик, сепак, може да отуѓи и може да биде пречка за ефикасен пристап до услуги, како и учество во јавниот живот. Познавањето на јазици, вклучително и на службениот јазик/ци на државата, може да придонесе за поефикасна држава, за конкурентност во областа на економијата и за разбирање помеѓу заедниците. Јазичните политики имаат важно влијание на социјалната кохезија. Охридскиот рамковен договор и Уставот гарантираат дека покрај македонскиот јазик со неговото кирилско писмо, кој било друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните и

³⁷⁶Ibid, <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2019/01/Zakon-za-upotreba-jazitsite-14-01-2019.pdf>

неговото писмо, исто така, е службен јазик, со со одредени спецификации и квалификации³⁷⁷.

Согласно Уставот на РМ и амандманите од 2001 година³⁷⁸, Републиката ја гарантира заштитата, меѓудругото, и на јазичниот идентитет на сите заедници. Согласно Амандман V од Уставот на РМ личните документи на граѓаните кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, се издаваат на македонски јазик и неговото писмо, како и на тој јазик и неговото писмо во согласност со закон. Употребата на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во РМ и во единиците на локалната самоуправа, во РМ е регулирана со посебен закон - Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа³⁷⁹. Во органите на државната власт во РМ службен јазик различен од македонскиот јазик, може да се користи во согласност со закон³⁸⁰.

5.4.2 Закон за употреба на јазиците

Член 1 (1) На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. (2) Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните (албански јазик), исто така, е службен јазик и неговото писмо, согласно овој закон. (3) Во сите органи на државната власт во Република Македонија, централни институции, јавни претпријатија, агенции, дирекции, установи и организации, комисии, правни лица кои вршат јавни овластувања согласно закон и други институции, службен јазик покрај македонскиот јазик и неговото писмо е и јазикот што го зборуваат 20% од граѓаните на Република Македонија и неговото писмо, на начин определен со овој закон. (4) Во единиците на локалната

³⁷⁷ <http://aopz.gov.mk/wp-content> (25.09.2020)

³⁷⁸ Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 91, 20.11.2001)

³⁷⁹ Анализа на правото на употреба на јазикот, право на информирање на свој јазик преку електронските и печатените медиуми и право на употреба на симболи на припадниците на заедниците кои се помалку од 20 % во Република Македонија, Агенција за остварување на правата на заедниците, Скопје, октомври 2017, <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2018/05/АНАЛИЗА-употреба-на-јазик-и-симбол.pdf>

³⁸⁰ <http://aopz.gov.mk/wp-content> (25.09.2020).

самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единиците на локалната самоуправа, одлучуваат органите на единиците на локалната самоуправа³⁸¹.

5.4.3 Меѓународните конвенции како дел на правниот систем на Република Северна Македонија кај јавното информирање

Документи на Организацијата на Обединетите Нации (ООН):

- Универзална декларација за правата на човекот
- Меѓународен пакт за економските, социјалните и културните права
- Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права
- Конвенција за елиминирање на сите форми на дискриминација на жената
- Конвенција против казнување и други мизерни, нечовечки и понижувачки казни
- Конвенција за правата на децата
- Виенска декларација со програма за акција и др.

Документи на Советот на Европа:

- Европска конвенција за заштита на човековите права и основните слободи и протоколи (дополнувања)
- Рамковна конвенција за заштита на малцинствата и др.

Документи на ОБСЕ:

- Хелсиншки финален документ, Документ на средбата на копенхашката конференција на човечката димензија.

Почетокот на 90-ите години на 20-от век го одбележа радикална трансформација на човековите слободи и права во земјите од Балканот и земјите од Централна и Источна Европа. Овие земји постапно го напуштија тоталитарниот систем, односно комунизмот.

³⁸¹ Закон за употреба на јазиците („Службен весник на Република Македонија“ бр.: 7/2019, 14.1.2019)

Нивен стремеж стана приближување кон плуралните демократии и владеење на правото (правна држава), изградени врз основните вредности на слободите и правата на човекот и на граѓанинот. И Република Северна Македонија, како членка на Организацијата на Обединетите Нации, членка на Советот на Европа и на ОБСЕ и сега како членка на НАТО, воедно и на патот на своето приближување кон Европска Унија, ги усвои и ратификува сите гореспоменати документи. Нејзината надворешна политика е ориентирана кон тоа што побрзо да стане членка на Европската унија. Овој пат е условен и зависен, пред сè, од тоа во каков обем и во какво својство ќе ги прифати, ќе ги почитува и ќе ги заштитува слободите и правата на човекот и граѓанинот загарантирани со Европската конвенција за заштита на основните права и слободи, хармонизација (усогласување) на домашното законодавство со земјите-членки на Европската унија³⁸².

Според Уставот на Република Македонија, основните слободи и права на човекот и граѓанинот претставуваат темелна вредност на уставниот систем. Во овие слободи и права се и граѓанските и политичките слободи и права, како и економските, социјалните и културните права.

Според член 9 на Уставот на Република Македонија, сите граѓани се рамноправни пред Уставот и законите. Член 11 на Уставот јасно нагласува дека физичкиот и моралниот интегритет на човекот е неприкосновен. Се забранува секоја форма на казнување и нечовечно и понижувачко однесување. Според член 12 на Уставот, слободата на човекот е неприкосновена.

³⁸²Група на автори, *Демократска вредност и човекови права*, Фондација Friedrich Ebert и Здружение на интелектуалци Демократски клуб - Скопје, 2002.

5.4.4 Информирањето и слободниот збор

Многу демократски општества на прво место од демократските вредности ја ставаат слободата на говорот. Таа е сфатена како слободно јавно изразување на мислите и сфаќањата, а најпогодно и најзначајно средство кое помага во ова се медиумите, како печатените така и електронските. Значи, кога станува збор за слободата на говорот пред сè тука се подразбира слобода на медиумите која не се контролира од власта и во која медиумите ја контролираат власта. Контолирањето на власта секако има своја историја која досега до античка Грција и стариот Рим.

Во врска со слободното изразување, Џон Стјуарт Мил истакнува дека ако нема спротивставување „стварното“, односно општествената стварност, ќе преживее само како предрасуда, а реалноста станува еден вид задушена идеја. И кога една наметната стварност се одржува како догма или предрасуда, таа постапно го губи влијанието врз однесувањето на луѓето и ги задушува нивните слободи.

VI ГЛАВА

6. ЕМПИРИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ НА ИНТЕРВЈУАТА

6.1. Анализа на интервјуата

6.1.1 Компаративна анализа меѓу националните телевизии во Белгија (Брисел) и Северна Република Македонија

За да имаме појасна слика на самата докторска теза со наслов „УПОТРЕБАТА НА ЈАЗИКОТ ВО ТЕЛЕВИЗИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА – ВО КОНТЕКСТ НА ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ НА МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО (компаративна анализа на телевизиите на македонски и на албански јазик од 2006 до 2018 година)“ која е посветена на медиумите во Северна Македонија, неопходна беше анализа на други држави со слична структурна организираност со нашата држава. Токму затоа направив истражување кое беше реализирано преку интервјуа и тоа во две држави.

Докторската теза не би била комплетна ако во нејзината структура не би се реализирале интервјуата кои беа столбот не само на реализирање на темата, туку и показател како и каде треба да се насочиме во аспект на реформите на медиумската сфера како земја која е покриена со разновидни компоненти, државни, институционални, образовни, јазични, организациони и др. Иницијативата почна од самиот факт дека Република Северна Македонија како мултиетничка земја, која е соочена од една страна со огромна задача и обврска за континуирани реформи, додека од друга страна со гордоста што ја носи за нејзината колоритна структура на заедници и нивното развивање. Како земја која е блиску до овие компаративни модалитети со Република Северна Македонија, ја проценувам Република Косово, две земји кои се богати во однос на културите, традициите, јазиците, кои исто така се соочувале со незадоволство во врска со проширување и развивањето на истите композиции, земји кои доживеа конфликти во временски период од две години разлика (1999 и 2001), но денес

иако постојат различни недоразбирања и сфаќања, сепак континуирано, иако некогаш побавно од очекуваното, чекорат кон европските стандарди. Клучен дел од патот кон Европската Унија остануваат медиумите како т.н. „седма сила“, каде во доста сложена форма се испреплетуваат различни процеси во комбинација со образованието. Разлика, освен со медиумите во Косово како Балканска земја, се пројави посебно преку компаративното истражувањето и со Белгиските медиуми. Белгија, дел од фамилијата на Европските држави кон кои стреми и Република Северна Македонија, исто така е земја со разновидна расна, верска, етничка и јазична култура и со повеќе од 150 националности. Иако доста тешко сфатлив, начинот за регулирање на медиумите во тој разновиден свет, но не беа пројавени поголеми тешкотии за применување, бидејќи сите разлики беа законски решени. Два паралелни светови меѓу најголемите етнички заедници во Белгија, посебно економски, јазичен, образовен, можам да кажам често и со изразена социјална разлика, која се забележуваше од самите населби, начинот на живеење и др. Овие разлики се соединуваат само во една и единствена точка, а тоа е законот, кој или произлегува од нормите на толеранција или толеранцијата никнува базирајќи се на законот. Можеме да се запрашаме дали ние сакаме таков вид организациски начин, дали нам ни иде во прилог и ни одговара тој пристап на етнички групи и заедници, дали се подготвени не само од физички аспект туку и ментален аспект. Во Косово, се забележува значајна волја, која можеби и самите одговорни или раководители на сите медиумски интервјуирани не знаат како да ја применат и да ги решаваат постоечките проблеми.

Во оваа глава ќе ги земеме во предвид двата најголеми ентитети во Република Северна Македонија (македонската и албанската заедница), во Косово (албанската и српската), во Белгија (Валонците и Фламандците). Во Белгија, поточно во Брисел, постои прикриено омаловажување кон другиот кое го почувствував од првото интервју. На прашањето посветено на продуцентот на јавниот сервис РТБФ и координатор на копродукциите на ЦИРКОМ – (Меѓународно здружение за истражување и дејствување во областа на комуникацијата), член на извршниот совет и координатор на европски проекти на РТБФ, Александар Плекстер, со кого заедно анализиравме и разменивме мислења со кои дојдовме до многу заеднички дефиниции за работата на телевизиите каде и да работат, на прашањето дали имате вработени од фламанската заедница и дали вашите новинари треба да го знаат јазикот на фламанската заедница, и

дали има интерес и тенденции емисиите од едните и другите да се титлуваат, тој одговори со едно категорично НЕ. Како образложение со недостиг на финансии, причина која како објаснување ја сретнав кај многу новинари, уредници, одговорни лица, здруженија и во Република Северна Македонија, но од друга страна експертите во Македонија се спремни за диверзитетна држава. Друга, поинаква причина од домашните лица кој ги интервјуирав, беше посебниот јавен сервис што го има фламанската заедница, која финансиски помоќна преку својата работа да ѝ пружа на јавноста емисии и програма од секое поле и на различни јазици. Финансиската и организациската моќ се докажа и во приватна телевизија БРУЗ, како една групација на национални медиуми, на фламански како главен јазик, но секако со превод кој се врши преку кајрони и на англиски јазик, на шпански и на француски јазик. ТВ Бруз, со главниот уредник и директор на продукцијата, со 40 годишно новинарско искуство, бил главен уредник на националната телевизија ВРТ (националната телевизија на Фландрија), а со Роберт Еселинк го менаџираат и печатениот медиум *Бруз интернационале*. Списанието освен англиски како главен јазик известува и на шпански и француски јазик и излегува секоја недела. Весникот е поделен на дел кој има фламански содржини, а остатокот е поделен на три јазици. Како што дознав од продуцентот на ТВ Бруз, Еселинк, ова не е единствениот медиум на фламански јазик туку со таков формат се речиси сите медиуми. Клучното прашање е како се справуваат медиумите финансиски со ова, бидејќи, како што наведуваа моите колеги во Македонија постојат сериозни трошоци да се преведат и да се титлуваат емисиите. Исто така, друго прашање кое следеше беше зошто ги правите преводите, дали причината е големиот процент на населението на Валонците. Одговорот негов беше дека целта е да се изградат мостови со другите заедници, да бидеме отворени со нивните култури, да ја покажеме нашата култура на другите заедници, тоа е многу важно. И тоа треба да се направи, иако ние сме финансирани (субвенционирани) од страна на Фламанската влада и имаме гледачи Валонци, но и од другите заедници. Не се само Валонци, бидејќи тие како и Фламанците се надвор од Брисел. Пред година дена била направена анкета според која 2/3 од гледачите зборуваат други јазици, освен фламанскиот, иако тие што говорат на фламански се мнозинство и тоа 60 %, додека во Брисел, Фламанците се малцинство од 10%, но фламанскиот јазик не е малцинство. Мнозинството говори француски, а има и Албанци, групи од Сирија и од цел свет, кои имаат белгиско државјанство. Истата

телевизија има своја онлајн верзија која исто така е преведена и на француски и на англиски јазик, а содржините ги преведуваат професионалци, бидејќи кога се работи за лингвистичкиот аспект, преведувачите мора да го знаат многу добро и францускиот и фламанскиот кои им служат за вработување, а непознавањето на двата главни јазици се сметаше како ограничување во рамките на нивната национална култура.

Во Брисел постоеше еден центар *House of Netherlands*, каде до тој момент биле регистрирани 15 илјада луѓе кои го учеа фламанскиот јазик. Порано и таму се „бореле“, и „војувале“ за да останат во рамките на франкофонската заедница, и велеле дека не ни е потребен фламанскиот јазик, но сега се многу заинтересирани, бидејќи таа потреба се рефлектира на економски план, но и во професионалната перспектива. Тие што не го говорат фламанскиот и англискиот јазик остануваат надвор од институциите со тоа што бројката на познавање на јазици да се вработиш на добро место таму е најмалку три јазика, изјавува, Роберт Есселинк, кој туку што бил вратен од Канада, од Монреал, и од таму го сподели истото искуство. Нивната најголема национална приватна телевизија на фламански јазик, беше отворена и за други гости, од други заедници покрај Фламанци, додека тие не го говорат фламанскиот, нивниот јазик се преведува на фламански со титлување, за разлика од ТВ БХ1, која исто така е локална телевизија во Брисел, која е целосно на француски јазик, финансирана од страна на франкофонската влада и пласираат сосема друга култура на комуникација натсинхронизирајќи ги интервјуата, додека националната фламанска телевизија ТВ Брузз, финансирана од фламанската влада останува отворена со другите јазици и другите заедници. Објективноста на новинарот и новинарството останува и до пренесувањето на оригиналната верзија на изјавеното. Посебна важност за ТВ БРУЗЗ, но и за сите други фламански национални телевизии имаше и лингвистичкиот аспект, граматичкиот аспект, не беше дозволено без лекторирање да се емитува која било емисија или информација. За разлика од МТВ 2, каде цела програма на албански јазик има само еден лектор, таму секој ден по еден лектор кој има голема одговорност, што значи дека Фламанските медиуми но и фламанската заедница воопшто голем акцент даваа на јазикот и според продуцентот на РТБФ, националната франкофонска телевизија, Александар Плекстер, Фламанците имаат стандардизиран јазик кој го почитуваат и законски мораат да го почитуваат, додека за франкофонскиот дел, Плекстер ниту беше задоволен, ниту најде можност како може да се постигне примена на стандардизираното

франкофонство. Разликата помеѓу францускиот во Франција и во Белгија е голема, меѓутоа за Плекстер поважен елемент беше објективноста на информацијата од регулативите на јазикот. Мислам дека и двете паралели го чинат професионалното информирање. Спомнав претходно дека развивањето се одвиваше во две насоки, па до скоро во Белгија фламанскиот јазик беше сметал како „селски или провинциски јазик“. Можам да кажам дека уште има остатоци на тоа понижување, а тоа го докажа советникот на најголемата општина во Брисел, Сафет Круемади.

Првото информирање, првата вест на националната франкофонска телевизија се случило во 1953 година. Пред втората светска војна постоела телевизија чисто франкофонска со многу малку програма во минути на фламански јазик, но 50-тите години се случувале промени што потоа продолжија до денес. Се разликуваме доста во делот на приватизацијата на медиумите, поточно на телевизиите, и нивното легализирање кое се случило во 50-те години.

Историјатот на телевизиите во Белгија е сличен со оној на „Каролине ТВ“, кога ВВС не дозволувале приватна телевизија, тогаш „Каролине ТВ“ од брод го емитувале телевизискиот сигнал. Нешто слично се случило со РТ Луксембург, кога недозволувањето на работење на приватна телевизија довело до соработката со Луксембург и телевизијата во Белгија преку сателитска антена и склучување договор со Луксембург за програма од два часа. Со овој начин тие го нарушиле телевизискиот монопол.

Уште неколку разлики меѓу медиумите во Белгија и Република Северна Македонија на други полиња. Кај јавните телевизии војната е секогаш за статусот на новинарите, персоналот, затоа што токму тука законот одредува дека кога сте државен телевизиски кадар вие автоматски сте постојан функционер на државата, имате привилегии, но и поголема одговорност, имате кривична и правна одговорност, што не е случај во приватните телевизии. Новинарите во државни телевизии имаат државен статус, но нивните финансии се помалку од оние во приватната телевизија, но вторите пак плаќаат повеќе даноци на државата.

Во нормативите вметнувањето на рекламите во вести се регулира со закон. Има норми и при учествување на соговорници чии теми не припаѓаат на телевизијата

како медиум (јавен сервис или приватна телевизија), и ако тоа е прекршено, автоматски за уредникот или за генералниот директор следува парична казна или други построги санкции. Што се однесува до религиозните емисии, се емитуваат два часа неделно, и така е дефинирано за сите религии во Белгија, исламска, католичка, православна и протестантска, не смее да помине ниту една минута повеќе од тоа што е според законот, затоа што во уставот на Белгија е нормирано дека белгиската држава е секуларна држава пред сè. Власта е одвоена од религијата и аудиовизуелниот совет, и ако помине времето на една од религиите, ќе се достават финансиски санкции сè до затворање на целата програма.

Во оваа сфера законите се почитуваат, применуваат доследно, но и се санкционира според тие закони. Селективноста на соговорниците се прави според професијата. Не може да се покани соговорник инженер, да разговара за медицина или за спорт, додека во Република Северна Македонија им даваме простор на аналитичари, кои се дуплираат на скоро сите можни теми. Овие регулативи ги одредува аудиовизуелниот совет, составен од 5 члена, составени од граѓанското општество, законодавството, партиите и членови на здруженија на семејства сопственици во радиодифузијата. Не само државните медиуми, туку и приватните медиуми имаат дефинирана програмска шема, па иако се работи за приватна телевизија тие немаат право да емитуваат тоа што сакаат, почнувајќи од културата, спортот и политичките дебати, односно дефинирано е времетраењето на различните видови програми. Во областа на детските емисии, регулирано е дека додека траат детските емисии не смее да има рекламирање на производи со повеќе шеќер, на пр. Кока Кола, чоколадо, се изјаснува Африм Ѓонбалај, кои ги набљудува медиумите на сите диктаторски држави, вработен во седиштето во НАТО, Брисел. Овој дел е регулиран со закон и се санкционираат случаите кои ги надминуваат овие утврдени правила.

На јавниот сервис, како што е РТБФ и фламанскиот јазик, одреден им е државен буџет, но исто така имаат законска рамка за тоа колку простор и кога треба да има рекламирање, ако ова не се почитува, автоматски се дава простор на приватната телевизија која ги исполнува условите. Приватните телевизии не се финансирани од државата, но добиваат субвенции од државата доколку програмата е од јавен интерес, едукативна, во интерес на општеството, или емисии кои се однесуваат на економијата

со национален интерес, презентација на белгиската култура, како на пр. белгиските чоколади во светот, детски образовни емисии, и слично. Со еден збор, Аудиовизуелниот совет е вистински регулатор на медиумите во Белгија. Двојазичноста кај медиумите се употребува во Брисел кој е посебен во географска смисла, каде повеќето жители се франкофони и околу 10% се Фламанци (500.000 фламански народ во текот на денот кои доаѓаат на работа и се враќаат дома навечер) за да се пополни овој јаз, има две телевизии, двојазични, француски и фламански, но со буџетот на Брисел, сојузната влада не интервенира овде, туку властите од Брисел. Гледаноста им е многу мала бидејќи се потесни национални интереси доминантни на обете страни, но тие функционираат. Националистичката реторика е згасната и е амортизирана кога финансиите се во прашање, велат новинарските експерти во Брисел.

Медиумската култура и образование се вметнати во образовниот систем и тоа е исто така регулирано, но тоа го утврдува регионалниот аудиовизуелен совет, кој ги поставува приоритетите. Во едукативната програма оваа тематика е вклучена како подгранка на телекомуникациите и аудиовизуелноста, каде студентите имаат посебни часови за подобро разбирање на аудиовизуелната програма. Во основното училиште комуникацијата е вклучена во сите насоки од научното предавање. Слично е и на високо-образовните институции, речиси на сите факултети, како на пример медицината и економијата.

Затоа има и сосема друга култура на информации, исто и во овој сегмент се разликуваат државната и приватната телевизија. Овој момент зависи и од редакцијата. На државната телевизија во советот има и членови на политички партии, но тие се обидуваат да бидат неутрални, иако не знаеме дали може да бидат неутрални. Останува како непишано правило во телевизиите да се започне со настаните за Белгија, околу Белгија, што се случува, додека политиката оди некаде на втор план, кон средината на вестите. Според неодамнешните студии интересот на населението е таков што околу 30% не го знаат името на кралот, околу 70% не го знаат името на премиерот. Уредничката политика е повеќе концентрирана на настани од јавен интерес, додека кај медиумите во Република Северна Македонија политиката и политичката агенда е досега на прв план.

Разменив мислења со Африм Ѓонбалај, личност која е истражувач на медиумите во целиот свет и особено на медиумите во недемократските држави, како Ирак, Сирија и Авганистан, па и Русија, исто така. Тој добива политички материјали од т.н. „Open Sources“ (отворени извори од интернет), потоа врз нив прават анализи, кои се главните цели на политичките настани, кои се намерите на политичарите и слично. За земјите членки во НАТО подетално се известува само ако постои одредена криза. Во седиштето искористив можност да го прашам дали Република Северна Македонија со зачленувањето во НАТО го премина тој праг на следењето на нестабилни земји, а тој дипломатски ми одговори дека демократијата е еластична, кон која мора да се биде самокритичен и која мора постојано да се подобрува секојдневно и дека совршена демократија нема. За почетокот на преговорите со ЕУ, исто така, зависи од земјата кандидат, споредено со примерот на Хрватска која преговараше за неколку илјади закони при што поминаа четири години за време на преговорите, а Португалија кога влезе во ЕУ имаше околу 400 закони. Во поглавјето за телекомуникациите и медиумите, Македонија ќе има експерти кои ќе ги следат и ќе ги разгледуваат обврските кои секако ќе бидат многу големи. Правото на слободно изразување и на говор, правото на објективно информирање од јавен интерес, се секако елементарни принципи. Ова мора да биде во пакетот што треба да се почитува. Доколку некоја страна во земјата смета дека постои одредена неправда претходно договорена и потпишана помеѓу различните етнички групи во Македонија, тогаш жалбата може да се упати кон Брисел и тоа ќе пречи на патот кон ЕУ, односно станува збор за почитување на дефинирани стандарди за малцинствата. Постојат посебни судови и закони на ЕУ за спорови околу земјите членки на ЕУ, каде овие прашања се регулирани. Ако владата во Република Северна Македонија ги игнорира проблемите со етникумите, и другите проблеми тогаш реакцијата нема да биде позитивна од оваа гледна точка. Креирањето на експертните тела за медиумските прашање мислам дека треба да се креираат што е можно поскоро во нашата држава кои мислам дека сите појави, и не само мултикултурниот, професионалниот аспект, образовниот, организираноста, координираноста, финансирањето, ќе бидат веќе минато за Република Северна Македонија.

6.1.2 Компаративна анализа меѓу националните телевизии во Косово и Северна Република Македонија

Бидејќи се работи за држава која е доста блиска географски, геополитички, геостратешки, од социјален аспект, економски, со слични политички случувања, и двете држави, произлегуваат од иста социјалистичка федеративна држава како што беше СФРЈ- Социјалистичка Федеративна Република Југославија, очекував и многу слични параметри во медиумската сфера. Иако Косово како земја која се наоѓа ни две полни децении по воен конфликт, сепак етничката и јазичната толеранцијата во медиумите, кај новинарите, експертите од новинарство, аналитичарите и здруженијата беше изненадувачки позитивна. Во текот на сите интервјуа не се спомна ниеден конфликтнозен меѓуетнички настан иако се работи за 19 ТВ станици кои се лиценцирани од страна на Независната Комисија за Медиуми (НКМ). Има и радио станици, ТВ оператори и даватели на услуги на аудиовизуелни медиуми.

- 1 јавна тв-станција со 4 канали (РТК1, РТК2, РТК3, РТК4)
- 13 телевизии на албански јазик;
- 5 телевизии на српски јазик;

Има многу други телевизии кои оперираат преку кабловска, тие се дефинираат како даватели на медиумски услуги, на број се 80 и од нив 68 емитуваат програма на албански јазик, 8 емитуваат на српски јазик и три се лиценцирани во рамки на националните предаватели, (РТК2, РТК њуз и РТК Арт).

Медиумите се распоредени низ целата територија Косово, а ова се однесува на медиумите тие кои се регионално лиценцирани, односно емитуваат во делови на некоја општина, како на пример за Пеќ, Гњилане и други. Може да се увиди еден голем диверзитет како од јазичен аспект така и на програмски план. Од аспект на комуникацијата со публиката сите ентитети се опфатени преку еден број на медиуми кои оперираат на целата територија на Косово.

Медиумите се во преговори со ОБСЕ за поддршка во врска со подетални програмски аспекти, наменети за различни сегменти по возраст на публиката,

прецизираните содржини си свои емисии и програми и слично. Друг значителен елемент е дека законот на Независната комисија за медиуми нема санкции во врска со јазиците, односно дали се емитува програма на еден или на друг јазик. Тоа што е утврдено законски е дека сите заедници треба да имаат пристап до информациите во медиумите, а само националниот сервис кој е уреден со посебен закон треба да емитува програма и на јазиците на другите националности, односно 15% од програмата треба да се довери на другите заедници. Останува во надлежност на нивната програмска политика како тоа се применува.

Во некој од приватните медиуми која емитува програма и на другите јазици, албански или српски, ова се реализирало благодарейќи на донациите од странство, како што е Американската Амбасада во Косово и ОБСЕ. Има случаи кога соработувале преку копродукција, еден медиум од југ и еден од север во Митровица. Иако ограничени од финансиски аспект, освен јавниот сервис РТК, истиот проблем кој се појавува и во Република Северна Македонија, дека од буџетот на владата може да се финансира само јавниот сервис МРТВ, сепак се работи на подобрувањето пред сè на квалитетот на продукцијата, но и на медиумските услуги. Идејата пренесена од страна на претседателката на НКМ, Виолета Хисени, може да се применува и кај нас, односно одобрувањето на средствата од данокот на лиценцираните да се вратат повторно кај медиумите, но во сосема друга форма, преку и за програмите на заедниците, за млади, за жени, едукативни и културни содржини за кои можат да се поканат медиумите да аплицираат со проекти каде ќе се искористат тие средства. Сега тие средства се прелеваат директно во буџетот на Косово и не можат да се користат за таква намена, односно да се нудат на медиумите за продукција. Овој начин, би овозможил олеснителни околности за реализирање на преведување преку титлување, која доста е потребна кај нашите телевизии, вели Хисени и експертите во Косово, што значи дека титлувањето на емисиите кај нив не е невозможна.

Оваа институција е фокусирана на програмскиот аспект, потоа етничкиот аспект, говорот на омраза и поврзани теми. Иако со мали капацитети тие се трудат да контролираат и мониторираат упатувајќи забелешки. Повеќето од нив завршуваат само со забелешки, но има и такви ситуации што завршувале со судски процес или парична казна. Во оваа институција има 5 оддели: оддел за мониторирање и анализирање, за

лицензирање, за менаџирање на фреквенции, администрација и финансирање. Ова е една од првите институции каде законските правила функционираа на целата територија на Косово. Културата на медиуми, говорот на омраза, мерките за професионално новинарство беа клучни фактори за медиумската фела, а почната е иницијатива помеѓу медиумските институции и Приштинскиот универзитет, како и со приватниот универзитет АБЦ, сектор новинарство, за одржување на предавања за регулирање на медиумите, значајни акти и сè што треба да се информира во врска со медиумите и институциите поврзани со нив. Беше потпишан меморандум каде се бара новинарите да се вклучат во пракса која ќе се одржи во Независната комисија за медиуми за да се запознаат во пракса со комерцијалните комуникации, авторското право, правата на децата и младите, за слободата на изразување, медиумската едукација и други теми. За жал и кај нив постои финансиски кусок кој го кочи напредокот во овие турбулентни времиња за новинарство. Иако доста слаби кон почитувањето на стандардизираниот јазик, од граматички аспект сепак остро се против употребата на дијалекти и дефектите од јазичен аспект. Мали разлики потврдивме и кај јавниот сервис Радио Телевизија Косово (РТК). Тој е составен од 4 канали, со тоа што 4-тиот канал останува експериментален поради недостиг на средствата за развој. Канал 2 и Канал 3 се релативно добро консолидирани, додека Канал 1 има широк спектар на програмата, во целосна согласност со законот на РТК, каде има информации, едукација, забава, култура и др. Канал 3 на РТК е целосно информативен и за вести, со комбинации на информативна програма што е заедничка со Канал 1. Наменски нема промена на првиот канал на РТК 1 и 3, за програмите на заедниците, посебно на српски јазик, за да се исполни ефектот на преведување или создавање на интер-културни проткајувања, додека Канал 2 е целосно на српски јазик, канал кој е посветен на српската публика на Косово, има неколку програми на други малцински јазици вклучително и ромски јазик. Одговорностите се поделени. Сите редакции носат посебни одлуки и разменуваат програми. Највисокото ниво во новинарската вертикалната структура е нивото на главните уредници, додека директорот на програмата е одговорен за носење на одлуките во делот на содржините. Канал 2 има специјален и посебен директор на програмата. Канал 1 на РТК произведува програми за 7 етницитети. Постои програма на турски,, босански и ромски јазик. На овие три јазици има дневни вести од 15 минути и неделен магазин од околу 45 минути, кои се реемитуваат во текот на неделата. Покрај овие 4

заедници кои не зборуваат албански и се територијално поконсолидирани заедници, неделен магазин има на египетски јазик, Ашкали, и двонеделен магазин за заедницата Горани, која живее на граница со Северна Македонија.

Овие се програмите што се посветени на заедниците РТК 1. Иако РТК започна со посебен канал на српски јазик, во меѓувреме со другите мали етнички заедници немало прекин на програмата која уште се емитува на Канал 1. Ваквиот вид на мешање на програмите иако звучи неорганизирано, велат дека намерно е направен поради оневозможување на меѓуетничка поделеност. Според главниот уредник на првата програма, Џумрет Велиу, не е проблематично што помала заедница во Косово ги остварува своите права, тие можат и да се прошират временски, апсолутно ова не е проблем со некои минимални изолирани случаи на негативни реакции од страна на другите заедници. Законот за РТК прецизира колкав дел од програмската содржина треба да биде за програмата на заедниците, врз основа на претходните координирања со канцеларијата на ЕУ во Косово. Според нив најбитен елемент во РТК е професионализмот, и тој не треба ниту малку да се занимава со етноцентризмот, и според нив, Косово е ослободено од оваа тема. Отворањето на Канал 2 во РТК нема негативно влијание, бидејќи структурата на каналот е различна. Дефилирањето на гостите од српската заедница во РТК 1 беше поограничена затоа што е неделна емисија и временскиот рок беше мал. Не сме против дефилирање на гости од која било заедница бидејќи го решаваат со осигурување на превод, вели главниот уредник на РТК, Велиу. Реакциите беа поголеми од аспект на дуплирање на гости за учеството на првиот и третиот канал бидејќи Косово како мала земја не може да трпи многу повторувања на теми, проблеми, дуплирање на гости, итн.

И во буџетскиот дел косовскиот јавен сервис за разлика од јавниот сервис на Република Северна Македонија има одредени позитивни одлики. Секој канал на РТК има своја буџетска линија, нормално потребите на Канал 1 се многу поголеми затоа што опфаќа многу поширок спектар на содржината на програмата, многу поголем број на вработени, а делот со забавно-културни програми е релативно скап, додека 3-та и 2-та програма имаат свои одвоени трошоци. Третиот канал сепак е поврзан со првиот канал, но вториот канал е со свое производство, кој буквално функционира како самостоен канал.

Основач на РТК како јавен радиодифузер е Собранието на Косово. Се состои од одбор со 11 члена, го избира косовското собрание и раководи со РТК. Во моментот е финансиран од косовскиот буџет. Иницијатива за финансирање преку претплатите, како што било претходно уште постои, но не е постигнато никакво решение до денес. Начинот на финансирањето преку претплата е отстранет 2008 година поради поплака до уставниот суд од страна на лице кое се жалело дека нема сигнал на РТК.

На професионален план медиумите во Косово не ги делат големи разлики со Македонија, каква што е разликата со Белгија. Со стручен кадар и Косово е во многу полоша состојба отколку пред 10 години. Мала е подготвеноста да се проверат вестите и има забележливо далеку помал ангажман. Веднаш по косовската војна, косовските новинари поминаа низ многу меѓународни обуки, што беше доста позитивно во однос на развојот на медиумите. Медиумите во Косово во првите 10 години по војната беа значително подобри од медиумите во регионот, каде се забележуваше рецидивот на минатиот систем, додека во Косово беше забележителен прекинот со тој систем. Сепак, тој тим обучен на најпрестижните светски телевизии, BBC, CNN, и др, презеде други функции во разни профили кои биле повисоко во хиерархијата, додека оперативците останале послабо обучени и кои ги немаа доволно практично искуство. Истиот проблем го делат и универзитетските кадри кои завршуваат факултет на новинарство. Само 30-40% од студентите имаат покажан интерес за знаење, со остатокот имаат сериозен проблем. Студент од новинарство има проблем со правилно новинарско читање и пишување, проблем кој го засега и нашето општество. РТК, и законски и во својот статут, ја има истакнато и јавно посветеноста дека стандардниот јазик треба да се спроведува на сите програми на РТК. Ова е регулирано и со законот за РТК и во статутот на РТК, , но не може да се каже дека е 100% е спроведен, има прекршувања, се јавуваат грешки. Бројката на лектори носи иста проблематика со јавниот сервис, МТВ 2 има само еден лектор, МТВ 1 исто, еден лектор, Радио Скопје на албански јазик 1 лектор, додека Радио на македонски јазик, 3 лектори. Слично и РТК без разлика на волуменот на работата, кој е исклучително голем, има само тројца лектори за 3 канали на албански јазик. Вработените од оваа редакција се фокусирани на борбата против говорот на омраза. Го делат истото мислење дека медиумската писменост, или практичната комуникологија, треба да биде задолжителен предмет од раните години до академско ниво.

6.1.3 Анализа на интервјуата за медиумите во Република Северна Македонија (подобрувањето на интер-културната комуникација преку медиумите)

Медиумите денес имаат голема моќ на влијание, и ова е став која го делат сите интервјуирани лица за ова истражување, кои главно се експерти за медиуми и искусни новинари. Земајќи во предвид дека во минатото медиумите играле негативна улога во делот на градењето на интеркултурна и интер-етничка комуникација, сега свесноста кај новинарите и уредниците денес е поголема, особено кога проблемите кои се јавуваат се заеднички и ги засегаат сите страни. Политичкото влијание во општество, но и кај медиумите игра доста важна улога во креирањето на структурите на вертикален и хоризонтален план. Преплетувањето на јазичната култура и традицијата на двете најголеми етнички заедници во Македонија често се одвивало преку партиските препукувања и недоразбирања, од што произлегол негативен однос кон учењето на другиот јазик и запознавањето со традицијата на другата заедница. Од друга страна, мотивираноста за познавање на светските јазици, како англискиот, шпанскиот, германскиот се негувало непречено. Креирањето на таквите перцепции довело до меѓусебна недоверба, стереотипи, етноцентризам, и други негативни појави кои не придонеле кон успех туку напротив кон нови конфликти поради кои земјата стагнира на многу полиња. За Славица Арсова, главен уредник на вести во приватната телевизија Сител, таквата култура на соживот, прифаќањето на другиот, не треба да почне само од медиумите, бидејќи главните проблеми лежат во политиката на партиите. Секако, истата проблематика е поврзана и со домашното воспитание, но и во самото образование. Како пример таа наведе ситуација со нејзината ќерка од Скопје. Децата во македонски паралелки освен мајчиниот јазик учат, англиски, како втор јазик, германски, додека во истото школо како факултативен е даден и рускиот јазик. Јазиците се богатство за една индивидуа, за еден народ, но ако ние не ги знаеме помеѓу себе нашите локални јазици, тешко е да се изгради интеркултурна и интер-етничка поврзаност. Иако, една група родители потпишале петиција дека како факултативен би сакале да се вклучи и албанскиот јазик, тоа до денес не спроведено од страна на надлежните во самото училиште.

Од медиумски аспект таргетирањето од страна на експертите на новинарство се дава кон јавниот сервис, МРТВ, кои што според нив треба да кројат начин, како можат да спроведат заеднички интер-културни запознавања и интеракции. Таа матрица не е промената во МРТВ во однос на тоа што е интерес на граѓаните, кои треба да се вработуваат, критикувајќи ги за формата на известување која почнува од известувањето за претседателот, претседател на Собрание, премиер а потоа сè друго, иако како јавен сервис не му е функцијата само да го следи државниот врв, туку да информира за реалните проблеми на граѓаните, да има свои теми, да има истражувачко новинарство, да гради свест за одредени прашања кои недостасуваат. Во Република Северна Македонија на новинарите им недостасува пракса и доедукација, за да им послужи кога ќе се соочат таму со подготовка на еден дневник да можат многу подобро да одредат кои се приоритетните теми. Според новинарските експерти од Република Северна Македонија кај нивната фела има премногу теориски знаења, а многу помалку пракса, особено пракса во други земји. Приватните национални телевизии и новинарските експерти се поделени и теориски и практично, бидејќи сериозни се финансиските обврски за да може приватен медиум како ТВ Сител да може да емитува вести на друг јазик или да титлува на друг јазик. За албанските медиумски експерти тоа е надминат проблем и дилема и е прифатлива без тешкотии, бидејќи според нив живееме во демократска држава која стреми кон Европската Унија. Таков е случајот со ТВ Алсат, ТВ ШЕЊА, ТВ ЕРА и ТВ 21.

Фатмир Алиу ТВ 21 споделува искуство од 2016 година кога бившиот претседател, Ѓорѓе Иванов, ги повика главните уредници на интервју по политичката криза, по Договорот од Пржино и по изборите, за процесот на амнестијата. Тој бил единствениот уредник Албанец кој присуствувал на таа средба. Како уредници не очекувале, но и не биле известени, дека средбата ќе се пренесува директно преку МРТВ, јавниот сервис. Уредникот на ТВ 21, директор на информациите, Фатмир Алиу пред да постави прашање се претставил информирајќи ги дека македонскиот јазик му е слаб, но разбирлив, бидејќи тој потекнува од Косово. Сепак изразил интерес да се обрати на албански јазик како втор службен јазик. Ова не му било дозволено поради протоколот, но му овозможиле преведувач. На микрофонот му го симнале гласот додека на јавниот сервис неговиот глас бил исклучен.

Сител како приватна телевизија не е финансирана од буџетски пари, ниту од граѓаните како што е јавниот сервис, додека на прашањето дали имаат рекламирања на фирми од албански бизнисмени, одговорот беше потврден. Важноста ја гледаат на нивниот комерцијален интерес со таргетирањето на сопствената публика.

Уредникот на Сител телевизија не се сложува со законски наметната обврска од ваков тип, дека во Законот за изменување и дополнување на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, што Собранието на Република Македонија го донесе на седницата одржана на 28 декември 2018 година, радиодифузерите за емитување програма на македонски јазик или на јазиците на заедниците во Република Македонија се обврзуваат да го применуваат член 92, став (1), каде се вели дека Трговските радиодифузни друштва кои емитуваат телевизиски програмски сервис се обврзуваат дневно да емитуваат најмалку 30% програма изворно создадена како македонски аудио или аудиовизуелни дела, а јавниот радиодифузен сервис најмалку 40%. Став (3) каде што трговските радиодифузни друштва кои емитуваат телевизиски програмски сервис се обврзани најмалку половина од обврските утврдени во ставот (1) на овој член да ги остварат во периодот од 7,00 до 19,00 часот. Почетниот чекор го очекува од јавниот сервис, за одредена интеркултурна практика. Одговорноста ја става на политичарите во градењето или уривањето на овие бариери. МРТ според член 107, на Законот за изменување и дополнување на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, што Собранието на Република Македонија го донесе на седницата одржана на 28 декември 2018 година, обезбеди програми и програмски сервиси од јавен интерес што ги обезбедува МРТ (1) МРТ во Република Македонија обезбедува најмалку еден телевизиски програмски сервис на македонски јазик, еден телевизиски програмски сервис на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните кој е различен од македонскиот јазик, кои ќе емитуваат програма 24 часа секој ден во неделата, како и еден телевизиски програмски сервис кој ќе емитува програма на јазиците на другите не мнозински заедници во Република Македонија.

Етничката припадност не била директен предуслов за вработување, Сител телевизија има над сто вработени од кои нема ниту еден новинар од другите заедници. Програмите можат да се преведат само на англиски и на германски јазик, додека на

албански овој медиум нема ни еден вработен за превод, така што за нив тоа е финансиски товар.

Медиумите во Република Северна Македонија се насочени кон дефинирана група на тематски содржини, а помалку кон реални проблеми на граѓаните. На пример, вест за изложба на уметникот Решат Ахмети со светско реноме, со 30 годишно искуство, ќе почне со две реченици за изложбата, додека другиот дел продолжува и завршува со присуството на премиерот или други политичари кои присуствувале на тој настан, дури на некој медиуми на албански јазик, како што се Телевизија Коха, Бота Сот, порталите Актуале сот, Тетова Сот и насловот им беше Џафери, Лика и Азири присутни на изложбата на кој е издржан на 9 февруари 2017 година. Според самиот уметник, сите новинари се обратија кон политичарите, поставувајќи прашања за дневната политика. Ова покажува неподготвеност на стручни новинарски кадри да известуваат за културни настани и без доволна или неопходна критичка јавност на вакви содржини.

Пред 10-тина 15 години во Македонија не постоеше ниту Совет за етика, ниту институции кои се грижат за интер-културните аспекти во работата на медиумите, меѓутоа имавме поквалитетно новинарство, вели претседателот на Здружението на новинари во република Северна Македонија, Чадиковски. Сега имаме специјализирани институции кои се обидуваат да ги подобрат состојбите, меѓутоа новинарството денес е многу послабо и тоа е еден вид на парадокс. Методите кои беа применувани кон новинарите и новинарството беа навистина и брутални и суптилни. Како брутален метод го сметаме затворањето на А1 телевизија, затворањето на три весници во еден ден, затворање и на новинари. Друг проблем кој се појави во минатото е дека пазарот стана преплавен со многу новинари, а сè помалку медиуми. Од друга страна државните пари во медиумите кои во тој период беа насочувани преку таканаречените владини кампањи направија еден пресврт па наместо во прв план кај медиумите да биде јавниот интерес, во кој секако припаѓа и интеркултурниот аспект, тие се грижеа и се концентрираа како да ги добијат владините пари и да ја промовираат пропагандата која ја сервираше тогашната власт, додава тој.

Платите на новинарите паднаа на дното, со што се дозволи и корупција, а структурата на медиумскиот сектор не беше поставена со некаква анализа или план. Има премногу телевизији на локално, регионално и на државно ниво, и на толку мал пазар тие

се трудеа да опстојат креирајќи и зацврстувајќи ја врската со власта, центрите на моќта, опозицијата, политичките партии, компаниите и други сојузи кои уште се активни. Медиумите ни денес не се финансиски подготвени да ги реализираат нивните цели кои би ги приближиле до реализирање на европските стандарди. Новинарството пак губи на кредибилитет, а тоа го докажува и малата бројка регистрирани студенти по новинарство. Од оваа сложена ситуација треба да се излезе гледајќи ги пошироките цели, барајќи го квалитетот како приоритет и секако почитувањето на јавниот интерес. Потребно е да се креираат нови платформи, да се развива квалитетот, да се зголеми покривањето на теми за културата, образованието, социолошкиот аспект, како клучни сегменти во општеството.

Иницијативата за вклучување на комуникологијата, или медиумската писменост од најрана возраст во образовниот систем, е подржано од сите експерти за медиумите и новинарството во Македонија. Така ќе градиме одговорно новинарство и медиуми. Експертите ова го подржуваат како клучен чекор да креираме и општество која ќе биде во можност да се справува со сите видови на медиуми, за начинот на пронаоѓање квалитетна вест, детектирање на вистинска и лажна вест, проверување од повеќе извори, користење на социјалните медиуми и други практични вештини за медиумите.

Пожелно е да се почне во најкус можен рок, за да потоа не се чудиме кога се злоупотребуваат фотографии од социјални мрежи, кога ќе видиме непримерни коментари и од повозрасни луѓе на социјалните мрежи и непримерно однесување кои извира од незнаење. Вклучувајќи ги предметите како што се етика, социологија, психологија и медиумска писменост, вклучени во системот како посебен предмет, мислам дека може да ја крунисаме мисијата како генерација која треба да го воведо општеството во новата ера на медиумите и на новинарството.

6.2 Препораки и заклучоци од интервјуата

Не смееме да го негираме фактот дека последните години се чувствува волја и интерес за подобрување и промени во медиумите и новинарството, но се чини дека тој

процес се одвива со побавно темпо во некои аспекти, вклучително и во интеркултурна смисла. Новинарското образование треба да создаде нова култура на комуникација во медиумите, со која пак би била конституирана друга гледна точка на создавање на професионално новинарство со европски стандарди. Врз база на сите реализирани интервјуа мислам дека треба да се промовираат постојните параметри на медиумите, да се негуваат позитивните достигнувања, но и поинтензивно да се применуваат новите технологии за создавање на нова структура и култура на комуницирање, како што е титлувањето која мислам дека би изградило силни столбови за актуелниот диверзитет во нашата земја. Да се создаде здраво и прагматично образование и нова ера на професионално новинарство, треба да го подигнеме нивото на комуникациски сознанија и практики во општеството, со што би креирале нови гледишта и вредности и во интеркултурен аспект.

Остануваме сиромашни медиуми, како на финансиски, така и од образовен аспект. Ова го потврдуваат одговорните уредници, но и самиот претседател на Здружението на новинари, особено во делот дека не се задоволни од новинарските кадри и покрај реализираните обуки. Бројката на телевизиите сега достигна над 120, и сите овие медиуми се на раб на пропаѓање, што значи опаѓање на позициите и перспективите на новинарството генерално. Прогресот на телевизиите во овие насоки ја инхибираат власта и политичките партии, кои секогаш се подготвени за големи идеи и говори за време на политичките кампањи, но не и по нив во текот на своето владеење. Освен власта за втор клучен „виновник“ го сметаат јавниот сервис, МРТВ, која и покрај поддршката што ја ужива, не бележи напредок, креирање на нови политики, и очекувана трансформација од еден пост-комунистички дух кон демократски систем, освен што е покриена со демократска наметка.

Според експертите ние сме од ретките земји кои за културата, традицијата, навиките и менталитетот на другите заедници не сме доволно запознаени ниту во овој XXI век, изјавуваат Славица Арсова и Александар Чомовски. Така ќе биде уште долго време додека медиумите ги потенцираат агендите на политичките партии, челниците, меѓусебните препукнувања, а не што ја засега јавноста било да е тоа во Тетово, Штип или Битола, Арачиново или Ѓорче Петров. Тенденцијата за градење интеркултурни

односи периодично стагнира во Република Северна Македонија како општество, но и на политички план. Мултикултурализмот или интер-културализмот во Македонија не се изгради како филозофија на општествено живеење, туку како некаква апстрактна шема на која наводно сме посветени, вели новинарскиот експерт, Александар Чомовски, кој додава дека несомнено влијанието на медиумите е огромно во интерес на интеркултурното живеење. Во МРТВ, јавниот сервис, иако мислам дека последните години доста покажа интерес за негување на јазичниот и културниот диверзитетот сепак според Чомовски, енергијата на интеркултурализмот не се цени како доблест, таа се сведува на своевиден кохабитациски пристап дека тие имаат свои канали, ние наши, и тука завршува грижата за образовно, културно, етничко и други видови на поврзување. Или општествените лидери не се подготвени за такви промени, или интересите се во прашање за да не се постигнат овие цели и стандарди, се изјаснува Чомовски. Новинарството и медиумите, особено телевизиите, не треба да бидат под притисок на законот, туку под притисок на внатрешните правила на професијата. А едно од правилата кое е најважно е професионалната етика која ги поврзува културите на целото општество во кое живееме и кое го градиме.

6.3 СПРОВЕДЕНА АНКЕТА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Својата докторска дисертација на тема „УПОТРЕБАТА НА ЈАЗИЦИТЕ ВО НАЦИОНАЛНИТЕ ТЕЛЕВИЗИИ ВО СЕВЕРНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО КОНТЕКСТ НА ДЕМОКРАТСКИТЕ КАПАЦИТЕТИ“ ќе ја заокружам со реализираната анкета. Ова истражување е спроведено со цел докажување и приложување на добиените научни докази на оваа докторска теза. Анкетата е во форма на прашалник, од социјален, државен и особено научен интерес со цел подобрување на климата на националните телевизии во нашата земја.

Анкетата е направена на национално репрезентативен примерок, што значи дека луѓето кои се одбрани за анкетирање се според релевантни критериуми – региони во РС Македонија, национална припадност, урбана или рурална средина (како референтен модел е земена соодветна статистиката за популацијата на Република Северна Македонија според последните ажурирани податоци (секои 6 месеци) преземени од Државниот завод за статистика – „Проценка на население во РС Македонија“. Истата е достапна на веб страницата на Државниот Завод за Статистика³⁸³

Овој анкетен примерок се базира на регионите, т.е. осум статистички региони според Заводот за статистика, според националната припадност, Македонци, Албанци и други етнички заедници, потоа според поделбата на градско население и население во руралните средини, според законот за територијална распределба каде што се специфицирани општините кои се рурални, а кои урбани. За пондерирање на базата на податоци добиени со истражувањето се вклучени возрасните групи, за да се компензира случајната грешка на примерокот.

За да добијам квалитативно очекувани резултати ги потврдив преку оваа анкета која е реализирана и спроведена на 338 испитаници. Сите категории се спроведени според Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија,

³⁸³http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__Naselenie__ProcenkiNaselenie/115_Popis_RM_1Star_Dek_mk.px/?rxid=acd86f2c-520b-4474-9096-858129952a42

освен образованието на испитаните граѓани, кое не вклучено во дизајнот на примерокот затоа што нема релевантно мерење од страна на Заводот за статистика за образовната структура во Р.С. Македонија од пописот 2002 до денес. Забелешка: Од пописот од 2002 година до денес се случија крупни настани во областа на образованието, како што е воведувањето на задолжително средно образование, дисперзирани студии низ цела Р.С. Македонија, со што на извесен начин се фрла сенка за наводно лесно здобивање на високо образование, така што образовната структура денес се има драстично изменета. Токму затоа немаме релевантни податоци како споредбен еталон за образованието да влезе како компетентна варијабилна при пондерирање (т.н. weighting), односно овие резултати во однос на образованите се комплетно произлезени од самата анкета.

Маргината на грешка на овој примерок од N=338 изнесува +/- 5.3% при ниво на сигурност од 95% што е сосема прифатливо ниво за овој тип на студии.³⁸⁴

6.3.1 Пресметка на стапка на одсив:

- Реализирани ефективни анкети=338
- Одбивања (било која причина) = 56
- Нема никој (трет обид) = 2
- Телефонскиот број е времено исклучен = 20

Стапката на одсив (Response Rate) = RR се пресметува според следнава формула:

$$RR = (\text{Ефективни направени анкети}) / (\text{Сите подобни за анкетирање})$$

$$RR = 338 / (338 + 56 + 2 + 20) = 338 / 416 = 0.81 \rightarrow 81\%$$

³⁸⁴ Анкетата е направена од страна БРИМА, агенција за истражување на јавно мислење, како телефонска анкета со методот CATI (Computer Assisted Telephone Interview) во период од 29 Октомври до 01 Ноември 2020 со 9 добро обучени анкетари на примерок од N=338 граѓани на возраст 15+ години. Пред почеток на анкетирањето направена е стандардна инструктажа каде се објаснети сите детали на истражувањето.

RR = 81% (ова претставува релативно висока стапка на одзив која за овој тип на студии вообичаено се движи од 65% или повеќе)

6.3.2 Приложената анкета со сите прашања:

Q1. Дали треба да се почитува литературниот јазик во медиумите?

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
Q1	Да	333	98.4	98.4	98.4
	Не	2	.5	.5	98.9
	Не знае/ Одбива (НЕ СЕ ЧИТА)	4	1.1	1.1	100.0
	Total	338	100.0	100.0	

Q2. Дали треба да се вклучи предметот медиумска писменост, во образовниот систем, од раните години?

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
Q2	Да	228	67.5	67.5	67.5
	Не	83	24.5	24.5	92.0
	Не знае/ Одбива (НЕ СЕ ЧИТА)	27	8.0	8.0	100.0
	Total	338	100.0	100.0	

Q3. Дали ви се допаѓаат телевизиски канали кои имаат двојазични програми?

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
Q3	Да	188	55.6	55.6	55.6
	Не	142	42.1	42.1	97.7
	Не знае/ Одбива (НЕ СЕ ЧИТА)	8	2.3	2.3	100.0
	Total	338	100.0	100.0	

Q4. Кои двојазични телевизиски канали најчесто ги следите?

		Count	Column Response % (Base: Count)
\$Q4 Кои двојазични телевизиски канали најчесто ги следите?	TB 21	62	18.5
	Алсат М	114	33.7
	Клан	4	1.3
	Алфа	1	.2
	Канал 5	9	2.7
	MTB 1	6	1.8
	MTB 2	39	11.6
	Собраниски канал	6	1.8
	Друго	29	8.5
	Не следам двојазични ТВ канали	197	58.4
	Не знае	7	2.2
	Total	338	140.8

Q5. Дали мислите дека треба да се додадат двојазични телевизиски емисии во сегашните национални телевизии?

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
Q5	Да	118	34.9	34.9	34.9
	Не	194	57.3	57.3	92.2
	Не знае/Одбива	26	7.8	7.8	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

Q6. Како би го оцениле квалитетот на преводот на телевизиските програми користејќи оценки од 1-5 како во училишниот систем?

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
Q6	Незадоволителен	22	6.5	6.5	6.5
	Доволен	39	11.5	11.5	18.0
	Добар	136	40.4	40.4	58.3
	Многу добар	83	24.7	24.7	83.0
	Одличен	46	13.5	13.5	96.5
	Не знае/ Одбива	12	3.5	3.5	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

Q7. Која форма на превод на телевизиските програми повеќе ја сакате?

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
Q7	Нахсинхронизација (преводот се изговара со соодветни гласови, оригиналниот говорен јазик не се слуша	79	23.5	23.5	23.5
	Титлување (преводот е како текст кој треба да се чита, а гласовите се во оригинал	193	57.1	57.1	80.6
	Исто ми е, не правам разлика	65	19.4	19.4	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

Q8. Кои медиуми ги следите / гледате најмногу?

		Count	Column Response % (Base: Count)
Q8 Кои медиуми ги следите / гледате најмногу?	ТВ	301	88.9
	Радио	40	11.8
	Електронски медиуми (електронски верзии на ТВ канали, печатени медиуми, информативни портали...)	76	22.6
	Социјални мрежи (Фејсбук, Твитер, Инстаграм...)	204	60.4
	Печатени медиуми (дневни весници, неделници, магазини, списанија)	18	5.3
	Лифлети/брошури	4	1.1
	Total	338	190.2

Q9 . Сега ќе ви прочитам две реченици.

а)Учи како татко ти, не биди магаре! и втората реченица е:

б)Учи, како татко ти не биди магаре!

Како ги разбирате овие две реченици?

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
Q9	Двете реченици имаат потполно исто значење	83	24.5	24.5	24.5
	Малку се разликуваат но имаат исто значење	79	23.3	23.3	47.8
	Двете реченици имаат потполно различно т.е. спротивно значење	138	40.7	40.7	88.5
	Не знае/ без одговор	39	11.5	11.5	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D1. Пол

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
D1 Q9	Маж	168	49.8	49.8	49.8
	Жена	170	50.2	50.2	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D2. Возраст

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
D2 Q9	15-34	112	33.2	33.2	33.2
	35-54	118	34.8	34.8	67.9
	55+	108	32.1	32.1	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D3. Образование

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
D3	Нема формално образование / незавршено основно училиште	3	.9	.9	.9
	Завршено основно училиште	51	14.9	14.9	.9
	Завршено средно училиште 3 години	22	6.4	6.4	22.3
	Завршено средно училиште 4 години	177	52.3	52.3	74.6
	Завршен виша школа	47	13.9	13.9	88.5
	Завршен факултет, магистратура, докторат	39	11.5	11.5	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D3b D3. Образование

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
D3b	Основно образование	54	15.9	15.9	15.9
	Средно образование	199	58.7	58.7	74.6
	Повисоко образование	86	25.4	25.4	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D4 Етничка припадност

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
	Македонец/ка	214	63.4	63.4	63.4
	Албанец/ка	88	25.9	25.9	89.3
	Турчин/ка	24	7.2	7.2	96.4
	Србин/ка	8	2.3	2.3	98.7
	Друго	4	1.3	1.3	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D4b Етничка припадност

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
D4b	Македонец	214	63.4	63.4	63.4
	Албанец	88	25.9	25.9	89.3
	Друга националност	36	10.7	10.7	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D5 D5. Работен статус

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
	Вработен со полно работно време	151	44.7	44.7	44.7
	Вработен со скратено работно време (работи хонорарно, работи повремено)	3	.9	.9	45.6
	Невработен. стечаец. технолошки вишок	70	20.7	20.7	66.4
	Домаќинка	19	5.8	5.8	72.1
	Студент / ученик	25	7.4	7.4	79.6
	Пензионер	69	20.4	20.4	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

D9 D9 Какви телевизиски канали најчесто гледате?

		Вкупно	Column Response % (Base: Count)
D9 Какви телевизиски канали најчесто гледате?	Филмски	101	29.7
	Сerii	114	33.6
	Спортски	109	32.1
	Вести	143	42.2
	Забава (реалити шоуа, живот, стил, готвење)	77	22.9
	Музички	79	23.3
	Документарни	84	25.0
	Детски	23	6.8
	Национални	22	6.4
	Регионални (од соседните земји)	33	9.7
	Албански	13	3.9
	Турски	24	7.0
	За возрасни	1	.3
	Друго	1	.3
	Готвење	1	.3
	Дебатни	5	1.5
	Вкупно	338	245.2

M4

		Фреквенција	%	Валиден %	Кумулативен %
	Вардарски	25	7.4	7.4	7.4
	Источен	29	8.7	8.7	16.0
	Југозападен	37	10.8	10.8	26.8
	Југоисточен	28	8.4	8.4	35.2
	Пелагониски	38	11.1	11.1	46.3
	Полошки	53	15.6	15.6	61.9
	Североисточен	29	8.5	8.5	70.4
	Скопски	100	29.6	29.6	100.0
	Вкупно	338	100.0	100.0	

ЗАКЛУЧОК

Ако се земе предвид дека Република С. Македонија е општество со сложен диверзитет на културни, јазични, традиционални и други особености и квалитети, треба да се истакне дека е очекувано нејзиното патешествие кон доградувањето на демократските капацитети да биде исто така сложен потфат. Во општеството, без разлика дали тоа се потпираше на уставните одредби или не, сепак незадоволствата во минатото беа видливи и постоеја разновидни реакции во форма на говор на омраза, етноцентризам, етно-национализам, ксенофобија и други. Отстранувањето на овие појави секако води кон поздраво мултикултурно општество за што сме убедени дека постојат евидентни капацитети.

За да се реши прашањето за медиумските поделби и недостатоците во медиумите, пред сè националните телевизии, кои ги имаме не и во мал број, решив да тргнам во теренско истражување и директно да се соочам со реалноста за овие прашања. Патот ме доведе до Белгија, или поточно Брисел, град на мултиетничноста, во земја членка на Европската унија, дел од европското семејство кон која се стреми да се интегрира Република Северна Македонија. Исто така ова истражување не би било комплетно без споредбата од која не можеме да избегнеме, а тоа е Косово, кое како наш балкански сосед се одликува со мултиетнички особености, исто така.

Медиумите генерално, а телевизијата поконкретно, се влијателна сила за креирањето или уривањето на кои било стереотипи. Од сите извршени интервјуа во земјава, истражувања преку интервјуа и преку лично присуство во три еминентни медиуми во Брисел и во Косово дојдов до заклучок дека низа појави, како недостатокот на грижа и зачувување на изобилството култури што ги поседуваме, како и на сопствените јазици со сето свое културно богатство, се потиснати од лични интереси и интереси на моќни групи, бизниси, кои развивајќи ги своите мрежи на дејности по пат жртвуваа и загрозија многу јавни и заеднички вредности.

Ова ни дава силен сигнал дека во Република Северна Македонија реформите се потребни, но не само медиумски, туку и образовни, како две композиции кои меѓусебно водат во поквалитетен живот на општеството и кои би спасиле некои од овие вредности кои

ги споменуваме низ овој труд, како што се образовноста, јазичната, културната, традиционалната толеранција кон другиот и нивното преплетување.

Медиумите и телевизиите се нешто на кое гледачите гледаат да се потпрат во своите обиди да ја осознаат реалноста и општеството околу себе. Потребно е дополнително образование за населението во кое има празнини во познавањето на јазикот и културата на медиумите, со што ние како општество, и како научници од кои зависат овие промени, на таа публика ќе ѝ го вратиме долгот за недостатокот од медиумско образование до ден денес. Ѓе должиме повеќе на таа публика која речиси да е беспомошна пред налетите на медиумските процеси и интереси. Ова во своите првични фази треба да се реализира најмалку преку работилници, конференции, панел дискусии каде што граѓаните ќе добиваат повеќе сознанија за комуникологијата, начините да ги препознаваат лажните вести кои секојдневно се сервираат на јавноста, да бидат едуцирани и образовани како да се формира соодветна новинарска реченица и израз, како новинарите да бидат поблиску до нив, да ја имаат нивната доверба, да бараат да бидат информирани во склад со етичкиот кодекс на новинарството, да знаат што да очекуваат од новинар и медиум (телевизија) и други клучни прашања. Исто така неопходна е доедукација на новинарите, како од домашни, така и од странски медиумски центри, каде тие ќе стекнуваат нови комуникациски и стручни вештини, ќе осознаат повеќе за програмски, организациски, правни, технолошки и образовни концепти во својата работа, со посебен акцент на правилното познавање и употреба на јазикот кој го користат, не оставајќи простор за развивање предубедувања и недоразбирања. Ова секако се поими и прашања кои припаѓаат на етичките вредности како составен дел на комуникологијата и комуникациската едукација.

Мисијата на подобрување и креирање современи медиуми допира и до уште една група луѓе, кон која треба да се фокусираме како научници од оваа област. Се работи за учениците од основно и средно образование, каде треба да се преземаат итни мерки за вклучување на предметот комуникологија во наставните програми. За високото образование и студентите од висока стручна спрема потребно е етаблирање на комуникологијата на секој универзитет, па зависно од нивната стручна определба да се конципира и наставната содржина. Имајќи го во предвид развивањето на односите со јавноста и брзиот развој на технологијата, запоставувањето на комуникологијата во нашата земја влијае негативно врз образованието кое е главен столб на едно прогресивно

општество, особено кога станува збор за една плуралистичка, мултиетничка демократска држава како што е Република Северна Македонија.

Како клучни прашања во оваа развојна смисла и промени би ги навеле следните чекори:

- ❖ Неопходност од проучување на медиумите (креирање платформи конкретно за комуникологија).
- ❖ Почитување на јазикот како главна алатка во комуникацијата, грижа за литературниот јазик кој го користат медиумите, како и избегнување на манипулативниот јазик кој кои води кон говор на омраза.
- ❖ Класификување на медиумите според нивните постигнувања на полето на медиумската писменост, култура на говор, нивото на програмата, а не само по гледаност или буџетите за рекламирање.
- ❖ Почитување на етичките норми, кои се неопходни особено во нашето општество со комплексен диверзитет.

Социо-економската положба на медиумите во Република Северна Македонија е лоша, што во голема мера влијае за проблемите во нивната работа дури до ниво на ниско-квалитетна комуникација. Иако некои реформски потфати и позитивни промени има кај телевизиите и медиумите, сепак тие се недоволни за демократска земја во длабок реформски процес како што е тоа Северна Македонија. Потребно е развивање сосема поинаква форма и решение за финансирањето на телевизиите во Република Северна Македонија, бидејќи од сите истражувања и интервјуа со новинарски експерти, координатори и продуценти на телевизији во Белгија и во Косово за оваа докторска теза, кај телевизиите во нашата земја се покажа дека за нив финансиите се најголемиот хендикеп, или како некои од нив се изразија, телевизиите (како да) се наоѓаат пред „пред бесење со јаже“. Изнаоѓање начин за подобрување на телевизиското финансирање е еден од елементите кој би ги одврзал рацете на сите медиуми, за да истите престанат да бидат, со нивни зборови, „жртва на понижување ниту пред бизнис моќта и пред моќта на власта“. Без вакви промени тие малку обиди и активности што се појавуваат за создавање на една структурирана и реформирана медиумска фела, ќе останат под знак на прашање.

Треба да се напомене и недостатокот на организираност и координираност помеѓу медиумската фела и институциите, помеѓу медиумската фела и публиката (со многу малку медиумска писменост, од друга страна со многу информации од сомнителен квалитет и содржина), медиумската фела и системот на образование (недостаток на писменост на новинарите), медиумската фела и креаторите на социо-политичката волја во самата држава (недоволно ангажирање на политичките партии и власта за решавање на сите недостатоци), и ред други проблематични релации кои се одразуваат на работата на медиумите а кои беа споменувани додека се консултирав со експерти од нашата земја и од странство. Како „црна чума“ кај телевизиите во нашата земја се појавува неписменоста на новинарите, која се надоврзува на деградирањето на новинарството како професија последните години, од многу фактори кои веќе се елаборирани во тезата:

❖ Недостаток на адекватна едукација во новинарството. Истражувањето покажа дека со овој недостаток се соочува и новинарството во Косово, додека во Белгија овој проблем бил решен од 80-тите години со што медиумската писменост беше вклучена од најраниот циклус во образовниот систем.

❖ Финансискиот недостаток, кој се чувствува и влијае во новинарската професија, доведе до тоа телевизиите да станат плен на финансиските моќници (во Косово има баланс на финансирањето на телевизиите, но сепак се појавува контрола на моќта, додека во Белгија секој сегмент од финансирањето на медиумите и телевизиите, законски е решен. Секој медиум е однапред запознаен колку проценти од буџетот добива секоја година, зависно од поднесените програми, елаборирани однапред, од квалитетот на емисиите, и зависно од потребата на случувањата во земјата и во светот, како на пример случајот со појавувањето на пандемијата и слично. Според законските регулативи не се остава простор за влијание на власта и која било надворешна моќ.

Финансирањето во нашата земја, се појавува како најранливиот сегмент кај телевизиите. Ова е пречка и кон развивањето на интер-културните односи кај националните телевизии, употребата на јазиците, за кој се согласуваат сите медиумски експерти во земјата, кои за жал на недостатокот на финансии и организираност гледаат како на безнадежно непоправлива состојба, со посебен акцент, титлувањето на друг јазик.

Со надополнувањето на овие недостатоци кај телевизиите во нашата земја, чинам дека ќе се појави имуноефект кој позитивно би влијаел на вистинската слобода на говор, слободата на изразување (понекогаш и злоупотребувана), и сите стереотипи кои последните години беа дел во медиумскиот систем во нашата земја.

Јазикот и говорот како главни компоненти во комуникацијата бараат посебен третман во комуникологијата, од која произлегува објективно новинарство со високо медиумско ниво. Постојат најразлични дефиниции за јазикот, но една од најчестите е „главна алатка за комуникација“. Јазикот, мислам дека е единствениот клуч кој ги отвора/затвора сите комуникациски врати од која било област. И покрај фактот дека општеството доживеа многу транзиции, на многу нивоа, јазикот сепак продолжува да го држи приматот во комуникацијата, додека токму за јазикот самиот медиумски систем и државен систем недоволно се ангажирале во ова област.

Повеќе од илјада јазици во светот низ еден динамичен развој го соединуваат светот. Замислете овој сегмент да биде оневозможен, до кое ниво би било развивањето на општеството или меѓусебната комуникација? Ова значи дека комуникологијата има тесна поврзаност со јазикот. Брзиот развој на модерниот свет, посебно брзото развивање на технологијата, направија еден голем пресврт на социјално и комуниколошко ниво. Не треба да се докажува премногу дека појавата на интернетот и на социјалните медиуми предизвикаа силни промени во начинот на комуницирање, но и ги променија човечките односи, начинот на употребата на јазиците, културата, јазичната култура и етиката, како и на голем дел на основни човечки вредности. Станува појасно дека перманентно треба да креираме организациски планови како да бидеме чувари на тие вредности, но пред сè вредностите кои извираат на наше тло. Како главни режисери, но и актери, водење на овие навистина клучни процеси дефинитивно се јавуваат органите на власта и медиумите, а кај нас особено телевизиите кои историски покажуваат сериозно влијание врз општеството и јавноста. Нашите амбиции за зачувување и создавање течен јазик, согласно граматичките правила, познавањето на јазикот, познавањето на јазикот на другиот се силни и убедливи показатели дека паралелно ја развиваме јазичната култура со која ќе го подигнеме нивото на комуникација што е навистина сериозна потреба во последно време, посебно во државите

кои негуваат мултикултурализам и мултијазичност. Од моја гледна точка и ставовите кои ги развив преку истражувањата во регионот, Косово и во Белгија, дојдов до заклучок дека албанската заедница во нашата земја стандардизираниот албански јазик го чува со поголема грижа од она што го засведочив во Косово и Албанија. Споредувајќи ги двете најголеми заедници во Белгија, како што се Валонците и Фламанците, може да се каже дека првите франкофонизмот не го негуваат како франкофоните во Франција, додека Фламанците ги почитуваат сите регулативи и нормативи на стандардизираниот холандски јазик.

Јазикот е уметност, како прв и најклучен елемент во комуникацијата. Мислам дека во иднина, во делот на почитување и грижа за јазикот, медиумите треба да работат на нови методи и на употреба на нови алатки во двата сегмента, како теорискиот така и практичниот, сè со цел да се постигне високо ниво на „култура на говор“ или висока компетенција во говорното образование, како дел од задачите на комуникологија како предмет во кој би била вклучена и медиумската писменост, која категорички кажувам дека мора да се вклучи во образовниот систем од најраните години.

Познавањето на јазикот на другиот, сигурно е еден чекор кон развивање на индивидуалната култура, како на публиката така и на новинарот. Анализата на јазичната толеранција варира во земјите каде го спроведов истражувањето. Иако моите очекувања беа сосема поинакви, сепак резултатите ми дадоа друга насока на толкувања. Една од придобивките од воведувањето на законите во врска со употребата на јазиците во Белгија е избегнувањето на какви било стереотипи, предубедувања, нема говор на омраза кој би произлегол од непознавање на другите култури и јазици.

Медиумите во Република Северна Македонија, во овој случај националните телевизии, треба да креираат основа, со цел да се подобри употребата на јазиците, нормите, правилата на јазиците и јазичноста, преку титлување. Образованоста на новинарите, останува прв сегмент во кој треба да се даде поголемо внимание и придонес во партнерство со образовниот кадар, во образовниот систем, а не треба да ги игнорираме и релевантните институции, кои исто така редно е да се ангажираат во овој сегмент, како што се Агенцијата за аудио и аудиовизуелни Медиуми во Република Северна Македонија, Советот за етика на новинарите во Република Северна Македонија, Здружението на новинари во Република Северна Македонија, Министерството за образование и наука, Министерството за култура,

сите институти, како што се Институтот за македонски јазик, Институт за историја, Институт за духовно и културно наследство на Албанците-Скопје, сите високостручни институции и др.

- Историски гледано кај медиумскиот систем на Република Северна Македонија постои процес на подигање на медиумската свест, но без професионална основа, или пак едукативна основа во соодветната област. Анализирајќи ги две паралели, кај албанската и македонската заедница, во македонската заедница се појавува повисока грижа од аспект на професијата новинарство, но и на јазичната култура, култура на говор, културата на јазикот. Овој процес на подобрување се забележува од времето на комунизмот па сè до пред десет години. Непознавањето на јазикот било најголемата пречка да се развиваат понатаму образовните институции, кој еден извесен период беа длабоко обоени со идеолошки и политички предрасуди, и чии корени никнаа во комунистичкиот систем. Нивниот раст и експанзија продолжија сè до периодот по 2001 година, кога почна официјално отворање на универзитетите на албански јазик, додека во нашето општество се ширеше демагогија дека јазикот е главна алатка и компонента за комуникација. Иако забранета во Уставот на Република Северна Македонија по осамостојувањето сепак цензурата не беше третирана за двете заедници подеднакво, иако сите бевме исти пред законот. Чекорот на власта за именување на посебен канал за албанската заедница е храбар, коректен и во демократски дух. Капацитетите на нашата земјата кон демократските вредности на општеството со збогатена култура, традиција, колоритноста на јазиците, и токму поради овие капацитети на медиумскиот свет треба да се очекува подобрување на меѓукултурните развојни процеси. Ако ние како граѓани на Република Северна Македонија, треба да веруваме во мотото промовирано на политичката сцена за „едно општество за сите“, тогаш и интеркултурните и интерјазичните претплетувања не треба да бидат еднострани, туку очекувањата се тоа да биде за сите. Ако законски националните телевизии на албански јазик треба да емитуваат програма на друг јазик според правилата од кои зависи и нивната лиценцирање, тогаш истото треба да важи и за телевизиите на македонски јазик. За титлувањето на емисиите, во Косово до тој момент немаше иницијатива, но во иднина го гледаат како клуч на развивање на интеркултурализмот, иако секој гостин во емисиите на РТК, кој не го зборува албанскиот јазик се преведува без разлика на тоа дека нема законско решение, во Белгија овој проблем беше решен законски за што и следуваа соодветни казни. Како најбениген акт или чекор,

кои произлезе од истражувањето преку интервјуата, по безболен начин за креирање мост со кој земјата ќе ги развива демократските капацитети и вредности пред неговите граѓани пред сè е прифаќањето на употребата на јазиците преку титлувањето на емисии на двата јазика од двете најголеми заедници и тоа почнувајќи од јавниот сервис. МРТВ ја гледам како иницијатор на оваа мисија, каде што се појавуваат и најголемите можности и услови во секој поглед.

Медиумскиот систем и медиумскиот развој се многу тесно поврзани со културно-образовниот напредок на една заедница, на народот, но и на една држава, посебно во случајот на Северна Македонија, која како мултикултурно општество на својата дланка држи разновидност на многу култури, традиции и менталитети. Меѓусебната толеранција помеѓу овие ентитети и нивната поврзаност ја води земјата многу чекори напред на патот кон образовна, културна и медиумска демократизација. Непрактикувањето на мултијазичноста, поделбите и небалансираноста на мултикултурализмот не би требало да биде пракса во една демократска земја која треба да ги почне преговорите за вклучување во ЕУ, а почитувањето на разновидноста треба да биде една од главните задачи.

Во медиумскиот систем во Република Северна Македонија треба да има промени од аспект на квалитет на емисиите во која било телевизија и од која било заедница. Со формирање на комисија или тело или со зајакнување на ингеренциите на клучните институции би се овозможило експерти од областа на новинарството и медиумите да носат одлуки за промени и подобрувања во програмите во интерес на општеството. Картата на медиумскиот свет е сменета, а трансформациите кај медиумите беа забрзани, но со нешто помал интензитет кај телевизиите во Северна Македонија кои полесно се отворија кон светот и можеме да ги следиме од секаде. Тоа е позитивно, но дали здраво се информираме и со кој јазичен дискурс се информираме, тоа останува уште нерешен проблем кој се однесува на целиот свет. Развиената технологија не затече сите како општество, а најразвиените земји и до денес се справуваат со компликациите кои се појавија во медиумите. Медиумската фела мислам дека се труди да придонесе за позитивни реформи, но ние како општество не треба да бидеме војери на настаните, туку во тимски дух да помагаме и соодветно да постапуваме. Медиумите не се само нивни или само наши, медиумите се на сите. Најголемата улога ја гледам во законите, кои треба да произлегуваат од власта.

- Еден од главните и основните почетоци за промена на теркот во телевизиите или медиумите воопшто е воведувањето на медиумската писменост во институциите.

Но, и на овој план се гледаме како заедница поделени на две групи. Зошто? Како дел од некои клучни процеси ги изведуваме без да согледаме дека мултикултурното општество е дел од нас. Факт за ова е издавањето на прирачници за обучувачи од областа на медиумската писменост, кои се појавуваат кај едната заедница, но без превод на другиот јазик кој го зборуваат најмалку 20% од граѓаните (албанскиот јазик), или обратно. Ако прирачникот не се употребува во образовниот систем, не се појавува пред очите на наставничкиот кадар и учениците од сите заедници, мислам дека тука креираме поделба на групи кои различно се информирани за медиумската писменост.

Земајќи го како пример функционирањето на медиумскиот систем во Белгија, произлегува друга препорака од оваа теза; формирање тела од експерти од оваа област кои се тесно поврзани со комуникологијата и медиумите воопшто. Тие тела, оставајќи ги слободни да работат без влијание на кој било друг фактор, било да е тоа политичка, деловна/бизнис моќ, итн. да можат да донесуваат одлуки кои се претходно обработени, со елиминирање или дури и искористување на позитивните и негативните страни, како во домашните, така и во странските медиумски системи. Финансирањето на медиумите кое овде ни е претставено како клучен проблем, исто така, ќе се реши преку овој формат. Исто така, паралелно ќе треба да се решат социо-лингвистичните јазични проблеми што произлегуваат од обете страни, без разлика дали кај студентот на македонската или албанската заедница, бидејќи само на овој начин можеме да создадеме општество и држава во која потекнува и се надградува вистинскиот мулти-културализам .

Докторската теза не би била комплетна ако во нејзината структура не би се реализирале интервјуата кои беа столбот не само за реализирање на темата, но и показател како и каде треба да се насочиме во аспект на реформите на медиумската сфера како земја која е покриена со разновидни елементи и сегменти, државни, институционални, образовни, јазични, организациски и др. За да имаме појасна слика на самата докторска теза со наслов „УПОТРЕБАТА НА ЈАЗИКОТ ВО ТЕЛЕВИЗИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА – ВО КОНТЕКСТ НА ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ НА МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО (компаративна анализа на телевизиите на македонски и на албански јазик од 2006 до 2018 година)“ која е посветена на медиумите во Северна

Македонија, неопходна беше анализа на други држави со слична структурна организираност со нашата држава. Токму затоа направив истражување кое беше реализирано преку интервјуа и тоа во две држави, во Косово како земја која е блиску до овие компаративни модалитети со Република Северна Македонија, и Белгија, две земји кои се богати во однос на културите, традициите, јазиците, и кои исто така се соочувале со незадоволство во врска со проширување и развивањето одделни процеси. Македонија и Косово се земји кои доживеа конфликти во временски период од две години разлика (1999 и 2001), но денес иако постојат различни недоразбирања и сфаќања, сепак континуирано, иако некогаш побавно од очекуваното, чекорат кон европските стандарди. Разлика, освен со медиумите во Косово како балканска земја, се појави посебно преку компаративното истражувањето и со белгиските медиуми. Белгија, дел од фамилијата на европските држави кон кои стреми и Северна Македонија, исто така е земја со разновидна расна, верска, етничка и јазична култура и со повеќе од 150 националности. Иако доста тешко сфатлив, начинот за регулирање на медиумите во тој разновиден свет нема поголеми тешкотии за применување, бидејќи сите разлики беа законски усогласени. Има два паралелни светови помеѓу најголемите етнички заедници во Белгија, посебно економски, јазичен, образовен, можам да кажам често и со изразена социјална разлика, која се забележуваше од самите населби, начинот на живеење и др. Овие разлики се соединуваат само во една и единствена точка, а тоа е законот, кој или произлегува од нормите на толеранција или толеранцијата никнува базирајќи се на законот.

Суштинските медиумски реформи треба да почнат од една точка која се нарекува учење за медиуми, па потоа да продолжи со учење преку медиуми.

ПРЕГЛЕД НА КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Цитирани книги:

- Аголи. Дритеро, интервју објавено во списанието ”*Gjuha Jonë*”, бр.1,.Tirana,.1986
- Белон, Кристијан, , Ксавиер Мињо, *Комуникација*, Ова дело е објавено со поддршка на Амбасадата на Франција во Скопје-Република Македонија, во рамките на проектот за соработка со Универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово, Наслов на оригиналот: Christian Baylon & Xavier Mignot, La communication, Publie par Editions, Nathan-Universite 2003, by Editions NATHAN/VUEF, 3 Edition.
- БРЕШКОВСКИ, Иван, Прирачник за безбедност на новинарите за време на настани со висок ризик / автори Иван Брешковски, Тони Ангеловски, Спасенка Андонова. - Скопје: ОБСЕ, 2018.
- Виловиќ, Гордана, *Gazetaria profesionale dhe vetë – rregullimi*, UNESCO 2011.
- Груевски, Томе, *Комуникологија*, Студиорум, Скопје: 2011.
- Груевски, Томе, *Култура на говорот*, “Студиорум”, Скопје, 2011.(Консултативна литература).
- Груевски, Томе, „*Односи со јавноста*“, Студиорум, Скопје: 2011.
- Група на автори, *Демократиска вредносѝ и човекови ѝправа*, Фондација Фридрих Еберт и Здружение на интелектуалци, Демократски Клуб - Скопје, 2002.(Група на автори, *Демократска вредност и човекови права*, Фондација Фридрих Еберт и Здружение на интелектуалци Демократски клуб - Скопје, 2002)
- ГРАЃАНСКИОТ СЕКТОР КАКО ЕФИКАСЕН КОМУНИКАТОР – СТРАТЕГИСКИ НАСТАП И ТЕХНИКИ ЗА ВЛИЈАНИЕ, Издавач: Македонски институт за медиуми, Скопје 2020 година.
- Дртковски, Гоце, *Политика и медиуми*, Списание за политичко –општествени теми, Konrad Adenauer Stiftung, Издавач: Anri Bone, стр, 9, број 26, јуни, 2009, Skopje, <https://idscs.org.mk>.
- Гатман, Ејми, Мултикултурализам- огледи за политики на признавање, Евро Балкан пресс, 2004.

- Група на автори, *Демократска вредност и човекови права*, Фондација Friedirih Ebert и Здружение на интелектуалци Демократски клуб - Скопје, 2002.
- Derakhshan. Wardle, C., (2018), Thinking about ‘information disorder’: formats of misinformation, disinformation and mal-information in: Ireton. C., Posetti, J. (eds) Journalism, Fake News and Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training, Paris: UNESCO.
- Дрваров. Дине, „Уметноста на говорот“; Скопје: 2000.
- Demiri, Sevdail, *Shtypi shqiptar në Maqedoni(1945-1991), aspekti kulturor-arsimor, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve –Shkup, Скопје, 2015.*
Пр. Во 1948 година, бројот на Албанците во Македонија беше 197.389 или 17% од вкупното население во РСМ. Погледнете Стојан Киселиновски, *Етничките промени во Македонија 1913-1995*, ИНИ, Скопје, 2000.
- Доминик, Јосиф Р, „Динамика на масовна комуникација-медиуми во дигиталниот период“, (Тирана: UET Press 2010).
- Добросколскаја Т.Г., *Медијалингвистика: систематски пристап кон изучување на јазикот на медиумите*, Москва 2008 година.
- Zajazi. Tahir, “FLAKA...” E VËSHTRUAR NGA KËNDI PEDAGOGJIK... 70–VJETORI I BOTIMIT TË GAZETËS “FLAKA E VËLLAZËRIMIT”, ITSHKSH, Shkup 2015.
- Зиберт, Фред, Петерсон Теодор и Шрам Вилбур „Четири теории на печатот“, (Чикаго: Универзитет во Илиноис, 1956 година)
- Steingraber, Erich, *Opca Povjest Umjetnosti*, 4 Izdanje, Mozaik knjiga, Grupa mladinska knjiga, Naslov izvornika: Art A World History.
- James Curran dhe Michael Gurevitch (red.) “Mass Media and Society”, Edicioni i katërt, (New York: Oxford University Press, 2005).
- Јањик, С. (2019) Прирачник за обучувачи од областа на медиумската и информациската писменост, Македонски институт за медиуми.
- Кастлс, Мануел, „Подемот на мрежното општество“ (Превод од англиски: Игор Јанковски, Мирче Стафановски). - Скопје: Алеф, 2005- XXIV.
- Кунчик. Михаил, Астрид Цилфел, *Вовед во науката за публицистика и комуникации*, Фондација Фридрих Еберт, канцеларија Скопје: јануари, 1998.

- Kolar Panov Dona, *"Troubled Multicultural Broadcasting in Macedonia"*, во Brigitta Busch and Helen Kelly-Holmes (2004) „Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States“, MULTILINGUAL MATTERS LTD Clevedon - Buffalo - Toronto.
- Crozier, M. P., S. J. Huntington, и J. Watanuki, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission* (New York University, 1975)
- Londo, Ilda, *E drejta e Informimit*, Албански институт за медиуми, март 2007.
- Mc Quail, цитиран од Трпевска, 2004:7, преземено од докторската дисертација „Влијанието на политичките партии врз уредувачката политика на јавниот радиодифузен сервис во Република Македонија од 1998 до 2006“, М-р Сефер Тахири, Факултет за комуникации и медиуми, Универзитет Њујорк, Скопје 2011.
- Мајхошев. Андон, *МЕДИУМСКО ПРАВО*, септември 2015 година.
- „Насоки за употреба на малцинските јазици на радио и телевизија“, ISBN 10: 90 - 7598908 – 3 ISBN 13: 978 - 90 - 75989 - 08 – 3, Oktomvri 2003.
- Малики, Назми, *Sistemet e informacionit publik dhe privat - Doracak për studentët e Administratës publike*, Tetovo, 2006.
- Ноа Харари, Јувал, Сапиенс, *Кратка историја на човештвото*, Израел, 2011.
- Ontario Ministry of Education (1989), *Media Literacy Resource Guide*, Ministry of Education, Ontario.
- Поповиќ, Тања, *MEDIAT NË SHOQËRITË SHUMË-GJUHËSORE- Liria dhe përgjegjësia*, Претставник на ОБСЕ за слобода на медиумите, Изработено од Ana Karlsrajter, Виена, 2003.
- Пајазити. А, *Fjalor i sociologjisë*, Logos-A & SEEU, Скопје, 2009.
- Рангелов. Јусовиќ, Радмила и Недим Крајишник, *ПРИРАЧНИК ЗА НОВИНАРИ ОД ОБЛАСТА НА МЕДИУМСКАТА ПИСМЕНОСТ*.
- Siebert, Fred, Peterson Theodore and Schramm Wilbur “Four theories of the press”, (Chicago: University of Illinois Press, 1956).
- Тодоров. Антониј, Добрин Канев, Емилија Ангелова, Иван Радев, Ивелин Николов, Лилјана Канева, Магдалена Дикова, Татјана Буручиева, Јулијан Георгиев, *ПОЛИТИЧКИ МЕНАЏМЕНТ, Глава 3, ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА*, Составувач и редактор: Добрин Канев, Фондација “Фридрих Еберт”, Канцеларија Скопје, 2014 год.
- Тахири. Сефер, Мендел, Тоби, „Јавна радиодифузија“, 2001, констатација на советникот на Унеско Вијајанда Јајвер и Џеват Мотаги, цитирано: „Влијанието на

политичките партии врз уредувачката политика на јавниот радиодифузен сервис во Република Македонија од 1998 до 2006“.

- Тахири. Сефер, *Анализа на јавната радиодифузија во Република Македонија*, 2010, МИМ, цитирано: „*Влијанието на политичките партии врз уредувачката политика на јавниот радиодифузен сервис во Република Македонија од 1998 до 2006“*.
- Тејлор, Чарлс, *Политика на признавање*, во: *Мултикултурализам - огледи за политиката на признавање*, Евро-Балкан прес, Скопје, 2004, 25-69); Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Fiedler, Roger, “*Mediamorphosis: Understanding New Media*, (California: Pine Forge Press, 1997).
- Habermas, Jurgen, Michael Pusey, *Key Sociologists*, Routledge, London and New York, 1987.
- Хајдари, Ахмет, *Njohuri elementare nga Gjuhësia*, Нова Македонија, Скопје, 1985.
- Crozier, M. P., S. J. Huntington, и J. Watanuki, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission* (New York University, 1975)
- Curran, James, Michael Gurevitch (red.) “*Mass Media and Society*”, четврта едиција, (New York: Oxford University Press, 2005).
- Чашуле Слободан, *Политика и медиуми*, Списание за политичко-општествени теми, Konrad Adenauer Stiftung, Издавач: Anri Bone, стр., 13, број 26, јуни, 2009, Скопје, <https://idscs.org.mk>.
- Чимек, Ања, Konrad-Adenauer, *Политичка мисла - Медиуми и слобода на изразувањето*, 10, број 38, јуни Скопје 2012.
- Шопар, В., Трајкоска, Ж. (2016) *Медиумската писменост во Македонија: алката што недостасува за активно граѓанство*, Висока школа за новинарство и за односи со јавноста.
- Wardle, C. Derakhshan (2018), *Thinking about ‘information disorder’: formats of misinformation, disinformation and mal-information in: Ireton. C. Posetti, J. (eds) Journalism, Fake News and Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*, Paris: UNESCO.

УСТАВ И ЗАКОНСКИ НОРМИ И ДРУГИ АКТИ ЗА МЕДИУМИТЕ:

- Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 91, 20.11.2001).
- чл. 9 став 1 од Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, од 1995 година.
- Став 3 од Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, од 1995 година.
- Член 110 од Уставот на Република Македонија.
- Член 10 став 1 од Конвенција за заштита на човековите права, Совет на Европа, 1950.
- Член 10 став 2 од Конвенција за заштита на човековите права, Совет на Европа, 1950.
- Види член 3 став 1 од Законот за медиуми (Службен весник на РМ бр. 184/13).
- Универзална декларација за човековите права, член 19.
- Закон за употреба на јазиците („Службен весник на Република Македонија“ бр.: 7/2019, 14.1.2019)

МЕЃУНАРОДНИ КОНВЕНЦИ И ДОКУМЕНТИ ЗА МЕДИУМИТЕ

- Директива за аудио-визуелни медиумски услуги
- Универзална декларација за човекови права од 1948 година
- Патоказ на ЕУ за бранителите на човековите права (2004 година, ажурирано во 2008 година)
- Документ од Копенхагенскиот состанок на Конференцијата на ОБСЕ за човечката димензија, 1990 година
- Резолуција 29 на УНЕСКО за казнување на насилството врз новинарите (1997)
- Резолуција УНГА А / РЕС / 68/163 „Безбедност на новинарите и прашање на неказнивост“
- Декларација за слободата на изразување и информирање во медиумите во контекст на борбата против тероризмот
- Изјава на Комитетот на министри за независноста и функцијата на регулаторните тела за радиодифузниот сектор
- Извештај изготвен при Иницијативата за европски политики на Институтот отворено општество – Софија. <https://ssnm.org.mk/vesti/>

- Извештајот за напредокот (2015) во: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf

КОРИСТЕНИ СТАТИИ

- Бачовска. Јасна, доцент на Правниот Факултет ”Јустиниан Први”- Скопје, Годишник на Правниот Факултет ”Јустиниан Први” во Скопје, том 43, 2007, *За пропагандните техники во медиумските форми.*
- Бачовска. Јасна, *Општествено ангажирано новинарство преку толковно и истражувачко новинарство, Падот на берлинскиот ѕид, појавата на Интернетот и јавниот јурнализам.*
- Бачовска. Јасна, *За пропагандните техники во медиумските форми*, Годишник на Правниот Факултет Јустиниан Први, Скопје, том 43, 2007.
- Бачовска. Јасна, Рајчиновска Пандева Ирена, *Иднината на новинарското образование*, УДК:378:070, 1.02. Прегледна научна статија.

КОРИСТЕНИ ДОКУМЕНТИ

- Е-бр.174, Објект “Јелак”, Разговор меѓу Абдула Калишта и Амет - директорот на “Зеф Луш Марку”, 23.05.1983 год, Државен Архив на Република Македонија, Скопје.
- Ев.бр. 457, Објект “Јелак”, Разговор меѓу Абдула Калишта и Х машка особа”, 01.06.1983 год, Државен Архив на Република Македонија, Скопје.
- Протокол за системите на јавна радиодифузија во земјите членки, нацрт-договор од Амстердам, Брисел.

КОРИСТЕНА И ДРУГА ЛИТЕРАТУРА

- Анализа на правото на употреба на јазикот, право на информирање на свој јазик преку електронските и печатените медиуми и право на употреба на симболи на

припадниците на заедниците кои се помалку од 20 % во Република Македонија, Агенција за остварување на правата на заедниците, Скопје, октомври 2017, <http://aopz.gov.mk/wpcontent/uploads/2018/05/АНАЛИЗА-употреба-на-јазик-и-симбол.pdf>

- Белчев, Т. „Речник на турцизми, архаизми, дијалектизми и ретко употребувани зборови во македонскиот јазик“ (2016) - УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
- ГРАЃАНСКИОТ СЕКТОР КАКО ЕФИКАСЕН КОМУНИКАТОР – СТРАТЕГИСКИ НАСТАП И ТЕХНИКИ ЗА ВЛИЈАНИЕ, Издавач: Македонски институт за медиуми, Скопје 2020 година.
- Димовска, Г. „Македонскиот јазик во медиумите “ (5.10.2011) – Македонска Нација. Статијата е достапна [тука](#).
- Дуковска Ј. „ Јазикот на другиот и медиумите во Македонија“ – (13.07.2016) Окно.МК Статијата е достапна [тука](#).
- Земон, Рубин, *Мултикултурализмот и етнологијата во Македонија*, Меѓународен научен симпозиум, Штип, 20-21.09.2010 година.
- Интервју на Дејвид Фрос со Ричард Никсон, емитувана на Group W (U.S. Westinghouse Corporation), 4 мај 1977 година.
- Извештајот за напредокот (2015): http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf
- Кирова, С. и Петковска Б. „ Англицизмите како директни заемки во македонскиот јазик“ (2012) - УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ.
- Kymlicka, Will, *Etnički odnosi i zapadna politička teorija*, во: *Habitus broj 0*, Novi Sad, 1999 (<http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=f1193de4-2fc8-4f3b-8225-5aaf07b151fa&articleId=f83eab4e-2e7d-4455-9800-4bda96cf6202>; Don C. Locke, *A Model of Multicultural understanding, Increasing multicultural understanding, A Compressive model*, Second edition, Sage Publications, London, New Delhi, 1998.

- МекКумбс, М. и Шав, Д. „Функцијата на мас-медиумите за поставување на агенда“ (1972) – Паблик Опионион – Соединети Американски Држави.
- Минова-Ѓуркова, Л. „Стилискитка на современиот македонски јазик “ (2003) Магор, Скопје.
- Николовска, В. „Македонски јазик со култура на изразувањето“ (2012) - УНИВЕРЗИТЕТ ” ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ” – ШТИП ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ.
- *Насоки за употреба на малцинските јазици на радио и телевизија*, ISBN 10: 90 - 7598908 – 3 ISBN 13: 978 - 90 - 75989 - 08 – 3, октомври 2003.
- *Политички Менаџмент*, Составувач и редактор: Добрин Канев, Фондација „Фридрих Еберт“, Канцеларија Скопје, 2014 год.
- Прирачник за наставници за изучување на медиумската писменост во наставата по мајчин јазик, *Македонски институт за медиуми и Институт за демократија „Societas Civilis“* – Скопје, 2010.
https://idscs.org.mk/wpcontent/uploads/2009/08/priracnik_za_nastavnici_za_izucuvanje_na_mediumskata_pismenost_vo_nastavata_po_majcin_jazik.pdf.
- Сарачини П., Трпевска. С., Петковска Б., Трајкоска Ж.,Тунева М. и Никодиноска В. „Состојбата со медиумите на јазиците на заедниците во република македонија“ (2011- – Македонски Институт за Медиуми и Висока Школа за Новинарство и за Односи со јавноста Скопје
Статијата е достапна [тука](#).
- Тантуровска, Л. „Местото и улогата на некои јазични појави во мас-медиумите“ (2004) - Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ - Скопје
Статијата е достапна [тука](#).
- Тахири Сефер, „Реформите во медиумскиот систем во нулта точка“, 22.5.2020, Скопје, <http://b-irc.org/mk/>.

МЕДИУМИ И ИНТЕРНЕТ И WEB СТРАНИЦИ

- <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2019/01/Zakon-za-upotreba-jazitsite-14-01-2019.pdf>.
- Податоци превземени од интернет страницата на www.mrt.com.mk
- <https://www.dw.com/mk>
- www.kaaj.com/psych, превземено 29 мај, 2009 година.
- <http://aopz.gov.mk/wp-content> (25.09.2020)
- www.osce.org/hcnm/document.
- <https://mk.wikipedia.org/>.
- <https://mediaobservatorium.mk/sitel-imal-najgolemi-prihodi-alfa-bila-najprofitna-televizija-lani-mrt-ostanuva-problem-infografik/>
- <http://www.alsat-m.tv/mk/>.
- <https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-zaustaviti-govor-mrznje-na-internetu/27369422.html>
- [https://dzlp.mk/sites/default/files/u1002/pravo-na-govor-ne-e-pravo-na-govor-na-omraza11%20\(1\).pdf](https://dzlp.mk/sites/default/files/u1002/pravo-na-govor-ne-e-pravo-na-govor-na-omraza11%20(1).pdf)
- <https://www.superprof.fr/blog/langue-latine-histoire-et-aujourd'hui/>, 22.05.2019
- <https://www.nezavisen.mk/mk/vesti/2019/02/124934>
- <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/vladata-i-natamu-nema-da-se-mesha-vo-rabotata-na-mediumite>, 03 мај 2019.
- <https://civilmedia.mk/unitsef-ohrabruvachkite-rezultati-od-pisa-treba-da-n-motiviraat-dagi-zabrzame-reformite-za-obrazovanieto/>
- Табелата на ПИСА резултати е преземена од <https://a1on.mk/macedonia/makedonskite-srednoshkolci-na-67-mesto-na-megjunarodnoto-testiranje-pisa/>, <https://www.oecd.org/pisa/>, објавена на 3 декември 2019.
- <http://proverkanafakti.mk/makedonija-vo-rangiranjeto-na-reporteri-bez-granici-za-2015-zhivot-na-dnoto-na-listata-na-mediumskite-slobodi/>
- Репортери без граници, 2015
- Брима <http://www.brima.com.mk/eng/index.html>. 2016-06-09
- Брима, Ова истражување е овозможено со поддршка на американскиот народ преку Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД). За содржината на истражувањето е одговорен ИРИ и таа не ги изразува ставовите на УСАИД ниту пак на Владата на Соединетите Американски Држави. 2016-06-09
- <http://www.telma.com.mk/vesti/lazhni-informacii-preovladuvaat-za-vreme-na-izbor>
- <http://vistinomer.mk/vladata-e-glaven-problem-za-mediumite-potvrdeno-vo-dva-izveshtai-za-eden-mesets/>

- <https://vistinomer.mk/vanhaute-reformite-vo-mediumite-ke-opstojat-samo-ako-ima-politichka-volja-1/> April,03.2018.
- <https://www.radiomof.mk/s-makedonija-so-pad-od-13-mesta-e-na-dnoto-na-evropa-spored-percepcijata-za-korupcija/>
- <https://www.radiomof.mk/makedonija-evropski-rekorder-i-vo-mediumskata-nepismenost/>, 30/03/2018, 12:45
- https://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/05/Zakon_za_audio_i_audiovizuelni_mediumski_uslugi_mkd_1.pdf?fbclid=IwAR21klUbCrFpuzPv24hzbJItDrqN-zDgEhNAyDFUdzVHggwADYUrtXIy1v4 член 107(1) Програми и програмски сервиси од јавен интерес што ги обезбедува МРТ.
- <https://avmu.mk/radiodifuzeri-mk/>
- <https://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/11/001-Zakon-za-izmenuvanje-i-dopolnuvanje-na-ZAAVMU-248-18-od-31.12.2018-odina.pdf>
- <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-izmenuvane-i-dopolnuvane-05-02-2019-2.pdf>
- <https://mk.voanews.com/a/macedonian-berlin-wall-25-years>, 06 ноември, 2014
- https://en.wikipedia.org/wiki/Killing_of_George_Floyd
- http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__Naselenie__ProcenkiNa_selenie/115_Popis_RM_1Star_Dek_mk.px/?rxid=acd86f2c-520b-4474-9096-858129952a42
- <https://mia.mk/reporteri-bez-granici-severna-makedoni-a-na-92-mesto-spored-indeksot-za-sloboda-na-mediumite/>
- <https://irl.mk/makedonia-na-95-mesto-na-indeksot-na-sloboda-na-mediumite-na-reporteri-bez-granitsi/>, март, 2021.
- <https://24.mk/details/povekje-od-50-procenti-od-mladite-vo-makedonija-se-nepismeni>
- <https://www.ifla.org/publications/defining--multiculturalism> , 3.3.2021.
- www.nationsonilene.org
- <https://rsf.org/en/macedonia>
- <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2016/macedonia>
- <https://www.youtube.com/watch?v=XLMBtk8pioQ>
- http://znm.org.mk/wp-content/uploads/2016/03_-2014.pdf
- <https://znm.org.mk/za-nas>
- <http://alsat-m.tv/News/211495/shkarkohet-lupco-celeski-drejtori-i-marija-kiri-sklodaska>
- <http://vertetmates.mk/per-vertetmatesin/>, <https://vistinomer.mk/>
- http://ec.europa.eu/enlargement/news_corner/news/news-files/20150619_agreement.pdf
- https://www.rtklive.com/pages/files/standardet_profesionale.pdf
- [Во Црна Гора поради снегот предложена вонредна состојба \(slobodnaevropa.mk\).](#)
- https://sq.wikipedia.org/wiki/P%C3%ABrb%C3%ABrje_kimike.

- <https://www.fakulteti.mk/news/09112018/lingvistite-do-novinarite-potrebn-e-samokorekcija>,
- <https://www.superprof.fr/blog/langue-latine-histoire-et-aujourd'hui/>.
- <https://respublica.edu.mk/sq/blog/udhezues-per-ndalues-ne-ballkan-botim-i-vecante-maqedoni>
- [https://dzlp.mk/sites/default/files/u1002/pravo-na-govor-ne-e-pravo-na-govor-na-omraza11%20\(1\).pdf](https://dzlp.mk/sites/default/files/u1002/pravo-na-govor-ne-e-pravo-na-govor-na-omraza11%20(1).pdf)
- <https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-zaustaviti-govor-mrznje-na-internetu/27369422.html>
- <https://www.koha.mk/neser-nis-faza-e-pare-e-trajnimite-perkthyesve-dhe-lektoreve/>
- <https://idscs.org.mk/wp>
- <http://skopje2014.prizma.birn.eu.com/mk/Doznajte-povekje>
- <https://semm.mk/attachments/17-03-2021>
- <https://mia.mk/reporteri-bez-granici-severna-makedoni-a-na-92-mesto-sporod-indeksot-za-sloboda-na-mediumite/>
- <https://jorm.gov.mk/krivichen-zakonik/>
- Според Обединетите Нации, две држави кој не се дел ОН, www.nationsonline.org, 03.03.2021
- (<http://www.vlada.mk/?q=book/export/html/5958>).
- <https://vistinomer.mk/dogovorot-megu-chetirite-politichki-partii-od-20-juli-2016-godina>
- <https://medium.edu.mk/>
- www.mrt.com.mk
- ЗАКОН 3А МЕДИУМИ, mia.gov.mk/Zakon_za%20_mediumi_konsolidiran_15102015.pdf
- Види подетално: Препорака Р 2000 (23) на Советот на Европа за улогата и функциите на независните регулаторни власти. Достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM_en.asp
- Анкета http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__Naselenie__ProcenkiNa_selenie/115_Popis_RM_1Star_Dek_mk.px/?rxid=acd86f2c-520b-4474-9096-858129952a42

Анкетата е направена од страна БРИМА, агенција за истражување на јавно мислење, како телефонска анкета со методот САТИ (Computer Assisted Telephone Interview) во период од 29 Октомври до 01 Ноември 2020 со 9 добро обучени анкетари на примерок од N=338 граѓани на возраст 15+ години. Пред почеток на анкетањето направена е стандардна инструктажа каде се објаснети сите детали на истражувањето.

ДОДАТОЦИ

Интервјуата се реализирани со прашања и потпрашања, проширени на три земји, нашата земја, РСМакедонија, Косово, балканска држава со мултиетнички карактер и Белгија, Брисел, европска држава, дел од Европската Унија кон каде стреми и Република Северна Македонија. Исто така 5 интервјуата се реализирани со новинари и продуценти на главните и најпрестижните телевизии во Брисел, Белгија, исто и со професионални новинари, додека некој од нив ги следеле војните од 1999 во Косово, и 2001 во Република Северна Македонија. Интервју реализирано и со главниот новинар кои ги следи сите медиуми од кризните региони, во седиштето на НАТО, Брисел. Во нашата земја интервјуата се реализирани со професионални новинари кои нивното дејствие ја вршеле и за времето на комунизмот, продолжувајќи и после плурализмот до денес. Реализирани се 7 интервјуа од кои, интервју и со продуценти и челници на електронските медиуми (телевизии), додека во Косово се реализирани 3 интервјуа, и тоа со главниот уредник на националната телевизија РТК, со професор на ова област, насока журнализам во Приштинскиот Универзитет и трето со Преседателката на Независната комисија за медиуми која ги регулира аудиовизуелните медиуми.

Во продолжение се прикажани сите интервјуа и поставените прашања.

ДОДАТОК 1

РЕАЛИЗИРАНИ ИНТЕРВЈУА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

1. Интервју со Адмир Ќосе – АЛСАТ-М

- *Кога Телевизијата Алсат започна и под чија поддршка ги практикуваше двата јазика на двете најголеми етникуми во РСМ?*

ТВ Алсат-М е една од најнеотуѓивите вредности што Македонија може да ги има и е една од најголемите придобивки од многу аспекти, не само во поглед на лингвистиката, културата, на националниот идентитет, признавањето на Албанците во Македонија, меѓусебно. За прв пат ги урнавме тие бариери за ТВ сигнал од Албанија да дојде во Македонија или за да емитуваме од сателитски систем во сите земји каде што има 10 милиони Албанци низ целиот свет, тоа беше токму првиот сателитски сигнал на Алсат и сигналот за првпат почна во 2004 година, во Скопје, иако оттогаш постоеше како телевизија. Во 2003 година ја добивме лиценцата како сателитска телевизија. Алсат е создаден врз основа на фондацијата Велија, првично беше мала фондација од семејството Велија, и покрај тоа што имаше различни бизниси во Албанија, сега има многу голем центар VE-VE груп, во Албанија. Обезбедува економски консултации за странски инвеститори за специјални проекти и токму оваа фондација која беше создадена како VE-VE Груп во 2003 година доби лиценци од владата на Тирана. Алсат веднаш стана дел од 10 милиони домови. Програмската шема тогаш беше многу интересна затоа што имаше на секои половина час издание на вести, Тогаш бев дел од тимот, направивме неколку изданија на вести за да бидат различни, се менувавме и немавме ист состав, потоа и тимот се прошири. Веднаш потоа воспоставивме информативно биро тука во Скопје и Приштина. Тогаш составот беше Мира Мекси, првиот нормално, Веби Велија и Беџет Пацоли. Конечната идеја на таа телевизија беше создавање на таканаречен „триаголник на Албанците“, меѓу Тирана, Приштина и Скопје и имавме многу моќно биро и во Брисел. Од почетокот сакавме да му покажеме на светот каде е нашата ориентација, кон европските вредности, кон ЕУ итн. Главните цели на телевизијата Алсат беа, најмалку две, едното е признавање едни на други, ова дело ќе се заврши со триаголник, топењето на тие поранешни бариери на Македонија, Албанците,

Албанија, Тирана, Приштина, беше првата врска што требаше да се знаеме затоа што до тоа време, но дури и кога дојде демократијата, ние сè уште бевме во тие замрзнати односи, бариери, гранични премини, тешкотии, немаше активности за привлекување, без оглед дали се во однос на културата, политиката, академската размена, односите биле повеќе врамени.

Тоа беше првата цел, и втората цел беше да ѝ покажеме на македонската заедница дека не сме чудовишта. Албанците овде живеат со најчудни стереотипи, ова го доживеавме, за жал и јас го доживеав во периодот кога бев студент во тој период во годините 97/98 во тој период имавме само една лекција која зборуваше за Албанците во земјите каде што живеат, надвор од административните земји. Замислете си за момент дека само преку една лекција да те научат што сè има преку Македонија или преку Косово. Значи, тоа беше толку потребно на Македонците да им покажеме кои се Албанците, но и на целиот свет.

Фокусот не беше само на информациите, туку и на прикажувањето на културата, образованието, облеката и традицијата, на нашата култура и права. Баравме еднаквост и овде кога дојдов во 2006 година слушав само од македонските власти, особено во времето на Груевски, тие велеа „проширувања на правата“, на човечките права, итн. Тоа не е проширување, ние сме родени тука и токму овие се природни права што се раѓаат со човекот. Ние се придржувавме кон законот и членовите од уставот од 1991 година и ништо повеќе. Ја демаскиравме оваа грешка.

• ***Во јавноста постои мислење дека телевизијата Алсат е поддржана и од меѓународните организации?***

Можеби имало одредена поддршка за некоја емисија, се сеќавам на една емисија, но и не целосно поддржана, емисија каде е поддржана од ЕУ, за вредностите, законските регулативи овде...2008/09. 360 степени е таков проект, но ова се капки. Алсат речиси ги има само своите финансии и сопственото рекламирање. Имало такви проекти, тие не ги простуваат парите туку така, но биле според стандардните потреби и беа малку.

- ***А, поддршка од државата?***

Не, напротив, би рекол дека од државата, како да сме страдале на албански се кажува „te zezat e ullirit“, *црнилата на маслото*, бидејќи на почетокот имаше презир, постоеше еден вид непрепознавање или отфрлање од другите медиуми, албанска телевизија доаѓа и добива популарност и гледаност. Денес Алсат стана неоспорен медиум затоа што е втор по Сител. Тој е мултиетнички и национален, има државен и национален интерес, зачувува сè. Ние го рефлектираме и животот на Македонците од наша перспектива на нашата гледна точка како Албанци, т.е. Дадовме вибрации, обратно, не само што сме дале слика кои сме ние и нашиот став, ние толкувавме како ние како Албанци ги толкуваме нивните настани и како ги нудиме на јавното мислење. Можам да кажам дека ова нè натера, особено во периодите на груевизмот, веројатно нè направи можеби и прва телевизија затоа што тематски беше едномисление во тие години. Алсат прв ја покажа реалноста во таа политичка, економска сфера на Македонците.

- ***Со колку вработени започна Алсат во Македонија?***

На почетокот, тимот беше како биро, мал тим, 6 новинари, станаа 10, во тоа време сè уште немаше главен уредник, бидејќи на почетокот дојдоа тим само од 4 лица, од Албанија. Беше генералниот директор Арбан Хасани, јас и Арди Пула како уредници, и тогаш немаше позиција на главен уредник затоа што таа улога ја играа генералниот директор и Арманд Шеху кој беше технички менаџер. 4 лица дојдовме, но потоа се зголемивме со новинари. Бројката растеше и уште расте.

- ***Колку беа професионални?***

Тие дојдоа подготвени бидејќи работеа на албанскиот пазар, ние и денес можеме да сметаме на овој елемент. Покрај професионалноста, можеме да изброиме уште една категорија, колку Албанци се најдоа на македонска телевизија. Ние направивме нова класа на новинари. Не само тоа, сакам да ви доставам уште еден факт дека години подоцна со соработката на Алсат-М и Универзитетот на Југоисточна Европа создадовме програма за едукација и имаме соодветна диплома за нашите колеги. И тие беа со друг факултет или дури само со средно училиште, доволно беше да имате поминато некои филтри, или да

бидете во некоја претходна локална телевизија, да ги пробаме и да започнат, во одредена смисла беше создадена телевизиска школа во Алсат.

Служеше како телевизиско училиште и не само за нашите колеги внатре, туку и за оние што отишле. Алсат има разновидност во нејзините програми, дури и денес, тоа беше до неодамна и можам да кажам дека и денес нема македонска телевизија во цела Македонија која има економска емисија. Само ние сме. Сите тие имаат емисии за политиката, но немаат посебни економски содржини што ѝ недостигаат на јавноста. Имавме и претстави за албанската азбука и за јазикот што го учиме. Дозволете ми да ви дадам неколку бројки, ние сме втори по гледаност, ние сме над Канал 5, се рангираме по Сител, секако затоа што не можеме да бидеме број еден поради мнозинството. Ова е гордост. Албанците имаат гледаност до 86%, додека македонската страна на државно ниво е 19%, Сител 23%, бидејќи некаде 50 или 51% ги примаат други платформи, сателити, странски телевизии. Зборувам, има голема доминација. Зборувам за период малку пред пандемијата, но ние го сочуваме овој терк, дури и за време на пандемијата, околу 170 вработени сега. Сите, бидејќи тука се вклучуваат и надворешните соработници, регистрирани како средна фирма, да не заборавам уште еден детаљ дека Алсат има добиено десетици, можам да кажам дека скоро до 100 стигна бројот на награди, награди што се проценуваат и ние сме единствената телевизија што се споменува и во извештаите за напредокот на Европската комисија, како единствена телевизија што не само што ги почитува заедниците, работи во нивна соработка и сл., во подигнувањето на вредностите.

• *А, каде се придобивките по сите овие проценки, од државата? Сега Алсат каде се потпира?*

Не, немавме никакви придобивки, Алсат се потпира на својата работа, на рекламирањето, на неговата гледаност и на неговиот кредибилитет. Само ова се прифаќа кај нас.

• *Колку е лесна или тешка е практиката на двојазичност? Сите македонски телевизии, причината за нереализирање на двојазичноста ја гледат во финансирањето, меѓу нив е и здружението на новинари. Како постигнете вие?*

Јас би рекол во нашите почетоци, бидејќи телевизијата во тоа време 2008/09 година, се хранеше со финансии од компаниите што ги имавме, вклучително и групацијата ВЕ-Ве, зашто овој бизнис со телевизија е исклучително тежок бизнис. Во медиумскиот свет постои дури и една изрека која вели дека ако преживеете првите 5 години, тогаш може да ве сметаат за успешен, а потоа можете да процените дали одите со ваши нозе или го ставате клучот и си продолжувате. Алсат го помина овој тест, но не без цена, особено затоа што цената е двојна поради фактот на двојазичност, ние не понудивме две одделни редакции, една редакција беше албански и македонски заедно, но процесот на превод, адаптација, лингвистика, филмски превод на емисии што се емитуваа во два временски опсега, еднаш на албански јазик со превод на македонски јазик, чинеше време и човечки ресурси во квалитет, пари и сл. И кога требаше да имаш преведувачки тим, барем треба да имате 7 или 8 преведувачи што обично треба да ги имате во компанијата, потоа аутсајдери кои треба да ги преведуваат емисиите, тоа се дополнителни финансии, точно оваа бројка која денес е 170 вработени, другите македонски телевизии не ја достигнуваат ни 90-ката.

Ни беше двојно потешко. Другите телевизии што ја спроведуваат нашата идеја со двојазичноста 2015/2016 година, се разбира дека и за нив оваа формула е тешка. Македонските телевизии сè уште ја чуваат таа чиста формула, тие не емитуваат ништо на албански јазик, дури и кога станува збор за изјава на лидери, гарантирам дека не ангажираат преведувачи, туку просто го зимаат ад хок преводот за да парафразираат или за да презентираат куси предавања пораката која ја говори албански лидер во оваа земја. Тие секогаш ја имале оваа предност, за нас е двојно потешко. Не само што се соочивме со тоа, на некој начин, со неискажливиот презир, можеби лице в лице, туку како што гледате како се затвораат вратите, албанска телевизија доаѓа да бара информации, ова постои веќе подолго време. Плус дополнителни трошоци за адаптација, за наоѓање на вашата позиција особено во кругот на националните медиуми, почнувајќи од Сител ТВ.

- *Дали имате двојазична лиценца?*

Не, ова е нашата формула, ние сме претставени како албанска телевизија, но исто така и на македонски, другите ја имаат чиста, дури и составот на редакциите им е чист.

- *Ве споредувам со албанските медиуми кои поседуваат лиценци, како Шења, ТВ 21?*

Истото го имаме и во двојазичноста.

- *Колку чини?*

Во 2008/09 година бевме споменати во извештаите на Европската комисија во 2019 година, јас лично ја добив наградата Медиумски промотор во новинарството како јавно добро, ова значи многу, се фокусира на социјалните вести. Се проценува дека ги имаме во фокусот, етничката припадност, еднаквите права, размената на вести од социјално ниво, во смисла да ја известиме јавноста каква корист имаме од една вест, не само од телеграфските вести, механички и технички, денес беше изгласано закон со толку многу гласови, но ние се фокусиравме на тоа што Валдета или Маре ќе има бенефит конкретно во вестите што поминуваат.

Според податоците на централниот регистар, Алсат е сопственост на групата ВЕ-ВЕ. Оваа група е претставена од Ферик и е во сопственост на Алсат, кој има кол центар и неколку други компании. Во 2017 година 2.575.000 евра имаат годишен обрт, а расходите беа 2.464.000 евра, на располагање беа околу 95 илјади евра. Утре градиш концепт, сценографијата се менува, претставите се менуваат. Но, ние сме единствената телевизија што излегува со позитивна нула, со оваа позитивност иако е малку сепак е добро бидејќи другите излегуваат со загуба. ТВ 21 со минус 800 000 евра, не знам како продолжува. Сител со загуба. Сите се во загуба. 110 пријавени вработени. Бевме мета на критики за време на претходната влада.

- *Дали сте имале цензура?*

Мислам, ако можам да кажам така, тие веројатно ни заштедија пред да нè уништат. Во тој период имавме бојкоти, тие не доаѓаа на емисии, не беа присутни, не ни даваа одговори, не ни даваа право на информации, не беа транспарентни со нас, но ние енергично се боревме, имавме и тужби од нив. Но, никогаш тужби поради говор на омраза, ние сме биле борци во војната против омразата, имало многу политички притисоци, кога се фокусиравме на некоја личност, за неговите прекршувања, на пр. Сè уште сме критични, за

некои личности, кон Рашковски, кон Ангџушев, онаму каде што оценивме дека биле прекршувања, со факти и со аргументи. Но, бојкотот е убиствен. Не се чувствуваме еднакви во давањето информации. Случаите Куманово, многу полициски случаи, последни бевме информирани, затоа што нè блокираа и тие вести се емитуваа директно на Канал 5. Јас на мојот докторат опишував за тоа како тие медиуми биле како портпароли на моќта, ја најдов истата хроника и на презентерките им направив споредба на говорите и со докази се виде дека го читаа истиот текст затоа што таа вест им дошла од партискиот комитет. Тие секогаш ги имаа првите новости, за политиките што се случуваа, ние бевме во дефанзива, со дефанзивна улога затоа што се соочивме со бојкот, тие не дојдоа во студиото, имавме случај и со Мендух Тачи, значи и со албанските лидери. Микрофонот бил фрлен од бината. Сега оваа врска е подобрена. Да се вратиме на вестите, со Груевски, големата сума која беше 32 милиони која им беше дистрибуирана на медиумите, 10 милиони ги добија Сител, Канал 5, кампањата „Македонија вечна“, Macedonia Timeless, рекламирањето низ вестите, владиното рекламирање владата како сакаше ги распоредуваше. Требаше да го сторат тоа, и БТР исто така има гледаност и таа телевизија треба да ги ужива правата на државни реклами, но тие беа поделени по партиски, политички линии. За време на тие 10 години, Алсат доби околу 300, максимум 400 000 евра и тоа едноставно затоа што емитуваше нивна реклама. Надоместок. Го откупија времето, но не и поддршката. Овој начин нè носи цело време чекор наназад.

• *Колку акцент дава на стандардниот јазик ТВ Алсат? Дали има статус за албанскиот јазик?*

Ова е многу интересно прашање, целта на Алсат е тоа, зајакнување на албанскиот јазик, размена на култури, во лиценцата на Алсат се потенцираат токму овие мотиви, која е улогата на Алсат, но кога станува збор за идејата за статус или специјален статус, Алсат нема бидејќи во тоа време беше еден превисок стандард за да се исполни. Имавме јазични дупки меѓу нашите колеги, овде најдовме еден поинаков албански, хмм, Алсат има огромно влијание врз подобрувањето на албанскиот јазик. Што можеше да се случи да не беше Алсат или кабловските телевизи мрежи, тие имаа влијание врз подобрувањето на јазикот или менталитетот. И покрај фактот дека немаше пишувано правило, тоа беше мотив цело време да се бориме за стандардниот албански јазик. Имавме скромн, добро едуциран тим кој

доаѓаше од други образовни насоки. Подобро е да добиете арбитар да се занимава со спортско новинарство, бидејќи не можевме да најдеме спортски новинари, имајќи го предвид фактот дека новинарството тогаш се предаваше на македонски, а не на албански јазик. Овие две насоки одеа во спротивни насоки. Тој можеше да ја научи новинарската уметност, како може да се прават вести, но не можеше да учи на албански јазик и мораше да најдеме формула, споредна композиција. Од стандардот кон којшто целевме на почетокот крнав раце. Но, ова почна постепено да се зајакнува. Во иднина планираме да го ставиме стандардниот јазик во статутот на Алсат затоа што ќе имаме капацитет. По 10 години, освен фактот дека Алсат го даде своето влијание, но и младите се променија. Образованието имаше удел, стана подостапно. Ова мора да се постави како вредност.

• *Колку се почитува јазичната култура, јазичните норми, дали на новинарот или на соговорникот во емисијата?*

Јас ќе нагласам еден детаљ, новинарството е живо, нема статична форма, дури ни јазикот не е статичен, вестите можат да започнат без глаголи. И ова е новост. Не значи да ги имате сите правила. Новинарството е такво. Освен формите на новинарство и така натаму, мора да признаеме дека сите излеговме од комунистички држави, преку насилната транзиција, претрпевме дискриминација на албанскиот јазик, ние во Албанија се изложивме кон брз излез во Италија и денес Албанија се соочува со англофонијата, италијанизмот трпи, па ако ве запрат на улица ќе ви требаа преведувач. И ова ги надминува медиумите, бидејќи еден принцип, главниот принцип на медиумите е да им даваат на луѓето она што го сакаат, тоа е примарно, додека второто, одржувањето, е прескапо. Како да не чекорите со времето на некој начин, да се повлечете, да останете конзервативни во тие работи. Што можете да му направите на народот што научил и зборувал нов збор од технологијата и сте принудени да го користите на тој начин, во форма на кратенка. Некои работи доаѓаат со технологија.

Аласат стои во рамките на сериозноста, во Албанија се случува да се пцујат, да отиде конфликтот уште подалеку. Колку знае да менаџира новинарот со емисијата, дали новинарот сака да направи шоу или ќе ѝ даде сериозност. Имавме случај, со политичарот, тука се работеше за говор на омраза, историчар, во Патот кон, тој не прифати новинарот да зборува на албански јазик иако на сите гости им се нуди преведување на македонски јазик. Тоа е казниво според кривичниот законик. Не е дозволено со новинарскиот законик, гонето

е според кривичниот законик. Се случи на Канал 5 кога новинарот го прекина говорот на пратеникот на ВМРО, кој рече дека ако нема влада во Пржино, крвта ќе отиде до колена, тука прекина новинарот и рече дека ова е крајот на нашиот разговор. Ова е генијалност на новинарот и ја покажува свеста за тоа колку навистина до одреден степен се грижиме за културата на зборување. Претходно не зборував, Миленко Неделковски, среде вести кажуваше „Леси се враќа дома“, кога Албанците отидоа во егзодус и се вратија. Разумните умови не треба да даваат акцент на ваквите појави, но тие исто така имаат своја публика, тие имаат простор каде некој им дозволува да лажат. И, имаме публика која не го кажува истото, но со самите вакви реакции на ваквите новинари им ја будиме идејата. Ние сме широко општество и нема шума без свињи. Од страна на албанските новинари ова не се случило, нема еклатантни случаи што треба да се паметат, напротив, ние ги осудивме. Ниту судот, ниту обвинителството немаа толку голема улога во овој поглед, како што тоа го сторивме во Алсат, и покрај фактот што не најде институционална поддршка. Самото Собрание има истражни комисии и тие никогаш не издаваат извештај за овие случаи, за да осудат дело, тие се толку исполитизирани, молчат, поминуваат.

- *Дали од ЗНМ како тело имавте поддршка, макар и морална?*

Постојат голем број институции во Македонија, и Европската унија и Европската комисија се придвижуваат да ги остават медиумите во процес на саморегулација, но има толку многу проблеми во овој контекст, бидејќи има многу институции, единствената институција што е регулаторна е поранешниот Совет за радиодифузија, денес АВМУ како прва, но кај нас законската регулатива сè уште не е до крај дефинирана. Сите реклами што владата ги префлува во МРТВ, не е во ред затоа што не може да биде нивна телевизија. АВМУ треба да се справи со ова прашање, но тие се политички именувани, добиваат плата и толку. Советот за етика треба да добие поголема контрола врз донесувањето одлуки. Во многу делови на светот, одлучува Советот за етика, Агенцијата за медиуми само во еклатантни случаи, кога сте го прекршиле уставот, барем тоа е така, но досега нема никаква реакција, па дури ни парична казна од два денара, барем во очи на колегите, и јавноста. За време на претходниот режим имавме две паралелни здруженија, Здружението на новинари на Македонија со Насер Селмани. Од друга страна е здружението на македонски новинари предводено од Латас (МАН). Голема штета е да се политизираат новинарите поделени во

две групи. Нашите закони постојат, но нивната имплементација не постои. Владата на Заев направи чекор каде им зададе добар удар на пропагандните медиуми, можеби намерата е добра, но од една страна ги одржува во живот медиумите кои се едвај живи, со тешкотии, додека другите треба да се соочат до уништување. Зошто тие медиуми треба да ја критикуваат оваа влада, вие веќе ги купивте тие медиуми со 50%. Оценувам дека е нефер и жално е што пазарот е непропорционален. Ако сте лиценцирале медиум, му дадовте вредност и во меѓувреме не го цените финансиски. На сè мора да има ограничување. Доколку има статус колку може да добие една национална телевизија, тоа би ги направило овие телевизии уште поодговорни. Уште полошо се случува со мрежните медиуми, на пример, порталите тие не се медиуми, но тие од една страна прават политика, земаат од владата, од политичките партии, а потоа исчезнуваат.

2. Интервју Интервју со директорот на националната телевизија ТВ Шења, Исмаил Синани

- *ТВ Шења емитува двојазична програма, дали уште продолжува на тој терк?*

Реално да, но со скусувања на некои елементи. На почеток важно е да нагласам дека за емитување двојазична, тријазична, четворојазична програма, зависи за каква лиценца сме се определиле. ТВ Шења има право да емитува програма и на македонски јазик, следствено на тоа ние уживаме во правото на емитување на двојазична програма. Пред еден месец ние слаевме 4 години и продолжуваме со емитување на двојазична програма, но не како на почеток. На почеток, речиси 70 до 80 % од цела домашна продукција, се преведуваа и на македонски јазик, но бидејќи земјата се наоѓа во една економска криза иако не се зборува доволно за ова и поради тоа дека ТВ Шења се обидува да има објективен пристап, во некаков вид има недостаток на рекламирање кое е дефицитарно и што е поврзано и со одредени политички партии кои имаат „анти-шења“ пристап, ние бевме принудени да направиме намалување на персоналот, следствено бевме принудени да ги прекинеме вестите на македонски јазик, што го вклучува и отстранувањето на некои преведувачи од албански на македонски јазик, со цел да се креира виталност при работењето бидејќи финансиските приходи што ние ги поседувавме не беа доволни за реализирањето на истото.

- ***Сакате да кажете дека само финансискиот проблем е причина за прекин на вестите на македонски јазик?***

Но, не мора да значи, морам да додадам дека ние продолжуваме со емисии преведувани на македонски јазик. Ние немаме никаква одговорност ако немаме лиценца за тоа и да ја поседуваме лиценцата ние немаме одговорност да емитуваме двојазично или како што ние ја поседуваме лиценцата тројазична, имаш одговорност само на тој јазик за кој сме се определиле, во конкретната ситуација, базичното определување за емитување на програма на албански јазик.

- ***Дали оваа лиценца ја поседуваат и другите албански и македонски телевизии? Зошто?***

Не, имаат само албанските медиуми, веќе се знае кој емитува двојазично. Нема ниедна од медиумите на македонски јазик. Ова докажува дека сме поотворени кон другите. Во прашање е толеранцијата, волјата, вистината не знае јазик ни ентитет, вистината сама по себе е точност, во овој правец ние се трудиме да нашата вистина да ја испраќаме во секој кош на државата и да не се обраќаме само на еден дел од публиката, една посебна категорија на гледачите и да се претендира дека овие се наши додека другите се ваши. Во овој начин беше намената, на за жалост иако во Македонија некои медиуми имаат искуство од околу две децении кои емитуваат, до денес не сме сретнале емитувања на барем една емисија само на албански јазик. Пример со моите колеги со кои ја водиме оваа телевизија се случило да реализираме интервју со премиерот Зоран Заев, со некои од министрите од македонската заедница, со лидери на македонската опозицијата, со разни функционери од македонскиот ентитет, ваквите емисии сме ги пуштиле без титлувања на албански јазик, само на македонски јазик. Во овој правец се трудејме да им докажеме дека ние сме спремни да зборуваме и на македонски јазик без никаков проблем, јазикот е комуникациска алатка. Нека се утврдува на дело и нека зборуваат на албански јазик со кои било од функционерите од албанскиот ентитет, исто како што ние постапуваме кога реализираме интервју со македонските политичари, така што, го почнувам интервјуто од почеток до крај освен поздравувањето, целото интервју се одвива на македонски јазик. Во мојата кариера сум имал случаи кога сум реализирал интервју на македонски јазик и никогаш не сум бил во

„с’клет“, сум се почувствувал и многу комотно, побогат бидејќи сум можел да реализирам едно такво интервју на јазикот на другиот, што не го прават моите колеги.

- ***Во колкав процент мислите дека ја практикувате двојазичноста?***

Не сум направил точна калкулација во последно време, но можам да кажам за порано кога сме функционирале во нормални услови, во тоа време имавме две главни информативни емисии, првата беше во 18 и 55 минути, додека втората информативна емисија беше во 21 и 55. Тие беа „copy paste“ на албанските информативни емисии и сите емисии беа титлувани на македонски јазик, со исклучок на утринската емисија и попладневната емисија кои беа во живо и за кои немавме техничка можност. Значи ако од 40 или 50 проценти од домашната продукција, тоа време некаде од 70 до 80 проценти од домашната продукција ја преведувавме или ја реализиравме на македонски јазик, тоа значи реално дека двојазичноста се одвивала речиси паралелно. ТВ Шења е телевизија која функционира со три лиценци, бидејќи кажав и на почеток на овој разговор дека за мене лично и за целиот тим каде што јас сум директор, јазикот не е комплекс, јазикот е богатство и кога ја добивме лиценцата реков нека е тријазична и тие ме гледаат, зошто да е тријазична, јас им возвратив нека биде албански, македонски и турски и ако разгледувате во Агенцијата за медиуми, таму ќе видите дека ТВ Шења е единствениот медиум кој е тријазичен.

- ***Која е процедурата на аплицирање за лиценца?***

Ако станува збор за кабелска национална лиценца каква што ние ја имаме, процедурата е полесна, но ако зборуваме за терестеријална, која значи „free to air“ лиценца, за жал не се издаваат толку лесно и не сакам да се вклучам на конспирации и шпекулации, сепак тоа подразбира силни политички поддршки за да се добие лиценцата. Во Македонија има неколку медиуми кои поседуваат таква лиценца. Ние исто така ја водиме и ТВ ЕРА која од почетоките поседува терестеријална лиценца за Скопје и за околината. Ако добиеш национална кабелска лиценца процедурата е многу полесна од другата која мора да биде предмет на јавна расправа и е многу тешко достижна ако немаш силна политичка поддршка за себе, која ние ја немаме.

- ***Процедурата е полесна или потешка од аспект на административните процедури или економскиот аспект?***

Бироократската администрација, бидејќи на крај, иако терстеријалната лиценца на прв поглед изгледа дека е поскапа, кога треба да ја платиш годишната лиценца, таа има некои олеснителни околности во тек на емитирањето преку операторите и која не важи за националните или кабелските оператори. Цената се движи тука некаде. Има една друга добра околност, во една студија се наведува дека во Македонија 10-12% од населението, поточно семејствата не се корисници на кабелска телевизија, така што лиценцата „free to air“ може да обезбеди одредена практичност. Згора на тоа, ние дефинитивно треба да земеме во предвид уште еден факт од користењето на интернет и замената на телевизискиот апарат или телевизорот со “Smart TV” или директно кажано на таблети со поголема големина, целосно го менува концептот за тоа што е телевизијата и што е телевизиски сигнал. Помладите генерации со поголема веројатност го претпочитаат тоа што го сакаат сами, а не она што го сервира тим на репортери предводени од главен и одговорен уредник, директор за информации, некои новинарски уредници и слично.

- ***Вие како директор на информации во ТВ Шења, ТВ Ера и на порталот Шења.тв имате и средби со Здружението на новинари на Македонија, со носителите на медиумите тука на македонски јазик, дали сте разговарале за овие прашања, зошто македонските национални телевизии не аплицираат за лиценци и не обезбедуваат двојазична програма, не мора да значи на албански јазик, нека биде и турски или ромскиот јазик?***

Ова прашање мислам дека треба да се дискутира во социолошка и психолошка смисла, мислам дека ова е комплексно прашање, но сепак јас не сум експерт во областа. Само хипотеза, не сум направил истражување и не сум прочитал нешто научно во овој поглед, но моето 20-годишно искуство во оваа работа ми покажа дека станува збор за сложеност, како и социолошки и психолошки трауматски проблеми затоа што ако зборуваш на друг јазик ти ќе бидеш помалку македонец, по малку патриот. На тој начин, мислам дека едната страна би покажала многу повеќе почит кон другата, ако го погледнеме од оваа перспектива, можеме да најдеме на многу комични ситуации дури и во учебниците за основно образование. Ако забележите дека често се зборува за Зоран, Дарко, Горан и многу

малку се зборува за Фидан, Агим, Петрит, значи дека авторот на таа книга не сака да признае дека има уште едно дете по име Фидан во оваа земја и Агим и Петрит, но и Алмир. Ова е она што продолжува да се одразува. Ако продолжуваме со анализа на оваа проблематика, може да се забележи дека кај јавниот радиодифузен сервис МРТВ, и вие припаѓате на тимот новинари токму од таа телевизија и имате одредено искуство, ќе откриете дека јавниот сервис до неодамна имал проблеми со пренесувањето на програмата до четири часа на албански јазик, а до ден-денес немаме телевизиски канал на албански јазик од 00:00 до 23:00 часот и 59 минути и 59 секунди што значи дека дури и во 2019 г. И во пресрет на 2020 година продолжуваме да разговараме за тоа, иако законот е донесен, но сè уште не гледаме дека имаме телевизиски канал што ќе ни емитува 24 часа на албански јазик, како да некој ако почне да зборува многу албански ќе изгуби нешто само по себе не го гледаат како богатство.

• *Дали може да биде причина од немање капацитет да се стартува со ТВ каналот за кој станува збор?*

Не би рекол затоа што ние сме многу помал персонал и успеваме да емитуваме 24 часа на ден, конечно управувањето со медиум е занаетчиска работа и тоа е нешто што го правам со мојот персонал и мислам дека моите колеги на МРТВ имаат многу повеќе вработени отколку што имам јас, не 24 часа тие можат да направат 72 часа. Но и едно прашање, правната димензија досега не дозволуваше да имаме телевизиски канал на албански јазик, треба да кажам уште една работа, ме прашувавте дали сте имале контакти со вашите колеги за ова прашање, се секавам на една ситуација кога ние бевме во Парламент и една колешка од македонската заедница која е веќе пред пензионирање почна да зборува за едно прашање кое припаѓаше на Албанците, и ѝ реков госпоѓо, колешке, вие не ги знаете Албанците, таа ми се возврати како не ги знам кога со години ги следам албанските политички партии. Вистина е дека вие ги следите со години, но другата вистина е дека вие не го зборувате албанскиот јазик со тоа не го знаете и менталитетот на Албанците каков е и како функционира. За кратко застава, ние реално во воздушната линија живееме многу блиску едни до други, но во буквална смисла ние сме далеку едни од други. Еден етнички Македонец кој живее во населбата Карпош, кој живее во населбата Аеродром, кој живее во општина Центар, живее во Кисела Вода, не е многу свесен за тоа како е организиран

животот во Серава, во Дуќанџик, во Гази Баба, во Дижонска, во Визбегово или на друго место. Албанецот за него е некој претставник во Собранието, Владата или кој било политички аналитичар кој се појавува на одредени програми, но не вистинскиот или секојдневен Албанец, нема длабоко знаење за тоа како животот се развива на левата и десната страна на автопатот Тетово - Гостивар, во селата на Полог. Повеќето од нашите колеги ги посетиле селата на Полог само во случај на некоја катастрофа или несреќа, употребата на македонскиот јазик од наша страна ни олеснува да ја познаваме нивната култура и литература, но многу малку од нив знаат нешто за албанската литература. Некои од нашите колеги можеби го споменуваат Кадаре, но можеби не, тие имаат многу малку знаења во овој сегмент. Се соочуваме со комични ситуации, ние немаме проблем со изговарање на македонско име, но во повеќето случаи моите колеги тешко ги изговараат имиња на Албанците дури и по 30 години независност на Северна Македонија. Ова се однесува на 1968 година кога јавниот сервис започна да се формира или развива, до 1946 година кога се основаше весникот „Flaka e Vëllazërimit“, ако не грешам 46-48 година, кога беше основано Радио Скопје, сето ова што се случува денес во време на политички плурализам, со, или без наводници е одраз на менталитетот длабоко вметнат во македонскиот новинарски начин на размислување веднаш по Втората светска војна. Замислете „Flaka e Vëllazërimit“ не било дозволено да се печати 5-6 дена неделно како што се правело со сите весници на македонски јазик, но првично еднаш неделно, а потоа дозволено 2-3 пати и близу крајот на своето постоење, пред банкрот му било дозволено да се печати на дневна основа. Затоа, реков дека ова прашање заслужува да се изучува социолошки и психолошки, за да се види зошто, кои биле причините што ги натерало или ги принудило да имаат таков пристап со или без свест да бидат условно одбиени, да не кажам контра за употребата на албанскиот јазик.

- *Ајде сега да се свртиме кон тоа колку ние го сакаме и го почитуваме албанскиот јазик? Сметајќи дека станува збор за тежок јазик во смисла на синтаксата, морфологијата, граматиката воопшто, за разлика од македонскиот и турскиот јазик, не дека тоа го кажувам јас, но се докажани факти од научници. Колку ние сме подготвени да ја почитуваме граматиката до максимум. Во медиуми свесни сме дека многу често се случуваат грешки, дали тоа се случува во ТВ Шења, дали ги почитува стандардите на албанскиот јазик, дали вие се сложувате да се донесе ако*

треба и закон кон албанските новинари да се почитува стандардизираниот албански јазик со санкции, во смисла на лесни санкции. Дали е ова начинот кој би не натерал да ѝ посветиме на албанскиот јазик, дали мислите дека важи или дали мислите дека користењето или отфрлањето на шарлатанскиот јазик на новинарот, исто така, може да доведе до говор на омраза и недоразбирања на информациите?

Се секавам кога бев млад новинар, бевме во собраниската сала пред центарот за медиуми, а јас разговарав со еден албански колега и ми пријде еден господин што не го познавав, кој пред 17 години беше владин претставник, заменик министер за финансии, седна до мене и ме праша, зборуваш албански, потврдив, на моја возраст беше денес, над 40-тите години. Те прашувам, дали е тежок албанскиот јазик, му одговорив, не знам, јас од детството зборувам албански, навистина немам претстава за што зборуваш, ова е мој мајчин јазик, јас пораснав со овој јазик. Албанскиот јазик мислам дека во териториите надвор од денешната административна Албанија доживеа тешки шокови, во 20-от век, поточно овие шокови почнаа да ги добива надвор од денешните од 1912 година, особено по 1945 година. Јазикот е жив организам и како таков расте трајно до катаклизма и ќе продолжува да расте според мене. Да се биде во овој дел од албанските територии, надвор од јавните институции кои на некој начин го унапредија, развија албанскиот јазик, наидовме на разни пречки при обработката и употребата на албанскиот јазик. Албанците за прв пат добија инструкција на доктор од примарна медицина на македонски јазик од 1945 минатиот век и првиот збор со кој се соочиле било **унут** а не **udhëzim** и во нивна свест, во својот речник на албанскиот јазик се наметнува овој нов збор што јасно знаеа за што станува збор, но под името **унут** и ние треба да ги разбереме и разбереме оние луѓе од тие генерации. Бидејќи се распаднаа границите во 1991 година и се отворија границите со Албанија, комуникациската техника сега радикално се промени, ова јазично обединување на Албанците, според мое мислење, веројатно ќе се постигне за една или две децении, затоа што помладите генерации сега се склони да не прават голема разлика дали станува збор за телевизиски канал на албански јазик што се емитува од Скопје или Тирана. Всушност моите деца гледаат цртани филмови што се емитуваат од албанските телевизиски канали, и моите деца, иако имаат 7 години, сега зборуваат јазик малку поразличен од она што го зборувам јас, затоа што постојано се соочуваат со јазик различен од оној што се користи во нашите кругови. ТВ ШЕЊА, бев запрашан дали го почитува албанскиот јазик, од првиот ден кога ја отворивме телевизијата

се обидов да ги вклучам новинарите и уредниците за кои сметав дека зборуваат и пишуваат правилно на албански јазик. Дали правиме лингвистички грешки, секако дека правиме, затоа што сме повеќе или помалку словенофони, веројатно затоа што во тоа време во цело Скопје немаше албански паралелки и бевме принудени да учиме македонски, во самиот јазик се менува синтакса од она што е на албански јазик, но тоа не значи дека ние како медиуми не сме исклучително внимателни да користиме правилно 36-те букви од албанската азбука. За мене, на пример, сметам дека е многу смешно да се појавите на телевизискиот екран и да се зборува на дијалект тоскиски или гегиски, немаме право да зборуваме на дијалект, нашиот соговорник може да зборува, но како менаџер на медиум не смеете да користите дијалект. Следствено, би сакал да кажам дека некои наши колеги во Република Косово некако, без или со намера, почнаа да го наметнуваат дијалектот гегиски како нов телевизиски јазик со образложение дека се без комплекси, а всушност со обидот да се појават како без комплекси создаваат комплекс. Ние се стремиме да бидеме точни во правилното толкување на секоја реченица. Она што го препорачав на секој новинар, многу малку читаат.

Тоа се докажа со статистиките на Министерството за образование.

Правилната употреба на албанскиот јазик мислам дека треба да биде дел од универзитетските наставни програми, не во средно училиште, зборувам за универзитетски наставни програми во секоја насока и во егзактните науки и во математичко-природните науки и општествените науки. Правилната употреба на албанскиот јазик треба да биде предмет од прва до четврта година, соодветно шест ако се збори за медицина. Која е логиката да се укажува на странката и да не ги знаете правилно знаците за интерпункција? Затоа што можете да уништите нечиј живот за една запирка што не знаете како да ја поставите на вистинското место. Значи, ова не е проблем што можат да го решат само медиумите затоа што на крај не сме образовна институција, имаме информативен карактер. Треба да бидеме будни, но овој процес може да се развие во наредните две децении ако ги обединиме нашите сили, ние како медиуми, университети, сите оние што предаваат на албански јазик и покрај се Министерството за образование. Албанскиот јазик, употребата на албанскиот јазик во Македонија мора да биде заштитен со закон, не е можно да се направи минимална прошетка низ чаршија, или преку трговските центри во Тетово,

Гостивар, Струга, Куманово ќе се соочиш со сите табли насочени, пишани погрешно, со грешки. Неправилно, некоректно е да се гледат некои јавни социјални институции кои се финансирани од нашите даноци за да се направи екстремна бастардизација на албанскиот јазик. Не е соодветно за некои приватни јавни институции, да не спомнувам конкретно, да се направи исмејување на албанскиот јазик во таква мерка, мислам дека законот е оној што треба да ги санкционира, да се направи со закон да се формира аполитичка институција, а не партиска или политизирана, која ќе го брани албанскиот јазик. Самиот факт дека тие се активисти на политички субјект, укажува на тоа дека тие луѓе не се професионално подготвени да си ја вршат својата работа.

• *Дали мислите дека формирањето на Агенцијата за јазици ќе игра улога, барем до одреден степен?*

Јас не ги познавам законски правилата за процедури на таа агенција кои се тие правила кои овозможуваат да се воведуваат санкции за оние институции што не го користат албанскиот јазик правилно.

• *Не излегувајќи од рамката за медиуми, прашав дали имаат поставено стандарди, правила за спроведување на јазик, но тие сè уште немаат програми за медиуми. Повторно се навраќаме на медиумите со оглед дека е голема моќ затоа што секој момент кога се соочувате, затоа го насочувам прашањето што само преку медиумите, со оглед на фактот дека читањето е оскудно, сепак медиумите се огледало, дури и ако домаќинка ќе слушне како новинарот правилно го употребува јазикот. Без оглед на тоа дали размислувате и вие или не, тоа се и вашите оправдувања, но мислам дека со преземањето на оваа професија, новинарот треба да биде подложен на албански јазик и уште еднаш да открие дали е за таа професија или не?*

Задолжително, затоа истакнав, јазикот е нешто што треба да го развиваме трајно, на пр. ако започнете да гледате шоу на албански јазик во 70-тите години снимени на филмска лента во тоа време, приметувате дека албанскиот кој е користен во тоа време не е 100% ист како албанскиот што го користиме денес, во смисла дека чувствуваме дека некои фрази што биле користени во тоа време, сега не се користат. Можеби дури и на нашата генерација им е тешко да разберат што точно станува збор, па затоа генерацијата која е

фатена за оваа работа треба да има минимална свест дека единствено средство за работа со кое треба да работиме е зборот, овој јазик. Тоа е како ковачот да е на работа и да нема чекан. Новинарот има јазик што го користи за да го искаже своето мислење. Дури и новинарите се дел од овој социолошки феномен на зависност од таблети и компјутери од разни социјални мрежи и денес кои трошат исклучително драгоцено време од денот, 24 часа се занимаваат со залудни написи на Фејзбук, Инстаграм, видео снимки и слично. Во исто време најдобро е да се искористи времето преку тоа сите да почнат да го организираат своето време со цел да го унапредат својот јазик. Има еден куп зборови за да се подготви извештај, и ако новинар успее да направи извештај или пренос во живо со друг колега во студиото, и ако тој или таа течно тоа го кажат, не значи дека тој човек навистина има добар јазичен багаж ако не се унапреди. Затоа што тие се конструкт, збир на зборови што се користат за емитување на Собранието, од страна на Владата, од улично интервју. На пример, вчера имав разговор со моите колеги овде, многу често ги гледаме политичарите да ги боцнеме со прашања, наша работа е да поставуваме прашања. Почнуваме да го прашуваме политичарот што мисли за Брегзит, што ќе се случи со ЕУ откако Велика Британија ќе се тргне, дали ќе продолжи процесот на евроинтеграција, сите овие се збунувачки прашања, но за момент трета страна, набљудувачот вели стоп, г. новинар, да те прашам јас сега, ќе видиме дека за многу од овие прашалници не се подготвени да одговараат за овие теми, што значи дека ова се прашања што ги научиле напамет.

Не сакам да ги штитам политичарите, туку сум самокритичен, а новинарот не размислува за овие прашања. Тој или таа ги поставува тие прашања само затоа што уредникот ја дал наредбата. Не се подготвени сами да анализираат што значи заминувањето на Велика Британија од Европската унија за регионот, што ќе значи доаѓањето на Борис Џонсон на чело на регионот. Тоа значи дека ова е проблемот што им го кажувам на сите мои колеги дека мора да бидеме самокритични, мора да ја негуваме професијата. Ние новинарите честопати сме ги мешале информацијата и знаењето. Бидејќи имаме информации се мислиме дека имаме ученост, додека имаме само информации и многу малку интелектуално знаење, имаме малку знаења, имаме само информации. Растеме во голем, моќен компјутер, но без многу знаење.

Затоа велам дека новинарите во Македонија и во Косово и во Албанија треба да бидат поучени, а не повеќе информирани, бидејќи се преправаме дека имаме повеќе знаење и повеќе информации, бараме да разговараме со Премиерот и забораваме дека тој човек добил 100, 200, 300 илјади гласови, но тој има нешто што вие го немате како новинар и тука го губат чувството за грижа за говорникот. Не е работата да го гледаме како физички или државен орган затоа што на крајот на краиштата сите сме човечки суштества, но мора да бидеме свесни дека тој човек сам има извештаи од тајни служби, економски експерти, има стручни извештаи за правда, дипломатија, тајни на дипломатијата и вие како новинар тврдите дека имате информации, но не знаеме какви писма добил од Брисел Еди Рама, Рамуш Харадинај, Зоран Заев и други, и сето тоа ќе се постигне ако се посветиме интелектуално, не само новинарски.

- ***Мислите ли дека Венецијанската комисија на многу начини, но јас би се фокусирал на медиумите иако ми се чини дека нема нагласок на медиумите, мислите ли дека нешто ќе биде решено, дали мислите дека тоа ќе влијае на другата страна за леснотија на користење на јазикот на другата странка?***

Што се однесува до албанскиот јазик, тогаш ќе зборувам токму на албански јазик. Мислам дека употребата на албанскиот јазик во Македонија може да се реши на еден начин само ако албанскиот јазик стане паралелен службен јазик. Бидејќи не сме еднакви со етничките Македонци во преамбулата на уставот и на некој начин сме третираны како малцинство, иако со различно име и ова достигнување е од „историскиот договор“ на Охрид, трајно ќе имаме проблеми со употребата на албанскиот јазик. Мораме да ја смениме преамбулата на уставот, имено уставот и да ја прогласиме Македонија за држава на Македонци, Албанци и други етникуми и во член 2 или три не знам точно, затоа што не сум експерт за уставот да кажам дека службен јазик на сите нивоа Државен јазик покрај македонскиот е албанскиот јазик, Даночно, експлицитно само тогаш нема да имаме проблем ниту со Венецијанската комисија ниту со ЕУ. Постојано ќе се соочуваме со проблемот, ако кошулата ви се затегне мора да купите нова кошула. ако законот не функционира, вие не можете да ги промените луѓето, туку ќе го промените законот и овој закон постојано нè спречува, иако сум новинар по професија до денес, 18 години по потпишувањето на Охридскиот договор, не знам каде имам право да зборувам на албански,

вербално или писмено, Не разбирам, кога одам да добијам извод од матична книга на родените на членови на семејството не знам дали имам право да го барам на албански јазик, само кога ќе видам дека сум во право и во која било друга институција имам право да напишам писмо на албански јазик. Не знам дали кога ќе одам во Народната банка дали може да се реши некој конкретен проблем мој.

• *Дали сметате дека Венецијанската комисија ќе влијае на уставниот амандман?*

Не, затоа што албанските политички партии мора да бидат обединети, да предизвикаат длабока политичка криза во оваа држава, сите, не во името на евро-атлантските интеграции, да бидат вклучени во владата, но мора да предизвикаат криза што може да се продолжи со месеци додека не дојдеме до договор и го решиме ова прашање еднаш засекогаш. Нема да измислиме топла вода за секунда, го имаме Косово каде српскиот е официјален јазик паралелно со албанскиот на сите нивоа на државата. Не ни треба ништо повеќе, дури и ако физичката конфигурација наликува на Македонија. Земете го Уставот како пример, започнете да го спроведувате во Македонија и да го решите проблемот. Што се однесува до македонските медиуми, гледајќи ги од оваа перспектива, мислам дека сè уште се далеку и нема да започнат да се приближуваат на други јазици, ако не грешам тоа беше ТВ канал што снимил ново издание тогаш со албански преводи, но не е дека сега не функционира. До денес не гледаме дека македонските медиуми ја искористиле слободата на уредување на албански јазик како што направивме во повеќето албански медиуми.

- *Со оглед на Алсат како пионер во ова прашање, зошто да не земеме пример. Дали е тоа чудно?*

Тие не добиваат храброст затоа што се плашат да изгубат категорија македонски гледачи. Еве го проблемот.

- *Од ова заклучуваме дека политиката воопшто, политичките партии наместо образованието или професионалноста, се под влијание на целата оваа област?!*

Ако ја земеме Европа, народите се многу нетолерантни, во европските земји се прават обвиненија против Балканот на етнички план, додека самата Европа е националистичка. По Втората светска војна успеваат да се обединат некои европски држави и почнуваат да функционираат, а особено на албанското прашање треба да се гледа малку во историски контекст. Знаете дека до 1939-40 година постоеше постојана тенденција за соборување на албанската држава во границите што ги имаше, а тенденциите не потекнувале само од словенските народи, туку имало и некои западни држави кои не претпочитале албанската држава да постои дури и скратена. Етно-националистичките политики при употребата на јазикот имаат свое потекло во Европа во 18 и 19 век, додека ова националистичко копирање потекнува од запад на Балканот и албанскиот јазик е прогласен за непријател на овие јазици, така што проблемот не може да се гледа ad hoc како прашање на сегашна политика за тоа што имаат Македонците. Антиалбанскиот пристап започнува во 1912 година по прогласувањето на независност, постои голема тенденција од многу држави да ја искоренат оваа нација, овој јазик и она што се случува е враќање на таа политика од последните 200 години во Европа, низ целиот континент на Европа иако тие не зборуваат директно. Денес е многу тешко да зборувате германски на Французин, без да прашате дали можете да зборувате на друг јазик. Или дури и француски државјанин да му зборувате на англиски јазик без да прашате дали можете да му се обратите на англиски јазик. Мора да бидеме малку повнимателни и да речеме поконкретни, единствените со јазична толеранција сме ние затоа што ние сме полиглоти од детството. Во Франција, за ова дете се вели дека е полиглот, бидејќи тој зборува германски, додека никој не нè третира така. Секој Албанец на Балканот од 7-годишна возраст започнува да станува полиглот и за нас што не е вест е нешто многу природно.

- ***Колку ТВ уредници и редакции има ТВ ШЕЊА? Кои емисии се емитуваат на редакциите на телевизиите?***

Ние не функционираме како јавен сервис, имаме редакција, спортска редакција, имаме дневно шоу, од понеделник до петок, утринско шоу, започнува во 10 часот и трае до 12 часот. Дебатно политичко шоу, отворено студио, ние сме единствените приватни медиуми посветени на културата, книгата, циклусот на шоу, 45 претстави, 90 емисии на филозофски, социо-филозофски карактер, посветени на кулинарството, каде што не се обидовме да ја донесеме италијанската, француската, туку традиционалната култура на храна. Имам критички пристап кога некој ќе ми понуди кујна од северна Италија или Франција, но може да има некој вид зеленчук или зеленчук што го немаме овде, а вие само емитувате и не можете да ги имате потребните работи. Имаме две спортски претстави. Јас не сум спортски фан, а имаме две спортски емисии, понеделник и петок, во меѓувреме имаме многу ТВ канали што се отворија пред нас и денес тие немаат спортски емисии. Имаме документарни филмови кои се обидовме да ги добиеме од продукции што ги направија за нас со многу висок квалитет, исто така, обезбедивме разни документарни филмови како најинтелектуален производ што може да го има еден медиум затоа што бара многу работа. Повеќето луѓе мислат дека треба само да гледаме лице на камера, но тоа бара повеќе работа и финансии, па затоа се обидовме да емитуваме документарен филм. 17 емисии ги произведувавме за една недела.

- ***Дали мислите дека треба да обрнете внимание на прашањето за правилно известување, Fake News?***

Ние ги вложивме сите напори, велам со целосен вчудоневиденост, бидејќи порталот е огледало на телевизијата. досега никогаш не знам дали сме емитувале лажни вести. Ако забележиме дека нешто не е во ред, или ги коригираме вестите или ги повлекуваме. Немаме проблем да се извиниме, во 24-часовна емисија можеби не сте во право, но јас имам интелектуална храброст да се извинам за грешката што можеби сум ја направил. Реално сум се извинил.

- ***Дали грешките ги направил непрофесионализмот на новинарот или?***

Инерцијата, но странката не знаела дека се работи за професионална инерција. Службеникот одби да коментира, снимателот не го регистрираше тоа и ја известивме јавноста како што беше, но сведочењето исчезна. Службеникот се пожали и ние се извинивме. Или на директен превод, наместо истрага, новинарот го употребувал зборот обвинение. Тогаш се јавува лицето за кого стана збор. Завршува емисијата, враќаме и тврдиме дека тоа е така. Нормално ќе се извиниме. Човечки е да се извиниш, не е добро да се повторуваат грешките. Не можеме да се преправаме дека сме во право. Кога си во етер 86 илјади и неколку или 400 секунди, во перманентно емитување некаде ќе згрешиш.

- ***Сите овие прашања, мислите ли дека треба да се посветат на ова шоу, не секој може да стане новинар, но секој мора да ги знае лажните вести?***

Пред три години, кога имаше револуција на солзавците, кога се тврдеше дека доаѓа рајот на овој свет, ние покренавме иницијатива за секој портал да има информација за тоа кој стои зад овој портал. Во тоа време само ние како shenja.tv три портали на албански јазик и три или четири на македонски јазик имавме импресум и го отворивме прашањето до Агенцијата за медиуми, но во тоа време имаше тренд да ја поддржуваме слободата на говорот, сите сметаа дека сакаме да ја ограничиме слободата на говор. Некој може да се слика тука сега и да го објави на фејсбук и да напише дека Исмаил Синани со двајца вработени во институцијата прават заговор против одреден политички субјект и јас немам институција каде можам да се жалам дека е направено нешто. Истовремено неправедно кон вас, да не ги спомнувате коментарите, навредите и семејните трауми што ги предизвикуваат овие лажни постови. Ние се справивме со тоа, за секој настан што е од почувствителен карактер, им велам на моите колеги да му пристапат на прашањето како да сте Французи и тоа се Албанци или овие се Албанци и Македонци. Излезете од себеси колку што можете повеќе.

Вчера во 11:05 часот бев известен дека се случило убиство пред општината Чаир и секако дека веднаш се мобилизирате, му велам на новинарот да започне да подготвува прелиминарни вести, но бидете внимателни, јавете се во МВР, видете што знаат, во МВР велат дека не станува збор за убиство, туку сообраќајна незгода. Кажете му на репортерот

да запре, подгответе го извештајот од МВР, но не знаевме точно дали има жртви, тогаш се покажа дека има три деца, а потоа рече дека едно од децата е во опасност, можеби дури и мртно, морам да излезам овде, кога беше објавено соопштението од МВР, се вели: Три малолетни деца се повредени и јас реагирам кај новинарот му кажувам да го избрише зборот малолетник, зошто, затоа што сите Албанци нема да го разберат правилно зборот малолетник. Не секој разбира дека е малолетно дете, но членовите на семејството ќе мислат дека е мртно. Подобро да бидеме малку скратени на информација отколку да создаваме нова несреќа. Да не направиме хаос. Ние се потрудуваме да се соочиме со каков било проблем, но сè додека порталите не се стават во рамка според Конвенциите на Обединетите Нации, не можеме да го решиме проблемот со сопствените закони ниедна држава и уште еднаш да се дефинира што е слободата на изразување. Во согласност со новите технолошки трендови на слобода на изразување, доколку ова прашање не е регулирано, ќе се соочуваме секој ден. На пример, порано пред да бидете новинар, мораше да соберете персонал, да имате уредник, да имате машина за печат, да имате предавач, лектор, да имате камера, миксета, камера во живо и другиот што денес доаѓа со единечна камера што може да чини 100 евра и да направи пост или селфи од сцената и вели дека ние новинарите се собравме овде. За да направам пренос во живо од канцеларијата на Х политичката партија, морам да испратам новинар, снимател, возач, можеби дури и продуцент, во телевизија треба да имам уредник, режија од 5 лица, снимател во студиото, морам да имам презентер, морам да имам екипа од 14 лица за да емитувам вести додека некој со еден телефон ми вели јас сум новинар. Ова звучи како глувчето и слонот кога оделе преку мостот и глувчето му вели на слонот, слонот кога одиме заедно мостот секогаш се тресе. Всушност слонот го тресе, глушецот ја презема моќта на слонот и го кажува без да ја наклони главата. Во овој сегмент го разбираам брзиот технолошки развој, но како може да се натпреварува со мене кога плаќаме многу даноци за секоја финансиска трансакција.

- *Дали е ова борба меѓу националните електронски медиуми и мрежните портали и тоа може да доведе до исчезнување на електронските медиуми?*

Ние плаќаме 49% од секоја плата на државата, додека тие нула, со проект спроведен од невладина организација некаде во Македонија кој во последните години собрале над 50 милиони евра од кои ние како ТВ-Шења. Нула, голема нула, вистината боли, луѓето не

сакаат да ја слушнат, а овие портали имаат многу пари и денес тој се натпреварува со нас и не плаќа ништо на државата. Да, има грешка кај нас, ја тужи телевизијата, го тужи новинарот, ме тужи лично, а тоа се тужби што може да достигнат илјадници евра, додека тој може да зборува таму што сака и како сака и како ќе се разбере грешката, вестите можат да бидат избришани и така.

Ако ние како радиодифузери заборавиме на крај да оставиме импресум на одредено шоу, ќе следуваат судски постапки што не е само технички процес. Другата страна плива како океанот да е негов, и сето тоа во име на слободата на изразување. Мислам дека проблемот треба да оди во ООН, во конвенции, заклучно со моменталната технологија, доколку технологијата предизвика промени за 10 години. Кој би можел да замисли дека преносот во живо ќе биде толку ефтин пред 10 години и по 10 години не се знае што ќе се случи. Можете да ги отворите порталите и ќе видите колку од нив имаат импресум, ги немаат, повеќето од нив се без импресум.

Кој ги следи овие портали, никој, само плаќаат 100 евра и толку. За да се отвори еден национален медиум треба да се има 40 вработени, од нив 10 со високо образование, додека за да се отвори еден портал не треба ништо освен 100 евра. Да речеме, 40 плати се минимални, бруто околу 18 илјади денари и замислете која е цената на крајот на месецот со минимална плата.

- ***Дали емитувате емисии во живо на вашиот портал?***

На фан-страницата пренсуваме некогаш емисии, но нашиот портал е прозорец на телевизијата и тука стои моето име и презиме. Ако некој се обрати на овој портал, точно знае со кого, кај кого за кој да поднесе жалба. Кој ја има крајната одговорност, јас, додека сум тука, додека сум жив.

- ***Дали имате мерки за гледаност на вашата телевизија и дали резултатот е задоволителен?***

На секои три месеци Агенцијата за медиуми прави мерења, иако има приватни, но јас инсистирам на оваа држава. Ние сме некаде помеѓу 5% и 7% на државно ниво, всушност од медиумите во Македонија сме на 5/6 позиција, значи дека стоиме, заедно со другите

медиуми, навистина посакав уште подобро, но морам да го кажам дека ТВ-знакот е единствениот што ја избегнува папараци праксата и според мое мислење, тоа е нешто што ми дава одредено задоволство.

Иако луѓето изгледаат многу сериозно, тие тивко сакаат да видат многу папараци, дури и оние на највисоко интелектуално ниво. На почетокот поставивме рамка за посериозен пристап, да бидеме поавтентични со нашите општествени вредности. Може да се каже дека тие се вредностите на модерното време, тие можат да бидат, јас не ја исклучувам можноста, но би сакал да имам повеќе семеен домашен приод, затоа што за нашиот концепт, парадоксите не се важни информации за градење социјален живот и изрази што ги спомнавте, образовниот карактер, ние не сме поврзани со Министерството за образование или со која било друга институција. Но, тоа е повик на нашата свест дека мора да внимаваме што ѝ сервираме на јавноста.

- ***Кои емисии имаат најголема гледаност?***

Во Македонија политичките емисии се многу гледани и во слична ситуација се и папараци емисиите. Тоа е колективно лицемерие кај луѓето затоа што се чини дека сите не ги гледаат додека има многу гледачи на истите. Турските филмови имаат голема видливост, па дури и турските филмови кои се најскапи во светот.

- ***Дали емитувате турски серии?***

Да, секако, имајте на ум дека работата на културата е како работата на воздухот, имено кислородот и вакумот. Ова е тренд кој се прошири до Словенија и источниот дел до Индонезија, земја со 250 милиони луѓе каде турските филмови доминираат во овој дел. На саемите, турските серии се најскапи во светот, поскапи од американските, а камоли индиски или бразилски. Тоа е нешто што го бара пазарот. Во турските сапуници има две природи, едната е многу папараци, а другата има одредена тема. Се обидовме да избегнеме филмови кои се многу папараци, затоа што мора да бидеме внимателни што ѝ нудиме на јавноста. Сите медиуми во Македонија емитуваат серии на турски јазик.

На Балканот нема многу култура на филмско синхронизирање, во балканскиот начин на размислување од моментот кога за првпат се појави телевизискиот апарат имаше

преводи. Ако застанете и анализирате овде во Македонија за прв пат, во турските сапуници започна синхронизација и прашањето е зошто, американските се објавуваат на англиски, а турските се синхронизираат. Без оглед на мотивот, цената на синхронизација е многу поголема од титлувањето затоа што титлуваниот код доаѓа готов. Синхронизацијата на филмовите некогаш се практикувало само во тоталитарните земји. Да, за да не се слуша јазикот на другиот. Со титлување сте подготвени, а со дуплирање треба да соберете група на актери кои бараат високи финансиски трошоци за позајмување на гласот за една епизода и тој филм има некаде помеѓу 200, 300, 400 епизоди и потоа на крајот се гледа колку скапо чинело.

• *Дали сте се обиделе да ја промените природата на емитувањето на сериите, зошто да не ги добиете хрватските серии, затоа што на крајот на краиштата, тие се малку поприлагодени на природата на нашите животи?*

Јавноста не ги прифаќа, денес секој телевизор има 100 телевизиски канали. Ако гледачите се очајни и ја преземаат командатата и ќе започнат да бараат друга програма со теза дека нема да запре на кој било друг канал сè додека не сврти 100 канали, потребни се 200 секунди само за да ги свртат 3 минути и 20 секунди, ако запираат на две минути, ќе видите дека се потребни 50 минути за да се вратат на омилениот канал и треба да ја разгледаме и финансиската димензија и тука е билансот што треба да го најдеме.

Освен турските сапуници, Албанците ја следат и *Shka ka shpija*, емитувавме прва, втора, трета сезона сме исклучително задоволни, но навистина е уште еден филмски проект што го направија Албанците не е дека сме постигнале многу, затоа што денес техниката на реализирање филмови во турските филмови е многу скапа, иако некој лаик кога ги гледа им се чини многу едноставна, но инвестицијата направена во тие филмови е многу поголема од вложувањата во приватното производство на другите земји и несвесниот гледач некако забележува дека оваа рамка не е нивото на рамката што ја нуди турскиот серијал. Нема научно објаснување, затоа што само искусен продуцент може да го оценува, но гледачот го чувствува тоа. Големите фотелји креираат утопија, не дека они живеат секојдневно во таквите фотелји, додека хрватските серии се интелектуално поразвиени. Документрани емисии гледаат лицата со поголема интелектуална подготвеност. Во југословенско време луѓето гледале документарци овде затоа што немаше друга алтернатива, во нив немало

национализам. Лавот го напаѓа петелот и така натаму. Да, јас зборувам за нас како Албанци и тоа беше англиска продукција, колку што знам како дете, но сега тие имаат избор и ако не им се допаѓа ќе се исклучи затоа што пазарот, ТВ-витрината, сега има одличен избор, тој е исклучително голем и светот веќе не е во границите во кои бевме ние и толку многу од ден на ден бројот на луѓе кои станаа зависни од Интернет е зголемен, ќе се поврзуваат директно со ТВ-уредот во просторијата и ја координираат нивната работа по телефон што сакаат да гледаат. Се обидуваме сите возрасни групи да се најдат, но не таблоидни папараци содржини. Во утринската емисија на моите колешки сум им кажал да поканат непознати херои во општеството. Кои би биле непознатите херои, твојот наставник од прво одделение кој ни ја пружел раката и ја ставил на твојата рака над нашата и ни помогнал да ја научиме буквата А. Овие луѓе поминуваат покрај нас.

3. Интервју со главниот уредник, директор на информациите од ТВ 21, Фатмир Алиу

Во 2016 година, претседателот Ѓорѓе Иванов ги повика главните уредници на првото интервју по политичката криза овде во Македонија, по Договорот од Пржино и по изборите и меѓу сите, бев поканет и јас. Мојот македонски е слаб, искрено слаб, јас сум од Косово и затоа го имам овој дефект. Бевме заедно со други новинарски колеги, беше Латас во име на Сител, јас бев единствениот од албанските телевизии затоа што Алсат долго време го бојкотираше Иванов и само јас ја прифатив поканата затоа што имавме прашања, тоа беше законот за амнестија, сега се сетив, кога амнестираше Иванов. Не знаевме дека ќе бидеме директно на МРТВ, јавниот сервис. Времето кога требаше да поставам прашања и кажав дека слабо зборувам македонски, не можам да зборувам српски затоа што не е службен јазик, албанскиот е службен јазик, така што ќе се обратам албански. НЕ, ми беше кажано, не смеете да зборувате албански. Тие го доведоа преведувачот и ја седнаа до мене, една дама. Кога зборував албански, гласот ми го исклучиле на каналот на МРТВ, комплет мојот глас ми го исклучиле за да не се слуша дека зборувам албански, кај Претседателот. Замислете кај Претседателот. Бев индивидуа и кога ми беше кажано дека немате право да зборувате албански се емитуваа реклами. Ми го исклучија микрофонот, потоа јас си го зедев микрофонот дека девојчето погрешно преведуваше, јас од албански го преведов на мојот македонски јазик која е повеќе српски отколку македонски. Настана скандал.

Меѓу другото, го поставив прашањето, но не го добив одговорот затоа што инсистирав кај претседателот како постигна за 24 часа да го разгледа списокот на луѓе во затвор за да најде одредени луѓе затоа што тие биле политички и луѓе, поврзани со политиката. И претседателот го изнесе списокот каде и беше суштината дека никој во тоа време не го поставуваше ова прашање. Јас како Фатмир, го направив тоа, ми нанесе многу проблеми зошто зборував алабнски, добив забелешка од претседателството, од МРТВ. Забелешки преку соопштение, беше издадена преку медиуми, и тоа во тој момент, од Сител и од другите медиуми зошто да се зборува на албански јазик. Тука се појавува еден расистички пристап кон албанскиот јазик, општорасистички пристап кој е скриен, но како јас така и ти го чувствуваме речиси сите во Скопје. Едно нешто што некому изгледа многу нормално, е всушност многу абнормално. За неколку дена знам дека ќе бидеме 2020 година. Луѓето се враќаат назад, но не знам како можеме да го решиме ова. Општеството е такво што е толку поделено, понекогаш го споредувам со Косово и со моите новинари таму. Албанците во Македонија се како Србите на Косово но тие не плаќаат електрична енергија, не плаќаат данок, вода, генерално.

Прашањето за претплатата во Косово е решено со уставот, мислеа за данок. Комплет една општина не плаќаат како тоа го прават Србите во Косово. Во Косово немаме проблем со српскиот јазик, иако 90% од населението е албанско, сите табли се на српски јазик, имате српски институции, може да се обратите српски, да ви вратат српски. Претходно имаше друга неволја кога немаше вработени луѓе, зборам 15 години однапред, во времето на УНМИК и тие видеоа дека писмото треба да се врати на нивниот мајчин јазик. Во судовите каде што процесот се одвива во населени места со срби и процесот се одвива на српски јазик. Без никаков проблем. Во Приштина ти се албански и се преведуваат на српски јазик и има пристап косовскиот судски совет и целиот косовски судски систем. И овој проблем не е мулти-милионски како што е претставено овде. Недостатокот на прифаќање на 25%, дури и повеќе од населението кое зборува албански. Се деградира во таква мерка што не се нарекува албански јазик, ме сфаќате ли? Косово е мајка и татко за Македонија. За примерите што они ги практикувале во контекст на мнозинска политичка дискриминација за малцинството. Јас сум многу горд на тоа. Другата работа е политика, затоа што таму има политика што сака да ги раздели Србите да имаат свој дел, конфедерација од централната институција, да создадат трета моќ. Тука нема ни волја на

мнозинството да понуди позитивна дискриминација на 25% од населението да зборуваат на својот мајчин јазик, нема, тука е проблемот. На Албанците им се чини дека е нормално, додека е абнормално, и на македонската страна им изгледа нормално што ги третира малцинствата на таков начин додека тоа е абнормално. Тоа е што од почеток го кажав дека сите работи што им изгледаат нормално во Македонија се прифаќаат како нормално. Нема врска. Жално е. Навистина жално е како медиумите пристапуваат кон албанскиот јазик и кон Албанците. Светот не се врти ни околу Скопје ниту околу Македонија. Секој има свој пат. Овде основните елементарни проблеми за живот на 25.000 жители во Арачиново и 17.000 во Визбегово се сметаат за противречни. Во Визбегово имате илјадници имоти во сопственост на жители кои никогаш не добиле документација. Државата не го признава нивниот имот и недвижноста не може да се материјализира и имате милиони евра заклучени во тампон-зоната во Визбегово поради недостаток на политичка волја на мнозинството да ги признае малцинските права. Што се однесува за образованието, за имотот, како и инфраструктурата, за сè, го земам Визбегово за пример, каде го реализиравме нашето прво шоу ОДА. Тоа е ненормално, канализацијата беше вклучена од населението, вклучен е водоводот и потоа дојдени се од општината да го сторат тоа. Таа населба има 2000 куќи без инфраструктура. Сите го даваат својот глас за време на избори. Не е нормално да имаш 40 илјади жители во Македонија без државјанство. Не е нормално. Абнормално е 18 години да не се направи регистрација на населението. Мора да имаме пристап како медиуми до официјалните државни бројки, овде податоците се манипулираат затоа што тие податоци ги менуваат демографските, етничките статистики и се прави хаос во оваа земја. Вистината е откриена, ние сме единствениот медиум кој не е здружение на партиски бизниси или некој поголем конгломерат, нема која било корпорација зад нас. Сите телевизии имаат бизниси на стана, освен нас. Ние не работиме со нафта, градење на патиштата, изградба на станови, ниту пак добиваме тендери од владата од ИПА фондовите да ги управуваме како медиуми или како корпорација која работи друга работа и има медиум, меѓу другото. Ние живееме само од комерцијални реклами од Македонија. Единствениот медиум во Македонија.

- *Со толку оскудни финансии како можете да ја примените двојазичноста во овој случај?*

Ја применуваме двојазичноста за целата публика, немаме една публика. Заменик уредникот е Бошњак од Македонија, одговониот уредник е Македонец, вториот заменик главен уредник е Албанец. Ние не работиме само за Албанците, овој медиум е на сите. Професионалноста ни е во прв план. Има два вида на професионалци, луѓе на кои им веруваш и луѓе во кои градиш доверба. Имам изградена доверба во почетокот и имам доверба во персоналот во смисла дека нашата уредничка политика секогаш останува иста и кога јас физички не сум тука. Граѓаните секогаш ќе бидат пред политиката. Да се биде маргинализирана личност со една власт или мнозинство што го зема како непостоечко малцинството, било културолошки, етнички, како било. Тие секогаш гледаат на работите како на зголемување на меѓуетничките тензии. Во меѓувреме проблемите се реални, нема канализација, нема вода. Премиерот 4 години не постигна една канализација да ја реши во Арачиново. Од друга страна добил 12 илјади гласови. Алабански гласови. Чисти албански гласови. Тоа не е за шега. Каде е сега расизмот. И за ова ајде не е проблем, додека има 20 години што им се ветува канализација таму. Тука се прават политичките пазари. На исто растојание како маало Аеродром, не можете за маало Аеродром да го гледате како „аеродром“, четири-ленти, писта, а тука канализацијата да не се регулира, додека главниот колектор е на 2 км од Арачиново. Во 2014 година јас дојдов во Скопје, 2020 година и сè е исто.

• ***Телевизија 21 работи веќе 4 години, од почетокот имате двојазична лиценца?***

ТВ21 постои од 21 септември 2015 година кога го пуштивме сигналот и емитуваме 60% наша продукција која е на албански јазик и 40% на македонски јазик. Направете пресметка со другите медиуми што се над 10 години на македонската сцена и кои се македонски.

Јас го нарекувам и бизнис и медиум, сепак мора да дадам плати, да ја соберам мојата публика, да имаме свое мислење, нашиот удел на пазарот за да можеме да функционираме и покрај тоа што пазарот е милион проценти окупиран од државата, секогаш владата го контролира пазарот за рекламирање во медиуми. И ако пазарот е 20 милиони, Владата 19 години не го смени форматот. Плаќаме лиценца до аудиовизуелната агенција, плаќаме 45.000 евра годишно, сметајте дека немате заштита за тоа во кабелската,

ниту имате бенефиции за 45.000 евра што ги плаќаме на државата. Кабелските во Македонија, Телекабел, ве наведуваат да платите 70.000 евра ако сакате да се поврзете на нивната платформа, освен една албанска телевизиска станица е приклучена во Телекабел и тоа е Алсат. Што е ова, не е шега каков пристап се дава на албанскиот јазик дури и во однос на населението и општеството што живее тука и конечно ако не сакаат да слушаат албански имаат далечински и можат да го тргнат копчето за еден канал. Кои игри сè уште се играат тука? Лиценцата е платена со големи суми и таа лиценца не вреди тука, ние немаме државни придобивки што ќе не штитат како производител, јас сум домашен производител. Јас произведувам вести и 40 луѓе произведуваат со мене. 97 е бројката на персоналот во нашата телевизија, ова е продукција. Не дека само ние пуштаме камера, не е само инвестиција. Информацијата е продукција на една телевизија. Секој производител има олеснителни околности, ослободен е од некои давачки, во Македонија не. Твојот продукт не го сметаат како продукција. Со закон во Македонија телевизијата не продуцира туку емитува, додека ние произведуваме наша изворна програма од Македонија каде работат повеќе од 90 лица персонал. Има директни емисии, контактни емисии, дебатни, шоу биз емисии, ова се нашите производи. 15 луѓе работат за тоа. Како фабрика. Не можете да направите едно пакетче цигари освен ако не работат 2000 луѓе и не можеш да кажеш дека не си произведувал. Треба да разбереме дека медиумите продуцираат, а законски тука е нула. Кога ќе ја дадам лиценцата што ми е дадена од државата и ќе ја покажам таму, речено ми е дека оваа лиценца не вреди затоа што треба да платите 75 илјади евра за да се приклучам во Телекабел. Во сите други држави во Косово, Албанија, Германија, Белгија, тој ТВ канал кој е национален, законски е решено автоматски да може да се приклучува во сите други кабелски платформи. Во Косово ова е решено законски. Ова е уцена. И цела власт е запознаена, и никој не им може ништо. Државата е без слух од овој аспект, додека не е загрозен нивниот интерес.

- *Се чини дека на Македонија ѝ недостасува медиумско образование, медиумска култура.*

Не, не недостасува, но стана нормално со уцени, станало нормално да се види дека некој е рекетиран, некој се заканува и сето тоа е ненормално затоа што никој нема волја сериозно да ги сфати работите. Никој. Ни Македонците ни Албанците. Заев дојде на власт

со Пржино, договорот од Пржино стана причина за медиумите затоа што имавте 5 модератори на 5 национални телевизии кои ја читаа истата вест, истата вест, во истиот редослед. Кога се префрлиле на втората вест, тогаш се виде дека медиумите се заземени и Заев рече дека пристапот кон медиумите мора да се промени. Ги отстрануваме огласите, им ги даваме 20-те милиони што државата си ги даде самите, тој беше укинат, но методот на споделување на парите кај Заев не влијаеше, издвоени се само 20 милиони од државната помош со оглед на тоа што пазарот се остави со иста контрола, истите механизми инсталирани во времето на Груевски. Тука има монопол, медиумскиот бизнис е многу тежок за опстанок, но големата подготвеност, волја и помош што ја имаме од Приштина ни овозможува да опстанеме, додека сите тие се долгови од Приштина.

- ***Колку е лесно, односно тешко да се работи како двојазична национална телевизија?***

Тоа задоволство не е тешко. На почеток беше потешко бидејќи не можевме да веруваме на ниту еден друг новинар од други медиуми затоа што ги гледав телевизиите каква уредничка политика имаат и имавме проблеми да ангажираме искусен друг ТВ-новинар да работи за нас затоа што тие имаа испиран мозок. Ако со години работеле на таков начин што гласот на граѓанинот никогаш не се става во преден план, туку политиката и проблем е да се има исто размислување за уредничка политика со нив.

- ***Дали си имал во дебатните емисии, гости од македонската заедница? Како се одвивал разговорот со нив?***

Како да не. Секогаш се почнува од личен аспект, во овој случај зависи од модераторот, неговото познавање на јазикот, тоа е домашна политика. Јас сум таков идиот што не го знаам добро македонскиот јазик, го разбираам затоа што словенските јазици се исти за мене. Јас зборувам 6 странски јазици, така што немам проблем со јазиците. Емисијата се одвива на македонски јазик. Ние ја нарекуваме нашата работа комуникација, ако вие не знаете како да комуницирате без преведувач тогаш ништо од таа работа. Новинарството треба да го фати моментот, додека го чекаме преведувачот ние го губиме тој момент.

- ***Колку емисии се преведени, титлувани по процент?***

Секој медиум на пазарот има свој пристап кон публиката и во оваа смисла ние одамна кажавме дека нашите оригинални емисии остануваат оригинални, ако имате албански емисии, останува на албански јазик, ако тие се македонски, тој останува на македонски и дури не преведува. Ова на албански и на македонски, сега со раст на публиката треба да одговорите на публиката и да ги преведете нашите претстави на двата јазика, ретко преведуваме од македонски на албански, но во повеќето случаи преведуваме од албански на македонски, затоа што секогаш размислувајќи дека вашата продукција е исто така вредна и информативна за другата публика што ја пренесуваме во живо. Освен BBC и CNN кои имаат автоматски преводни можности, за нас е многу тешко, има машини кои чинат милиони евра и прават симултан превод со титлови. Ако зборувате со гостинот на друг јазик, тој или таа целосно ќе го преведат, самиот софтвер преку вештачка интелигенција, автоматски го преведува, ние немаме технологија и буџети за да ги достигнеме информациите да ги добијат и македонската и албанската публика во реално време.

- ***Дали се разговарало да добивате субвенции или државата да помага во ова прашање?***

Ова тема е исмејување на државата, тие зборуваат за серии, глупости, турски, латиноамерикански, што државата ги нарекува како свое производство ако се направи дублирање на гласот замислете, не со преводи, и тоа го нарекуваат нивно производство. Додека ние работиме 90 луѓе кои прават вести, забавни емисии, дебати, утринска програма, но дуплирањето е прифатено како производство. Ова го направи Груевски и не го смени Заев. Тоа е што го вклучија, да се занимаваат со серии, наместо да произведуваат умни работи.

Јавниот сервис се храни со наши пари, мои и твои додека приватниот бизнис е во полоша состојба од јавниот сервис што јас целосно би го затворил, трап, затоа што тоа е фабрика за вработување и ништо друго. Кога се секаваш на какви било новости или емисии од јавниот сервис, спомни, еднаш, не знам никој што зборува за програми или емисии на МРТВ во Македонија, никој не слушнав дека ми има кажано дека гледав оваа емисија или

интервју или оваа вест, или оваа пејачка или овие уметници, никогаш нешто посебно. Не дека нема едукативна и информативна улога, туку е и чиста фабрика за вработување. Моќта ја разликува со вработувања. Таму имате некомпетентни луѓе, луѓе кои никогаш не одат на работа, не одат, луѓе кои се жалат дека работат два часа, или луѓе кои се жалат зошто треба да одат наутро. Ова е јавниот сервис. Тоа е сè само медиум не. За жал за оние мои колеги кои продолжуваат да работат таму, затоа што тие идат на работа само да бидат платени за да бидат на платен список, да се биде достоинствен, не се оди таму да работат. Нема новинарство во МРТВ, ми рекоа, реков, истакна, додаде, заклучи, тоа не е новинарство. Да го следат она што ќе каже премиерот не е новинарство. Се објавува за премиерот, претседателот на парламентот, лидерите на политичките партии, со што се завршува нивното новинарство. Нивните населби имаат огромни проблеми, па да не го третираме како конфликт на интереси. Мора да работите за да го третирате како судир на интереси. За жал.

- ***Колку имате грижа за стандардниот албански јазик, правилната употреба и дали сметате дека ова треба да се почитува?***

Ние веруваме во разновидноста на тоналитетите, акцентите, синтаксата и јазикот од каде потекнуваме. Јас сум од Приштина и мојот акцент апсолутно не одговара со акцентот на Албанците во Македонија, далеку од стандардниот албански јазик што треба да се примени, но „каква земја, такво собрание“. Ако почнуваме од тој принцип да дојдете овде и да зборувате чист литературен јазик, да одите во Чаир, Хасанбег е многу тешко да се разберете, бидејќи јас почнувам од принципот „каква земја, такво собрание“.

- ***ТВ 21 не се емитува само во Хасанбег и Чаир?!***

Поаѓајќи од фактот дека ние како телевизија даваме многу за граѓаните, правиме таква работа што никој не ја прави во државата, луѓе вodomуваме, ги испраќаме луѓето на лекување во странство и не ги правиме овие работи премногу големи, ние дури и не ги кажуваме, но тоа го правиме. И кога приоѓате на таа форма, не можете да се разликувате од публиката. Од публиката во Кавадарци, тоа е дијалект сосема различен од тој дијалект во Скопје, не можете да го постигнете тоа кога го зборувате вашиот јазик.

Јас не сум сретнал македонски новинар што зборувал со соговорникот на струмичко или во кавадаречки дијалект...

Во нашата телевизија толерираме и дијалект од Гостивар, Тетово, дијалект како дијалект, но не дијалект на телевизиски дијалект. Без разлика колку ги толкувате самогласките, ќе ги изговорите како што сте се учеле уште од детството. Не можам да навлегувам во разговор со чаирски акцент или тетовски, но кога присуствувам на емисии таму се обидувам да го применувам својот јазик во таа форма што е прифатлива, секогаш.

- ***Дали мислите дека ако зборувате на дијалект дека си едностран?***

Зависи кон кого пристапувате.

Како да му кажеме на некој во Долнени, зборувај ми литературен јазик кога тој не го знае тој јазик. Не треба да се земе примерот на Македонија, затоа што тоа не е Косово и Албанија. Ова ќе биде погрешен пристап на Албанците од Македонија. Не можете да им наметнувате ниту на Албанците во Шипковица, ниту во Радуша, затоа што тоа почнува од градинката, а не од телевизијата.

- ***Барем да се обидеме да го подобриме албанскиот јазик***

Да тоа да.

Не се согласувам со ставот дека комуникацијата треба да биде вклучена во образовниот систем. Не, не се согласувам.

- ***Зошто?***

Затоа што станува збор за пристапот на општеството дека изборот треба да биде на самиот наставен план, а не наметнување на наставни предмети, на студентите, не. Медиумската литература не е решение за проблемот со албанскиот јазик. Тоа е образовна работа. Не е предмет, тоа е целосната структура што образованието се гради во погрешен правец.

Погледнете ги текстовите напишани од македонски автори. Има многу проблеми, ова не е решението.

- *За да бидете публика, треба да имате култура на комуникација.*

Јавноста секогаш има култура на комуникација, не ја потценувајте јавноста. Не треба премногу да генерализираме. Ние медиумите не мислиме како вие професорите. Никогаш. ние секогаш имаме разлики во пристапот. Ја гледате големата слика и всушност заборавате дека големата слика е сосема различна од реалноста. Не е живописен живот. Јас би сакал да. Повеќе. И јас сакам да бидам принц, но не сум принц.

- *Дали ќе треба да почнеме од нешто за да постигнеме до тоа што ти сакаш?*

Само образованието, образованието, професионалниот пристап за да се собираат на маса сите мудри луѓе во Македонија за дефинирање на иднината за децата, внуците и сите генерации. Како и со сите други работи, особено образованието затоа што политиката е виновник за образованието.

Образованието е политички проблем, не е проблем на незнаење, не го навредувајте населението, вие професорите го навредувате населението, не кажувате каде е проблемот, не велите политиката, непотизмот, чичко, маца, куца, братучед, се во образовни институции освен медиумите реагираме, како ТВ21, нема да кажам за другите медиуми.

Повеќето од емисиите што ги правиме се за образование, во емисијата ОДА, 90% од случаите беа насочени кон едукација за деца. Го спомнав Визбегово, почнавме поради училиштето, затоа што 30 години нема училиште во Визбегово, 5 генерации од таму пешачат од Визбегово до Бутел или Чаир. До секое училиште каде ги примиле. Тоа е работа на вашите деца. Шипковица исто, училиште, Велес, Чашка исто, расистички пристап на мнозинството, државата што тоа го дозволува кон Албанците. Децата мораат да патуваат 15 км затоа што не им е дозволено да учат на албански јазик во Чашка, ова е образованието, разбирате, сè е исполитизирано, а интелектуалците кутат, тој проблем не е денешен, 30 години е проблем и сите молчат, го гледат свој задник, ништо повеќе. Исто како и луѓето што работат во МРТВ, тие го гледаат својот сопствен интерес. 5 пари не дават за новинарството, за граѓаните или за проблемите во нивната населба. Дали нешто се збори во МРТВ за канализација, за вода, за школо. Не. 30 години чекање за училиште во Блаце, никогаш не било сторено. Во Идризово, 20 години за училиште, никогаш не било сторено,

постои училиште во Идризово, тоа е два спрата, првиот кат учаат деца Македонци, една смена, втората нема никој, не им се дава простор и ги праќаат 17 км понатаму. Ова е недостаток на храброст и подготвеност да разговараме за сопствените проблеми, а создаваме вештачки проблеми. Ние произведуваме осакатени луѓе кои не знаат правилно да пишуваат албански јазик, а камо ли да зборуваат стандарден јазик. Образовниот систем е целосно расипан. И тие не се срамат. Сите политичари се виновни. Секој кој е на власт или се занимавал со политика и сите наставници, сите се виновни. Зошто да ни помагаат Косово или Албанија, прво мора да си помогнете сами. Станав полош од вас овде. Ми беше кажано дека ти е лесно оти доаѓаш од Косово, не, сакам да полудам.

4. Интервју со Претседателот на Здружението на новинари во Македонија, Младен Чадиковски

• *Дали сите претставници од сите телевизии регистрирани во Северна Македонија се членови на ЗНМ, и дали има некои правила, дали мора сите новинари да бидат членови?*

Не, нема правила, тука членови се новинарите не се медиумите, поединечно се членови, ние имаме 860 членови, што е респектабилна бројка во Македонија, многу респектабилна бројка. Како најстаро здружение, основани сме 1947 година, така што нема правило дека некој мора да биде, меѓутоа голем дел од новинарите, најголем дел, повеќе од 90% од новинарите во Македонија се членови на ЗНМ и нашата основна функција е градење на основните стандарди, нивното зголемување, подобрување, како што напредува и технологијата, напредува и новинарството, напредува и целиот практично овој корпус на прашања. Ние се грижиме за правата на новинарите, пред сè од професионален и од етички аспект затоа го имаме и кодексот на новинари на Македонија, кој кажува како треба еден новинар да постапува, како да се однесува, кои правила треба да ги следи, до кои стандарди да се држи, тоа се они општоприфатени стандарди на новинарството. Примарно не е наша обврска грижа за социјалните права на новинарите, тоа го прави Синдикатот, меѓутоа професионалните стандарди и социјалните права иако во многу нешта се допираат, бидејќи не е возможно да се има кредибилен добар новинар ако немаат добри плати, ако немаат добри услови за работа или пак ако не се вработени воопшто, така што тие работи се малку испреплетени што значи ние гледаме да остваривме една таква двојна функција, да речеме

во општеството како здружение на новинари и во многу работи успеваме, во некои не успеваме затоа што државата е таква кава што е, имаме проблеми на сите нивоа.

- ***Како го затекнавте ЗНМ, и како претседател дали успеавте барем малку нештата да ги промените?***

Јас сум една година претседател на здружението на новинари. Ситуацијата со новинарите во Македонија генерално изминативе 10 години е многу лоша. Што значи тоа? Тоа значи дека пред сè во однос на професионалните и етички стандарди во изминативе години новинарството паѓаше и тонеше, значи зборувам од 2008 па наваму, најмногу, и тоа се случи поради една политичка волја тогаш на власт да завладее со медиумите во Македонија за да може полесно да ги контролира медиумите и информациите, практично голем дел од новинарството, особено дел од „меинстрим“ медиумите беа ставени во функција на пропагандата наместо во функција на информирањето и на јавниот интерес. Од тој аспект можам да кажам дека ние денес сме задоволни со тоа во каква состојба е новинарството и новинарите и мислиме дека има многу нешта што треба да се подобруваат. Она што последните две, три години да речеме е подобрена новинарската професија, е тоа дека слободата на говорот, слободата на мислата е многу поголема од колку претходно, меѓутоа тоа не е доволно за да се има вистинско новинарство какво што ние сакаме. Зошто тоа го зборувам, зашто ние и денес имаме медиуми кои не се финансиски независни, многу тешко опстојуваат на пазарот, а кога имате медиуми кои не се финансиски независни, кога имате новинари што не се финансиски независни односно и нивните плати не им дозволуваат да бидат финансиски независни, тогаш и медиумите, па и новинарите или уредниците, се многу поподатливи кон корупцијата или коруптивни елементи во работењето што навистина не е добро и затоа ова е процес што ќе трае. Пред 10-тина 15 години немавме ниту совети за етики, ниту некакви институции што се грижат меѓутоа имавме новинарство, сега ги имаме сите овие институции кои се обидуваат меѓутоа новинарството ни е многу послабо и тоа еден парадокс. Кога ќе размислите, бидејќи сите велиме дека треба да се оди напред, меѓутоа ете се случи тоа што се случи во Македонија во поглед на медиумите и новинарството беше доведено до ниво од кое треба повторно да се крева, не од нула туку од минус 10 треба да се крева нагоре. Можам да кажам дека методите по кои тоа се изврши беа навистина и брутални и суптилни, имаше секаков тип,

значи бруталните методи беа затворање на А1 телевизија, затворање на три весници во еден ден, затворање и на новинари, со што пазарот стана преплавен со многу новинари, а сè помалку имаше медиуми. Од друга страна државните пари во медиумите, кои во тој период беа промовирани преку таканаречените владини кампањи, си го направија своето и медиумите наместо да се грижат за јавниот интерес се грижеа повеќе за тоа како да ги добијат владините пари, а наспроти тоа да ја промовираат пропагандата која ја сервираше тогашната влада.

- *Дали е нешто променето од аспект на пропагандите како помош од власта?*

Има промени, сега владиното рекламирање е забрането. ЗНМ беше иницијатор за укинување за владините кампањи бидејќи сите видовме дека тие се зло за новинарството и уште со доаѓањето на новата влада беше укинато владиното финансирање во медиумите.

- *Дали мислите дека сте ја постигнале целта?*

Тоа не е доволно затоа што пак ќе речам дека медиумите финансиски остануваат недоволно силни и недоволно моќни да се спротивстават на влијанијата бидејќи зависат од одредени центри на моќ, дали се тоа бизнис центри на моќ, дали се тоа политички центри на моќ кои кажуваат каде треба да одат некои од рекламерите кои се емитуваат и на тој начин ние да ние ја добивме слободата на мисла, меѓутоа останавме заробени во една автоцензура, дали треба да пишуваме за овој, дали треба да пишуваме за оној. Така што таа ситуација не е лесно да се промени преку моќ. Структурата на медиумскиот сектор е многу лошо поставена. Има премногу телевизији, има над 120 медиуми на локално, регионално, на државно ниво, зборувам за регистрирани телевизији, радија како национални и локални и регионални, меѓутоа сите телевизији што треба да преживеат и сите тие многу тешко опстојуваат на пазарот што ги доведе во ситуација да се молат по општините да им фрлат, зборуваме сега локално- регионални, да добијат некои пари, или пак меѓу националните да се води некоја беспопштедна битка на пазар кој не е еднаков за сите. Врската власт, моќ, опозиција, политички партии не е раскината.

- ***Дали имате некаква формула за раскинување на овој маѓепсан круг?***

Ние немаме волшебено стапче за да кажеме како од утре тоа ќе биде, меѓутоа во некои подобри услови и во некои, да речеме идеални услови, тоа би требало да оди на следниот начин. Медиумите на пазарот и телевизиите на пазарот се борат со квалитет, и треба да се борат со квалитет, за жал кај нас медиумите не се бореа со квалитет туку се бореа со турски серии, со ефтина продукција, со шунд продукција како Звезде гранда, како турбо фолк програми и така натаму, со кои успеаја да дојдат до една бројна публика и со таа публика да успеат да живеат на овој или на оној начин. Меѓутоа повторно не ја остваруваат функцијата за која се наменети. Зошто е тоа така, затоа што сопствеништвото во медиумите е прилично проблематично во Македонија. Ако видите кои се газди на најмоќните телевизии ќе ви стане јасно дека се тоа одреден тип тајкуни произлезени од едно минато време во кое на овој или оној начин тие успеале да се огребат за одредена моќ, пари, капитал и да функционираат во системот, меѓутоа не ја остваруваат функцијата за која се наменети медиумите. Кога ние би се прашале тоа е најубаво да се смени меѓутоа не е е возможно, бидејќи сепак пазарот е пазар, даден е на таков каков што е, и сега на една таква ситуација треба постепено сите ние заеднички да се помогне почнувајќи од едукацијата за да стигнеме кај што треба.

- ***Има една интересна ситуација во Македонија, се сметаме како држава двојазична, од моето истражување веќе забележав дека има одредени медиуми, да не речеме албански туку од газди од албанската заедница кои скоро сите имаат лиценца добиена за двојазичност. Дали македонските телевизии се лиценцирани за двојазичност и колку од нив, или која е заинтересираноста од македонските телевизии за ваков тип програма?***

Во Македонија пазарот е многу мал, тоа прво треба да го знаеме, и маркетиншкиот пазар и пазарот на гледачи е мал, и од тој аспект, јас ја разбираам потребата од добар дел од албанските телевизии, кои претежно имаат програма на албански јазик да прават програма и на албански јазик. Претпоставувам дека им требаше тоа за да опстои дел од публиката која зборува и на македонски јазик како би можеле полесно да дојдат и до оние сегменти на рекламите кои им се потребни. Меѓутоа, како што можеме да видиме, многу тешко опстојуваат на пазарот и тие телевизии, практично само една телевизија, да речеме што е

од тип условно речено од албанското јазично подрачје, која има програма и на македонски јазик, особено во информативните делови, функционира успешно на пазарот, другите имам чувство дека се борат многу тешко на тој пазар, и потешко успеваат да допрат и до албанската и до македонската публика.

Некои од нив ги користат поради тоа социјалните мрежи и социјалните медиуми како би можеле тоа да го направат, меѓутоа проблемот не е решен затоа што пазарот е мал и во такви услови нема доволно простор за толку телевизии, од друга стана македонските телевизии мислам дека влегоа во една покомотна, барем овие две три што се национални, во комотна позиција во која практично не се борат премногу за дел од албанската публика и како што можам да видиме нема програми на албански јазик или тоа го прават спорадично или многу ретко преку некакви проекти. Најдобро би било кога сите ние би се прашале, кога би можеле програмите да одат паралелно на македонски и на албански јазик бидејќи има такви технички можности, веќе постојат.

- ***Дали е можно еден соговорник Албанец да зборува албански, а да се титлува на македонски јазик, јас знам дека за директна емисија, таквата машина е доста скапа, но за емитирање?***

За директна емисија е секако тешко и скапо, и е невозможно, а знаете како, телевизиите се борат секојдневно со обични егзистенцијални проблеми и со тоа се внесува плус проблем, за наоѓање на преведувач еден, втор, трет.

- ***Мислите дека само економскиот аспект е во прашање?***

Мислам, дека не само економскиот аспект, туку и немањето волја да се направи исчекор напред бидејќи ако се направи исчекор напред тоа не е доволно да направите со еден преведувач кој ќе седи и ќе преведе една изјава во текот на денот, тоа треба да се направи во една посилен структура, значи со многу повеќе механизми и со многу повеќе луѓе. Сега за сега не гледам решение за ова.

- ***Излегуваме од ТВ 24 и ќе продолжиме уште малку за ЗНМ. Кога може во 24 Вести да се практикува јазикот на глувонемите, зошто не може да биде титлувано***

и на албански јазик? И сето тоа го мислам и го размислувам за доброто на општеството и самата држава.

Ние во повеќе наврати сме размислувале, правевме некои обиди тоа да го направиме во одредени програми, меѓутоа секогаш има друг момент што тоа го спречува, најчесто досега тоа биле паричните моменти кога зборувам за ТВ24. Ние иако не сме терестријална телевизија, како што се поголемите телевизии, ние сепак остваривме еден таков проект како што е знаковното толкување, иако воопшто не е наша обврска тоа, меѓутоа мислевме дека е добро да ја покажеме таа инклузија во општеството за сите нас. Тоа го прави само МРТВ во одреден сегмент и толку. Мислевме дека е добро и продолжуваме и не мислиме да застанеме тука.

Кога почнавме со новинарството, кога ја структуриравме и телевизијата зборувам и за А1 еве и сега во ТВ24, ние го исклучивме титлот како можност за функционирање, зошто, заради публиката која е од повозрасната категорија, а тие се да речам во моментов најбројната публика во Македонија. Им се одвлекува вниманието доколку се става титл, бидејќи голем дел од гледачите денеска не седат заковани до телевизорот, туку работат, готват, пеглаат не знам што било да прават и сакаат да слушаат цело време, значи не станува збор само за албанскиот јазик, станува збор и за англискиот јазик, ние и англискиот јазик го синхронизираме кога имаме превод од англиски, од германски од кој било, па и од албански, значи тоа беше едно правило поставено, ова ќе треба комплетно да го промениме целокупниот систем на работа и да одиме со титл со сите тие елементи и варијанти, вториот проблем што настанува при вакви ситуации и кој е решлив е што не сите новинари, односно најголем дел од македонските новинари не го познаваат албанскиот јазик и кога ќе оди да земе изјава од кој било Албанец, експерт, политичар или од која било сфера ако тој поставува прашање на македонски, а го добива одговор на албански нема да знае што му одговорил соговорникот, и нема да може да постави потпрашања, и тоа е проблем.

• Јас не мислам дека функционери немаат вработени преведувачи, вработени во нивните кабинети или канцеларии, но и ако нема ќе се доведеме во ситуација да вработиме луѓе, без разлика, Албанец. Турчин или Македонец.

Да, тоа е можно, меѓутоа потоа ќе дојде до прашање што станува збор со тие професори кои даваат изјави, не може секој да има свој преведувач или пак телевизијата да оди со преведувач на снимање. Мислам поентата на целото функционирање е подобро да се разбираме сите еден со друг за да можеме на крај новинарскиот производ и продукт да биде подобар, кога зборуваме од аспект на продукт и на она што се вика телевизија, кога зборуваме од аспект на општество, би било најдобро кога ние би го знаеле албанскиот јазик, вие би го знаеле македонскиот јазик и кога би можеле сите заедно да функционираме на кое било поле, да ја имаме конверзацијата за постојано да се разбираме најдобро и најточно, меѓутоа сега за сега тоа очигледно не е случај и општеството полека оди кон тоа. Ако се сетите од 91 наваму до сега многу е напреднато, тој дел е многу напреднат особено во средините кој што имаат повеќе Албанци, таму веќе голем дел од Македонците го зборуваат или барем го разбираат албанскиот јазик.

- ***Јас мислам дека треба некои емисии позначајни, дебати да можат да се титлуваат за да знае албанската публика што се случува во ова земја, која е пораката, која е намерата?***

Јас ја водам емисијата ОТВОРЕНО која извесно време беше финансирана од НДИ, Националниот демократски институт, и ние реализиравме емисии и во албански средини и во македонски средини, со мешани и Македонци и Албанци и тие ги реализиравме со помош на преведувач, со слушалки за да може полесно да се разбираат во исто време.

- ***Како се одвиваше тоа?***

Тоа функционираше океј меѓутоа тоа беше на база на проекти за одредени циклуси, дали беа тоа за некој изборен циклус, па правевме дебати со кандидатите за градоначалници или беа од друг тип на емисии кои требаа да покажат одредено општествено влијание во одредена средина, меѓутоа тоа беа емисии да речеме десетина што така беа реализирани.

- ***Дали има некоја иницијатива во ЗНМ, во некои медиуми што се порелевантни, што имаат поголема гледаност, ТВ 24, Сител, Телма, Канал 5, да можат да се финансираат, од странски амбасади, еве спомнавте проекти од НДИ, УСАИД, да бидат финансирани за овие позначајни дебати да бидат преведени и на албански јазик?***

Секако, меѓутоа тука чувствувам дека ни е потребна помошта на странските фондови, меѓународните фондови кои ќе можат тоа да го финансираат за да можат телевизиите финансиски да го издржат. Инаку е навистина тешко да се издржи финансиски еден таков притисок имајќи предвид особено дел од телевизиите кои се соочуваат со проблеми во функционирањето, значи не верувам дека тоа се сите телевизии, меѓутоа за некои телевизии тоа може да им претставува проблем бидејќи секој нов елемент значи нови пари и тие не се бројат по стотици евра, се бројат по илјадници евра, и поради тоа сопствениците на телевизиите не се расположени да извојуваат нови пари за нешто што не им носи профит.

- ***Дали има иницијативи да побараат?***

ЗНМ нема такви иницијативи, меѓутоа ЗНМ функционира на поинаков начин, мислам тоа не е работа на ЗНМ, меѓутоа ќе ви кажам што прави ЗНМ. ЗНМ има на дневна или на неделна основа комуникација со јавноста или новинарите на кој било начин. Сите тие соопштенија, објави, прес конференции сите тие се преведувани на македонски, албански и на англиски јазик и сите тие се дистрибуираат до медиумите на сите три јазика, значи тријазично за да можеме нашата комуникација да ја оствариме најдобро со сите. Примерот што го дава ЗНМ е показател како би требало да се однесуваат медиумите во понатамошниот тек, меѓутоа ЗНМ не би можела да си ја земе улогата на сопственик на медиумите и да му кажува како да ги структурира своите програми, жанрови и емисии, но самото тоа што се обидува да даде пример со функционирање на двојазичноста односно тријазичноста бидејќи сакам и странците да биде запознаени со нашата работа мислам дека даваме еден добар показател, добра навигација како тоа би требало да функционира.

- ***Што би изгубиле или што би добиле ако идеме на варијанта на двојазичноста кај националните телевизии? Дали мислите дека на двете етнички групи постои волја или сакаат да слушаат или не слушаат на овие два јазика?***

Нема точни показатели за тоа дали имаат или немаат меѓутоа чувството ми кажува дека и телевизиите водат кон одреден таргет на публика, не се обидуваат да ја освојат целата публика, на пример една телевизија Сител е задоволна со тоа што го има македонскиот дел од публиката во тој и тој сегмент и не се труди да освои нова публика. Слично е и со Канал

5, и со Телма и со ТВ24. Во албанскиот е малку поинаку затоа што е помала публиката, па се обидуваат да ја освојат, но лично мислам дека би добиле доколку програмите течат не паралелно во одреден сегмент барем во делот на информативната програма двојазично или на двата јазика бидејќи на тој начин ќе добие целото општество, а медиумите можат да добијат и поширока и поголема публика и тоа ќе значи многу и за запознавање на народите. Стереотипите помеѓу Македонците и Албанците сè уште постојат, мислам ние колку и да се трудиме, барем овој дел од општеството што се послободоумни, што сака да гради една нормална европска држава, сите ние сме среќни и радосни кога заеднички настапуваме, кога заеднички се бориме за тоа, меѓутоа не секој дел од општеството тоа уште може да го сфати, тоа е процес како што рековме ако погледнеме 20-30 години наназад, сега е многу поразлично и мислам дека одејќи кон уште посилни стандарди на надминување на овие јазични бариери дека ќе биде уште подобро, меѓутоа за да тоа се случи ние мора да расчистиме, прво со новинарството внатре, значи да го кренеме прво новинарството на повисоко ниво, значи свесноста за новинарството е сè уште многу слаба за професионалните стандарди во новинарството и потоа да дојде овој другиот сегмент, ние сè уште се бориме со овие проблеми, поимањето на новинарството меѓу политичарите и новинарите, меѓу граѓаните и новинарите, помеѓу бизнисот и новинарите и мислам дека ова прашање е сè уште нерешено.

- ***Публиката е на последно место овој случај?!***

Нашата публика не е доволно едуцирана, тука се и медиумите виновни затоа што не ја исполнија својата едукативна функција во општеството, криви се и политичарите кои апсолутно не обрнуваа внимание на ова, дури мислам дека тие сакаа да има такви медиуми какви што имаше за да можат полесно да ги контролираат, а со самото тоа да ја контролираат веста односно информацијата.

- ***Од моето истражување слушнав од компетентни во овие телевизии дека секоја година телевизиите плаќаат по 45 илјада евра да се вклучат на кабелските системи, во Телекабел треба 70 илјада евра дополнително. Дали е тоа голема сума и дали би било пожелно тие 70 илјади евра за телеком приклучување да можат програмски квалитетот да го подобрат? Дали е ова разговарано во ЗНМ, дали имате допир, дали сте компетентни за ова, или можете нешто да реагирате?***

Односот и бизнис релациите помеѓу платформите за носачи на телевизии и телевизиите ниту сакаме да го потврдуваме ниту сакаме во тоа да се мешаме. Тоа е однос меѓу две субјекти на пазарот и третиот, Агенцијата за аудио и аудиовизуелни и медиумски услуги. Значи секаде каде станува збор за деловни односи помеѓу еден, два и три партнери, ние како ЗНМ не можеме и не сакаме да се мешаме. Има многу давачки со кои телевизиите се обременети и кои би биле намалени, не станува збор само за овој сегмент, ова е само еден сегмент, има давачки кон ЗАМП, има давачки кон агенција за филм, има давачки кон Агенцијата за аудио и аудиовизуелни и медиумски услуги, авторски права, сето тоа е многу давачки со кои телевизиите се обременети и овој дел на бизнисот што се однесува помеѓу кабелските оператори, да речеме и како да ги наречам и еден сегмент за тоа, не можеме да речеме е ова да не биде ќе отидат парите ваму. Не е толку лесно да се каже овие пари да ги сместиме да ги дадеме таму, веќе се мешаме во природата на работата на различни субјекти, а секој си го гледа својот интерес. Меѓутоа државата ако сака може да ги намали давачките кон ААВМУ и да влијае на овој сегмент, на едукацијата на публиката и на многу други сегменти кои остануваат во еден празен простор кој сè уште не е исполнет.

- ***Што мислите за МРТВ, знаете дека секоја година од странските агенции добиваме негативни тонови токму поради реформите што не се спроведоа во МРТВ,***

во сите тие реформи е и отворањето на посебниот, втор канал или албански канал, зошто не е почната, дали има потреба таму за квалитет?

За МРТВ ние уште со самото доаѓање на власта апелиравме кон тоа да се направат структурни промени во МРТВ бидејќи јавниот сервис како таков би можел да биде носител на стандардите на медиумите, ако МРТВ стане носител на стандардите во медиумите тогаш и приватните телевизии ќе мора да ги следат тие стандарди да можат на пазарот да си го задржат тоа место кое го имаат, но за жал видовме дека изминативе три години иако се донесоа законски решенија тие не беа имплементирани поради блокада во собранието, тоа е навистина тажно затоа што еве и по три години ние не можеме да кажеме дека имаме промена во медиумската сфера освен во тоа што го зборуваме „слободата на говорот“, тоа е значајно, но не е доволно и не се случија тие промени пред сè во МРТВ, но во Агенцијата за АВМУ, кои требаа да овозможат подобрување на стандардите. Сега се ближат избори и не гледаме дека тоа ќе се случи.

- ***Дали е иста причината и за отворањето на вториот канал на албански јазик?***

Истата е причината. Требаше да се случи целосна промена на советот на МРТВ и на менаџментот на МРТВ кои ќе дадат импут во тоа што вие го говорите сега. Меѓутоа ништо од тоа не се случи и работата остана иста практично како што е, МРТВ беше доведена на ниски гранки, сега е можеби на исто ниво или на уште пониски гранки и не си ја остварува основната функција за која што постои како јавен сервис.

- ***Како членови во ЗНМ каков е процентот, Македонци, Албанци, Турци, дали има заинтересирани Албанци за зачленување?***

Многу има, од тој аспект нема никаква поделба или некој проблем во ЗНМ, сигурно се надминува бројката од 25%. Не станува збор за поделба на таков карактер.

- ***ЗНМ ги брани интересите на новинарите тоа е јасно, но дали сте имале случаи да осудите претставник од медиум, да осудите новинар, а сигурно има такви случаи новинар да излезе од „шините“ на новинарството?***

Да, тоа го правиме често преку Советот на честа на ЗНМ, практично тоа функционира на начин што кој било што не е задоволен од некаков тип на известување или некој новинарски производ може до кај нас да достави претставка и Советот на честа одлучува по тоа прашање дали тој го прекршил кодексот на новинарите, во кои членови го прекршил, и ние тие јавно ги објавуваме. Ако ги погледнеме бројките можам и да ви ги дадам, секоја година имаме такви случаи, по десетина во кои се новинари осудувани, пред сè етички и морално осудувани. Тоа постои и тоа го правиме.

• ***Заборавив да ве прашам за реформите во МРТВ и започнувањето на вториот канал. Дали вие како ЗНМ сте презеле чекори во врска со реформите, ако не пред сè да дадете некој рок. Дали ја имате таа можност?***

Освен јавниот притисок што секогаш го имаме и го правиме, дури можам да ви набројам 7-8 соопштенија или прес конференции на кои апелиравме и до власта и до опозицијата, бидејќи во Собранието беше блокирано па власта ја обвинуваше опозицијата дека ја блокира, одржавме и средби неколку и со премиерот, и со претседателот на комисијата во Собранието кој доаѓа од партијата ВМРО-ДПМНЕ во обид да ја откочиме ова реформа. вербално сите се за, дека би сакале, меѓутоа во суштина немаше помагање. Од страна на власта секогаш имаше оправдување дека во таа комисија, опозицијата го има мнозинството и дека не можат да влијаат, а од страна на опозицијата пак ни велеа дека они /е закажат седница, ќе го откочат процесот, тоа го направија меѓутоа суштински не се случи помагање, бидејќи не гласаа во самата комисија да продолжи изборот на новите членови во МРТВ. Го правевме притисокот, го правиме, но знаете како е инструментите и алатките на моќта сè уште се на страната на политичарите, а ние можеме да делуваме и како ЗНМ со јавни осуди и како медиуми едноставно за тоа да пишуваме.

• ***Со промена на власта дали продолжува цензурата? Има ли слобода на говор, дали има цензура во медиуми?***

Порано имаше една ситуација во која како главни уредници на медиумите практично се јавуваа лица од блиското опкружување на премиерот, кои ги редаа практично вестите на телевизиите, што да оди, како да оди, истата вест преку одредени медиумски пропагандни гласила одеше и на телевизиите, сега тоа го нема, такви работи не постојат, од

лично искуство како уредник и како претседател на ЗНМ, можам слободно да кажам дека нема обиди за директно мешање во работата на новинарите, индиректни влијанија, имало и ќе има, претпоставувам дека и најдемократската власт на светот да е, нема да се откаже од типот на индиректни влијанија и укажувања и така натаму. Тоа постои, тоа може да е на поединечно ниво, не мора да значи дека е од некој центар на моќ, или од страна на една група што се собрале и рекле сега ќе правиме цензура, меѓутоа постојат и министри кои се помалку свесни за улогата на медиумите, па си наоѓаат форма како да кажат што им се допаѓа, што не им се допаѓа. Што треба да се смени и што не, но ќе речам тоа сега за сега е во некои прифатливи рамки во кои можеме да се бориме и да не се плашиме за нашата иднина, интегритет, физички проблем да имаме, како што било порано, но мораме да бидеме свесни дека слободата никогаш не е дадена еднаш засекогаш и за неа мораме да се бориме постојано, која било власт да е и СДСМ, ВМРО, ДУИ.

• *Реченицата ‘слободата на говорот’ мислам дека е злоупотребена од страна на новинарите. Дали го мислите и вие тоа? Сакаме да применуваме некој европски стандарди и се нафаќаме за некој член кој ни одговара.*

Добра забелешка ви е тоа, новинарите честопати сакаат да зборуваат за демократија и за слобода на говор, меѓутоа не сакаат до крај да си ја прифатат својата одговорност во работата и во функционирањето на медиумите и на новинарството. И новинарите не се заштитени бели мечки и не треба да бидат заштитени бели мечки, но затоа сме ние тука, помагаме тоа да не се случува преку овие претставки што се случуваат и овие осуди што ги правиме и како ЗНМ и како Совет за етика во Медиумите. Да, тоа постои, особено постои кога добар дел од новинарите не се излезени од партискиот чинел и сега ја користат таа флоскула, слобода на говор како барање и изговор за да можат да пишуваат што било и за кого било, тоа едноставно не е дозволиво затоа што нашата одговорност е многу голема. Точно се знае што е клеветата и што не е. Ако јас за вас кажам дека вие сте украде милион евра, дали е тоа клеветата, сигурно е клеветата и затоа ако јас го кажувам на телевизија вие треба да ме дадете на суд и да ме осудите, бидејќи ако денес нема да го направите тоа јас утре ќе го повторам со некој друг, и тоа не е добро и тоа ќе доведе до хаос. Нам тој хаос што ни се случува сега во медиумскиот простор е во многу нешта поттикнат и од функционирањето на добар дел од онлајн медиумите кои не се придржуваат кон етичкиот

кодекс, за тоа има повеќе причини, некои поради недоволна професионалност, слаби редакции, малку новинари или приучени новинари кои практично се извадени од дома, не ги поминале школите на новинарството и последната причина која можеби е најзначајна е што добар дел од таквите медиуми работат под директива на одредени партии, и практично нивните таканаречени медиуми служат за да оцрнуваат други луѓе, други функционери, или да создадат некоја недоверба во системот, така што изгледа лицемерно кога политичарите ќе кажат медиумите шират лажни информации, не, главни ширачи на лажни вести се партиските центри на моќ, а тие само користат одредени таканаречени медиуми за да ги шират овие дезинформации за политичкиот противник.

- *Со порталите е друг проблем кој може да се реши, но изгледа нема волја?*

Да, тоа многу тешко може да се реши со законски решенија, ние како ЗНМ направивме и Совет за етика, Регистар на професионални онлајн медиуми во кои сега за сега се зачленети 70-тина онлајн медиуми кои ги поминале сите проверки наши за тоа дали се придржуваат до професионалните стандарди, дали имаат уредништво, импресум, основач. Ние не можеме да гарантираме за сите, но за овие 70-тина можам да кажам дека се придржуваат до професионалните стандарди и сакаат да бидат дел од новинарскиот кодекс и да се придржуваат до него. Ние го направивме тој регистар кој вклучува и санкции, тоа значи дека ако утре го прекршат кодексот еднаш е жолт картон, вторпат е црвен картон и излегуваат од регистарот. Ќе ми речете, па што ако излезат, што им е гајле. Ние го надградивме тој модел, го направивме овој регистар во соработка со Стопанската комора на Македонија, а таа се обврзува да им препорача на своите членови таму да не даваат реклами на медиумите на оние кои не се дел од овој регистар. Доменот не може да се повлече, не може да се забрани, дури и закон да се донесе, домен ќе ви отворат утре во Белизе и ќе објавуваат тука на македонски јазик, никој не може тој домен да го повлече. Интернет просторот е океан во кој законски не може да се регулира, меѓутоа можеме како еснафски здруженија да влијаеме, политичарите, бизнисмените, граѓаните да знаат кои медиуми се професионални, а кои би требало да ги примат со доза на резерва или да ги сметаат за медиуми за некаков тип на забава или блогови или што било. Од тој аспект ви велам не може да се регулира законски бидејќи што станува со блоговите, така ќе рече некој немам медиум јас имам блог, а таму може да објави што сака за вас. Интернет просторот е

многу тежок за регулација и затоа саморегулацијата, ова што ние го правиме мислиме дека е најдобриот модел.

- ***Со 1ТВ, дали почувствувавте како ЗНМ, грижа за новинарите, да се сместат по медиуми? И вие сте дел од еден таков пример со А1 ТВ, кога се затвори.***

И тогаш реагиравме кога се случи со 1ТВ, но А1ТВ и 1ТВ е многу различно, немаат врска една со друга, истото е само тоа дека новинарите остануваат без работа, меѓутоа причините за затворање се многу различни, дијаметрално се спротивни. Овде стануваше збор за голема злоупотреба, сè уште нема судска пресуда, меѓутоа очигледно е дека станува збор за голема злоупотреба од страна на сопственикот или на група луѓе кои гравитираат околу сопственикот на 1ТВ, и од тој аспект таму немаше одбрана во однос на работата на медиумот, тоа беше премногу тешко, но за новинарите секако, ние апелиравме на неколку наврати да се издвои, она што се случува во судските процеси од работата на новинарите, бидејќи животот или работата на сопственикот не би сакале да се прелее врз нашите колеги кои таму работеле и порано за тоа изразивме загриженост што повторно пазарот се доведува во лоша ситуација со останување на 50-тина, стотина луѓе без работа.

- ***Дали се потрудивте да најдат нови работни места?***

Тоа е повторно дел за кој ние не можеме директно да влијаеме, меѓутоа нашите препораки биле добредојдени, апелиравме, кои што можеле тоа да го направат, сега гледам и добар дел од колегите се сместени.

- ***Младен, какви новинари ви доаѓаат во ТВ24, бидејќи во последно време слушаме, читаме дека има доста критики за младите студенти дека не знаат една реченица да напишат правилно, се губат букви од азбуката, како од албанската, така од македонската заедница?***

Проблемот е што новинарската професија изгуби на атрактивност во изминативе 10 години и лани беа запишани 5 луѓе, на Правниот факултет на студиите по новинарство, годинава се 8 луѓе запишани што е навистина тажна бројка и претпоставувам дека добра дел од овие се запишани некој што не можел да се запише на некој друг факултет па од немајкаде рекле ќе морам да се запишам овде на новинарство, што е тажно и затоа денеска

на прсти можеме да ги изброиме младите новинари кои со ентузијазам, желба и борба успеваат да се најдат во ова професија, неколкумина се такви. Во ТВ24 неколкумина се такви, неколкумина во други телевизии, по порталите, меѓутоа повторно ќе речам тоа сè на прсти може да се изброи, што е лошо за амбициозноста на професијата затоа што ова професија утре треба да понуди, но ние немаме друг начин освен преку работа во редакциите да ги остручуваме луѓето, а би било многу добро кога би имале и некакви школи за новинарство како што порано постоеја, високата школа за новинарство и кога би можеле на тој начин да ги воведеме поблиску до целта. Ние како ЗНМ тоа го правиме редовно, преку постојани обуки во соработка со странските партнери тоа го правиме каде што ќе ги посетуваат 30-40-тина луѓе во текот на годината. **Тоа не е мала бројка.** Тоа се обуки од различен карактер, некои се за тоа како треба да се известува од делот на судството, полициските активности, другите се како би требало да се известува во различни жанрови на новинарството. Направивме 6 обуки со 20-тина новинари, зборуваме за помлади новинари со фондацијата Алфред Френдли од САД, и тука нивни експерти заедно со наши познати новинари вршевме обуки за тоа како треба да изгледа не само еден новинарски прилог и новинарска сторија, туку многу повеќе жанрови. Истражувачко новинарство, интервјуа, дебатни емисии. Ние како ЗНМ тоа го правиме, но секогаш ефектите можат да се видат најдобро затоа што и самите редакции имаат проблем со функционирањето.

- *Имаме проблем со новинарите, не знаат, не се спремни да напишат вест, не се подготвени да се појават пред екран, некако се поповлечени, покроти, а новинарството навлегува во комуникологија, дали мислите дека во образовниот систем, образовната програма треба да се направат промени. Комуникологијата, комуникации да се примени во образовниот систем од раните години, од градинка?*

Тоа многу повеќе ќе помогне за подигање на медиумската писменост во Македонија, бидејќи денешните деца кои одат во градинка и училиште се врзани со своите мобилни телефони. Ајде тие од градинка можеби не, но тие од второ, трето одделение, веќе имаат достап до паметни телефони и се описменуваат преку нив, преку Јутјуб, Фејзбук преку тој тип на социјални мрежи кои секогаш ги нудат информациите кои што се точни, веродостојни и јасни и прецизни. Да овие деца можеби ќе научат нешто повеќе од она што ние сме учеле, меѓутоа ќе научат и многу работи што не се баш така како што се таму

презентирани или кажани. **Немаат врска со реалноста.** И затоа таа медиумска писменост е многу значајна во делот на тоа што се вели ostrучување, односно осознавање на она што утре може да прифатат и што да не прифатат од тоа што им се презентира од медиумите, зборуваме за публиката а истото ќе помогне и за создавање на идните новинарски кадри кои што користејќи ги новите техники на новинарството и на функционирањето како што ги збориме овие што ги пружеа интернет просторот ќе ги воведат тие нови техники во „меинстрим“ медиумите така што тоа ние потребно многу.

- ***Во ТВ24 колку вработени има?***

Над 100.

- ***Од нив имате бројка кои албанци, дали имате вработени албанци и на кои места?***

Да, има да, но од новинари немаме Албанец, се трудевме да најдеме еден вака фин период, меѓутоа некако не успеавме да се најдеме на заеднички јазик не заради нешто друго, поради плата, или работат некаде. Во делот на техниката имаме неколку, кои што работат така што сега сме во функција уште, од кога дојдов јас во А1 ние бараме, ни треба викам Албанец. Утре ќе одиме некаде каде ни треба Албанец и не најдовме, имавме Ром, Сунај беше кај нас па сега отиде во Канал 5, значи тоа е едно редовно движење на луѓето.

5. Интервју со Александар Чомовски

- *Вие како новинар од кои години почнавте да работите во МРТВ?*

Јас мојата новинарска кариера ја започнав во Македонското Радио пред тоа имав одредени новинарски ангажмани како главен уредник на првото списание „Фокус“ за млади и потоа тоа кога нè затворија комунистите оти бевме деца на црвената буржоазија, потоа се вработив во Македонско Радио, почнав како репортер, па стигнав до водител на пладневниот радио весник, таму имаше една сјајна генерација на новинари. ‘88 па наваму па сè до 95-та година кога МРТВ имаше договор со Дојче Веле, таму работев три години и потоа некои блиски мои луѓе до власта ми рекоа врати се да бидеш главен уредник на информативната програма на МТВ, 97 година, од тогаш значи по стари години јас станав телевизиски новинар. Две години во МТВ бев главен уредник, додека не дојде ВМРО, па потоа стекнати околности мислејќи дека јас припаѓам на некоја на некоја партиска левица. И ми рекоа ќе те смениме, Јас знаев. Дојде новата гарнитура. Јас сум сведок, бидејќи јас работев преку 25 години дописник, 20 години бев дописник на Дојче Веле, од регионот. Кога на првата посета на Љубчо Георгиевски како премиер, на еден регионален собир во Букурешт, им рече дека мене треба емисија да ми дадат, ниту емисија ми дадоа, ме префрлија во радио со декрет, од таму, крајот на 99 година, Велија Рамковски ме викна и отидов во А1 до затворањето. Во меѓувреме пак се вратив во телевизија работев независен проект се викаше Дебата Ако, па потоа, отидов со Атанас Кировски, кој ми беше ученик и со кој работевме заедно, со него направивме телевизиска дебата ТОП Тема на Телма. Таму работев 4 години. За волја на вистина тогаш се појави Боки 13-ка. Ми понуди да идам до брзо затварање. Сега со Сашо Ордановски работиме дигитална телевизија се вика Утрински брифинг, која почнува од 7 и 30 минути до 10 и 30 минути. Мала екипа одбрана.

- *Дали за вашето време во МРТ, имаше цензура?*

Класична цензура немаше, но во еден период, почеток на 80–те имаше висок степен на самоконтрола, на самоцензура, период кога беше воведена едно големо самочистење, се случи инцидент. Во Сплит се одржуваа Медитеранските игри, МРТВ, имаше бројна екипа, меѓу нив и Ивко Панковски, тој беше еден од доајените на македонското спортско репортерство. Доаѓа Тито, додека се врши директен пренос. Тито завршува со говорот, и

нашите прават билатерален линк со репортерот, таму е целата екипа на МРТВ, без да им кажат на репортерите дека се вклучени, дека се на линк, Ивко Панковски, од кога се исклучува вика „Ајде бре доста више од ова, да си одиме, не се трпи“, без да го спомне Тито, како реакција дека им се здосадило, на крај веќе, го пуштиле во етер. Беше скандал тогаш. Па имаше партиски состаноци, и го казнија една година да не пренесува, не го отпуштија бидејќи беше БРЕНД, беше од 5-те први стенографи. Во тоа време он вршеше стенографски белешки од најтајните седници кои не беа публикувани и од ЦК и Белград, го знае сите. Класична цензура немаше.

- ***Дали има цензура денес или продолжува со некаква модификација?***

Цензурата со новиот устав е забранета, второ, во почетокот на демократизацијата на општеството имаше ентузијазам кај политичарите, кај новинарите, што повеќе информации, ние бевме на некој начин пружина на стимулација на независноста. Не се чувствувааше некаква цензура. Прашањето на цензурата или на само-регулацијата што е денеска модерен термин е од понов датум, а овие услови на фејкнџуз, интернет војните, новите методи на интернет саморегулација, исфрлање на погрди зборови и дезинформации, фејк нџуз, еден нужен и потребен баланс на јавните информации. Јас цензура не сум чувствувал и тогаш кога сум работел на најделикатните времиња.

- ***Дали мислите дека постоело интеркултурна комуникација во Македонија, дали медиумите доволно се ангажирани во овој поглед? Како може да се подобри?***

Македонското културно општество пред демократизацијата имаше една фобичност, и дури на моменти парадоксална, македонското радио имаше редакција за нашите сограѓани во светот и тоа беше одделна редакција во која беа ситуирани 5 јазични подрачја, српски, бугарски, албански, грчки и таму имаше еден уредник, и свој уредник на редакција. Но сепак тоа беше „изолирано гето“ на одреден начин. Втората димензија е што во еден период, особено во културниот сегмент, имаше три-четири познати албански интелектуалци, автори, башка од ова емисија постоеше и емисија на албански јазик, која имаше структура, вести, забава. Тоа беше на втора програма. Тоа беа знаци на почитување на контролирана рамноправност без некои посебни автохтони изблици. Дека не постоеше

на одреден начин искреност во тоа покажуваше и фактот дека, како и сега долго време, културните проткајувања, на творештвата, ретко беа мотив за заеднички информации. На пример претстава на албански театар кога се формираше, или занимавање со регионалните етнички прашања, тоа се беше лично изолирано, но постоеше тогаш, и мислам дека тоа беше резултат што од почетокот на 70-те, имаше едно класично албанофобство. Тоа во политиката се изразуваше на начин на кој главните непријатели на домашната политичка сцена беа Албанците, како тоа се манифестираше, јас бев тогаш млад, со глупи теми и глупи реакции. Пример, во еден период кога се ситуираше амбиент дека Албанците ќе ја уништат Југославија и дека се тие непријателите, сепаратизмот, донесоа одлука да се уриваат високите сидови во албанските средини, тоа особено беше карактеристично за Тетово, Гостивар, и едно време во Дебар, но овие места беа многу покарактеристични. Како и сега што постојат сидови по 2 метри, беше резултат на реакција, дека се пушкарници. До тој степен беа бизарни, јас присуствував на една седница каде што стана, и што е најважно дека главните коловози на таа антиалбанска хистерија беа политичарите од албанската средина. Стана еден вика, не е доволно само сидовите, они имаат и високи живи огради, да се скратат, беше лудница од обиди за рушење, веројатно некој им дошепна, почнаа некој две три авлии, дека тоа ќе предизвика инциденти. И сега се враќам на релацијата на интер-културализмот, македонскиот демократски налет, всушност значеше и разбивање на моноетничкиот центризам и културолошката релација во меѓувреме мислам дека сите етнички заедници, особено Албанците достигнаа еден период на самоеманципација, и културолошка, и образовна, и цивилизациски. Таа тенденција беше набој, но македонското општество сè уште не беше подготвено и дури и сега мислам дека не е подготвено за покајување на таканаречениот мултикултурализам или интеркултурализам. Таа тенденција, растеше заедно со почетоките на Македонија, но на политички план. И генерацијата што направи премин и оваа вмровска генерација што се појави на сцената никогаш нема платформа која треба да го обликува новиот општествен амбиент на мултиетничка држава Македонија, тоа беше ерес за комунистите, тоа беше идеолошка матрица дека треба тоа да се сотре, дека тоа води кон сепаратизам, хегемонизам, а ВМРО и не знаеше. Нивното цивилизациско ниво на перцепција, крушевската Република беше мултиетничка, но тоа беше прифатливо поради влашкото потекло на Питу Гули, не поради тоа зошто они учествуваа со својата перцепција. Дека тоа беше ригидно, покажа формирањето на Тетовскиот универзитет. Тие што знаат, а

сè уште се актуелни, го знаат мојот став, јас лично на тогашниот премиер, па и на претседателот Глигоров им реков дека Македонија не може да има зијан од образовани кадри. И дека цивилизациски за главните политичари од нивен ков е ако успеат да излезат од матрицата на српскиот национализам од балканската школа, ќе направат чекор што Македонија ќе ја однесе предвреме во Европа, бидејќи таа тенденција они треба да ја видат, бев во Германија и знаев. Реакцијата на нашата полиција со гушењето на Мала Речица, зборувааше за нивото на старата гневна идеолошка матрица дека Албанците се непријатели и дека не може да имаат факултет на мајчин јазик, може да учат, еве како што учат паметнине Албанци на македонскиот универзитет. Кога се појави Мала речица, јас тогаш патував за Германија, со Сулејмани два пати се видов, јас јавно ја дадов оваа изјава, ова што го кажувам сега тајно, во А1, дека ќе направиме стратешка грешка ако универзитетот не го легализираме и ако не го внесеме во универзитетскиот систем на Македонија, што се покажа. Тоа е нивото на реакцијата. Ниеден од политичарите освен Ќиро Глигоров не можеа да го предвидат. Дури и на Бранко Црвенковски му кажав, ако сакаш да бидеш македонски Хавел, во Чешка, признај го универзитетот, јас ти тврдам дека ако го признаеш универзитетот ќе се истураат пари под наводот за образование и дадоа. Тука направивме голема разлика со него. Мултикултурализмот во Македонија не се изгради како филозофија на општествено уредување, тоа се беше резултат, ќе ви направам разлика, како црнечкото движење во Америка, тоа во Македонија можеби не се изразувааше како расизам, ама се изразувааше како своевидна сегрегација. Во еден период дури, интимно, се изразуваа, добро оставајте ги, тоа во Тетово, ќе ги затвориме лесно. Значи не смеа да поминат ни Тетово. На таа глупост се надоврза и таа прочуена изјава на Доста Димовска дека Македонија е до Групчин. Тоа е една историска небулоза која, јас сум од оние несреќни што контактираа потоа со Љубчо Георгиевски, јас да сум на твое место нејзе ќе ја разрешам, дека постави етнички граници, без да знам дека 2000 година влегле во шема по војните судири да се дели Македонија, да се формираат Берлински ѕидови. Во МРТВ интеркултурализмот, таа енергија не се прима како доблест, таа се сведува на механички пристап дека они имаат свои канал. Кога јас дојдов од Германија се обидов со рецептот на Дојче Веле да формирам, и така бев одговорен на цела информативна, и на Албанци и на Турци. Имате две солуции им реков на индивидуални новинари, да ве префрлам во информативна на македонски или да си останете во албанската или во турската и кога ќе се реши дека имаме настан за да не

идеме сите со три камери, ќе оди една камера и еден новинар. Ама акцентот нема да ни биде така како што треба, видете не се секирајте за акцентот, публиката ќе знае, критиката ќе постави кај мене, а јас тоа го чекав. На тој план немаше оценка за добронамерноста на оваа идеја, дури напротив ме гледаа како диоптрија, на еден комунистички шпион кој е инфилтриран кај Албанците да ја разбие монотонијата. Во албанската редакција имаше чистки и цензури. Беше добра идеја, но не ми се оствари, немав и многу време само година дена. Тоа едната работа. Врз основа на тие искуства, заради сопственото убедување дека мултиетничноста во медиумите мора да дојде до израз и персонално и особено во интеракцијата на информациите особено затоа што, тоа им го зборев на моите колеги, не беа доволно пенетрирани, не знаеја и немаа доволно информации, и не контактираа со своите колеги да знаат што се случува во албанскиот блок. Во најделикатната фаза, јас стално тоа сум го рекол, кога беа уставните промени, јас не контактирав со Македонците во Собрание, секогаш бев близок и со албанската средина, ќе им се тутнев, некогаш ме сакаа, некогаш не, и им викам на новинарите, од каде знаете што се случува, пратете човек во Мала речица да ја види опачината не ми треба изјавата на Павле Трајанов и на Фрчковски. Грешката е што не прифатен ББЦ моделот, тој модел има сепаратни редакции, имаат заеднички пулт ДЕСК, што и да напишеш стигнува во ДЕСКОТ, и тој се лиферува низ.

- *Мислите дека намерата на заменик директорот и директорот е за реализација?*

Не, сè додека таков тандем се со Цветковски, јас неколку пати сум бил со нив, ова на вас што сум го кажал, и на нив сум им го кажал.

- *Зошто мислите дека не може да се реализира?*

Затоа што генералната уредувачка политика не е таква. И на нив им реков, ајде почнете најбенигната варијанта. Имате прекрасна музичка емисија на албански јазик, зошто не ја емитувате на првата програма. Ти Ибрахими зошто не му кажеш на твојата телевизиска звезда, освен Тоше Проевски, ни еден македонски хит мејкери и пејачи не сум ги видел на Топ листат или на гостите во неговата емисија, тоа е минимумот. Имаме такви технички потенцијали и имаме такви мизерни музички емисии направени. Скопски фестивал нема, нема албански пејачи.

Македонците патат од комплекс на ниска вредност, а манифестираат една чудна параноичност на величина. Околу Македонија сè се движи, ќе се распадне светот околу македонија. Тоа се изразува првично од една лоша политичка филозофија а тоа е супернација, супремација која е резултат на белградската школа. Тие сите дојдоа од Белград, со таква мисла. Србија стожер на Балканот и на Југославија. Кога се работи на овој тип на интеркултурализам, можеби јас сум од она застарена генерација која гледа на таканареченото братство и единство. Можеби овој модел на паралелни светови, може да биде и ново богатство за Македонија, можеби на крајот на краиштата и не мора да се проткајуваат по секоја цена вештачки етничките релации, додека тоа не се сфати како граѓанска концепција, но кај нај сè уште се мисли дека граѓанската концепција е ако се руинират македонскиот национализам и албанскиот патриотизам. Тоа е резултат на пост транзицискиот период кога создавањето на македонската држава се базираше на несреќната формулација од преамбулата дека ова е држава на македонскиот народ и на другите. Тоа да не беше уфрлено мислам дека ќе беше многу либерално и поегзактно за мултикултурализмот.

Зашто ти зборувам дека треба да се види овој растечки тренд на заемност од некои современи текови. Сега доаѓа време во кое не знаеме дали ќе работиме од дома, ако работиме од дома, нивото на комуникација ќе биде прилично стеснето, второ, во оваа димензија на општествено интеракција има неколку сегменти кои покрај универзитетите кои овозможуваат една стабилност во албанското етничко граѓанство, како, па погледајте, немавме доктори Албанци, медицински сестри Албанки, сега веќе нема никакви скрупули, да те оперира или да ти биде лекар Албанец. Долго време ќе дојдоа на преглед, не знаеја Албанките да зборуваат македонски. Во бизнисот новите модерни општества на комуникација, на интернет комуникација, јазикот е универзален, не е ни албански, ни македонски, не е ни англиски, а јазикот е една одредница на културната автономија, така што, имате право, зашто МТВ ги титулува само на странците, ги преведува на Бугарите и Албанците, но не и на Американците. Тоа е израз на примитивизам, и ништо друго.

По сето ова што го разговараме, можеме да дојдеме до некоја дефиниција дека политиката има доста влијание во некреирањето на таа мултикултурна филозофија тука, туку како шема, како техничка варијанта ја воведуваат?

Кога викаме за политиката, секогаш мислиме на ригидноста на политичките одлуки, нешто забранува, нешто дозволува. Мултикултурализмот е процес, не случајно во еден период Европската унија се обиде да го реафирмира мултикултурализмот како сопствена одредница, ние сме Европска унија во мало, ако сфатиме што сè имаме. Но главнината на спецификата меѓу Европа и Македонија е во тоа што мултикултурализмот и таму се изразува само со проткајување, а не со автономни решенија кои ќе им дадат целосна автономија на јазиците, или на културите. Германија и пред мерките, особено со мерките ја развија таа теза на мултикултурализмот. Во Германија ќе најдете телевизиски претставник што ги режира словенски автори, балканските автори, кај што учествуваат и Албанци и Македонци, но во основа нема турски театар, а има 4 и пол милиона Турци. Они знаат да се покријат, имаше театар Пралипе ромски од Македонија, кој направи светски пробив, благодарјќи на еден режисер Бурхан, Германците го вшмукаа, го зеда во Диселдорф и формираа нов современ театар. Во Македонија мислам дека треба да го замениме мултикултурализмот, треба да ја избришеме таканаречената рамноправност како аксиома, туку како индивидуален пристап, затоа што тоа што го зборувам, некој мој колеги Македонци ми велат, добро бе ти што си ваков либерален, што не научи албански јазик, што се во право. Кога доаѓаме до таа поткаеност, прашање е на јазичната кохабитација најважниот аспект на меѓусебното разбирање кога ние ја формиравме пост отоманската филозофија карши капиџик, каде знаеја турски и албански и др, тој е животен модел, не го преточивме во актуелен општествен процес, и сега ние денес се занимаваме со стравот дека нашите основци треба да учат факултативно албански јазик, тоа што ОБСЕ и Волебек му го оставија на хартија на Никола Груевски, па не го разби. Јас мислам дека ја надминавме фазата кога детските градинки треба да бидат мултиетнички. Нам ни треба изучување на јазиците што е можно, моите внуци близнаци, зашто родителите немаат време што е нормално, на сабајле, ги пуштаат цртаните филмови, за среќа се потруди снаата и најде и на македонски јазик. Мултијазичноста води кон една друга димензија.

Ова е сфера, во која во принцип завртеноста кон минатото, кон историските текови треба да ни отвори пат кон иднината.

Технологијата носи друг смер на мултијазичноста и мултикултурализмот, и ние сè уште не сме се соочиле со тоа.

- *Дали се сложувате дека Алсат е пионер од некаков вид на мултикултурализам, и зошто?*

Апсолутно се согласувам, и тука и на Веби и на помладиот, треба да им се даде признание. Тоа е одличен потег кој ја ситуира Алсат како една македонска варијанта на CNN, во смисла на расната димензија во афро-американци, кинези на екран, така со Алсат, и на албански и на македонски и фактот дека Алсат не останува затворен за македонските автори, со сопствени автономни емисии зборува за широчината на Алсат и професионалноста. Во Алсат има една многу голема друга димензија, а тоа е отвореноста на пазарот. Значи Алсат не ги изгубија македонските фирми што се рекламираа поради тоа што одеа во албанска телевизија, како што е сосема сигурно дека тој отворен пазар е важната алка да се разбие од стереотипите. Нема поважна димензија на меѓусебното разбирање и уважување ако сите создаваме дополнителна вредност. Профит, нови културни дострели заеднички, имаше обиди, на таканаречени мулти албанско-македонски вести, тоа се случи со Лобус, на Махи Несими, знаете зошто направи одвојување на редакциите.

Слободата на говорот е индивидуално право, интегритет и доследност. Слободата на изразување, е проблем во либералните демократии и држави. Слобода на мислата. Креативна компонента, да мислиш и да создаваш, или нови лингвистички параболи, авторски иновации. За Македонија и е важен овој период на ослободување на духот на таканаречениот груевизам. Не дека сега нема поделеност, но во гранки на нормала, тогаш се делеше на идеолошка матрица или клиентелизам. Кој е за ВМРО, кој за СДСМ. Говорот на омраза, најопасната категорија или степенување е говорот на дискриминација или етничка нетрпеливост. Мислам дека ја поминавме границата кога тврдевме тоа кога се кажуваше (Албанец од Тетово). Ние не велíme дека Идризи е од Тетово, туку Албанец од Тетово. Ние се уште мислиме дека, морам да кажам за прв пат дека ми се бендиса една анализа на Села, сега во барањата, зашто треба да стои 20% од Албанците од Македонија. Говорот на омраза секогаш завршува со филозофија на делби, и што е најважно освен овие нормални фактички јазични бариери тоа се претвора после во егоцентризам и етноцентризам.

Како можеме да ја подобриме Интеркултурната комуникација во нашата држава?

Интеркултурната комуникација зависи од нивото на етничката комуникација, зависи од нивото на култивираност на политичкиот фактор и на подготвеноста на националното општество да разговара за интеркултурната комуникација не со етнички дискурс туку со естетски културни вредности, да се работи за интеркултурната комуникација преставувам дека треба да бидат ткаени културите, вредностите, цивилизациските, историските двострани на граѓаните кои се застапени преку своите етнички заедници. Богатството на интернетниот амбиент во Македонија не може веќе да се исцрпува со една старомодна, конзервативна флоскула дека е тоа богатство на европскиот мултикултурализам. Во основа е само исклучиво богатство на верификација на овие простории во кој Македонија е своевидна мала оаза каде што се поткајуваат огромни јазични, културни, естетски, историски текови каде се задржани одредени вредности. Тие вредности се изразуваат меѓу другото уште од прашањето на отоманството. Тој тип на зачувување на посебностите, социјалниот живот, верскиот живот, т.н. ја создаде Македонија матрицата дека можеме да живееме карши капиџик, како секој непријателски робовладетелски феудален однос, просто има однос веродостоен на основачите на одредена територија. Отоманството, ако го демонтираме од негово насилство, во основа е пред сè една култура која значеше поврзување на другите вредности и култури. Тој концепт успеа да ги сочува македонските православни храмови, да ја сочува македонската јазична, дијалектичка и културолошка единечност, потоа се изразуваше со различни интензитети, но во основа остана испреплетувањето. Тој тип на отоманската цивилизација во Македонија се изрази кај Македонците и внесе апсорпција на значаен број на турцизми кои станаа дел од македонските дијалекти. Јазични експерти велат дека има најмалку 3000 до 4000 турцизми кои се веќе македонизми. Тоа е амбиентот кој ни донесе меѓу другото, современа македонска реалност да живеат два нивоа на интеркултурна конекција. Првото ниво, посткомунизмот, фазата на транзиција во која се појави потреба од културолошки идентификација на албанските, па потоа и на малите етнички заедници кои останаа во алките на Македонија. Интеркултурната конекција во тоа комунистичко време се поврзуваше низ институционални промени, освојувањето на албанскиот театар, турскиот театар, посебните училишта на јазиците, што беше она што Европа не успеа да го направи, затоа ние сме легитимација на самата идеја за мултикултурализам. Тоа е таа страна во која секогаш треба да имате во предвид дека културолошките поткајувања претпоставува меѓу

другото и етничко проткајување, затоа што ние сè уште не сме го доживеале да речам условно, интеракција јазична која Македонците како што беше нормално да учат српски јазик, да изучуваат албански јазик и со такво обично (фундично) знаење да ги следат културните видувања кои се опера, театар и др. Мислам дека тоа богатство треба да ја задржиме, и таму каде што вие работите се уште нема мотивација за испитување за процесите кој не одржуваат на овие простории. Тоа мора да го направите. Што значи тоа, за мене е постигнато ниво во кое на режисер Македонец ја претставува претставата на албански театар, за мене е исклучително важен процес што операта Скендербег се изведе во македонската филхармонија. Како што е документарниот филм Медена земја, Албанец, Македонец и Турчин, одете кажете на Германецот кој треба да сфати дека во Македонија има една Швајцарија која е само 1500 км од негова надворешност. Германците се промовираат, тие посебни се, знаеја да ги ценат културните вредности и затоа во Германија можеше да се дозволи и атак на ромскиот театар, тоталниот театар на ромската игра, кои доби чадор во Диселдорф и тоа беше дел од културната серија на тој дел.

- *Колку може да игра улога медиумското образование, едукацијата за меѓукултурната комуникација?*

Медиумите во Македонија сè уште не ја следат својата моќ во оддел на културното испретплетување кон сите други заедници. Инаку во нив кои постои некој сепарат, едната образовниот процес кој не создава ниту потреба ниту можност за јазична интегрирање преку интеракција. Ние ги урнавме таканаречените мешани училишта, создадовме етнички чисти што е добро, но се откажавме и од можноста да се изучуваат заедничките вредности внатре на овие подрачја. Ние денеска можеме да го надминеме нивото на валканиците помеѓу Македонија и Бугарија, но сè уште не можеме да ги надминеме предрасудите чиј е Скендербег. Значи Џорџ Кастриот е еднакво македонски како што не е ни повеќе и албански и дали е тоа и влав. Во суштината на Ѓерѓ Кастриот зборуваат дека ние имаме копи пејст на македонско-бугарскиот договор...

6. Интервју со Славица Арсова, Уредник на вести во Сител Телевизија

- *Има ли Волја од сите нас за промени на подобро, со една мала промена во формула, со подобра организираност, или челниците не се спремни за такви промени, или интересите се во прашање за да не постигне таа успешна формула?*

На што ќе градат национализам ако се постигне таква формула, свесноста за подобрување на условите расте на двете страни. Образованоста пред сè, кај нас најмалку во тоа се инвестира.

- *Како може да се подобри интеркултурната комуникација во Македонија, дали медиумите доволно се ангажирани во овој поглед?*

Медиумите секогаш можат многу повеќе да направат иако мислам дека и сегашната состојба и во медиумите и во културата што ја градат медиумите не за потценување, во смисла на тоа дека играат во моментот негативна улога во делот на градењето на интеркултурна и интернетничка комуникација. Мислам дека во минатото имало периоди во кој медиумите играле негативна улога во тој дел, односно не придонесувале кон сплотување и кон соживот, не придонесувале кон градење на црвени линии, паралели, туку кон раздвојување на општеството како едни проблеми да засегаат едни граѓани, други проблеми засегаат други граѓани, со тоа се граделе стереотипи и недоверба. Мислам дека сè поголема е свесноста и кај новинарите и кај уредниците дека проблемите не засегаат сите исто и тие не се обоени ниту од културно етнички и јазично, како и да се дефинира, туку дека проблемот со недостаток на канализациска мрежа во можеби над 60% од државата е проблем на сите, и тие проценти кој што немаат канализација се и Македонци и Албанци и Турци и Власи и Роми. Дека тоа прашање е доста значајно за животниот стандард и за благосостојбата на граѓаните отколку политички прашања од типот на кој со кого ќе коалицира и дали ќе се ревидира Преспанскиот договор или договорот со Бугарија. Мислам дека таа свесност расте и дека медиумите во моментов не играат негативна улога.

- *Овие проблеми што ги набројавте, ги нагласивте, за канализацијата сигурни има и други ред проблеми во нашава држава, дали мислите дека до сега политиката била таа што ја диригира?*

Апсолутно, можеби сме од ретките и од последните земји во кои главна вест ќе биде една партиска средба или меѓусебни препукувања на политички партии наспроти реалните прашања, на пример, сега точните бројки не ги знам, треба да се проверат, колку основни училишта во државата немаат тоалети, односно имаат сè уште полски тоалети, колку дечиња излегуваат од училишната зграда за да користат тоалет во кои немаат кај да измијат раце. Тоа е вест во која што се отвораат вести во другите држави. Тоа се проблеми кои што се во сите делови на земјата. И во Битолско и во Тетовско и во штипско, имаме рурални средини во кој децата немаат каде да измијат раце, во нормална држава тоа треба да биде вест, а во нашата држава сè уште политичарите успеваат да ги наметнат своите политички препукувања без реални политики за подобрување на секојдневието на луѓето како прва вест. Во тој дел можеби се уште заостануваме. Во делот на граѓанското новинарство, кои што како што го почнавме разговорот кои што ги засега сите, буквално независно од етничката припадност. Прво би имале конференција за законот за јазиците е тогаш нема да имате ниедна за тоа каде децата ги мијат рацете. Тоа е улогата на политичарите кои сè уште успеваат голем дел, ја диктираат агендата на медиумите и да наметнуваат спој на меѓусебни препукувања наспроти реалните проблеми кои што ги имаме.

- *Дали мислите и колку би можело тука да игра улога медиумската образованост, медиумската писменост, во однос на меѓукултурната комуникација, вие спомнавте за немање на тоалети, туку ние имаме рурални средини, па и во самиот главен град каде децата немаат школо. Колку тука би можеле да играат улога медиумите?*

Не само формалното образование туку и можностите за пракса и доедукација надвор, затоа кога ќе видите како таму се креира еден дневник, како таму се става приоритет на темите веројатно ќе влијае во голем дел и кога ќе работите во Македонија. Мислам дека многу теориско знаење се добива во Македонија кога станува збор за новинарството, а многу помалку пракса, а особено мислам дека недостасува пракса од други земји. Знаам дека амбасадата на САД има многу програми кои овозможуваат барем на некој краток временски период не само да слушаат, туку и да работат новинари од Македонија во американски медиуми, и мислам дека тоа е особено важно за овие нови генерации на новинари кои

работат во медиумите. Да видат како е таму, како таму се креираат приоритетите во медиумите и дали ќе биде секогаш прва вест. Што му рекол техничкиот помошник заменик во техничката влада на техничкиот министер. Нека бидат видливи тие ситуации само кога ќе дадат решение за тој проблем.

- ***Спомнавете пред малку дека политиката влијае за законот за јазиците. Колку и во која мера политиката влијае тука, токму за јазикот, друг јазик се смета како нешто странско?***

Не може албанскиот јазик во Македонија да биде странски јазик, како што не може македонскиот јазик да биде странски јазик, мислам дека е жално доколку едната или другата заедница креира такви перцепции и не се помага промената на перцепциите. Богатство е да се познаваат јазици. Ние се гордееме кога ќе кажеме дека сме научиле шпански, германски или веќе за англискиот да не зборуваме, секој кој што успеал нешто плус да научи се гордее со тоа. Жално е нашите деца да не ги учиме дека треба да го знаат јазикот кој го зборуваат голем број на граѓани во нашата земја. Жално е тука да се користи политиката и да се поентира од едната или од другата страна со охрабрување за дечињата Албанци да не го учат македонскиот јазик и да се бара да не биде задолжителен или да се создава перцепција кај децата Македонци дека албанскиот јазик е нешто што нема потреба да го знаат, дека тоа е туѓ јазик, странски јазик, јазик кој не им е потребен во нашата земја. И дека на дневно ниво не е реално да им е потребен. Сè уште живееме во средини во кои нема секојдневна потреба да комуницираш на друг јазик. Тоа треба да се гледа како едно богатство и како една придобивка, предност кон луѓето кои можат, умеат, научиле, инвестирале досега во своето знаење и треба да ја градиме таа перцепција, тоа не е нешто што се гради преку ноќ.

- ***Дали мислите дека политиката има влијание досега во врска со овој проблем и на каков начин медиумите можат да влијаат?***

Сè додека политиката ги става овие прашања како предизборни ветувања или предизборни манипулации повеќе би рекла за да се добијат гласовите и да се претстават себе си како поголеми патриоти кон својата заедница, доколку застанат на тврди позиции, доколку бараат што порадикални позиции во тие политички маневри, сè до тогаш ние е нема да можеме да излеземе од тие ровови, како општество зборувам не како поединци, јас или

вие, генерациите како што доаѓаат сè додека слушаат како лидерот на една политичка партија од албанскиот блок наметнува ултиматуми, или политичарот од македонскиот блок наметнува реторика дека некој е предавник или некој патриот, зависно од тоа како ќе одговори на потребите на една заедница на нашата држава ќе биде многу тешко за граѓаните дека тоа е нешто нормално и дека е богатство да се оди чекор напред и да градиме што поконсолидирано и посреќно општество. Затоа велам дека многу зависи од политиката, кога ќе се напуштат црвените етнички линии помеѓу политичарите и нивната реторика нема да слушаме за законот за јазиците, како услов за укинување за законот за јазиците за ревизија, за придобивките на некоја етничка заедница, сè до тогаш граѓаните ќе создаваат перцепција дека е нешто наметнато наместо нешто што е нормално и што е цивилизациска придобивка. Јас бев изненадена лично уште кога почнав да работам како новинар 2005 година, 2006 се запишав во Центар за странски јазици да учам албански јазик, учев една година поради тоа што отидов во Америка и прекинав, кога се вратив формирав семејство и обврските не ми дозволија да продолжам. Леле колку е убав јазикот, таква мелодичност, не научив доволно за да зборувам за синтаксата. Сакам да кажам дека кога ќе бидете во ситуација да почнете да учите ќе ги сфатите убавините, шармот, културата, низ јазикот можете што побргу да се поврзете со одредена култура така да тоа беше моето доживување, кога ќе го научите јазикот ќе дознаете многу нови работи, поголемо разбирање ќе има. Моето дете, ќерка ми учи во едно училиште во Центар и тие покрај англискиот имаат француски јазик, и имаат некое факултативно што ние потпишавме дозвола за да учат тоа е рускиот јазик. И чисто на една родителска јас реков, видете ја сум за буквално сите јазици децата да ги учат, штом е можно децата да учат три јазика наместо еден, школото има еден чекор напред од останатите други државни училишта. Реков зошто е руски, а не е албанскиот јазик, која ни е нам потребата, нека учат и шпански и германски, меѓутоа знаете ли што ќе се случи ако се практикува тоа, ако почнат да го учат албанскиот повторно политиката ќе успее да направи каша, да наметне страв кај родителите, зошто ова се наметнува, па ова задолжително ќе биде, дали сите деца ќе учат албански, па што не учат во Теарце македонски, бидејќи они се бунеа за тоа. Тоа треба да биде двострано, да биде нормално, да сфатиме дека за тоа политички поени не може да се добие. Децата во Центар потпишаа петиција дека сакаме да го научиме, зошто да не се спроведува.

- *Дали законот за јазици ние го практикуваме, дали ја имплементираме двојазичноста, ако не тековно, некои програми кои се во интерес на сограѓаните?*

Мислам дека таа култура на соживот, не би рекла ни на соживот, туку на прифаќање или одење еден чекор напред не може да почне со медиумите, затоа што тука е одговорноста на политичарите. Медиумите работат комерцијално, јас повеќе би го ставила акцентот кај националниот, јавниот сервис ако веќе зборуваме за ваков тип на чекор. Ако ние на јавниот сервис имаме поделени, прв и втор канал, зошто една приватна телевизија која што не е платена од буџетот не е платена од сите граѓани, зошто би имала таа каква било наметната обврска да има ваква општествена одговорност, сега не наметната, меѓутоа наметната со закон, кога во јавниот сервис ние немаме вакви практики. Од јавниот сервис треба да започне можеби градењето на таква култура, едни вести, една програма во која што ќе може да слушнете различни јазици, затоа што јас ако го гледам првиот канал на МРТВ, не го гледам вториот канал, некој друг го гледа само вториот канал и не го гледа првиот канал. Ако се прават обиди да се направи некаква симбиоза тоа веројатно треба да заврши на таа, меѓутоа сепак јас би ја ставила одговорноста на политичарите во градењето или уривањето на бариерите или стереотипите. Приватните телевизии работат од комерцијален интерес и приватните телевизии секако го имаат и јавниот интерес во своето функционирање, меѓутоа сепак на прво место или подеднакво важно е нивниот комерцијален интерес со таргетирањето на сопствената публика.

- *Дали имате реклами од бизниси кој се водат од други националности?*

Да, сигурно имаме.

- *Зошто тогаш не би можело тој буџет да го делите за националностите. Пред сè ја сум за политичките или владините структури да придонесат во овој аспект, во финансиски поглед, пред сè начинот како да се практикува употребата на јазиците, но сигурно кај сите телевизии кои се патрони од македонската заедница, има бизниси што рекламираат и од албански заедници, како што и обратно.*

Сите албански национални телевизии ја практикуваат двојазичноста, од друга страна ниедна од македонските телевизии не ја практикуваат двојазичноста, ни малку.

Анализата која што сте ја направиле, искрено мислев дека има и во одредени канали. Ние направивме еден чекор, во 2014 година отворивме за веб издание, sitel.com.mk, тоа беше и на албански јазик, беа вработени тројца новинари Албанци, кои креираа содржини на албански јазик, меѓутоа, не ги знам точните бројки, да не ви дадам некој податок неточен, рецензиите беа многу лоши, значи буквално немаше посетеност. Кај медиумите сензитивно е, факт е дека се базираат многу на навики, многу тешко да промените навики, комерцијално крајно неисплатливо беше тројца вработени луѓе да работат во тоа веб издание на албански јазик кога тоа нема никаква функционална неисплатливост, затоа што нема посетители со тоа нема ни огласувачи и станува неисплатливо такво нешто. Тоа беше еден чекор кој според мене беше многу позитивен, да се допре со нашите содржини до нова публика, да се добие фидбек од нова публика, меѓутоа за жал не вроди некаков ефект во тоа време. Претпоставувам дека и таа пракса, тоа негативно искуство влијае и во делот на донесувањето и на понатамошни одлуки за креирање на такви содржини макар и во веб варијанта а не во пренос, но пак ќе кажам, треба да се работи повеќе на сопствената култура.

- *Дали има можност еден соговорник Албанец во вашето студио да зборува на неговиот мајчин јазик. Да може да се преведува со преведувач знаејќи дека машината за автоматско преведување е скапа?*

Тоа не е лесно, повторно прашање на финансии, затоа што ние во моментот имаме изјави само од англиски јазик, српски јазик бидејќи тој јазик го знаеме. Ние не знаеме албански јазик.

- *А дали сте имале иницијатива за вработување албанец во Сител?*

Би можело да се вработи преведувач, меѓутоа повторно е тоа што треба менаџментот од телевизијата да направи математика, брутално кажано, дали е тоа чекор кој што ќе донесе позитивен фидбек.

- *Зошто медиумите не преземаат таква иницијатива, ако имаме економски недостатоци тогаш да побараат помош, во вид на субвенции, во смисла, еве ние сме подготвени да го практикуваме законот?*

Владата не финансира медиуми.

Владата не финансира за време на кампањи, инаку нека биде иницијатива.

Имаше субвенции за весниците, и овој момент сега беше актуелен. Што можеме да кажеме за време порано.

Јас мислам дека нема владата да биде индиферентна, со вкрстосани раце, за нешто што самите ги донесоа законите, или Парламентот.

Можеби, не знам, во секој случај мислам дека градењето на таа свест треба да почне пред сè од политичарите, кога ќе имаме поотворени погледи во општеството кои ќе бидат неоптоварени од реторики, политички фактори кои се штетни за соживотот, сигурно многу полесно ќе биде и за уредниците и за сопствениците на медиумите да преземат чекори кои нема да создадат отпор кај публиката.

- ***Колку вработени има Сител и колку од другите заедници?***

Над сто, има од други заедници, не сум сигурна колку Албанци, дали има Албанци, јас работам во уредување на вести, таму има сектор техника, промо-тимови, има актери кои доаѓаат и синхронизираат серии, секако ги има од различни националности но не знам од кои точно. Во секој случај не било предуслов во ниту еден момент етничката припадност. Познавањето на македонскиот јазик секако, особено тие што треба да говорат во етерот, секако познавањето на македонскиот јазик е приоритет и е важно. Во поново време и англискиот е доста важен да го познаваат новинарите, но немало дискриминација во која било позиција, отворена во телевизијата за која било етничка заедница. Такво нешто не постои.

- ***Зошто доцниме со реформите во МРТВ?***

Да, имам информации, многу реформи таму не се почнати, не се почитувани, претпоставувам и вториот канал на албански јазик. Што треба да се направи во МРТВ, јас би можела да ги видам анализите на Советот за радиодифузија за неколку последователни изборни циклуси и мислам дека последните два изборни циклуси немаше големи забелешки за начинот на информирање на МРТВ. Мислам дека таму многу повеќе во делот на

информативната редакција многу повеќе недостасува граѓанскиот концепт отколку некаква проблематична уредувачка политика, мислам на организирање на власта или тероризирање на одредена политичка гарнитура. Мислам дека сè уште матрицата не е променета во МРТВ во однос на тоа што е интерес на граѓаните, кој треба да се вработува. Сè уште постои она форма на известување претседател, претседател на Собрание, премиер а потоа сè друго. Како јавен сервис не му функцијата само да го следи државниот врв, туку да информира за реалните проблеми, да има свои теми, да има истражувачко новинарство, да гради свест за одредени прашања, мислам дека тоа недостасува. Тоа не знам дали се реформи на хартија или со промени на одредени совети. Може да се направи повеќе со обуки и со образование, со меѓународни практики. Може да се влијае на начин во кој се структурираат информативните содржини во МРТВ, како што е предложено за сите други медиуми во државата. Не знам дали е таму прашање на политика или на партиска определеност како јавниот сервис ќе функционира. Во извештаите не видовме сега дека фаворизирала Владата ниту пак се партизирала владата, што значи дека имало одреден баланс, веројатно математички пресметан, колку ќе се осврти на едните, колку на другите.

- ***Таа анализа е само за време на кампањата, што не би била реална?***

Да, за време на кампањата. Секако да, има посебни законски одредби кои се за МРТВ, значи едни правила се за сите медиуми, телевизии, весници, радија, други правила се за МРТВ за време на кампањата, и за информирањето во информативните содржини и за платена политичка програма. Значи тие секако ги почитуваат тие правила. Меѓутоа мислам и кај нив и кај останатите медиуми треба да се направи трансфер од, да измериме 30 секунди за ВМРО, 30 секунди за СДСМ и со тоа да обезбедиме баланс да се направи трансфер од тоа кон вистинско граѓанско новинарство во кое партиите нема да имаат главна улога во информативните содржини. Тоа би била адекватна формула. Мислам дека многу помалку е важно кој ќе членува во советот или кој ќе биде на некој извршна функција доколку имаме независност во уредувањето на вестите. А за независност на уредувањето на вестите дали некогаш се постигнала цел во МРТВ.

- ***Дали имаме слобода на говор во медиумите?***

Слобода на говор и слобода на медиуми се две различни работи. Слобода на говор имаме во делот на слобода на медиумите има многу извештаи кои покажуваат дека има одреден напредок и верувам дека е така, во изминатиот период, година, две, три. Има напредок во слободата на медиуми. Слободата на говорот не била загрозувана во Македонија, ни во претходните периоди.

- ***Дали новинарите некогаш ја злоупотребуваат и слободата на говор?***

Мислите на ширење на лажни вести, клеветата. Некогаш непотребните информации го загрозуваат социо-психолошкиот аспект кај јавноста. Секако треба да се биде многу внимателен, да се прави селекцијата на информациите. Како што кажавте предмалку многу повеќе медиумите или сè уште обрнуваат внимание или даваат простор на маргинални партиски диктирани содржини отколку на реални проблеми.

- ***Една вест за изложба. Не се зборува за изложбата туку дека премиерот бил присутен.***

Се согласувам со вас, ние сè уште зборуваме партиски дирижирани содржини, не во смисла на загрозување на слободата, туку едноставно диктирање на дискусијата во јавниот

дискурс од политичките партии од лидерите на јавни функции од она што навистина публиката би ја интересирало. Дали имаме тука сериозност кој да известува за култури настани. Немаме ние подготвени и новинари и медиуми и критичка јавност која што може да даде осврт на таа изложба. Мислам дека тука многу се потфрла, новинарите се супер подготвени кога станува збор за политички настани. Лидерски средби, преговори избори, а многу помалку за теми од ваков тип и карактер.

- ***Значи тука фали медиумската писменост, медиумската култура?***

Апсолутно, се согласувам и тоа како што кажав, делумно потекнува од формалното образование, но многу повеќе од недостатокот на неформалното образование воопшто.

Што мислите за наметнувањето, да се вклучува медиумската писменост?! И комуникологијата да се вклучи како предмет во сите правци но и на научна настава.

Одлична иницијатива. На најрана возраст децата треба да се научат на сите видови на медиуми, за начинот на пронаоѓање вест, детектирање на вистинска и лажна вест, проверување од повеќе извори, користење на социјалните медиуми. И вештини за примена на информациите или потребата за пласирање на вестите. Начинот на пласирање на информацијата. Ние сега се чудиме кога ќе видиме дека злоупотребувале слики од социјални мрежи, се чудиме кога ќе видиме непримерни коментари и од повозрасни луѓе на социјалните мрежи и на непримерно однесување, а сето тоа е од незнаење.

- ***Во Комуникологијата да бидат вклучени етика, социологија, психологија. И медиумска писменост. Со тоа ќе се намали и бројката на предметите, кои пред сè се премногу за еден ученик.***

Тоа би било многу добро. Целосно се согласувам. Тоа треба што поскоро да почне во образовниот процес. Очигледно дека потфрламе како родители во целост да ги едуцираме децата за тоа како треба да се однесуваат и по медиумите и на медиумите, социјалните медиуми. Образованието во тој дел буквално крахира. Тоа треба што поскоро. Има некои неформални иницијативи во некои училишта, надвор од наставата. Тоа треба да биде формално и задолжително нешто што децата треба да го учат.

7. Интервју со Авни Каили

- *Колку културни емисии се емитуваат на втората програма на МРТВ?*

Дали ги задоволува интересите на јавноста?

Не, и покрај тоа што ние сега имаме два телевизиски канали, сателитски и терестријални, обично цивилизираниот свет почнува од таа точка што секоја телевизија да има 70% културни програми, уметност, музика, нам ни се случува спротивното затоа што, секогаш, образложението е недостаток на персонал, недостаток на производство, недостаток на идеи, недостиг на луѓе, што за мене држи, сите тие постојат, но тоа е само недостаток на желба на раководниот персонал.

- *Дали сепак има иницијатива да се промени нешто во таа насока?*

Од 1992 година, крајот на 92, почетокот на 93 година, сум на таа телевизија, се сретнав со ТВ-хроника во таа редакција, 5 дена во неделата по 15 минути и половина час шоу на две недели, дали тоа било документарен филм, репортажа, музика или нешто друго, но постепено почнавме да се развиваме до 97 година во времето кога беше на власт, веднаш по плурализмот, ПДП, нашата програма успеа да стане двочасовна програма. За нас беше голем успех и покрај тоа што немавме никаков програмски концепт, но добро ја исполнивме оваа програма, и додека ПДП беше на власт, партијата која актуелно беше на власт никогаш немаше вмешаност во уредувачката политика на таа телевизија. Со доаѓањето на власт на другите албански политички партии, како што се менуваа политичките партии и луѓето, така и директорите, не само албанската, туку и македонската програма беше во служба на политичките партии, почнувајќи од уредничка политика до кадровска политика. Денес сме во уште пострашна состојба затоа што сè се води од политиката, но смешно е кога и курир и обичен возач се назначуваат од партијата и функционираат и работат како што ги упатува партијата, или партијата има можност воопшто да не се меша во таа личност, секогаш е оправдан од таа партија. Додека дневната политика не исчезнува во медиумите, особено пред јавноста, јавниот сервис ќе биде во мизерна состојба како што е сега.

- *Зошто се одложуваат реформите? Се зборува за забрзаните реформи, еден од основните услови за потегот на Македонија во ЕУ.*

Тоа беше еден од приоритетите и продолжува да биде приоритет, но веројатно, дневната политика не се грижи за јавниот сервис, таа е занемарувана насекаде, затоа што сите политички партии, позиција или опозиција, на некој начин имаат свои медиуми повеќето, имаат свои портали каде ги пласираат вестите што ги интересираат, а јавниот сервис е толку зафатен што никој не добива храброст да ги започне реформите од нула, да биде целосно независна од политиката и да ја остават на рацете на професионалците. Јавниот сервис се користи само кога ѝ одговара на позицијата.

• ***Каква соработка имаат новинарите Албанци со другите новинари од други заедници? Дали разменуваат материјали? Дали се помагаат?***

Моето време додека бев на терен, додека бев теренски новинар, не дека денес не сум, но сега имам позиција како уредник на цела програма, имаше соработка, имаше и разбирање, имаше дружење, сега како да сме поделени на два услужни сервиси, дури и денес во ова време е многу лесно да се дојде до веста, новинарите не се многу свесни за да одат да следат еден настан. Очекуваат медиуми или портали кои ќе ги пласираат тие вести за да ги превемат, копираат или истиот текст ќе го обработат. Сега е многу полесно да најдат инсерти затоа што ги имаат сите на социјалните мрежи и на интернет и денес се занимаваме со еден чудно новинарство, конкретно за јавниот сервис, се работи за пасивни новинари кои не се вработени таму затоа што ја сакаат професијата, туку да имаат плата и работа што им ја овозможиле нивните пријатели или политичките партии.

Ми недостасува во последните 15 години да имаме аудиција како што претходно имавме, да биде објавена, да имаат кандидати, од секаде, пред комисија и да ги филтрираат до финалето, до нивно прифаќање. Од друга страна, економскиот пад го намали интересот на младите дипломирани студенти во помала веројатност да се вработат во јавниот сервис затоа што за жал кон јавниот сервис има омраза на национално ниво и никој не тргнува еден, два или тројца да направат промени. Со нивната професионална подготвеност добрите студенти дипломирани во различни правци кои имаат висок просек, често ги преферираат невладините организации, надворешните институции кои функционираат тука кај нас, амбасадите или, силните претпријатија, така што заеднички е „интересот“ и внатрешно во телевизија им одговара ова и на тие надвор, но предноста на тие внатре е што они ќе носат

групи, жената, мажот, синот, ќе ката, пријателот и таа телевизија е натрупана со непотизам, семејства, таму имаш сè само професионалност не.

- ***Колку вработени има во вториот канал, на албански јазик?***

Во телевизија има повеќе од 100 вработени, толку и во радио само Албанци. Како бројка можеби и надминуваме, но како бројка, таа програма од 12 часа на ден треба да зрачи. Ние имаме 12 часа програма и покрај сателитската и сателитската телевизија ја емитува истата програма што ја емитуваме така да ги сметаме 8 плус 8 плус 8. Осум часа програма се емитува три пати поради временскиот период во Австралија и Америка и сателитската програма има право да емитува само телевизиска продукција без странски филмови или други манифестации како што е Сан Ремо, само домашна продукција и телевизиска програма.

- ***Дали албанската програма има своја продукција и воопшто телевизијата?***

Програма на албански јазик ги стандардизирала само вестите и две или три дебатни емисии, тоа е најлесниот начин, емисии во студио, интервју во студио, разговори со личности, но кога ќе се каже продукција јас подразбирам да продуцираш од радио, пример, музичкиот дел, да ги земеш солистите да ги ангажираш, да регистрираат аудио, со аудиото да се обратат во телевизија и тоа да се регистрира, ова е домашна продукција, или детски драми. Како редакција и програмите сите постојат на листа, де јуре, но де факто нив не ги прави никој. Ние останавме на милост на судбината, сето ова е недостаток на водителите непрофесионални, бидејќи јас ја постигнав телевизијата на 90-тите години, кога ние продуциравме и драми, ние пишувавме сценарија, реализиравме драми, играни серии, имаше домашна продукција. И ти си била дел од таа телевизија и ти си реализирала документарни репортажи кои и денес се ин, сама, со оглед на вашиот професионализам, вашиот труд и вашата желба да се стигне до најдоброто. Денес новинарите мислат дека се новинари само затоа што си предложил тој да следи еден дневен настан, ако направат една вест, не предлага некоја тема, да реализира репортажа, и ние сме должни на Марин Мема кој е извонреден, одличен новинар, да направи откритија, а ние да бидеме изненадени. Новинар од Албанија истражувачкото новинарство го пласира во Македонија додека ние

спиеме. Не дека не се реализирани од страна на починатиот Сефер Муслиу, со режисерот Афет Мифтари, Алуш Камбери и др. Кај нас истражувачкото новинарство е еднакво со нула, иако условите не се доволно задоволувачки но за реализација на еден документарец, репортажа, еден игран документарец, порано ние ангажиравме актери, режисери за такви програми, емисии. Сите овие што ги нагласив, ако еден новинар вработен во јавниот сервис ги слушне ќе им изгледа како сон, соништа, нешто неверојатно. Тие мислат дека другите тоа треба да го прават додека ние треба само на дневни настани да учествуваме, да следат некоја политичка партија, да се повикуваат на некоја политичка партија. Да се закануваме во име на политичките партии, да бидеме силни во име на политичките партии. На програмата на албанската редакција иновативен новинар нема и не е дојден. Оваа програма остана на милост на судбината, на милост на неколку личности кои веќе го чувствуваат како нивен имот и прават што сакаат. Таму фали „албанскиот јазик“, професионалното новинарство, истражувачкото новинарство, таму фали желбата за постигнување бидејќи новинарството не е професија како да работиш во некоја фабрика туку таа е професија која исцрпува, новинарството бара жртвување, 24-часовна работа.

Новинарството е општествена хирургија

- ***Имајќи предвид дека телевизијата е финансирана од државниот буџет и има дополнителен буџет исто така со претплати, истовремено постојано има забелешки за МРТВ, дека е надвор од рамките за правење новинарство. И вие се жалите за финансирањето, неможноста за реализирање на емисиите токму поради финансиите, продукцијата, но и месечните плати. Каде е проблемот?***

Месечните плати според македонските стандарди се на ниво, проблемот стои во менаџирањето, иако ова телевизија заедно со вториот канал на сите заедници, со новите закони ние сме поделени, првиот сервис и вториот сервис.

- ***Дали буџетот е поделен?***

Буџетот не е поделен, но има посебни работи кои се поделени. Колку средства се насочени за вториот сервис и за првиот, сигурно дека тој првиот има повеќе. Не можам да се жалам дека вториот сервис нема буџет, можеби треба два пати повеќе, но тој буџет кој е поделен за Албанците или за вториот сервис, не оди каде треба, бидејќи ние како втор програмски сервис купуваме серии, купуваме детски емисии, шоу програми, спектакли, програми за млади.

- ***Толку емисии се купуваат, додека вие сте одговорен за реализирање на истите. Кога еден Авни Каили од 90-те години креираше програмски емисии?***

Јас продолжувам да креирам, но не доволно бидејќи културниот дел многу малку ги интересира водителите на МРТВ. Де јуре само се поминува преку колегиуми и тука останува, апсолутно не се дава важност.

Цивилизираниот свет со културните емисии прави бизнис, важноста е токму кај нив. Од друга страна ние посакавме да се продолжат часови само поради овие факти дека треба да ја пласираме културата во многу сегменти, а ние не сме спремни тоа да го реализираме.

Ќе се повторам, интересот на тие што ја водат телевизијата се вестите и колку нивната политичка партија е достапна тука и колку се задоволни партиските луѓе кои се именувани. Другиот дел ако го направиш со индивидуална желба, го направи, ако не, не претставува никаков проблем. Од друга страна ти ќе бидеш уценет ако сакаш да направиш некоја иновација. Сум бил поканет и сум ги посетил сите национални телевизии во регионот и тие приватни кои цел свет ги гледа. Јас сепак ќе кажам дека МРТВ има најдобри и најприлагодливи студија за спектакли, за културните и за забавните емисии, но ти ќе наидеш на затворени врати. Нема желба, не ти дава термин, нема да ти ја направи сценографијата така како што треба и покрај тоа што има сценограф. Не се плаќаат ни минимално уметници кои доаѓаат од надвор од Македонија, ниту уметниците од Косово, ниту од Албанија. Ниту патот, ниту сместувањето. Тоа го правам јас лично само да биде истакната културата во нашиот медиум. Куќата треба да сноси трошоци, да знае кој е тој уметник што ќе ни дојде. Кај нас во МРТВ биле Инва Мула и Пиро Чако, на циклус на

емисии „Културен универзум“, кој траеше 10-15 години, додека сега го нема. Каде се наоѓа емисијата на Авни „Компромис“, каде е „Ќенди и либрит“. Јас сум уредник на забавно-рекреативната програма, истата програма е и на првиот сервис. Кај мене во програма бројам два и пол луѓе, на листа ми се 7 луѓе. Од тие 7 луѓе двајца апсолутно не доаѓаат на работа, една е музички соработник, таа е на проба и две новинарки кои имаат две емисии, додека другите работи ги правам јас, кога е во прашање песната за еуровизија, кога се во прашање големите фестивали, директните емисии на манифестациите, тие не се наша продукција, туку ние сме само емитуваме, додека првиот сервис ги прави фестивалите, реализира песна на еуровизија, изборот на песната и многу други емисии од аспект на културно-забавниот живот и музика. Јас реков дека бројката ја имаме, да вистина е, но кај нас уште продолжува да му најдеме на некој работа без разлика дали се професионалци. И јас сум бил во информативна програма, и мислам дека колку луѓе се во информативната програма, културно забавната програма треба два пати толку, ако сакаме атрактивна телевизија и да ги следиме сите културни настани, да се реализираат емисии, бидејќи не можеме да се жалиме дека денес немаме албански актери, албански театар, од музичката сфера, инструменталисти, не можеме да се жалиме за солисти, сликари, спортисти, кои би зазеле важно место во телевизија. Нашите „новинари“ мислат дека треба да се иде на работа во 8 часот бидејќи од нивните шефови се бара по 8 часа работа доколку цел ден пијат кафе муабет, не излегуваат на терен. Кога јас почнав мојот шеф ми велеше излези надвор, новинарот не треба тука да седи бидејќи треба да се сретнеш со кој било, тука ќе произлегуваат темите. Таму ќе произлезат 5 најважни прашања во новинарството. Додека денес овие 5-те темелни прашања кои ја создаваат веста, емисијата, документарецот и друго, не постојат. Тие мислат дека така се работи во новинарството, не ги интересира да истражуваат повеќе. Новинарството не е професија, таа е мисија. Ова мисија одамна е изгубена кај мнозинството на новинарите и јавниот сервис секој ден паѓа по доле, се игнорира, и од сите се бара да се затвори, што и јас би го барал, и јас сум за затворање на МРТВ, и да се почне од почеток, инаку ќе остане социјална институција, за вработување на партиските луѓе.

- *Секој ден има критики, се пишува за албанските новинари, за непочитување на стандардниот албански јазик. Овој феномен дали е присутен кај втората програма, албанска редакција?*

Овој проблем постои и во радио и во телевизија, има некои луѓе за кои јазикот е свето нешто, бидејќи јазикот е столб на нацијата, бидејќи токму поради тој јазик постои оваа институција, но во последно време има еден лектор, но новинарот пред сè треба да го знае јазикот.

- ***Еден лектор во целата програма на албански јазик. Дали мислите дека ги исполнува капацитетите на албанската програма?***

Апсолутно не, и таа или тој треба да следи некаква специјализација за лекторство, треба да следи обуки, бидејќи и лекторството е посебна професија и затоа кога ние пуштаме втор канал, ќе најдеме на милион јазични грешки, како на титлуваното пишување така и во говорот. Може да се случи и техничка грешка во титлување, но тие грешки веќе станаа почести, но албанската програма има една друга среќа бидејќи таа програма нема гледаност, ако би имала гледаност ќе беше топ тема кај сите портали, социјалните мрежи, и сигурно би се исмејувале. Една вест денес ја следев, кога презентер на вести вели дека денес славиме 85-от роденден Исмаил Кадаре, доколку новинарката во прилог вели дека денес славиме 84-от роденден на истиот. Имаме доста гафови, и покрај тоа, во токму вакви услови, ако веќе правиме разлика помеѓу Алабанија и Косово не сме лоши, граматички, но јас како јазичар мислам јазикот на телевизија вреди да се засака.

- ***Дали мислите дека несоодветно образование ја доведе ситуацијата до тука?***

Не мислам дека несоодветното образование, мислам дека необразовноста на младите новинари, бидејќи еден добар дел таму се средно школо и случајно јас и сум ги видел нивните свидетелства, нивните оценки беа добро (3) и доволно (2) и истите по неколку години завршија факултет, дел од нив продолжуваат со средно школо, но и тие што завршија во приватни факултети, за што сепак е виновна државата, тоа се случува кај сите заедници, особено кај двете поголеми заедници, Македонци и Албанци. Тие сепак остануваат необразовани новинари. Еден академски граѓанин треба јазично да биде добар, да има чист јазик, општо информиран, треба етика пред сè, нема бонтон, ова не се случува во телевизија како што и во други институции, ова е тотална анархија, како во телевизија така и во цела држава и секој е кутлив и секој го окривува другиот. Никој не презеде

конкретни мерки за отстранување на негативни феномени, за отстранување на аматерството, за прочистувањето на непотизмот и на овој народ да му подари квалитетна програма, не е само универзитетот да го образува народот, младината, масата, но и професионална телевизија е многу повеќе од еден универзитет, да го покрене и квалификува овој народ кој во моментот останал на милост и немилост.

- *Покрај многуте аспекти, празнини во медиумот и образованието, што мислите, бидејќи зборуваме за неспособност на новинарите за примена на јазикот, но и нивната појава не е сјајна, немаат доволно способности за појавување пред екран, ги немаат главните елементарни нормативи на еден екрански новинар. За да се дојде до една комплетно телевизиско новинарство, но не само новинарство, бидејќи појавувањето е неопходна на една личност од која било област. Дали мислите дека медиумското образование, или комуникологијата да се вклучи во образовната програма од раните години, и да продолжи понатаму до научна настава? Да се вклучи етиката, психологијата, филозофијата и социологијата и медиумската писменост, со што би избегнале овие проблематични феномени со скандали, пред неколку дена имавме вест за појавување на една група од 7000 луѓе, од нив многу деца вклучени во социјалните мрежи? На овој начин би им помогнале на нашите деца како да се избегнат ваквите ситуации.*

За се е виновен системот бидејќи токму овие скандали, вие го спомнавте овој скандал, јас ќе спомнам, законска забрана на социјалните мрежи, мобилни телефони, го сториле тоа во скандинавските земји, до 10-годишна возраст, строго забрането, доколку се открие дете кое користи интернет и што не му припаѓа на неговата возраст, родителите ќе бидат казнети, и една држава каде има ред, се почитува законот, има стандард на живеење, сите тоа треба да го практикуваме. Кај нас имаше критериуми до 2000 година, но вклучувањето на приватните универзитети „брендирани европски, американски, балкански“, и болоњскиот систем за жал кај нас немаше успех само што го симнаа нивото на студирање, Тој концепт е за подигнат свесен и цивилизиран народ. Ние сме во една транзиција која за жал многу се одолговлекува и по сè изгледа се враќа назад што е најстрашно, ние произведуваме непрофесионални кадри, така како влегуваат, така и излегуваат студентите во универзитетите само со една диплома плус, да не речам дека тука

кај нас дипломите се продаваат. Кај нас се продаваат работните места и не можеш да зборуваш за една комуникологија, за една телевизија, јас знам дека истите 7 до 10 лица сме нон-стоп пред екран и тоа не е добро пред гледачите, но работи во телевизија и не сака да се појави пред екран, тоа мора некој да го направи. Ова да се случеше пред 20 години тој „новинар/ка“ автоматски би се тргнала од работното место, или воопшто немаше да биде вработена. Ние станавме институција која исполнува желби. Денес уредници текстовите им ги пишуваат и они само читаат, и со тоа мислат дека ја завршиле работата, додека ние зборуваме за вклучување за комуникологија, зборуваме за една наука која е „ин“ во последно време. Таа последниве години доби дефиниција додека таа постоела од античкото време. Без комуникација не постои човештво и општество.

Телевизијата креира идоли, телевизиите го менуваат системот, можат да го урнат премиерот, но овие појави се случуваат кога има професионално новинарство. Аналитичко новинарство, истражувачко новинарство, но пред сè објективно, реално. Радио Шкупи пред неколку дена славеше 75-годишнина, телевизијата е 50 и неколку години, додека ние немаме едно име и презиме со кое ќе се гордееме, да се фалиме, кој оставил траги на интернационално ниво.

- ***Дали архивата има доволно материјали од културните настани?***

Не треба да има доволно, самиот збор архива, сè што се емитира, се регистрира, треба да се чува. Мојам да кажам дека само нашиот сервис, програмата на албански јазик има премногу скратена архива. Одговорноста е секако на тие што го воде тој сектор. 30 или 40% од архивата само постои, иако имавме последните 20 години многу големи и битни настани, ние служевме и во трите војни. Дали се чуваат изјавите на политичарите? Треба да се чуваат, но јас се сомневам дека се чуваат.

Мое реализирано интервју за време на војната во Косово, моментите во Блаце, со една голема личност денес во Косово, побарав, не можев да го најдам. Има доста време како јас сум уредник на културните емисии, многу мие жал што ништо од сите тие продукции не се чуваат, не постојат, но многу други настани се исчезнати. Дали некој тоа го прави со некоја мисија или е лична неодговорност тоа не знам, но сепак не е побарана одговорност. Една телевизија која нема архива за мене е непостоечка. Тоа е бришење на историја. Таа историја треба да ја пишуваат другите, ќе ја пишуваат со тие малку можности и така како што нив им одговара. Вториот сервис, албанска програма со архивирањето е нула за разлика од радио Шкупи, која е препознатлива како најјака од радио Тирана, радио Приштина, посебно во културниот дел, музичкиот аспект, бидејќи и законски радиото треба да се исполни 70% музика, 30 % говорни емисии. Јас и моите произведувања не мојам да ги најдам, да не говориме за други.

- ***Дали постојат едукативно-културни емисии за млади и деца?***

Нема ниту емисии, ниту иницијативи, неколку емисии каде се претставуваат училиштата, но децата пеат песни на Рита Ора, Мадона, уредниците заедно со наставниците или директорот на тоа школо се забележува дека не соработуваат, нема прочистување на програмата и многу често мали деца пеат песни на возрасни со банални текстови, од кои и самите тие не ги разбираат, но родителите ги знаат, сè повеќе гледаме деца нашминкани и во никој случај немаме едукативно-образовни емисии. Имаме некои цртани филмови и ништо повеќе, И ова е крајно непрофесионално, ова е одговорност и криминал кон јавноста во Македонија.

- *Се знае законот за имплементирањето на двојазичноста. Од моето истражување наијдов дека сите национални телевизии со албански газди имаат лиценци за двојазичност и тријазичност, додека сите национални телевизии со македонски сопственици ниедна нема лиценца за двојазичноста.*

Кај јавниот сервис, но кај вториот сервис кој е дефиниран како албанска програма ниеден документ не е двојазичен, туку само македонски. Освен во етер друго ништо албанско нема. Само се зборува албански, ние што сме Албанци, додека документацијата, администрацијата, ништо нема двојазично, додека задолжително треба да биде само на македонски јазик, сите меморандуми, цела документација треба да помине преку архива, ако ти ќе ги напишеш на албански јазик во никој случај архивата нема да ги архивира, и нема никаква иницијатива за практикување на двојазичноста.

Сценариото, елаборатите, програмите сè е на македонски. И нашата програма преку цел ден, треба да се исполнат „кошулиците“, сите се пополнуваат на македонски јазик од страна на вработените Албанци во административниот дел на телевизијата. Албанскиот останува во интересен аспект, и се зборува албански во етер, инаку секое ливче, секој документ, една обична потврда е на македонски јазик. Студентите кога доаѓаат на пракса, ние им пишуваме на албански и го потпишуваме, но ако се бара печат тогаш автоматски ќе треба да се пишува на македонски јазик за таа потврда да се смета како службена. Иако директорот на втората програма е Албанец и заменик-директорот на МРТВ е Албанец меѓу себе разменуваат документација на македонски јазик, сè што треба да се стави печат, треба да биде на македонски јазик.

- *Како ќе функционира ако првата програма во МРТВ се титлува на албански, додека втората програма на албански јазик се титлува на македонски јазик?*

Ова би било нешто убаво, ова се случи еднаш во 90-тите години, јас имав една емисија Шоу со ѕвездите, и самата прва програма покажа интерес, ги зеде шоу емисиите, ги титлуваа и ги емитуваа на сателитската програма на македонски јазик, ние тогаш немавме сателитска. Дали ова беше нивна политика за да се покаже пред светот, или навистина биле професионални шоу емисиите тоа не знам. Но една таква иницијатива од тогаш до денес

немало и не мислам дека ќе има. Ние сме една кука која функционира како двајца скарани браќа.

- *Двајца браќа можат да бидат скарани, но сепак секој си има свој дел. Дали има дел втората програма на албански јазик или дали се почитува тој заслужениот дел на албанската програма?*

Делот на албанската програма треба да се почитува и треба се земе бидејќи иако сме албанска програма ние немаме само програма на албански јазик, туку сите заедници, за таа 12-часовна програма, влашки, српски, ромски, турски, босански. Која е предноста на првата програма? Имаат 24-часовна програма, сателитска, имаат два канали и плус третиот канал, собраниски канал и во недостаток на собраниските седници или комисии, тој служи стриктно за програма на македонски јазик, иако е заеднички. Законски не знам како е среден, но таа програма која е заедничка треба да се бара програмската и финансиската еднаквоста, инаку со ваков пристап ние остануваме кирации. Последно време мислам дека продолжуваме доброволно да бидеме кирации, бидејќи нема иницијатива, нема предлози, нема барања за проширување и професионалност на работата.

8.Интервју со Алуш Камбери – новинар, уредник на документарните емисии во МРТВ

- *Кога започнаа првите вести на албански јазик, првите информации на МРТВ и колку новинари имаше тогаш?*

Во април 1967. Првиот човек што ја основа албанската редакција на скопската телевизија беше Мурат Исаку. Јас бев првиот новинар. Првата спикерка беше Сузана Каба. Нашата редакција беше прва албанска во целиот регион, бивша СФРЈ, па дури подоцна беше претставена и приштинската телевизија. Четвртата личност, во телевизиската хроника, како што беше наречена албанската редакција, според емисијата што го носеше насловот, беше режисерот Скендер Кули.

- *Дали новинарите беа квалификувани?*

Веднаш штом завршив средно училиште, тој не ме познаваше мене , но ги знаеше моите списи во „Снегулка на братството“, „Глас на младоста“, „Ренесанса“. Имав среќа да имам професионален уредник како што беше Мурат Исаку. Вестите се подготвуваа во Скопје. Постојано бев на терен. Телевизиската кроника започна со 15 минути, еднаш на секои две недели, а потоа помина еднаш неделно, 30 минути. Потоа, постепено почнавме да се шириме и во рамките на временскиот простор.

- *Дали имавте лектор?*

Имавме лектор од првите чекори во МРТВ, радио и телевизија. Лекторот игра многу важна улога, бидејќи секоја статија треба да биде дистрибуирана до авторите и јавноста треба да научат како правилно да ја пишува. Многу работи можат да се подобрат, како можат да се користат некои реченици. Франција има закон за санкции.

- *Дали имаше цензура?*

Цензура секако дека имаше, но ние не клекнавме, не оставивме простор, особено од 1981 година, тоа беше лудило, ужас до 1987 година, тие почнаа да ја палат архивата, видео записите, фондот на песни, изгубени емисии од почетокот, потоа тоа беше лудило што се бараше од нас, поставување списоци за етикетање на луѓе, вработени. Не ни беше дозволено или бевме етикетирани како националисти, сепаратисти, ние како единствен албански медиум, се обидовме да се бориме и не беше лесно да се бориме, бидејќи тоа беше ужасен режим, режим што не простувааше, казнуваше, отпушташе и затвараше тоа беше зло. Мурат Исаку беше до 1968 година, потоа беше обвинет дека за време на демонстрациите во Тетово поттикнувал сепаратизам и национализам, беше непотребно извалкан, му побегна на затворската казна, тој беше со висока култура и доминираше со културата со која зрачеше. После Мурат Исаку дојде Лутфи Руси, Луан Старова, потоа Мендух Хајдини и него го отпуштија затоа што не се согласуваше за да применува топонимите во словенска форма. Shkup-Скопје, Këgçovë-Кичево, Ohër- Охрид, Dibër-Дебар.

- *Дали бил единствениот прогонуван?*

Не беше гонет само тој, туку и јас, не од професионални причини, туку од многу банална ситуација, денес неверојатна и смешна. Секако новите генерации нема да поверуваат на новинар кој отишол на свадба на својот сосед, со кого пораснавме, ја отпеавме песната *Bubullim te Shkembj I Kavajes*, и зошто се споменува Каваја, таа свадба беше квалификувана како националистичка, сепаратистичка венчавка и каде беа осудени 98 интелектуалци. Алуш Камбери беше обвинет зошто учествувал на таа венчавка/ свадба, тој не ја извести партијата дека таа свадба има националистички карактер. Глупаво за мене. Бев во слободно време, не видов национализам таму, никој не мислеше лошо на другите луѓе таму. Беше тешка ситуација за мене.

Се помилив со судбината што и да се случи ќе го прифатам. Се помилив со мојата среќа во животот. Беше организиран партиски состанок, каде што на редовните состаноци доаѓаа 15 до 20 лица, на тој состанок со само една точка на дневниот ред, повикана за мене, идеолошката диференцијација на Алуш Камбери, не само салата, туку и целиотходник беше полн. Му благодарам на целиот албански уреднички тим, со еден исклучок кој ме обвини и ме вовеле во партијата каде што се бараше од мене да признаам дека сум бил на националистичка свадба. Тоа беше голема борба за мене.

Во тоа време, во албанската редакција имаше 20 вработени. Секој на свој начин ме заштитуваше Македонските новинари велеа: Ако е точно дека Алуш Камбери бил присутен на таа националистичка венчавка, тогаш предлагам од денеска да се откаже од ТВ Скоопје и да биде казнет. Никогаш нема да ја заборавам Сузана Каба, не го очекував ова од неа, крена рака и рече: Колеги, знаете дека сум мажена за Македонец и првиот човек кој мис е јави и ми посалка среќен брак беше токму Алуш Камбери. Само толку и седна. Тогаш овие зборови ја испровоцираа добро познатата спикерка Бранка Станковска која имаше голема поддршка затоа што нејзиниот сопруг беше политичка фигура во Комитет, почна да укорува, што се овие глупости, за што е виновен Алуш Камбери, добар новинар, што сакате да постигнете?

Тој ден, генералниот директор го назначи, Лубимир Јакимовски за уредник на Радио Скопје и кога он дозна за ова, рече дека ќе се обидете да го спасите Алуш, бидејќи не се виновни

новинарите, туку вината на политиката. Претседателката на комисијата ми предложи да останам во телевизија но ова да биде последната забелешка. Сталин Лозановски, главен уредник на документарната програма, побара да ме префрлат во документарната редакција. Ова се случи.

И дадов себеси задача дека ако македонски новинар работи 1% јас ќе работам 100%, но не бев пречекуван добро, до тој степен што дури не ме поздравуваа. Јас го достигнав тој стад кога уредник на македонската редакција рече дека ако некој е подготвен во било кое време да направи документарна емисија на било која тема е Алуш Камбери. Направив голем регистар на теми, над 700 и неколку теми од кој некои беа реализирани.

- *Дали постоеја добри односи, меѓу колегите македонци и албанци?*

Работевме чесно, немавме предрасуди, сме ја информирале јавноста за сите македонски културни настани, сме ги вреднувале македонските актери, кои работеле во областа на културата, додека кај Македонските новинари, не е докажано интелектуалното ниво кои не дискриминираат народ со кој заедно живеат и ја споделуваат заедничката иднина. Ова се случува и денес, има понекогаш такви појави. Тие треба да вложат напори да ја подобрат оваа атмосфера. Реков дека Македонија постои благодарение на големата волја на Албанците да ја задржат својата стабилност, и така е, Албанците се главниот фактор за одржување на стабилноста на земјата. Ние мора да ја изразиме искрената а не лажната волја, вака подобро ќе се запознаеме, со меѓусебни добри односи.

9. Интервју со Харун Ибрахими- актуелен заменикдиректор во МРТВ

- *Кога започнаа првите албански вести на МРТВ?*

Како основач и прв што зборувааше албански на ТВМ и интересно е што во првите етнички албански земји првиот албански збор беше на ТВМ. Првите вести беа прочитани во Белград и емитувани овде на ТВМ. Три пати неделно имаше хронична телевизија. Првите 5-6 години само 10 минути, потоа почна да се зголемува бројот на вработени. Хрониката се ширеше во 78,79,80 години, на 30 минути, а потоа започна со првите репортажи. Се формира мини

редакција. Тогаш беше диференциран Менду Ајдини поради притисокот на таа власт. Тешко можеше да се надмине случајот со топонимите, што потоа започна притисокот и кај вработените. Период кој ќе остане запаметен како тешка за вработените, не се прифаќаше лесно фактот, наместо зборот Скопје, ние читавме, главниот град на Македонија. Беше мрачно време . Време кога сите новинари се обидуваа да не допираат на внатрешното политичко поле така што работевменекоја репортажа, земјоделство, се само да се тргнеме од таа политика бидејќи беше тешко време.

Денес е лесно да се каже, па зошто не ја напуштивте работата, но сепак јас мислам дека со присуството постигнавме на екранот да ја донесеме албанска песна, некој успешен земјоделец, било кој културен настан. Го задржавме живиот дух на образованието, културата идр. Со нашата скромност, го дадовме својот придонес. Ми беше чест да работам со професионалци како Мурат Исаку, Алуш Камбери, добијени десетици благодарници. Професионализмот нè држеше. Следната фаза, транзицијата, системот се смени, 90-тите години имаше друг ентузијазам, она што не го кажавме 10 години, тука започна фазата на преродбата, се обидувавме да бидеме секаде, на секое место, на секој настан, имаше настани интересни, формирање на политички партии, формирање на здруженија, формирање на разни здруженија, било образовни или културни на Албанците, доаѓаше до израз патриотизмот, сосема поинаков дух и тоа беше задоволство за сите нас.

• Дали очекувањата беа реални? Дали цензурата продолжи исто или престана, дали комунистичкиот режим продолжи или беше минато?

Беше истиот уредник, истиот, дури и првите три години од таа транзиција кој се обиде да го задржи тој притисок, но беше тешко да се остане во таа точка. Доаѓаше до израз тој ентузијазам, тоа задоволството да се има нешто поразлично, а телевизијата беше единствениот прозорец каде се информираше јавноста. Распаѓање на поранешната Југославија, убиства на војници кои доаѓаа од други делови на поранешна Југославија. Јас бевна еден настан. Тогаш војници кој доаѓаа во ковчег од војска се погребваа со националното знаме, но ние ја немавме таа удобност. Камерата не ми беше дадена од телевизија за да го снимам случајот. Се собраа многу луѓе, беа погребани со почести, најдов приватна камера од пријател, незаконски, покојниот Хисен Шаќири ги затвори очите пред ова.

Погреб на еден војник, единствен син со многу сестри, пишувам на крајот од текстот: за сестритена лицето, сонцето грее на Запад и ја поместувам камерата на запад. За оваа реченица бев санкциониран во телевизија бидејќи многу сум бил патетичен. Бев казнет со 20% од мојата плата и уште еден случај со Тетовскиот универзитет. Доаѓајќи на работа, бидејќи јас сум од Тетово, ги видов оклопните автомобили како идат на кај Тетово и седнав да го напишам текстот. Истиот ден јас бев водителот на вести. Тоа беше 1994 година. Албанската покажете грижа, бидејќи кон кон Тетово, тргнаа големите полициски сили, кон Универзитетот во Тетово и следниот ден се случи тоа што се случи, беше убиен Абдилселами. Повторно бев осуден, со обвинувања дека ги повикав Албанците во востанието да излезат, додека информациите беа попрецизни. Тоа се случи. Јас не им реков на Албанците да излезат, но им реков да бидат внимателни.

Движењата започнаа, почнаа промени.

- ***Кога почна да се прошири албанската редакција со програма од два и пол часа?***

Беше 1994 година.

2004 година - 6-часовна програма.

2008- 15 часовна програма

2020- 24 часа

После 2001 година, албанската редакција се прошири на три часа, јас самиот знам дека сте биле сведоци на она што кога требаше да го напуштите студиото, главната агенда за информирање на албанскиот свет беше ТВМ 2. Притисокот продолжи до 2001 година и самиот факт дека сте биле принудени да ја прекинете програмата, тоа е цензура, притисок. Прекинувањето на програмата беше знак на цензура на сите новинари.

- ***Колку вработени има сега во програмата на албански јазик?***

Во мојот мандат, пред 9 години направивме сателитска програма 2011 година 24 часа на албански јазик, преку Интернет.

- ***Дали овој распоред на албанската редакција ја најде подготвена?***

Процентот на вработени кога дојдов беше 10% од вработените Албанци, сега имаме 21%, со вкупниот број на РТВМ. Јас имам вработено над 100 Албанци во мојот мандат. Бев заинтересиран да ги ангажирам луѓето во производство, монтажа, снимател, уредник, новинар, процентуално сме 35% албански новинар, уредници над 40%.

На почетокот на оваа година ја одобливме систематизацијата според постоечката систематизација, МТВ 2 е 100% како МТВ 1, со број на редакции, со број на вработени за кои е предвидено работно место, тие имаат ист статус со МТВ 1. 4 програми имаат МТВ 1, 4 програми има МТВ 2, четири редакции, 4 имаат и албанците.

- ***Колку се почитува меѓукултурниот аспект помеѓу двете редакции за време на вашиот период, и како новинар и сега како заменик-директор? Дали е преземена иницијатива МТВ1 да биде насловен на албански јазик и обратно?***

Соработував со релевантни светски куќи и сериозно размислував дека можам да донесам искуство овде, но не е така, тешко е да се сваќа овој концепт. Ние во МТВ 2 имаме храброст да направиме хроника за бранителите, додека за МТВ 1 е тешко да реализираат хроника за ОВК. На почеток сакав да креирам една редакција. Ова е проблемот што сè уште работиме во две одделни општества, ова ме принуди според законот и со статусот и внатрешната систематизација на МТВ, МТВ 1 на македонски, МТВ 2 на албански јазик и ова е поделба. Ние сме во иста куќа и имаме заеднички ресурси, што се однесува за титлувањето, јас сум за, зошто албански политичар кој оди во македонската редакцијане е титлуван или обратно. Предвидена е надсинхронизација додека ние како програма на МТВ 2 македонскиот јазик, го превдува со титлување. Јас не го постигнав ова.

- ***Дали мислите дека можеме да го постигнеме ова?***

Можеби младите генерации ќе бидат помалку сложени и ако инсистираме и сакаме да бидеме дел од ЕУ.

Мислам дека не само во редакцијата на МРТВ, туку зборувам воопшто, во сите медиуми, се чини дека Македонија, медиумски е поделена на два дела, едната страна се информира за албанците само кога сопругот ја претепаал сопругата додека не е информирана за

албанците кога пример, денес е пуштен воз или нешто добро, само кога има проблем. Зошто?

НЕМА да разговарам дали е во право. Не сакам да судам но ќе почнам со случајот на рушењето на дивоградбата кај Мавровка. Не го оправдуваме инвеститорот но да ја потрошиме целата таа енергија на медиумите за нешто што под ингеренции на инспекциите и да го подигнеме на државен проблем. БиБиСи не коментира, информира, ние сме само со предрасуди и ова не држи во две паралели.

- *Дали има осуден новинар?*

Не, обвинителен акт, не!

ДОДАТОК 2

РЕАЛИЗАНИ ИНТЕРВЈУА ВО БЕЛГИЈА-БРИСЕЛ

1. Интервју со Главниот уредник и продуцент на ТВ Бруз, Роберт Еселинк.

ТВ Бруз е групација на национални медиуми, на фламански како главен јазик, но секако со превод кој се врши преку кајрони и на англиски јазик, на шпански и на француски јазик. Во списанието „Бруз интернешенел“, покрај англиски како главен јазик се известува и на шпански и француски јазик.

- *Дали има програма на други јазици или само на фламански?*

Списанието „Бруз интернешнал“ излегува секоја недела. Поделено е на половина содржина на фламански јазик додека другиот дел е на три јазици.

- *Колку се почитува јазикот не само од етнички аспект туку и од граматички аспект?*

Сега има некои промени, тие што говорат на фламански се мнозинство и тоа 60%, во Брисел се малцинство со 10% на Фламанди. Во Брисел има повеќе од 150 националности. Фламандскиот јазик не е малцинство. Мнозинството зборува на француски, но и тие не се мнозинство бидејќи има Албанци, од Сирија и од цел свет. Тие го зборуваат нивниот јазик и некој од светските јазици, француски или англиски. Кога се работи за лингвистичкиот аспект, треба да се знае добро и францускиот и фламанскиот за да се најде работа или да се вработат. Кога се работи за лингвистичкиот аспект дефинитивно треба да се третираат многу повеќе двата главни јазици. Не треба да се ограничимо, не треба да се ограничим само во рамките на твојата национална култура. Се работи за интернационален аспект. Не треба да се задржи во самиот дом и култура, бидејќи треба да се вработиш и да ја креираш иднината каде било. Луѓето треба да учат. Има еден центар **Хоусе оф Недерландс**, таа се нарекува „Куќа на фламанскиот јазик“, каде 15,000 луѓе го учат фламанскиот јазик. Порано велеа дека не ни е потребен фламанскиот јазик бидејќи во Брисел не се зборуваше фламанскиот јазик. Но, сега сè повеќе се заинтересирани да го научат фламанскиот јазик и

сето тоа е потребно за економска перспектива, како и за професионална перспектива. Тие што не зборуваат на фламански јазик нема да добијат ни работа исто така ако не го зборуваат францускиот нема да можеш да добиеш работа, како и без англиски. Најмалку треба да ги знаеш овие три јазици ако сакаш подобра работа. Сега се вратив од Канада, во Монреал, истото важеше и таму.

Порано беше ТВ Бруселс, јас бев главен уредник, сега сум директор на продукцијата во оваа телевизија која се занимава со договорите и финансиите. Пред 5 години се споивме.

- *Дали истата телевизија има онлајн верзија?*

Да, со превод.

- *Дали се случуваат грешки и колку се прифатливи тие од професионалците или пак почнувате од точка дека јазикот на новинарот е точноста и со тоа не се обрнува внимание на лингвистиката?*

Имаше една случка кога се направи грешка во превод, со титловите и многу остро реагираа велејќи дека токму тоа не треба да се преведе на тој начин, но во 99% ние сме многу точни. Имаме новинари кои се добри познавачи на мајчиниот јазик, и тие се задолжуваат за јазикот. Главниот јазик е фламанскиот но имаме преведувачи на кои францускиот јазик им е мајчин јазик и преведувачи на кои англискиот јазик им е мајчин јазик.

- *Според ова што го кажувате, дали имате голема гледаност? Дали имате гледачи од франкофоните (Валонци)?*

Имаме гледачи Валонци, но и од другите заедници. Не се само Валонците бидејќи тие како и Фламанците се надвор од Брисел. Пред неколку години направивме анкети и 2/3 од гледачите зборуваа други јазици, а не фламански. Тоа важеше за ТВБ, сега немам информации.

Значи, кога се поставува прашањето зошто правиме преводи, може да кажеме дека целта е да се изградат мостови со другите заедници, да бидеме отворени со нивните

култури, да ја покажеме нашата култура на другите заедници, тоа е многу важно. И тоа треба да се направи, бидејќи ние сме финансирани (субвенционирани) од страна на Фламанската влада. Тоа е државна служба.

- ***Колку години работите во телевизија?***

Во телевизија работам веќе 30 години. А како новинар работам повеќе од 40 години. Порано работев за националната телевизија, бев главен уредник, пред да се вработам во ТВБ.

- ***Во вашите телевизиски емисии, дали има повеќе фламански или валонци гости?***

Повеќето се Фламанци.

- ***Но вратата е отворена и за франкофони/Валонци?***

Да.

- ***Значи не е само ограничена за Фламанци?***

Не, има некои гости Валонци, кои на тие емисии зборуваат на фламански јазик. А ако има гости кои не можат да го зборуваат фламанскиот јазик, тогаш ги преведуваме на нивниот јазик (титлови). Имавме емисии во живо во радио, и истата вечер тие емисии се емитуваа со превод.

- ***Кој одлучува за судбината на телевизијата? Власта или има нешто друго, што е полесно, поприматливо?***

Уредничката работа е слободна. Политичарите не можат да интервенираат, не можат да одлучат дека треба ова или некоја друга личност да се интервјуира. Тоа не е можно, бидејќи ние сме професионални новинари, имаме професионални документи, здружение на новинари.

Вие секогаш зборувате за телевизија, но се повеќе станува збор за работа онлајн. Тоа е многу важно, бидејќи ние ги немаме потребните финансиски средства да направиме

телевизиски емисии 24 часа на ден. Имаме мала програма, половина час на ден (некогаш и еден час). Сите известувања ги објавуваме онлајн. Имаме печатено списание и радио.

- ***Фокусот на мојата докторска теза е на телевизијата како медиум и затоа прашањата се ориентирани кон телевизијата. Македонија има слично функционирање, со примената на двојазичноста, и затоа бараме сличности, да направиме компарација.***

Можете да не споредите со БХ1, која исто така е локална телевизија на Брисел, која е целосно на француски јазик, финансирана од страна на франкофонската влада. Ние сме финансирани од страна на фламанската влада, но сме отворени на други јазици, и тоа е разликата со другата телевизија.

Тоа е друга култура. На пример, ако имаат интервју на улица, тие го надсинхронизираат. Тоа е француската култура. Тоа е разликата со нас. Но, тоа е нивната култура, тие го прават тоа. Во Франција го прават истото. Ние не го правиме, бидејќи сакаме да го пренесеме исто како што е изјавено.

Тие зборуваат само на француски јазик, на телевизија, на радио. Ние сме главно фламанска, но сме отворени и кон други јазици.

Сите главни градови се омразени од луѓето што живеат во помалите градови, истото важи и за Берлин и за Париз. Белгијците не го сакаат својот главен град, а тие што живеат во Брисел не ги сакаат другите. Истото е во Лондон, Њујорк.

- ***Колку години постои ова телевизија?***

5 години. Пред 5 години се споија со ТВ Бруселс кој постоеше 20 години.

Разликата меѓу нас и БХ1 е тоа што БХ1 е класична телевизија, со веб-страница и радио, а ние сме онлајн. Ние сме многу скапи за да служиме само на 10% на популацијата на Брисел. Треба да разбереме како луѓето ги конзумираат медиумите. Онлајн продукцијата е моторот на Браз. Ова е многу важен концепт. Ние се обидуваме да ги таргетираме младите луѓе, бидејќи телевизијата е за постарата популација, да пробиеме кај младите луѓе, преку социјалните мрежи. Има промена на мислење, на перспективи. И јас бев многу класичен ТВ

нови́нар, но тоа се менува. Имаме национална емисија на националната телевизија, еднаш неделно, 30 минути. Најдобрите известувања на неделата ги пуштаме на националната телевизија ВРТ, еднаш неделно, во сабота. ВРТ е националната телевизија на Фландрија. Фламанската влада нè финансира и затоа тие треба да бидат известени за нашата работа тука, во Брисел, за тоа што се случува во Брисел. Публик ТВ има приходи 10% од маркетинг (реклами) и 90% од државата, со 65 вработени во маркетинг, уредници, и други.

- ***Колку е важен лекторот и колку лектори се вработени?***

Многу се важни. Некои се вработени во уредничкиот оддел, а работат и во другите оддели, во радио, во списанието. В онлајн делот вработени се 20 луѓе, а 6 луѓе во телевизијата, 6 луѓе во радиото, 12 луѓе во списанието. Но некогаш ги менуваат работните места. Од лектори, еден е задолжен за лекторирање (за грешките). Некогаш се менуваат. (секој ден некој е задолжен за лекторирање)

Видео новинарите работаат заедно.

Има уредници, видео новинари, камермани, новинари, преведувачи.

Интередисциплинарни. Многу млади луѓе, кои се движат низ различни оддели.

Можам да ви ја покажам телевизијата, сега, за 10 минути.

2. Интервју со советник на општина во Брисел, Сафет Круемади.

- ***Дали законски се регулирани, колку проценти од фламанските телевизии имаат можност да емитуваат програма на француски јазик и обратно? Се работи за националните телевизии?***

Политичкиот систем во Белгија е регулиран на таков начин што има две паралели, како на пример, има една франкофонска телевизија и фламанска телевизија, и тие се поделени како ВРТ и РТФ и овие телевизии се потполно слободни да емитуваат колку сакаат, и се титлувани. Ако сакаат да емитуваат една фламанска серија, ја емитуваат, но проблемот стои кај публиката дека тематиката е многу тесно поврзана со таа националност, а не со другата. Ниеден Белгиец нема да ја разбере серијата која била многу успешна во фламанските медиуми. Психолошкиот аспект и социјалниот аспект не се совпаѓаат помеѓу

нив, некогаш, така било и за спортските настани бидејќи не се навивачи на истиот фудбалски тим.

Овие телевизии имаат три канали. Првиот канал емитува програма која е секојдневна, вториот канал емитува колажни програми, додека третиот канал е поспецифичен и тој емитува културни емисии кои се на високо ниво. Нема една државна национална телевизија, за една нација. Пред втората светска војна постоела телевизија чиста франкофонска со многу малку минути на фламански јазик, но 50-тите години се случувале промени што потоа продолжија и кои постојат до денес. Првото информирање, првата вест во франкофонска телевизија се случувало во 1953 година. Рекламите не биле дел од телевизијата, а откако се разделиле франкофонската и фламанската телевизија, од тој момент се појавиле рекламите, од тој момент се определиле за вклучување на рекламирање. Сега еден дел е финансиран од реклами и еден дел од државната каса, додека приватните телевизии комплет се финансираат сами. Приватизацијата на телевизиите во Белгија се одвивале во 50-те години. Пример, тв права за Европска лига на шампиони која почнува утре, на франкофонската зона, добила приватната телевизија РТЛ, но од друга старана веројатно има некоја друга национална телевизија франкофонска, а соработката не е на најдобро ниво. Кога се работи за новинарите или колумнистите јас лично не знам ниту еден фламански новинар или колумнист, истото се случува и кај Фламандците. Не ги знаат колумнистите франкофони.

Како и во целиот свет многу мал е процентот на довербата кај медиумите, посебно порталите.

Белгија е федерална држава, но не како Швајцарија, официјално е двојазична, но само Брисел, како град. Сите регуларно ја плаќаат тв-таксата, но во Валонија е поинаку, преку претплата. Фламандскиот јазик се смета како селски јазик.

Телевизиските истории се слични со Керолајн телевизија кога ВВС не дозволуваше приватна телевизија, тогаш телевизија Керолајн од брод започнале со телевизиски сигнал. Така и тука слично се случило со РТ Луксембург кога недозволувањето на приватна телевизија доведе до соработката со Луксембург и со телевизија во Белгија преку сателитска антена. Бил склучен договор со Луксембург за програма од два часа. На овој

начин они тие го урнале телевизискиот монопол, но нивото на емисиите е доста паднато сега. Друг феномен што се случува во последните години, за новата генерација како што би го нарекле, милениумска генерација, прв извор на информирање е интернетот. Тоа веќе кај младите станува рефлекс, да се влезе директно на интернет како што за постарите генерации беше купување весници. Во Белгија сите телевизии, било национални, било приватни од двете националности веќе можат да се следат и онлајн, со тоа се намалува новинарската работа и бројките на гледаност и читаност, бидејќи сите информации се онлајн.

3. Интервју со главен уредник, Кристофер Ламфалуси- Ла Либре Белжик е франкофонски весник

Неколку пати сум бил во Скопје, исто така работев една година во Косово, во Европската мисија ЕУЛЕКС, како портпарол.

- *Значи, вие сте биле таму во најтешкиот период за Косово.*

Да, бев таму за време на војната, исто така и во Скопје, за време на инцидентите.

- **Сега ве очекуваме во подобри денови.**

Но, обично не ме праќаат во држави каде што има мир.

- *Мојата докторска теза ќе се комплетира, и вклучува една споредба помеѓу Македонија и држава на Европската Унија. Ла Либре Белжик е франкофонски весник. Дали помеѓу вработените има и фламански новинари?*

Сме имале размена на новинари, на пример новинар од фламански весник доаѓа тука и работи еден месец. Во минатото сме имале такви случаи. Некогаш, кога правиме интервјуа или кога известуваме од странски земји, тоа го правиме заедно. На пример, кога правев интервју со претседателот на Јужна Африка, Фредерик де Клерк, интервјуто беше направено од страна на колега од фламанскиот весник Стандард заедно со мене. Тоа се случи бидејќи претседателот на Јужна Африка го зборуваше јазикот Бур, јазик кој е многу сличен на холандскиот јазик, а јас не разбирав ништо. Затоа, мојот колега од Стандард ми помагаше да го разберам јазикот кој е многу специфичен. Значи, има случаи кога ги споделуваме нашите средства, но немаме француски весник кој објавува фламански информации, или фламански весник кој објавува француски содржини. Само што се вратив

од Латвија, во Балтичките земји, и една од главните веб-страници во Латвија објавува на латвиски јазик, но и на руски јазик, бидејќи околу 30% од граѓаните зборуваат на руски јазик. Но, во Белгија го немаме тоа, го немаме тој микс, нема една компанија која објавува на двата јазика. Имаме исто така размена на информации, на пример, весникот ДХ има договор со главниот фламански весник за размена на информации или слики, за тероризам, криминал и др.

- ***Дали Ла Либре има само франкофонски читатели или има и фламански купувачи/читатели? Какви информации објавувате? Дали објавувате информации само за франкофоните или и за Фламанците?***

Повеќето се француски. Вчера објавивме еден извештај, 97% од читателите се франкофони и само 3% се Фламанци. Значи имаме посебен пазар.

- ***Дали објавувате податоци за фламанската заедница?***

Да, имаме двајца новинари кои се задолжени да го покријат фламанскиот дел на Белгија. Тој е задолжен за настаните таму и живее во Антверпен, во фламанскиот дел на Белгија. А другиот објавува серијали, секоја сабота, под наслов Ву де Фландре (Видено од Фландрија). Ова е начин да се зборува за другата заедница.

- ***Колку важност придавате на стандардниот пишуван јазик во вашиот весник? (граматика)?***

Тоа е многу важно за нас бидејќи Ла Либре е позната по своето добро пишување на француски јазик и секогаш кога правиме грешки во пишување ни се јавуваат читатели за да ни кажат за нашите грешки. Нашите читатели се многу внимателни за тој аспект.

- ***Кога станува збор за правилното пишување, дали самиот новинар е задолжен за тоа или имате лектори кои се вработени за лекторирање?***

Ние имаме лектори за печатената верзија, кога статијата е завршена обично е лекторирана од страна на главната личност задолжена за тоа, но не секогаш, или луѓе од надвор кои имаат пристап до статиите на весникот. Но, истото не важи за статии кои се објавени онлајн. И тоа е проблем. Исто така имаме систем „Пролексис“, автоматски систем

кој ги идентификува грешките на екран или во статиите. Имаме 2 или 3 нивоа на верификација за печатените медиуми, но само една за веб-страницата. Ова сè уште го дискутираме.

- ***Земајќи го предвид вашето искуство, дали мислите дека ви доаѓаат новинари кои се професионално подготвени, како новинари, но и од јазичен аспект, бидејќи тоа е многу важно. Кратко кажано, дали се прават грешки, јазични, некогаш и посериозни грешки? Грешки кои можат да водат до говор на омраза?***

Треба да го издвоиме прашањето за грешки и за содржината на вестите. Содржината треба да се дискутира со главниот уредник, јас сум во меѓународниот оддел. Уредникот не може секој ден да ги проверува моите статии, затоа што нема доволно време, но ме знае, ми верува, дека не правам грешки, дека не користам зборови кои можат да се сметаат како говор на омраза и слично. Но, ако имаме млад новинар, кој само што почнал да работи, тогаш сме повнимателни кон него, кон тоа што го пишува. Ако имам силна реакција од читателите веднаш по објавувањето на веб-страницата, тогаш ќе разговараме со новинарот за тоа што се случува бидејќи не можеме да прифатиме да имаме говор на омраза или негативни зборови во една статија. Се обидуваме да бидеме професионални, да ги почитуваме правилата на овој „занает“, значи дека не употребуваме зборови кои ги дискриминираат луѓето, или зборови или слики кои можат да ги дискриминираат жените. Значи секогаш имаме дискусии на ова тема и секогаш сме внимателни.

Особено сега кога правата на жените се во прашање.

Имаме многу жени кои што работат во нашиот весник.

- ***И јас сум новинар, работев 13 години во националната телевизија, јас мислам дека, јазикот на новинарот треба да биде точноста, но освен тоа треба многу големо внимание треба да се посвети на пишуваниот јазик, говорниот јазик, дикцијата и слично, за да не дојдеме до погрешна комуникација. Дали и вие го мислите истото?***

Проблемот стои во влијанието на социјалните медиуми врз јазикот и во темите што ги покриваме бидејќи на социјалните има поголема слобода на говор, но исто така и проблеми. Кога известуваме за тоа што се случува на социјалните медиуми, може да дадеме

глас на говор на омраза или дискриминација и слично. На пример, еден политичар на социјалните медиуми напиша дека железничката станица Брисел Саут е како Косово. Ова е многу дискриминирачко за луѓето на Косово. Дали треба да известуваме за ова или само треба да оставиме да се заборави? Ова се прашања со кои ние се соочуваме. Затоа, според мене, социјалните медиуми даваат слобода на секој лош збор, екстремни ставови, екстреман јазик. Поради ова ние се обидуваме да ги користиме вистините, правилни зборови, да ги почитуваме луѓето. Ако не можеме да живееме во таков свет, тогаш живееме во конфликт, цело време. Некои луѓе мислат за им се слуша мислењето, треба да бидат екстремни.

- ***Дали има закон за употребата на јазикот во медиуми, и колку се почитува овој закон од страна на Ла Либре?***

Не, постои закон, Ла Лои Мороу, против ксенофобија, антисемитизам, кој понекогаш се доаѓа до израз кога новинарите користат зборови против луѓе од друга заедница, против еврејската заедница. Но, нема правила околу тоа кои зборови треба да ги користиме. Здружението на новинари има објавено некои студии за тоа кои зборови треба да се користат, на пример, кога станува збор за тероризам, луѓето го поврзуваат тероризмот со арапската заедница во Брисел, Антверпен. Постојат случаи кога новинарите ја преминале таа линија (претерале), но нема обврски тоа да се следи. Тоа зависи од новинарот исто така и од весникот. Весникот на кој јас пишувам е посериозен, а другиот е попознат, значи користат зборови кои ние не ги користиме. Но, како што кажав, нема обврски за тоа што треба да се каже. Во Белгија новинарот не е под притисокот на законот, тој е под притисок на внатрешните правила на професијата. Правила кои ние самите си ги наметнуваме. На пример, постои комитет „деантоложик“, т.е. комитет составен од новинари и други претставници од граѓанското општество, а овие луѓе се справуваат со сите случаи, жалби направени од страна на граѓаните во врска со грешки, неточни или дискриминирачки информации објавени на националните телевизии или во весниците. Значи овој комитет донесува одлуки, но нема закон за ова. И мислам дека треба да се задржи оваа линија, бидејќи ако почнат да се донесуваат закони за овие прашања, за пристапот на новинарите, тогаш може да се стигне до ситуација каде новинарот ќе се малтретира од страна на државата или од одредени групи. Ова ќе се случи не како резултат на тоа дека објавува погрешни, неистинити информации, на професионална основа, туку дека е во право, бидејќи

пишува за теми кои навистина постојат и влијае врз интересот на одредени луѓе. Знам дека на Балканот медиумите понекогаш имаат притисок, но важно е да не се оди предалеку, со репресија.

- *Дали верувате дека не само во вашиот весник, туку и општо во медиумите, се забележува присуството на етноцентризам, егоцентризам, ксенофобија?*

Не многу бидејќи новинарот силно верува дека се независни, не зависат дури и од своите сопственици, шефови. На Балканот имате политички лидери кои ги поседуваат медиумите, или бизнисмени кои се многу блиски со луѓето на власт. Но ние имаме една рамнотежа помеѓу државните и приватните медиуми. Државните медиуми треба да ја почитуваат и да ја рефлектираат разновидноста на политичката сцена. Актуелната ситуација е дека има повеќе новинари на левицата отколку на десницата. А приватните медиуми се повеќе приватно ориентирани, така што се обидуваме да ги претставиме вестите, постојат теми кои се поделикатни, а Ла Либре е еден од најстарите весници во Белгија. Во минатото беше позициониран повеќе на централно-десничарска, покатоличка, има повеќе почит кон кралот, значи има поделикатни теми како што е абортусот, кралот. Но, покрај ова, е многу отворена, луѓето имаат можност да ги изразат своите мислења и ставови во весникот. Имаме 2-3 страни со придонес од надвор, луѓе со многу различни ставови. На пример, има две страни каде се пишува за едно одредено прашање, но со две различни мислења. Значи, има едно прашање: дали треба да се наметне бесплатна вода во рестораните? Еден кажува не, другиот да. Ова е начин да се искаже разновидност на мислења. На читателите им се допаѓа ова. Ако секогаш им кажувате што да направат, ќе им биде досадно, како што беше во Советскиот сојуз, луѓето сакаат да имаат слобода на мислење, на избор.

- *Кој одлучува за судбината на Либре Белжик? Економскиот аспект, влијание од државата?*

Ова е приватен весник, приватно сопствеништво. Тоа е семејство кое го поседува весникот веќе 30 години и им даваат слобода на новинарите сами до одберат темите за кои што ќе пишуваат. И јас, кога секое утро го доставувам материјалот на уредникот, тој скоро

секој пат го прифаќа. Значи е систем од долу-нагоре, а не обратно. Новинарот размислува за тоа која тема би била интересна и тогаш ја предлага на уредникот и потоа ја објавува.

- ***Околу финансирањето, маркетингот?***

Во врска со финансирањето околу 50% доаѓа од маркетинг (реклами), но во последно време има пад како резултат на интернетот, а останатото доаѓа од читателите. Имаме мала помош од владата, секоја година, сите медиуми во Белгија ја примат оваа помош која е потребна да се задржи разновидноста во медиумите во малите држави. Не заборавајте, дека ние сме околу 12 милиони Белгијци, но има само 5-6 милиони франкофони. Значи ако сакате да ја задржите разновидноста во медиумите, мора да имате мала помош од владата.

- ***Не сакам да ве прашувам за фејк њуз- лажни вести- бидејќи тоа е светски тренд, а ниту ние ниту вие нема да постигнеме да го решиме додека не се постигне ред во онлајн медиумите.***

Тоа е интересно. Во последните месеци имаме раст на бројот на читатели. Кога се префрливме од печатена форма на веб-страницата имавме лош период, но сега имаме пораст, помалку во печатена форма, но голем број на веб-страницата. Мислиме дека сме успешни во ова транзиција од печатена на електронска форма, на интернет. Веруваме дека весникот ќе исчезне за неколку години, постојат луѓе кои се приврзани за весникот, но веруваме дека за 10 години нема да постои. Но, имаме добри вести. Ние го зголемуваме бројот на читатели, имаме 339,000 читатели, што е добро за нас. Од нив, 220,000 плаќаат, бидејќи има луѓе кои бесплатно читаат не веб-страниците, но имаме и читатели кои плаќаат за тоа. Сумата што ја плаќаат не е многу голема.

- ***Најголемите проблеми во новинарскиот свет се случуваат онлајн, во порталите. Дали и вие имате исто мислење, дека тие можат да се контролираат, иако досега не успеале да ги контролираат? Дали владата може да го реши овој проблем? Затоа што обично тие се оправдуваат дека сè уште не нашле решение за тоа, но се работи во таа насока?***

Мислам дека владата има одговорност да ги едуцира луѓето како да се справуваат со вестите, како да читаат весник, како да гледаат телевизија, како да користат Твитер, Фејзбук и слично. Значи повеќе се работи за едукација и информација. Кога бев млад, 16 години, на училиште учевме како да се чита весник. Тоа ми помогна да развијам свој критички пристап, став кон информациите. Мислам дека и денес тоа е потребно, за социјалните медиуми, за Фејзбук, како да бидеш внимателен кога ќе примиш информација.

Да, но јас мислам дека државата има можност да ги контролира порталите. Да им го одземе правото да постојат, да им го блокира доменот.

Да, на пример, ако е извор на дезинформација, страната може да се блокира, но може пак да се отвори под друго име, и тоа многу брзо. Како што споменав, само што се вратив од Латвија и тие се соочуваат со истиот проблем бидејќи имаат руски дезинформации кои се објавени на неколку веб-страници и ги блокираат, но по неколку дена тие пак се појавуваат.

Ви благодариме што не примивте, што одвоивте време за нас. Ве очекуваме во Скопје. Големо задоволство е што сте биле наши пријател.

4. Интервју со продуцентот на РТБФ, координатор на копродукцијата ЦИРКОМ – (Меѓународно здружение за истражување и дејствување во областа на комуникацијата), член на извршниот совет и координатор на европските проекти на РТБФ, Александар Плекстер.

- ***Вие сте новинар во РТБФ, една од најгледаните и најпознати национални телевизии. РТБФ е позната како франкофонска телевизија. Дали имате вработени од фламанската заедница или е чисто франкофонска?***

Не, нема фламански новинари. Кога Белгија беше обединета, во 80-те се случи поделбата, имавме една заедничка радио-телевизиска компанија, наречена РТБФ-ВРТ, но беше поделена на фламански и на француски јазик. Кога имаше реформи во 80-те, во 1989, ги поделија компаниите бидејќи ги поделија и заедниците. Министерството за култура стана Министерство на франкофонската заедница на една страна и Министерство на фламанската заедница на другата страна. Го поделија министерството, буџетот и компанијата. Затоа РТБФ е за франкофонска и ВРТ е за Фламанците. Значи Валонија го зборува францускиот јазик, а Фландрија фламанскиот јазик, нема малцинства. А Брисел е двојазичен.

- ***Дали ова е регулирано со закон или е само еден систем кој се наметнал на спонтан начин?***

Да, закон е, имаше политички преговори во 70-те години, притисок од двете заедници за поделба, бидејќи секоја заедница сакаше свој ентитет.

- ***Кога е донесен овој закон?***

Во 1980 година, од страна на парламентот.

- ***Според статистиките, дали имате гледачи само од франкофонската заедница или имате и гледачи од фламанската заедница?***

Не, само франкофони.

- *За какви настани известувате? Дали само настани од франкофонскиот дел или има и од фламанската заедница?*

Поголемиот дел е од франкофонскиот дел, кога известуваме за настани во културата тоа е целосно одделено, но има и настани, на пример, ако некое злосторство е извршено во Антверпен секако тоа ќе го дадеме на вести, но нема многу. Постои и федералната власт која донесува одлуки, и тоа се објавува кај двете заедници, но тоа се случува сè помалку, поради ситуацијата да бидеме што повеќе поделени. Главната надлежност на трите влади, Фландрија, Валонија и Брисел, е во регионалната влада. Федералните влади имаат сè помалку надлежности. Засега, ги вклучува парите, војската, социјална безбедност, но и тоа може да се смени. Фландрија е побогата од Валонија и затоа сака да се раздели, во Валонија невработеноста е повисока и Фландрија не сака да плаќа за нив. Во минатото беше обратно, во 50-те години, Валонија беше богата и плаќаше за Фландрија. Затоа ова поделеност постои и мора да се истакне дека во Валонија луѓето не зборуваат јазици, истото важи и за Франција. Нема да одат во ВРТ бидејќи не го разбираат јазикот. Во Фландрија, како и Холандија и Скандинавија, зборуваат англиски и многу помалку француски. Од 80-те, по поделбата, имаше поголем напор во Фландрија да бидат Фламанци и не двојазични, и младите луѓе таму не зборуваат француски и затоа не одат во франкофонски телевизии.

- *Јас прочитав едно интервју на две новинарки-презентерки, на двете најпрестижни телевизии, една од фламанската и другата од франкофонската заедница, и таму кажуваат дека франкофонските телевизии, зборуваа конкретно за РТБФ, дека гостите во емисиите многу ретко се Фламанци, а во фламанските телевизии има малку поголем број на франкофонски гости. Дали и вие го имате истото мислење или имате поинакво мислење?*

Да кажеме да и не. Бидејќи фламанските телевизии се побогати, тие прават политички емисии секој ден. Затоа имаат повеќе простор за гости. Во франкофонскиот дел, имаме емисија еднаш неделно, по главните вести во 20:00 часот, еден гостин, обично франкофонски, но може да биде и фламански. Во недела, попладне има политичка емисија и тоа е тоа. Значи имаме помалку простор за гости.

- *Значи ова е под влијание на финански аспект, не од етноцентричниот аспект?*

Ние во франкофонскиот дел имаме впечаток дека етноцентричниот аспект е поприсутен кај фламанската заедница. Но, на двете страни ќе го слушнете истото.

Но, со самиот факт дека имате исти права, ова подразбира дека франкофонскиот дел не е етноцентричен.

- *Можете да ни кажете што мислите за етноцентризмот, ксенофобијата и говорот на омраза во медиумите? Можеби, да кажете дека ова е изразено во вашата телевизија, но што мислите за ова, генерално?*

Не, можам да одговорам на ова. Може само да погледнеме на последните избори. Во Валонија победија левичарските партии, кои се против расизмот и слични прашања, во Брисел зелените, социјалистите дури и комунистите, а во фламанскиот дел 40% се десница, од кои 20% крајно десница, а останатите 20% се националисти. Либералите, социјалистите, демокристијаните се сега малцинство во Фландрија. Ова е некаков знак. Ние имавме медиумска војна, да не ја покануваме екстремна десницата на емисии во франкофонската и фламанската телевизија. Сега десницата е 40%, тие имаат претставници во одборот. Пред 10 години ова не беше дозволено, а сега се покануваат како нормални политичари, но во РТБФ ние не го правиме тоа. Сега претставува проблем да имаме влада бидејќи сме на две различни, спротивни идеолошки страни.

- *Колку важност давате на јазикот во медиумите, не во етничкиот аспект, туку во граматичкиот, лингвистичкиот аспект?*

Секако дека се обидуваме да не правиме грешки, но понекогаш тоа се случува. Тешко е да се процени, бидејќи ние сме во Белгија а не Франција, а нашиот француски е малку поразличен. Добриот француски е францускиот зборуван во Париз, Брисел. Морам да истакнам дека во Фландрија има официјален јазик, кој е ист како јазикот зборуван во Холандија, иако во градовите тие се различни. А ние во Валонија го немаме тоа, ја немаме таа обединета Валонија. Има големи разлики помеѓу Лиеж и Шарлроа, или Валон Брабант каде што има богати луѓе и секој дел од Валонија има свој идентитет. Во Брисел ситуацијата

е поинаква, имаат свој француски јазик, бидејќи е поголем град, а останатите се помали градови и рурални средини. Го немаме тој валонски идентитет. А во Фландрија го имаат, тие создале фламански идентитет и стандарден фламански јазик и мора тоа да го почитуваат.

- *Дали постои закон за почитување на стандардниот јазик?*

Мислам дека во фламанскиот дел постои таков закон, но не сум сигурен, а во францускиот дел не. Ние мораме да зборуваме француски, го браниме францускиот јазик во парламентот, во светот. Во Африка постои поинаков француски.

- *Дали мислите дека непочитувањето на стандардниот јазик може да доведе до говор на омраза, на пример една записка може да го промени значењето на реченицата, или грешка во дикција? Да ја промени целта?*

Не. Новинарот го почитува колку што е можно граматичкиот аспект. Но, во интервјуата имаме и различни акценти, може да се забележи во секој град. Но, нема говор на омраза помеѓу Брисел и Лиеж или други. Истото е во сите земји. Парижаните не ги сакаат граѓаните на Марсеј и обратно. А меѓу франкофоните и Фламанците постојат прашања за кои тие не се согласуваат.

- *Вие како професионалец, со големо искуство, дали мислите дека јазикот на новинарот е само точноста или треба да се посвети големо внимание и на јазикот, почитувањето на јазикот, правилноста?*

Ако зборуваме за граматичкиот аспект, точноста треба да биде јазикот на новинарот.

Значи и вие се согласувате со мојот став дека точноста е многу важна.

Да, само сакам да додадам дека идентитетот на јазикот е зачуван. Ние во РТБФ имаме еден заеднички јазик, а тоа е белгискиот француски.

- *Не сакам многу да зборуваме за „фејк њуз“, тоа е светски тренд, но не верувам дека можеме ние самите целосно да го разбереме и победиме, не е лесен процес и бара доста напор.*

Да и ние го имаме истиот проблем со „фејк њуз“ и се обидуваме да се бориме со ова.

- *Вие сте вработен во еден многу престижен медиум, ја следите и ситуацијата во онлајн порталите. Дали мислите дека владата може да влијае во ова? На пример ако еден ваков портал објавил лажна вест, дали владата може до го забрани ова? Зошто не го прави ова? Дали мислите дека секоја држава може да го направи ова? Не само белгиската влада туку и другите земји?*

Ова е многу компликувано прашање. Постоеше дискусија, но проблематично е бидејќи ние имаме своја уредничка независност. Владата не треба да влијае на таков начин. Секој медиум сам треба да одлучи што ќе објавува.

- *Во Македонија има одбор/комисија која се справува со овие портали, медиуми. Ако овие медиуми се извор на лажни вести, непотврдени податоци, или неплатена сметки, тогаш може да им се одземе доменот.*

Да, постои таа можност, но проблемот стои во тоа која е дефиницијата на „фејк њуз“. Слушаеме како Доналд Трамп зборува дека сите информации се фејкџуз и вака им даваме можност на политичките кампови да дефинираат што е тоа фејкџуз. Значи ова претставува многу деликатно прашања, за сите медиуми низ цела ЕУ. Ние се обидуваме сами да го решиме тоа. Но, знаеме дека постојат странски портали, на социјалните мрежи, на Твитер. Да, вие имате одбор, но тогаш се поставува прашањето кој е дел од таа комисија? Кој одлучува, каков е одлучувачкиот процес? Но, важно е да се знае дека во западниот дел на Европа, но сè повеќе и во источниот дел, ние сме финансирани од јавните фондови, од парламентот не од владата, и во Германија, Франција, Обединетото Кралство, од самите граѓани, значи не сме дел на политичката влада. Тоа е голема разлика бидејќи имаме одбор на претставници од сите партии според бројот што го имаат во парламент. Ние не мораме да ја слушаеме владата. Секако тоа е официјалното, но се разбира дека мнозинството што е на власт ќе наметне некаков пристап. Да се вратам на актуелната ситуација во Белгија, поради дискусиите помеѓу Валонците и Фламандците во врска со владата и друго. Ние во РТБФ се обидуваме да соработуваме со ВРТ, и на терен, помеѓу новинарите тоа функционира, на пример ако има некој настан во странство, обично имаме еден тим, и треба

да снима за новинарот на РТБФ, па за новинарот на ВРТ на различни места. Некои програми на РТБФ користат материјали (снимки-стории) од ВРТ или обратно, но ако одите погоре (во хиерархијата), ако се обидеме да имаме официјална соработка тогаш имаме НЕ од фламанската страна, „не соработуваме со франкофоните“. Јас имав ваква идеја и новинарот се согласи, но одборот одби. Тоа се случува како резултат на национализмот. Но, на терен може успешно да соработуваме. Да додадам нешто, мое искуство: успеавме да соработуваме, и тоа беше кофинансирано од федералната влада и одлучивме да направиме една сторија за млади луѓе во врска со Антарктик (проблемите со климатските промени). Одлучивме да имаме едно заедничко студио и да ги промениме презентерите. Фламанскиот дел го пишувааше сценариото, францускиот дел го подготви студиото и потоа со заеднички тим се снимаа презентерите, фламанскиот и франкофонскиот. Почнавме со снимање, како и секогаш, со многу прекини (од различни агли), потоа истото го направивме со фламанскиот презентер, и Фламанците се вратија велејќи дека има премногу прекини, ние во Фландрија снимаме движејќи ја камерата. Значи дали ова е само прашање на јазик или и прашање на телевизија? Ако гледате германска телевизија ќе видите дека е бавна, или италијанската. Ние бевме зачудени, не го знаевме тоа, и секако се прилагодивме и го снимавме, различно за францускиот презентер и потоа различно за фламанскиот презентер.

- ***Кој одлучува за судбината на РТБФ (од финансиски, административен аспект)?***

Парламентот на франкофонската заедница, кој е заеднички за Валонија и Брисел.

- ***Дали влијае политиката, т.е. власта?***

Како што кажав мнозинството е претставено во одборот, но во минатото имаше ист број претставници на различни нивоа на хиерархијата, тоа веќе не постои, значи не мора да бидеш социјалист за да бидеш уредник или слично, но можеме да кажеме дека во позадина сепак тоа постои, но официјално, е целосно одвоено. Ако некој политичар му се јави на генералниот директор, тој ќе го блокира влијанието. Значи хиерархијата го блокира надворешното влијание кај новинарите.

Јас сум одговорен за европските проекти во РТБФ, значи имаме многу проекти финансирани со европски пари, од Парламентот или Комисијата. Секако нашиот буџет е

мал и сега сум копродуцент на 15 програми во 15 земји во Европа. Затоа, моето искуство со двојазичноста е интересно затоа што кога имам настани, на пример од Италија, Унгарија или Шведска, треба да најдеме заеднички стандард. Има доста работа, но функционира, и сега имам 15 емисии, не во Македонија, но за првпат во Црна Гора и Србија, но слободното придружете се на клубот.

Дали го знаете здружението CIRCON? И вашата телевизија, МТВ, е дел од ова асоцијација.

5. Интервју со Африм Ѓонбалај- НАТО, новинарски експерт за наблудување на сите медиуми во светот.

• *Како е регулирано прашањето за употреба на јазиците во најголемите национални телевизии во Белгија?*

Колку и да е комплицирано, исто така е многу едноставно, затоа што Белгија е составена од пет етникуми. Француски е јазикот кој се зборува во Брисел, а се зборува и германски и холандски.

Секоја етничка група, вклучително и германскиот етнитет, со 1% од населението во Белгија, има свој буџет за радиоемитувањеили радиодифузија. Во секоја етничка заедница постои аудиовизуелен совет составен од пет члена, составени од граѓанското општество, законодавната моќ, политичката моќ и членови на здруженија на семејства кои ја контролираат радиофузијата, не само државните медиуми, туку и приватните за тоа како се одвива програмската шема. И кога се работи за приватна телевизија тие немаат право да емитуваат тоа што сакаат, почнувајќи од културата, спортот и политичките дебати, односно сè има свое времетраење.

Што се однесува до верските емисии, има два часа неделно, тоа е дефинирано за сите религии во Белгија, исламска, католичка, православна и протестантска. Не смее да помине ниту една минута повеќе од тоа што е според законот, затоа што во Уставот на Белгија е напишано дека белгиската држава е секуларна држава пред сè , и ова е важно за Белгија.

Власта е одвоена од религијата, и Аудиовизуелниот совет, ако помине времето на една од религиите, ќе достави финансиски санкции сè до затворање на целата програма.

Исто така, решен е и еден проблем, кој на Балканот мислам дека е доста голем, а тоа е прашањето за соговорниците. Не е дозволено да се покани инженер како соговорник кој разговара за аеронаутика, или медицинско лице кое зборува за пилотство. Многу се строги законите и не се како на Балканот. Косово и Албанија, но и Македонија има група аналитичари кои се занимаваат со сè, од детски велосипед, здравствена состојба, политика, аеродроми до метеорологија, тие стануваат наши пророци за сè. Но, не и во Белгија, тоа е утврдено со закон, тука е Аудиовизуелниот совет, тие одредуваат. Ако вие како аналитичар создадете паника, збунетост, несигурност се осмелуваат да носат санкционирања кои следуваат според законот. И покрај тоа што е демократска држава, тоа се законите со кои треба да се соочите и да бидете санкционирани.

Излегуваме во областа на децата. Многу е важно каков квалитет, што ќе се емитува, во кој час треба да се емитува. На пример, има закон, што е доста интересно да се знае, дека кога има детски емисии не смее да има рекламирање на производи со повеќе шеќер, „Кока Кола“, чоколадо, што би довело до дебелеење. Ова е санкционирано со закон ако се надминаат овие утврдени правни правила. Ако правиме разлика помеѓу јавните и приватните телевизии, јавните како што се РТБФ и фламанската ТВ, го имаат дефинирано државниот буџет, но исто така имаат законски рок за тоа колку простор мора да има за рекламирање, со што автоматски се дава простор на приватните телевизии да имаат реклами затоа што се финансирани од рекламите.

- *Како е со финансирањето на телевизиите таму, како се справуваат медиумите со финансиите?*

Јавните телевизии секогаш ќе се жалат дека буџетот е мал. РТБФ има годишен буџет од околу 350 милиони евра, но борба е секогаш за статусот на новинарите, персоналот, затоа што токму тука е законот што одредува дека кога сте државен телевизиски кадар вие автоматски сте постојан функционер на државата, имате привилегии, но и поголема одговорност, имате кривична и правна одговорност, што не е случај во приватните телевизии.

Гледајќи ги балканските телевизии, поточно во Македонија, меѓу вестите се вметнуваат реклами, што овде се санкционира. Вестите за рекламирање на производи не смеат да се злоупотребуваат. Секој го сака тоа, но тоа е невозможно. Ако му се дозволи на Бурдуши да се појави на телевизија, уредникот автоматски се отпушта, генералниот директор оди во затвор и се плаќаат санкции.

- *Дали приватните медиуми се финансираат од државата или опстојуваат со самофинансирање?*

Не, тие не се финансирани од државата, но добиваат субвенции од државата доколку програмата е од јавен интерес, едукативна, во интерес на општеството, на пример пораки за коронавирусот моментно, или емисии кои се однесуваат на економијата со национален интерес, презентацијата на белгиската култура, белгиските чоколади во светот, тогаш да, детски образовни емисии, затоа што тие не можат да се рекламираат таму. Кратко и јасно Аудиовизуелниот совет е господар на медиумите.

- *Какво е прашањето за интеркултурниот простор во белгиските медиуми? Поточно лингвистичкото прашање, дали е почитуван јазикот на другиот, на крајот на краиштата, дури и ако законот не постои, постои расположение за ова прашање?*

Да, имаат, земајќи го примерот на Брисел, кој има околу 500.000 фламански жители во текот на денот кои доаѓаат на работа и се враќаат дома навечер. Брисел е посебно место каде повеќето се Франкофонци и околу 10% се Фламанци. За да се пополни овој јаз има две телевизии, двојазични, француски и фламански, но со буџетот на Брисел, сојузната влада

не интервенира овде, туку онаа од Брисел. Гледаноста се вели дека е многу мала бидејќи се етно-националистички интересите на обете страни, но тие функционираат. Националистичката реторика е згасната, амортизирана кога финансиите се во прашање, не се изразуваат. Новинарите во тие државни телевизии имаат државен статус, но нивните финансии се помалку од оние во приватната телевизија, но вторите пак плаќаат повеќе даноци на државата.

- ***Дали во Белгија е регулирано прашањето за медиумската култура, комуникација, комуникологија, предавање за медиумска писменост во образовниот систем?***

Ова е исто така регулирано, но тоа го утврдува регионалниот аудиовизуелен кој ги поставува приоритетите. Едукативната програма е вклучена како гранка на телекомуникациите и аудиовизуелноста, каде студентите имаат посебни часови за подобро разбирање на аудиовизуелната програма. Во основното училиште има основно учење, историја и пракса, додека комуникациите ги има во секоја насока во научното предавање, на факултетите и во медицината, дури и во економијата.

- ***Дали има правила за тоа како треба да започне веста, каква е културата?***

Постои сосема друга култура на информации, и таа се разликува од државната и приватната телевизија, а тоа што зависи и од колегиумската редакција. На државната телевизија, во советот има и членови на политички партии, но тие се обидуваат да бидат неутрални иако искрено не знам дали може тоа да се постигне, но како непишано правило е да се започне со информации за настаните за Белгија, околу Белгија, додека политиката оди некаде на втор план, кон средината на вестите. Според неодамнешните студии, интересот на населението е таков што околу 30% не го знаеле името на кралот, околу 70% не го знаеле името на Премиерот. Уредувачката политика е таква да повеќе е концентрирана на настаните од јавен интерес.

- ***Која е вашата улога во седиштето на НАТО, обврската кон медиумите?***

Ги следиме медиумите.

- ***Медиумите на земјите-членки на НАТО или од целиот свет?***

Не, медиумите на земјите-членки не треба да ги набљудуваме, освен ако има државна криза. Се занимаваме повеќе со медиумите на „недемократските“ држави Ирак, Сирија, Авганистан, околу корона вирусот, и тоа како се шират информациите. Околу 70% од информациите се од политиката на земјите кои не се членки, како што е Русија. Се добиваат политички пораки од Open Sources, што мисли Путин, потоа се прават анализи, што сакаше да постигне, кој се намерите, целите. 70% од информациите за тоа каде оди земјата ги добиваме од медиумите, тогаш ја најавуваме дипломатијата со многу малку редови, не многу прецизни и не ви ги кажувам другите тајни.

• ***Мислите дека Македонија со влез во НАТО го преминува прагот на набљудувањето и откривањето или детектирањето на медиумите и информациите од ваша страна?***

Демократијата не е статична, таа е светски феномен, таа е струја која мора да биде самокритична и самоподобрувана секој ден бидејќи нема совршена демократија. Што се однесува до НАТО, тоа останува во рамките на македонската држава, но и со почетокот на преговорите со ЕУ. Примерот на Хрватска која преговараше со неколку илјади закони, поминаа четири години за време на преговорите. Португалија кога влезе во ЕУ имаше околу 400 закони, затоа што работите се развиле во меѓувреме. Во поглавјето за телекомуникациите и медиумите Македонија ќе има експерти и обврските ќе бидат многу големи. Основен принцип, правото на слободно изразување и на говор, правото на објективно информирање од јавен интерес.

Ова мора да биде во пакетот што треба да се почитува. Доколку албанската страна смета дека постои некоја неправда претходно договорена и потпишана помеѓу двете етнички групи, тогаш жалбата може да се упати кон Брисел и тоа ќе пречи на патот кон која таа треба да стане дел од ЕУ, зборуваме доколку не се исполнат условите на малцинствата. Постојат посебни судови и закони на ЕУ за спорови околу земјите членки на ЕУ, овие прашања се регулирани. Ако владата во Македонија не сака и ги игнорира проблемите со етникумите, тогаш реакцијата нема да биде добра.

ДОДАТОК 3

РЕАЛИЗИРАНИ ИНТЕРВЈУА - КОСОВО

1. Главен и одговорен уредник на Првиот канал на РТК, Џумрет Велиу

- *Зошто (уредник на) Првиот канал?*

Затоа што РТК има 4 канали, канал 1, 2, 3 и 4. Јас сум главен уредник на Канал 1 и Канал 4, иако Канал 4 продолжува да биде експериментален канал поради недостиг на средства за развој, Канал 2 и Канал 3 се релативно добро консолидирани. Канал 1 има широк спектар на програма, во целосна согласност со законот на РТК, каде има информации, едукација, забава, култура, и др. Канал 3 на РТК е целосно информативен, значи се работи само за вести и дел од информативна програма што е заедничка со Канал 1, додека Канал 2 е целосно на српски јазик, канал кој е посветен на српската публика на Косово. Има неколку програми на други малцински јазици - има и ромски јазик и се делат одговорностите. Каналите 1, 3 и 4 посебно си носат одлуки. Разменуваме програми, на пример Канал 3 вести, некои изданија се емитуваат и на Канал 1. Највисокото ниво на каналите е на ниво на главните уредници, додека директорот на програмата е одговорен за одлучување. Канал 2 има специјален директор на програмата.

- *Ми рековте дека Канал 2 и Канал 3 се подобро консолидирани?*

Приближно работиме со заеднички буџет, но секој канал има своја буџетска линија. Нормално потребите на Канал 1 се многу поголеми затоа што опфаќа многу поширок спектар на програмска содржина, многу поголем број на вработени. Знаете дека делот на забавни и културни програми се релативно скапи, и 2-та и 3-та програма имаат свои трошоци. Третиот канал сепак е поврзан со првиот канал, но вториот канал е со свое производство, кој буквално функционира како самостоен канал.

Дали ги исполнувате законските услови само со Првиот канал на РТК, кој исто така ја вклучува и програмата на малцинствата, особено од српска етничка припадност?

Да, ги исполнуваме законските услови со Првиот канал.

- *Со Вториот канал на РТК, дали сметате дека ги надминувате законските регулативи?*

Во законот за РТК е прецизирано колкав дел од програмската содржина треба да биде во програмата на заедниците, но во контекст на она што го нарекуваме „позитивна дискриминација“, но и врз основа на претходните барања што беа во однос со Канцеларијата на ЕУ во Косово. Не можам да го знам основниот чин од формирањето РТК затоа што тогаш не сум бил вклучен во хиерархијата за управување со РТК, но Канал 2 работи добро.

- *Дали има реакции дека другиот етникум ја надмина стапката на радиодифузија, дури и од јавноста, па до највисоките функционери?*

Не е проблематично што помала заедница во Косово ги остварува своите права, нека биде и повеќе, апсолутно ова не е проблем и не се чувствува како проблем. Можеби има, но тие би биле изолирани случаи. Каналот на српската заедница и кабелскиот канал е наведен како Втор канал.

- *По формирањето на Канал 2 на српски јазик, гостите во Канал 1 дали се зачестени, или сè поретко доаѓаат и дали во дебатните емисии учествуваат гостите од српската заедница?*

Да ви објаснам: со Канал 1 на РТК произведуваме програми за седум етникуми. Програма на турски, босански и ромски јазик. На овие три јазици има дневни вести од 15 минути и неделен магазин од околу 45 минути, што е пропорционално се реемитуваат во текот на неделата. Покрај овие 4 заедници, кои не зборуваат албански и се поконсолидирани заедници, неделен магазин има на египетски јазик, ашкали, и двонеделен магазин за заедницата Горани, која се граничи со Северна Македонија. Овие се програмите што се посветени на заедниците на РТК 1.

Има многу Срби кои се дел од информативните програми, дел од дебатите. Ненад Рашиќ е присутен во сите телевизии во Косово, исто така и на РТК. Покојниот Оливер Ивановиќ кој поради знаењето на албанскиот јазик беше дел од секоја ТВ-дебата во Косово, а не само на тие емисии посветени на српската заедница. Исто така може да го погледнете

многубројното учество на гостите Албанци во РТК 2, албански аналитичари или луѓе од различни профили кои дефилираат на тој канал. Отворањето на Канал 2 во РТК нема негативно влијание, бидејќи природата на каналот е различна. Дефилирањето на гостите на РТК 1 е поограничено затоа што е неделна емисија и временскиот рок е мал. Повеќе би реагирал за учеството на гостите во Првиот и Третиот канал, бидејќи Косово е мала земја и понекогаш има толку многу повторувања на теми, проблеми, дуплирање на гости, итн.

- ***Велите не е во прашање етноцентризмот?***

РТК има професионализам и многу малку се занимава со етноцентризмот, не го велам ова поради учтивост, но со сигурност апсолутно Косово е ослободено од оваа тема.

- ***Колку се професионални известувачите на вашата телевизија? Во кој стадиум ви доаѓаат?***

Да ја кажеме вистината, генерално, постои професионална криза, особено последната деценија, отворање на повеќе медиуми, социјални мрежи, каде можеме да кажеме дека средствата за правење вести преминале во рацете на публиката, евидентна е професионалната криза. Свесен сум дека со стручен кадар сме многу полошо отколку пред 10 години. Мала е подготвеноста да се проверуваат вестите. Има помалку ангажман, поголем фокус на брзината, пристигнување на време, кој е побрз, а не поточен. За мене како главен уредник на национална телевизија како РТК, но и како предавач на Факултетот за новинарство во приватниот Универзитет АБЦ, тоа е многу болна ситуација. Веднаш по косовската војна, косовските новинари поминаа низ многу меѓународни обуки, што беше доста позитивно во однос на развојот на медиумите и можам да кажам дека медиумите во Косово во вторите 10 години по војната беа значително подобри од медиумите во регионот, каде се забележуваше продолжението на минатите системи, додека во Косово беше забележителен прекилот на тој систем. Сепак, тој тим обучен на најпрестижните светски телевизии, BBC, CNN, презеде други функции со погодност, во разни профили во хиерархијата, додека оперативците останаа бледи затоа што таму дојдоа луѓе кои ги немаа тие искуства. Постои уште еден друг проблем бидејќи тие се заразени од известувањата на социјалните мрежи. Не можам да кажам дека нема професионализам, ситуацијата не е алармантна, но мора да се внимава и да се преземаат мерки. Ние сме ангажирани на

слободата на изразување, но оваа ситуација со толкав брз развој на социјалните медиуми нè најде неподготвени. Не постои прецизна граница што ја запира слободата на говор и говор на омраза.

- ***Дали имате идеја за тоа што треба да се направи во овој поглед?***

Телата кои управуваат, лиценцираат или ја следат професионалноста на медиумите треба да го кажат своето мислење, особено за порталите. Мислам дека зајакнувањето на јавните медиуми е извонредно, треба да работиме на градење на кредибилитетот и довербата.

- ***Кај нас во Македонија има Совет каде се „конците“ за мониторинг на онлајн порталите кои имаат свои „домени“ и кои советот ги надгледува, но досега тоа резултираше со казна на порталот само ако некој или нешто е злоупотребуван во материјална, финансиска, но не и во суштинска смисла. Мислите ли дека има недостаток на набљудување?***

Мислам дека присуството или можноста непрофесионалци да имаат силно оружје како медиумски портали, е исто како на камикази да им дадеш бомба во раце. Можеби споредбата малку е груба, но тоа е исто, начинот на злоупотреба е ист, така што тоа е извонреден предизвик не само за Косово туку и за регионот. Тоа е глобален предизвик затоа што развојот на технологијата е многу побрз. Тие го решија тоа, но не и доволно. Единственото нешто што нè разликува со светските предизвици е дека нивото на јавноста е многу понапредно отколку овде.

- ***Колку се согласувате прашањето за новинарство, кое е дел од областа на комуникологијата, да започне од нискиот циклус на образование и понатаму да се развива до академско образование, во секој аспект, во секоја насока?***

На моите студенти им велам дека прашањето за новинарството е тесно поврзано со љубопитноста, свеста, интелектуалноста. Има три компоненти што еден новинар мора да ги поседува за да го оствари она што се нарекува јавна корист, т.е. да бидете корисни за јавноста во однос на пристапот до новинарството. Доколку овие компоненти се промовираат и тоа на пониско ниво на образованието, ќе биде многу покорисно за

учениците да стекнат знаења од областа на комуникацијата и новинарството и да се справат со прашања од јавен интерес, тоа што се нарекува заштита на јавниот интерес. Предизвикот на личен интерес на ученикот, без разлика дали станува збор за ученици од основно или од средно училиште, ако го посветат својот интерес во корист на јавниот интерес, тоа е извонреден чин, многу поразбирлив предмет, посфатлив отколку некоја друга предметна материја што до денес е задолжителна во образованието. Поврзаноста со јавниот интерес можеме да ја наречеме и хуманост, така што може да се каже дека новинарството е дел од хуманитарните науки. Тоа е моќ што ги следи и контролира сите други овластувања.

- ***На кое ниво учениците доаѓаат за да ја започнат годината?***

Има многу нешта што треба да се подобрат. Станав како тренерите во фудбал кога од целата толпа играчи ако излезат 3-4 добри играчи, во ред е. 30-40% од студентите имаат извонреден интерес за знаење, но има и такви кои имаат сериозен проблем со тоа што се во универзитетските клупи. Да бидам искрен, во Советот на среден рок, кој го избравме минатата година, имаше гласини кои кажуваа дека има сериозен проблем кога студентот има проблем со читање, пишување, правилното пишување, а од страна на некои професори се инсистираше албанскиот јазик да се воведе во секоја академска година. Мојата реакција беше дека ова е средношколски проблем, а не наш проблем. Уште еден друг проблем за универзитетите е со кои критериуми се примаат тие студенти.

- ***Колку новинарите на РТК го почитуваат стандардниот литературен јазик?***

РТК, како законски така и во својот статут, ја има точната номинација дека стандардниот јазик треба да се спроведува во сите програми на РТК. Регулирано и со законот на РТК и во статутот на РТК тоа е факт, но не можеме да кажеме дека е 100% спроведен. Има прекршувања, може да се појават грешки, имаме уредник на јазик, но невозможно е сите програми на РТК да бидат набљудувани од уредникот на јазикот, бидејќи волуменот на работата е исклучително голем. Имаме 3, беа 4 во целата телевизија. Но, без разлика на бројката тие се многу ефикасни затоа што се соочуваме со многу обемно известување на документи од парламентот.

- *Дали мислите дека непочитувањето кон албанскиот јазик, неправилната употреба може да доведе до говор на омраза?*

Насоката и напредокот на секое поле е да се почитуваат стандардите. Стандардот не е баук, но е еден општествен договор, социјален ангажман што мора да се спроведе заеднички. Ако има прекршок од едниот дел од општеството, а другиот не се знае како може да се реагира и ова не може да се контролира и потоа доаѓа до нивото на дегенерација. Јас не сум многу компетентен за албанскиот јазик, но мислам дека треба да се почитува јазичниот стандард.

- *Дали некогаш сте забележале непочитување на јазикот во РТК?*

Да, имало особено во насловите на емисиите, и од страна на институцијата и од одборот. Имаме емисија „N, za“ која има постојани забелешки од страна на советот затоа што насловот е на дијалект, но ако овој наслов би бил на литературен јазик би ја немале поентата што уредниците на претставата ја ставиле. Насловот за јавноста е поприфатлив, тоа е на косовски жаргон. Има некои случаи што може да се третираат со намерно кршење, но ние се оправдуваме со задоволството од страна на публиката. Тенденцијата да се почитува стандардниот јазик е многу консолидирана.

- *Што е со другите прекршувања?*

Имаше случаи, во Редакцијата за вести, веста што се емитуваше во Албанија и тоа резултираше со лага. За политичко лице во Косово, кое наводно е ментално болно, а истата вест е емитувана во нашите вести. Имавме забелешка што резултираше со извинување. Не можеме да кажеме дека сме совршени во овој поглед, но се обидуваме да бидеме.

- *Кој одлучува за судбината на РТК?*

Одлучува Собранието на Косово, кое е негов основач. РТК е јавен радиодифузер кој се состои од одбор од 11 члена, го избира косовското Собрание и тој раководи со РТК. Највисок орган е главниот уредник на РТК, кој му дава одговорност на директорот. Во моментов е финансиран од косовскиот буџет. Поднесовме иницијатива за финансирање преку претплатите, што претходно беше во функција, но со поплака до Уставниот суд во 2008 година од страна на лице кое вели дека нема сигнал на РТК, тој начин на финансирање

беше отстранет. Тоа беше политичка тенденција и немаше никаква врска со гледаноста, со реалноста, бидејќи беше изолиран случај. Но, тој момент беше голем страв од политичкото влијание и огромната моќ што ја имаше РТК и сакаа да ја имаат под контрола барем преку буџетот.

- *Со оглед на тоа што РТК сега има посебен канал за српска етничка припадност, т.е. РТК2, дали го „пензионирате“ српскиот на РТК1?*

Само ако нема апликанти од друга етничка припадност, натпреварот може да пропадне.

2. Интервју со Милазим Красниќи, професор на Факултетот за Журналистика, во Државниот Универзитет во Приштина

- *Од вашето искуство во новинарство, која е состојбата, колку се дава акцент од страна на студентите или пак самите професори на литературниот јазик, колку ги почитуваат прописите на албанскиот јазик или вие водите кон мотото јазикот на новинарот е точноста?*

Бидејќи самиот сум филолог, мојата вокација е љубовта кон зборовите и јазикот, како резултат на тоа е и моето ангажирање во образованост и во текстовите кои ги пишувам, тоа е личниот перманентен труд да го употребувам литературниот јазик што позначително, нормално во сооднос со нормативите и стандардите, бидејќи ова дава можност за покачување на силата на изразувањето на самиот јазик и комуникацијата. Нормално овој дух се трудам да го пренесам и кај студентите и не само јас туку и целиот сектор, бидејќи имаме еден голем број на филолози и јазичари кои предаваат на начин каде генералниот дух е во прилог на стандардизираниот јазик и во прилог на употребата на јазикот со мајсторство во новинарството. На крај на краиштата не можеме да претендираме дека можно е да изразиме точни мисли со нијанси, со соодветни значења, ако ги немаме потребните способности на јазичното изразување. Студентите имаат притисок од медиумите, посебно од новите медиуми, социјалните мрежи за симплификацијата или едноставноста на комуникацијата и пишувањето и тоа не е дека не очигледно, значи ние сме во игра на јаже, во смисла, се трудиме да ги држиме мотивирани, инспирирани за одгледувањето на стандардниот јазик, додека притисоците кои доаѓа од други сфери на медиуми во некој

начин го релативизира тоа чувство што ја имаат за јазикот. Трката е отворена, перспективите не се сјајни во еден подолг период ако нема супстанцијално подобрување на јазичните политики, ако нема супстанцијално подобрување во образованието и квалитетот на образованието, ако нема фамилијарна и социјална совест на албанскиот јазик како јазик на самите столбови на националниот идентитет.

• *Дали мислите дека познавањето добро литературниот јазик и нејзиното практикување ќе го потисне малку говорот на омраза, или на друг начин кажано, непочитувањето на литературниот јазик, било на фонетски аспект, лингвистички или синтаксички аспект создава говор на омраза?*

Јас мислам дека говорот на омраза не извира од нивото на познавањето на литературниот јазик, говор на омраза извира од други мотиви, во прв ред како што резултираше од една студија последно време во Универзитетот Принстон, повеќе е застапен ваков вид јазик кај лица кои се слабо школувани и лица кои се склони на екстремизам. Тие се многу склони да изразат говор на омраза и да ја конзумираат содржината на лажните информации, бидејќи нивното некритичко формирање ги креира плиткоста и недостатокот на знаењето, што исто така влијае на вулгарен начин, некогаш и на примитивната и варварската комуникација.

Проблемот е што ние имаме потреба за подобрување на јазикот и изразувањето на стандардниот јазик, јазик воопшто, но пред сè имаме потреба за една медиумска едукација на младите генерации кои се главниот консумент на медиумските содржини но неспособни за да ги апсорбираат и да ја создаваат потребната критичка дистанца. Од друга страна сметам дека би требало да постои уште една елементарна едукација, вербална и верска во основните училишта на начин да соединети со медиумската едукација и моралната и верската едукација би помогнале на младите генерации да станат повнимателни во употребата на јазикот, на изразувањето, именувањето, како на пример: Еден сериозен проблем претставува „силециството“, етикетањето, ставање прекари, клевети, вулгарни негативни списи кои честопати создава сериозни трауми кај децата и тие доаѓаат како резултат на употребата на таквиот јазик, но доаѓаат и поради недостаток на едукација, поради нивните психолошки проблеми или поради екстремистичките криминални тенденции што ги имаат, така што во овој аспект проблемите се многу подлабоки, всушност

бараат темелен преглед на сите училишни структури, односи во училиштето и во општеството, така што како последен резултат на некој вид на нега на ситуацијата, ќе постигнеме до поблагороден јазик што ќе се користи во комуникацијата, и приватниот и јавниот.

- *Како би го коментирале еден дијалект, кога зборот “ I mitur” на литературен јазик значи деца под 18 години, додека на дијалектот кој го зборуваат околината на Скопје значи „I mbytur“, убиен, затоа мислам дека треба да се третира доста познавањето на јазикот. Дали сметате дека неколку предмети треба да се соединуваат во еден предмет како што е комуникологија од раното образование?*

Во ова време кога ние живееме е задолжително вклучувањето во програмската настава на посебен предмет за медиумска едукација, затоа што децата треба да се научат како да ги употребуваат медиумските содржини, за да не станат медиумски злоупотребени од нив, односно жртви на злоупотребувањето во оваа смисла. Ова во скоро сите европски држави веќе е решен како проблем и децата учат од основно за медиумската содржина додека кај нас на Балкан уште се дискутира модалитет во врска со ова и последиците се евидентни и очигледни. Според едно истражувањето што го видов во ЕУ преку 60% од луѓето, не експерти туку обични граѓани, се способни веднаш да ги детектираат лажните содржини, додека кај нас е спротивното, повеќе од 90% не се во можност да се заштитени од лажните вести. Имаме еден нов вид на аналфabetизам, не во смисла на непознавањето на буквите, туку во смисла на непознавањето на реалноста, вистината, затоа во овој аспект верувам дека треба школските програми да се прегледаат комплетно, треба медиумска свест за нивното влијание што ја поседуваат, како што спомнав дека новинарството создава и разни стереотипи на изразувањата и на терминологијата, така што заедничко социјално претпријатие во училиштата, домовите (фамилиите) би било една промена на став воопшто дури и кон јазикот и комуникацијата и ова ќе се постигне преку подобрувањето на овие два сегмента, посебно на јавното образование и на медиумското.

Веќе нема дерман ова прашање, не може да се регулира со законски рестрикции, пример, инхибиција на говор на омраза, како силециството само со законски инхибиции, но ова треба да се направи со промени во аспект на подобрување или оспособување на граѓаните за да се заштитат сами од говор на омраза и насилството на лажните вести.

- ***Од независноста на Косово дали бројот на студентите расте во областа на комуникацијата, поточно во новинарството?***

Потребите на пазарот уште се интензивни, ние имаме стандарден број на студенти во секоја академска година, 100-120 студенти, на ниво на додипломци и 20-30 на ниво на постдипломци. Досега статистиките докажуваат дека повеќе од 70% од дипломираните во додипломци веќе се вработени, додека 100% вработени се со магистерски студии, што значи дека нивото на вработување со ова професија уште е високо и покажува дека потребите на пазарот се активни бидејќи секоја година се креираат нови медиуми, посебно портали и ова е еден процес кој трае.

- ***Со кое ниво ви доаѓаат студентите?***

Нивото на студентите е жално, да ја кажам вистината, секоја година јас ги читам текстовите на приемните испити на предметите како што се граѓанско образование, албанска книжевност и литература и есеи, нивото е разочарувачко бидејќи доаѓаат со многу малку знаење и ние сме принудени паралелно со развојот на програмата да се обидеме да го надоместиме недостатокот на знаењето во тие области.

Средното образование е со многу проблеми, основното образование е со минимален стандард, но средното е искривоколченост кај повеќето средни училишта, скоро кај сите е исто, и потоа имаме проблеми со студентите, посебно првата година додека тие се интегрираат во ритамот на студиите, не можат сите да се интегрираат, но можеби од 100% од нив 30% ги прекинуваат студиите во тек на втората и третата година, а третата година не остануваат повеќе од 40 студенти, па токму тоа е последица од недостигот во средното образование и не можеме да ги поправиме, во спротивно нашата програма не е тешка, комплетно е со болоњскиот систем, со периодични проценки, со колоквиуми, со финални испити само 50%, но повеќето напуштаат студии затоа што не создале навика за работа во средно училиште, имаат недостаток или имаат доста голем вакуум и потоа не се соочуваат со тоа.

- ***Што мислите за медиумите во Косово?***

Јас правам супстанцијална компарација, помеѓу медиуми и бизниси и новинарството како професија. Медиуми како бизнис се како повеќето бизниси, со проблеми, даноци и даночни извештаи и екстремно проблематични извештаи со политички структури затоа што често сопствениците на медиуми обично се амбициозни луѓе кои имаат пари и сакаат моќ и се некаде помеѓу општеството и политиката, така што имаат проблематични елементи во начинот на кој работат, додека новинарството секогаш останува благородна, корисна професија која има за цел да им помогне на граѓаните и на јавноста да разберат што се случува.

Нормално влијанието на сопствениците и бизнисмените во овој случај врз новинарството е доста големо, честопати со нивните постигнувања ги искривуваат со нивните клиентелистички барања, а новинарите во реалност се колатерални жртви, додека главната жртва е публиката која не го добива потребното количество, потребната и коректната информација.

- ***Дали се работи на ова во Косово?***

Ние всушност го даваме максимумот да се подигнат етичките новинарски стандарди, ние ги праќаме на медиумскиот пазаровие новинари со солидна обука, а потоа работодавците бараат промена, во многу аспекти, етички и професионално, затоа што ги прилагодува со уредувачката политика. Некои новинари кои не можат да се адаптираат ќе бегаат на други полиња, во бизнис или ќе се насочат во институции за односи со јавност. Притисокот врз новинарството е огромен, и второ, дури и глобалните трендови се дека новинарството е силно измешано со пропаганда на специјален воен спин и други искривени форми на комуникација, така што новинарите се жртви, но и новинарството како професија е под многу сериозен притисок.

- ***Кој е најомилениот професионал медиум, кон кој медиумите се наклонуваат, електронски или печатени?***

Јас го следам јавниот радиодифузер, затоа што тој е посеопфатен, но не и каков било јаве радиодифузер. РТК е лидер во информирањето во земјава веќе подолго време, во

последниве години станува збор за криза и не е во состојба успешно да се справи со конкуренцијата на комерцијални и кабелски медиуми, бидејќи сме во многу нестабилна состојба во овој поглед, аспект. Јас продолжувам да гледам РТК, но за моите потреби ги гледам и другите телевизии и тие што не ми се допаѓаат. Нашиот случај е специфичен, затоа што ги гледаме како професионалци, а не како обични гледачи, додека од 4/5 мејнстрим портали кои имаат малку повисок професионализам, исто така ги читам компаративно, содржината на едното и на другото, професионалното ниво на етички аспект, но секогаш како квалификуван читател, ги читам за да ги видам перформансите и триковите. Нормално од странските медиуми, обично гледам една вечерна едиција на Алџезира Балкан, високо професионален медиум што ни помага да разбереме што се случува во регионот.

- ***Ако сте поканети на српската телевизија и дебатата треба да се одвива на српски јазик вие како академски човек дали се согласувате да зборувате српски?***

Ова јас сум го направил честопати, за Слободна Европа, полемики, интервјуа, тоа не е за мене никаков проблем.

- ***Дали воопшто е ова проблематично во Косово?***

Моите генерации не, моите колеги често пати учествуваат во РТК2, многу аналитичари Албанци учествуваат таму, додека новите генерации го имаат тој хендикеп дека не знаат српски и ова е еден голем проблем што се појави и ќе стане проблематично во наредните години.

Албанците треба да го научат српскиот јазик, затоа што живееме во заедничка држава и имаме директни односи со Србите и ќе останеме такви какви што сме и комуникациските потреби секогаш ќе се зголемуваат и во процес на евроинтеграцијата, од друга страна српскиот јазик е словенски јазик и ако знаете српски, исто така можете да зборувате 5/6 други јазици, вклучувајќи го и Бугарскиот, Рускиот и Полскиот и Македонскиот и мислам дека помладите генерации имаат погрешен пристап да не го учат српскиот јазик.

- ***Од кого зависат телевизиите, во чии раце се?***

Телевизиите се во рацете на нивните сопственици, освен РТК, кој е јавен радиодифузер. Секој сопственик на медиумот е сопственик во секоја смисла кој воспоставува одредени односи со политичките партии со државните институции и бизниси, но сите ги доделува лично. Ги доделува врз основа на неговите преференции како бизнис и како идеолошка предност понекогаш, но повеќе како бизнис. Во Косово не постои институционална политичка контрола врз медиумите. Не постои политички инструмент со кој можете да се инфилтрирате во медиуми, но има клиентелизам и такво влијание, вие им нудите нешто што они го даваат како услуга и ова е нивото на кое се развива конкуренцијата или трката. Нема цензура, нема правен надзор, нема ниједен затворен новинар во Косово, нема затворен медиум, барем од независноста па досега е место каде може да се појават инциденти, притисок, телефонски разговори, но нема институционален притисок на медиуми. Го заменува клиентелизмот.

Институциите и деловните субјекти сега нудат многу пари во име на рекламирање, во име на ПР, во име на различни форми и на сопствениците им е потребна оваа релација, ние сме во оваа фаза. Дали ова ќе се смени останува да се види со промената на власта затоа што сега на власт доаѓа поголема власт, догматска влада која може да го зголеми притисокот врз медиумите, но тоа сè уште не се случило.

- ***Разликата ПР и новинар?***

Во ДНК-то на денешното новинарство е и маркетингот. Новинарот е трансфериран во миксот ПР и пропаганда, ова не е случај само на Косово, тоа е генерален тренд, спасот ќе биде ако постигнеме попрофесионално новинарство за да го вратиме одговорното новинарство, не само кај нас, туку и во регионот оваа мешавина на новинарство со рекламирање, промоција, пропаганда нема да запре сè додека не се појават алтернативни проекти за професионално новинарство.

3. Интервју со Виолета Хусени- Преседател на Независната комисија за медиуми која ги регулира аудиовизуелните медиуми

- ***Колку медиуми има во Косово, поконкретно телевизии?***

Колку за појаснување, Независната комисија за медиуми ги регулира аудиовизуелните медиуми, во нашата надлежност се радијата и телевизиите, но не и онлајн медиумите. Со развивањето на технологијата и новите алатки за комуникација сите радија и сите телевизии имаат свои портали, пренесуваат информации и онлајн, но ова не е дел што го регулираме ние, затоа ќе зборувам само за радио и телевизии кои се пренесуваат преку радиофреквенции.

Покрај националната телевизија РТК има 13 телевизии што емитуваат на албански јазик, 5 телевизии кои емитуваат на српски јазик и една телевизија на турски јазик. Има многу други телевизии кои оперираат преку кабелска, тие ги нарекуваме „даватели на медиумски услуги“, тие се осумдесетина и од нив 68 емитуваат програма на албански јазик, 8 емитуваат на српски јазик и три се лиценцирани во склоп на националните предаватели, тоа се РТ2, РТК Њус и РТК Арт. Има доста аудиовизуелни медиуми и голем број радија кои емитуваат на цела територија на Косово. Имаме 83 радиостаници, две од нив се во рамките на националниот сервис, РТК1 и РТК2, 48 радиостаници на албански јазик, 23 на српски јазик, 3 на босански јазик, 3 на турски јазик, 2 на горански јазик, 1 на ромски јазик и една радиостаница е мултиетничка. Овие се податоци кои се излезени од почетокот на годината.

- ***Како географски се распределени медиумите и телевизиите?***

На целата територија на Р. Косово не работат само национални медиуми, туку има такви кои се определиле регионално или кои имаат за цел една општина, бидејќи фреквенците се поделени на регионални, на пример, кои ги опфаќаат Пеќ, Гњилане, но и локални кои опфаќаат само една општина. Затоа можам да кажам дека имаме еден голем диверзитет како од јазичен аспект така и на програмски план. Од аспект на комуникацијата со публиката сите етницитети се опфатени преку еден голем број медиуми кои оперираат на цела територија на Косово.

- *Сигурно имате преглед за гледаноста. Дали има разлика во гледаноста, дали има вмешаност на етникумите во телевизиите?*

Сега сме во преговори со ОБСЕ за да ни осигураат поддршка за да можеме да ја истражуваме гледаноста, бидејќи ние немаме податоци. Со години го бараме ова, немаме некакво истражување кое покажува кој медиум е најгледан или која публика го следи според возраста. НКМ е многу лимитирана со човечки ресурси, ние сме мала институција и невозможно е со овој голем број на медиуми да можеме да постигнеме со мониторирање и со истражување. Многу е значително дека законот на НКМ нема санкции во врска со јазиците, дали емитува на еден или на друг јазик. Тоа што е средено законски е дека сите заедници треба да имаат пристап до информациите во медиумите, само националниот сервис е уреден со посебен закон каде треба да се емитува програма и на јазиците на другите националности, т.е. 15% од програмата треба да се довери на другите заедници. Останува во надлежност на нивната програмска политика да решаваат. Во многу случаи ако еден медиум емитува програма и за другите националности, тоа се реализира благодарение на донациите, како што е Американската амбасада, ОБСЕ. Не дека имаме истражувања во врска со ова, но колку што можеме ние следиме како индустријата зависи од волјата на медиумите и од нивните економски можности. Има случаи кога соработуваме како копродукција, еден медиум од југ и еден од север во Митровица.

Ние окако регулатори, сега скоро одобливме еден правилник за поддршка на даватели на медиумски услуги. Идејата беше ако не ни се одобри да ги искористиме средствата од данокот на нашите лиценцирани медиуми, тие средства да ги вратиме повторно на медиумите во друга форма, преку проекти. И таму каде што ние ќе видиме дека има намалена продукција, било на програмите на заедниците, за млади, за жени, едукативни, културни да ги поканиме медиумите да аплицираат со проекти каде што ќе ги искористиме тие средства. Сега засега тие средства што ги добиваме од даноците се прелеваат во буџетот на Косово и не можеме да ги искористиме и да им ги нудиме на медиумите за продукција. Многу сме ограничени за да придонесеме во квалитетот на продукцијата.

- ***Колкави се вашите овластувања за употребата на стандардизираниот литературен јазик?***

Ние повеќе сме фокусирани на програмскиот аспект, етичкиот аспект, говорот на омраза.

- ***Што е преземено за говорот на омраза и дали мислите дека неупотребувањето на литературниот јазик води кон говор на омраза?***

Ние се чувствуваме навредени кога ни велат „шиптари“ како што другите се чувствуваат навредени кога се употребува зборот „шкије“ или „мажуп“. Кога ќе забележиме вакви случаи преземаме мерки. Или во српските медиуми ќе се употреби името на државата Косово и Метохија, ние ќе упатиме забелешка, но поради малите капацитети што ги има НКМ невозможно е да се мониторираат сите медиуми за да имаме чиста слика за кои медиуми станува збор.

- ***Каде завршуваат тие забелешки?***

Имаме наши шеми на мониторирање. Кога ќе забележиме употреба на говор на омраза кој не е во согласност со етичкиот кодекс ние, ја информираме таа телевизија дека имало прекршување на тој член на етичкиот кодекс и чекаме реакција од тој медиум да се изјасни во врска со тоа. Потоа законодавниот оддел ги предлага мерките кои треба да се преземат. Во полесни ситуации тоа е само забелешка бидејќи одиме кон тоа да не се даваат поголеми санкции со казни, земајќи го предвид и економскиот аспект, финансиските тешкотии на телевизиите. Но, во случај кога имаме повторување на кршење на законот, има и казни и медиумите се задолжени да ги плаќаат. Ако не ги плаќаат, тогаш продолжува со извршители, до судски процес. Ако странката се жали, има и второстепена, имаме Совет за оплаки кој е составен од правници за да ги разгледа нашите одлуки како комисија и последно е судот.

- ***Дали НКМ е во можност да ги следи работите и на телевизиите кои емитуваат само програма на српски јазик?***

Тука ќе кажам дека сме од првите институции каде нашите лиценцирани сервиси на медиумскиот пазар работат во согласност со косовското законодавство. Ниту еден

медиум во Косово не може да функционира ако не добие согласност од НКМ. Ова ги опфаќа и општините на север од Митровица кои долго време не се согласуваа да соработуваат со институциите на Косово. Во почетокот тие добија лиценци од ОБСЕ бидејќи НКМ беше под покровителство на ОБСЕ и по автоматизам сите телевизии станаа лиценцирани од НКМ која се формира во 2005 година. Сега сите законски акти се имплементираат и во тој дел, бидејќи тоа е нивна обврска да ги имплементираат и наша одговорност е секогаш кога ќе се соочиме со неправилности да преземеме мерки за санкционирање.

И за овие избори сме подготвени да донесеме одлуки во некој српски медиум за употреба на говор на омраза. Српската листа има еден спот каде што се вели дека „Секогаш кога Србија нè повикува за борба, ние сме подготвени“. Овој дел го разгледува Одделот за говор на омраза и сè што важи за сите медиуми ќе важи и за српските медиуми, нема поинаков третман на српските медиуми споредено со албанските медиуми. Се чувствувам многу добро бидејќи сме од првите институции каде законските правила функционираат на целата територија на Косово.

Сите членови на Советот имаат мандат, некои 4, некои 2 години, ротирачки, фактот дека се движат функциите на челниците, не секогаш тоа што се наследувало од порано да опстои.

- ***Колку оддели има НКМ?***

Има пет: Оддел на мониторирање и анализирање, за лиценцирање, за менаџирање на фреквенциите, на администрацијата, на финансирањето.

- ***Дали Косово и вашата институција презеле мерки за професионализирање на новинарите, бидејќи не секогаш новинарите ја вршат професионално работата?***

За културата на медиуми, говорот на омраза, телевизиите се поспецифични.

Мислам дека ние како институција треба медиумите да ги информираме за законодавниот аспект. Да се информираат медиумите за законите. Ова го гледам како многу значаен елемент за медиумите и има простор да се работи, бидејќи е за жалење кога новинарите не ги знаат правните акти, а камоли студентите. Ние сме почнале со една

иницијатива во Приштинскиот универзитет. Оваа академска година имавме предавања во секторот за новинарство да разјасниме како се регулирани медиумите, кои се значајните акти, како ги мониторираме медиумите и што треба да знаат студентите за нашата институција, бидејќи утре тие ќе бидат вработени, некои се веќе вработени. Тие треба да имаат предвид дека сè што е законски неконзистентно ќе се соочи со законот. Истото го применивме и во приватниот Универзитет АБЦ. Сега ги поставивме рамките на соработување со Приштинскиот универзитет, во процес сме на финален договор на меморандумот на соработка со Секторот за новинарство. Јас сум иницијатор на ова бидејќи мислам дека многу е значајно, а и целта е, студентите праксата да ја реализираат во НКМ. Еден месец да се запознаат не само со тоа како функционира НКМ, туку да се запознаат и со законската регулатива, со комерцијалните комуникации, авторското право, правата на децата и младите. Има многу регулативи кои можеби се учат на предавања, но не знаат како функционира тоа. Сигурно и ние ќе научиме од тој универзитет што ќе ни помогне за да ги регулираме политиките во институцијата. Со заеднички сили да работиме за слободата на изразување, медиумската едукација. Постои една голема лепеза на темата новинарство на што ние сме подготвени да работиме, да соработуваме. Но, ни треба и финансиска поддршка. За жал, многу често слушаме критики за медиуми, а кога ќе се организира дебата или какви било средби за регулирање на медиумите не секогаш се присутни сите. Треба да придонесеме во овој правец.

Комуникацијата е клучот на успехот. Во секојдневниот живот создаваме впечаток врз база на тоа како комуницираме еден со друг. Затоа мислам дека комуникацијата треба да почне од семејството, па сè до академско ниво. Често тоа што јас го карактеризирам како дефект или дефицит на општеството, некогаш не мислиме за другите, но ги гледаме работите многу тесно од наша перспектива. Затоа мислам дека комуникологијата многу ќе влијае да мислиме и на другата страна, над вообичаената рамка, како би влијаело тоа што ти го пишуваш или го кажуваш. Како тоа би го перципирал еден обичен граѓанин, а како академиците. Многу често се сеќавам на една поговорка кога работев како новинар. Ни беше речено дека кога ќе пишуваме, треба да пишуваме јасно исто како за некој земјоделец и како за еден академски граѓанин. Нештата што ги кажуваме не се секогаш јасни или потребни за целата публика. Се фокусираме за посебна публика. Во новинарството објавениот збор има многу тежина. Работев во медиум со строги критериуми. Требаше да

поминам неколку филтри пред да се вработам, но и пред да се појавам на екран. И ден денес со одговорност зборувам за мојата институција. Сосема е различно кога зборувам лично за моите гледања што не секогаш се најдобри и сосема различно кага зборувам во име на институцијата. Одговорноста не ја чувствувам само од општеството, некогаш и од новинарите во медиумите. Имав средби со ЛГБТ заедницата каде се жалат дека медиумите често повеќе одмагаат одошто помагаат со нивните текстови, незнаејќи го толку добро тоа поле, сензибилноста на проблематиката, а употребата на некоректните зборови поттикнува тие да бидат навредени. Треба да се подигне свеста во општеството воопшто, посебно кај новинарите, каде секоја напишана буква тежи и тие треба да имаат одговорност. Ова е клучот, но кој би бил најдобриот пат, последниот збор им следува на академиците. Треба истражување.

Реакцијата никогаш ја нема тежината на веста, таа вест што се објавува откако ќе ја направи штетата, колку и да има реакција потоа за да ја коригираме никогаш го нема ефектот што го имала објавената вест.

- ***Кој одлучува за иднината на телевизиите?***

Секаде е тренд, и за жал не е изолирано Косово од другите, бидејќи индустријата е развиена, променет е начинот како се прави новинарство, како се прави комуницирање и маркетинг. Секако треба да се прилагодиме нормативно, треба да се внимава до каде ќе одиме законодавно, да не преминеме кон цензура и да ја уценуваме слободата на говорот. Имаше иницијатива од Парламентарната комисија во Косово за јавна администрација и медиуми да се изготви закон за медиуми и реакциите беа многу негативни и од новинарите и од цивилното општество, од меѓународните организации кои кренаа глас против тоа дека се наметнува и дека се уценува слободата на говор. За ваква политика треба една голема студија и меѓународна експертиза. Кај демократските земји ова е решено, но кај земјите во развој е друго. Треба да се работи повеќе со свесноста кај граѓаните кои се правата на медиумите. Кои се лажните вести. Најдобриот регулатор би бил граѓанинот, публиката. Гледаноста би паднала, нема реклами, нема финансии и тоа би донело до гаснење на еден медиум. Сметам дека медиумската едукација треба да се одвива заедно, паралелно со едуцирање на публиката. И новинарството се соочува со предизвик, бидејќи сега со

новинарството не се занимава само новинарот, туку сите и тоа нè соочува со предизвици и нас како регулатори.

- ***Дали има раце и политиката во Вашата институција?***

Фактот дека Комисијата се гласа во парламентот, каде што гласа и опозицијата, е добар показател дека партијата нема влијание како што би било во владата ако се гласало, но не мора да значи дека нема гласање и преку политичките преферирања. За време на изборите има повеќе критики кај телевизиите. Медиумите имаат одредено време и сите политички субјекти треба да се третираат со еднакво времетраење, во момент кога забележуваме дека е даден простор повеќе на еден политички субјект за разлика на другите политички субјекти. Препораките се подготвуваат за секој случај посебно, бидејќи кампањата беше кратка, 10 дена, имаше доста активности. Некој медиум трипати направил прекршоци, некој медиум само еднаш, така што треба посебно да се третираат. Потоа ќе се објават на веб-страницата на НКМ, колку е дозволено со Законот за избори, бидејќи ние го применуваме Законот за избори.

- ***Дали сте презеле нешто за да ги преземете за регулација и онлајн медиумите? Да донесете закон кој би ги презел како одговорност за да имате контрола и кај нив?***

Законот за НКМ оваа година почна со промени и во тек се измените. Текстот на законот е стигнат е во косовскиот Парламент, бидејќи ние како институција сме формирани токму од косовскиот Парламент. Минатата законодавна власт почна со промените на законите за НКМ. Направен е еден нацрт-закон, но досега не поминал ни на прво читање во праламентот, бидејќи сега имавме избори, многу зависи од новото законодавство како ќе постапи. Со новата директива за аудиовизуелни услуги, регулаторите имаат одговорност и за аудиовизуелните онлајн медиуми, што значи дека и тие онлајн медиуми кои пренесуваат аудиовизуелна програма ќе бидат во надлежност на правилникот. Ова сигурно ќе биде во наша надлежност, но засега не е решено, бидејќи уште е во фаза на дискусии, нема нешто конкретно во овој правец.

- *Дали телевизиите имаат и онлајн гледаност?*

РТК, ТВ21. Коха, КТВ имаат свои YouTube канали. Јас немам точни информации да ви дадам, но тоа што знам е дека во местата каде економски не стојат многу добро не се во можност да се следат онлајн медиумите. Јас сум од Митровица и телевизиите во Митровица немаат такво пренесување. Ова зависи и од медиуските капацитети, колку можат да се развиваат. Професионалните капацитети, економските капацитети, технологијата, многу аспекти се важни за едно вакво проширување.